

ISSN2548-088X

**Bilecik Şeyh Edebali
Üniversitesi**

**Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi**

**Journal of
Social Sciences Institute**

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Social Sciences Institute

Cilt / Volume: 3
Sayı / Issue: 1
Haziran / June: 2018

ISSN:2548-088X

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Oktay Selim KARACA

Editör Kurulu / Editors

Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR – Editör / Editor

Arş. Gör. Ertuğrul ÇAM – Editör Yardımcısı / Assistant Editor

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU

Prof. Dr. Mustafa KOÇ

Prof. Dr. Mevlüdiye ŞİMŞEK

Prof. Dr. Harun TUNÇEL

Doç. Dr. Murat ERCAN

Doç. Dr. Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI

Dr. Öğr. Üyesi Serap KAMIŞLI

Dr. Öğr. Üyesi Deniz SARI

İletişim Adresi / Management Center

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Gülümbe / Merkez / Bilecik

Tel: +90 228 214 11 41

Web: <http://dergipark.gov.tr/bseusbed>

E-posta: ertugrul.cam@bilecik.edu.tr – mehmet.ozdemir@bilecik.edu.tr

Yayın Türü / Frequency

Yılda iki sayı, Uluslararası, Hakemli

Biannually, International, Refreed

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Social Sciences Institute

Cilt /Volume: 3
Sayı / Issue: 1
Haziran / June: 2018

ISSN:2548-088X

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2016 yılında yayın hayatına başlayan ve yılda iki defa (Haziran-Aralık) yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergimiz sosyal bilimler alanına dair her türlü makale ve kitap incelemelerine açıktır. Dergimizin tarandığı indeksler; *Asos Index, AcademicKeys Index, ResearchBib Academic Resource Index, Eurasian Scientific Journal Index, Scientific Indexing Service, Google Scholar, Journal Factor, DRJI (Directory of Research Journals Indexing), CiteFactor, Infobase Index, Sparc Indexing ve ISAM.*

Bilecik Şeyh Edebali University Journal of Social Sciences Institute is a refereed journal that published biannually (June - December) since 2016. Our journal is open to all kinds of articles and book reviews on the study of social sciences. Indices; *Asos Index, AcademicKeys Index, ResearchBib Academic Resource Index, Eurasian Scientific Journal Index, Scientific Indexing Service, Google Scholar, Journal Factor, DRJI (Directory of Research Journals Indexing), CiteFactor, Infobase Index, Sparc Indexing and ISAM.*

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

- Prof. Dr. Ahmet aycı Konya (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Kalender (Konya Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Murat Yel (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Atabey Kılıç (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Aykut Ekinci (Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi)
Prof. Dr. Canan etin (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilek Takımcı (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal KarakaŐ (Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi)
Prof. Dr. Ertan Efegil (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk Ataay (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Fazlı Polat (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Gencay Zavotçu (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Gnen Dündar (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülten GümüŐtekin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan Taş (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakkı OdabaŐ (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun Demirkaya (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun Tunçel (Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Ően (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur (KahramanmaraŐ Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Halil Tuđluk (Adıyaman Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Organ (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kubilay Aktulum (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Kurtuluş Karamustafa (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Ltfullah Türkmen (UŞak Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali akmak (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Cahit Gran (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Saffet Sarıkaya (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehtap zdeđer (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin Bozan (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlüdiye Şimşek (Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi)
Prof. Dr. Milay Köktürk (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhlise CoŐgun geyik (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Koç (Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurhan Zeynep Tosun (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami Sezgin (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim zaraslan (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Serpil Aytaç (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevda Yapraklı (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman Deđerimen (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Tahir Akgemci (Konya Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Turgay Biçer (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ülkü Eliuz (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Vasfi Haftacı (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat akır (Konya Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. YaŐar Semiz (Konya Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Alper (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki Bayramođlu (Konya Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ziya AvŐar (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Ahmet KALENDER *Selçuk Üniversitesi*
- Prof. Dr. Aydoğan Aykut CEYHAN *Anadolu Üniversitesi*
- Prof. Dr. Bedriye TUNÇSİPER *Balıkesir Üniversitesi*
- Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY *İstanbul Üniversitesi*
- Prof. Dr. Ertan EFEGİL *Sakarya Üniversitesi*
- Prof. Dr. Fatma Nur TUĞAL *Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi*
- Prof. Dr. İsmail TUFAN *Akdeniz Üniversitesi*
- Prof. Dr. Jale ELDELEKLİOĞLU *Uludağ Üniversitesi*
- Prof. Dr. Kerem KARABULUT *Atatürk Üniversitesi*
- Prof. Dr. Levent BAYRAKTAR *Gazi Üniversitesi*
- Prof. Dr. Ömer Faruk İŞCAN *Atatürk Üniversitesi*
- Prof. Dr. Süleyman BARUTÇU *Pamukkale Üniversitesi*
- Prof. Dr. Şükrü BALCI *Selçuk Üniversitesi*
- Prof. Dr. Tülay Alim BARAN *Yedigöller Üniversitesi*
- Prof. Dr. Velittin KALINKARA *Pamukkale Üniversitesi*
- Prof. Dr. Veysel BOZKURT *İstanbul Üniversitesi*
- Doç. Dr. Ceren GİDERLER *Dumlupınar Üniversitesi*
- Doç. Dr. Enderhan KARAKOÇ *Selçuk Üniversitesi*
- Doç. Dr. Fatma ZEREN *İnönü Üniversitesi*
- Doç. Dr. Gaye ATİLLA *Süleyman Demirel Üniversitesi*
- Doç. Dr. Gökhan TUNCEL *İnönü Üniversitesi*
- Doç. Dr. Hacı İbrahim DEMİRKAZIK *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi*
- Doç. Dr. Hasibe Şebnem OĞUZ *Başkent Üniversitesi*
- Doç. Dr. Mustafa Serhan YÜCEL *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi*
- Doç. Dr. Özlem TAGAY *Mehmet Akif Üniversitesi*
- Doç. Dr. Perihan ÜNÜVAR *Mehmet Akif Üniversitesi*
- Doç. Dr. Şafak KAYPAK *Mustafa Kemal Üniversitesi*
- Doç. Dr. Şükrü SİM *İstanbul Üniversitesi*
- Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÖKÇEN *Muş Alparslan Üniversitesi*
- Dr. Öğr. Üyesi Başak Işıl ÇETİN *İstanbul Üniversitesi*
- Dr. Öğr. Üyesi Cihan BECAN *İstanbul Aydın Üniversitesi*
- Dr. Öğr. Üyesi Filiz BALOĞLU *İstanbul Üniversitesi*
- Dr. Öğr. Üyesi Halim DEMİRYÜREK *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi*
- Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin TAYLAN *Sakarya Üniversitesi*
- Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇAVUŞOĞLU *Bülent Ecevit Üniversitesi*
- Dr. Öğr. Üyesi İhsan KURTBAŞ *Ardahan Üniversitesi*
- Dr. Öğr. Üyesi Musa Said DÖVEN *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*
- Dr. Öğr. Üyesi Oktay YAĞIZ *Atatürk Üniversitesi*
- Dr. Öğr. Üyesi Orhan KILIÇARASLAN *Düzce Üniversitesi*
- Dr. Öğr. Üyesi Refik ARIKAN *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi*
- Dr. Öğr. Üyesi Savaş YEŞİLYURT *Atatürk Üniversitesi*
- Dr. Öğr. Üyesi Şaban Mustafa ERSUNGUR *Atatürk Üniversitesi*
- Öğr. Gör. Dr. Hamide SALHA *Namık Kemal Üniversitesi*

YAZAR REHBERİ

1. YAYIN İLKELERİ

- *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* yılda iki defa (Haziran – Aralık) sosyal bilimler alanında yayımlanan hakemli akademik bir dergidir.
- *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*'ne sosyal bilimler alanına dair Türkçe, İngilizce ve Rusça dillerinde her türlü makale, kitap tanıtım/incelemesi ve çevirileri kabul edilmektedir.
- Dergimizde kör hakemlik uygulanmaktadır.
- Yazıların bilimsel ve etik sorumlulukları yazarlara aittir. Yazıların içeriğinden kaynakların doğruluğundan yazarları sorumludur.
- Dergimize gönderilmiş olan makalelerin daha önce yayımlanmamış veya başka bir yerde yayımlanmak üzere kabul edilmemiş/gönderilmemiş olması esastır.
- Türkçe yazılarda Türk Dil Kurumu'nun güncel Türkçe Sözlüğü ve Yazım Kılavuzu temel alınmalıdır.
- Dergimizde yayımlanan yazılar için yazarlarına telif ödenmez.

2. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

- *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*'ne yazılarınız Dergipark üzerinden <http://dergipark.gov.tr/bseusbed> adresi kullanılarak gönderilmelidir. Dergipark harici (e-posta, kargo vb.) yollarla makale gönderimi kabul edilmemektedir.
- Dergimizde kör hakemlik uygulanmaktadır. *Dergimize göndermiş olduğunuz yazılarınızda yazarlara ait hiçbir bilgi yer almamalıdır.* Yazarlara ait bilgileri yazılarınızı gönderirken "Editöre Not" kısmına yazabilirsiniz.
- Dergimize gönderilen yazılarınız, MS WORD programında, tek sütun halinde, A4 kâğıt boyutunda, *Candara* veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, 1,5 pt satır aralığında yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında her yönden 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır.
- Dergimizde APA referans gösterme yöntemi uygulanmaktadır ve DİPNOT referans gösterme yöntemi sadece açıklama yapılmak üzere kabul edilmektedir.
- Dergimize gönderilen yazılar Yayın İlkeleri gereği *Google Scholar, PubMed, Doaj ve CrossRef* internet kaynaklı veri tabanları ve *URKUND* intihal programı yardımıyla denetlenir. *URKUND* intihal programı denetimi sonrası %30 ve üzeri bir benzerlik veya söz konusu yazının başka bir yerde daha önce yayımlandığı / yayıma kabul edildiği tespit edilmesi durumunda, gönderilen yazılar değerlendirmeye kabul edilmeden **REDEDEDİLİR.**
- Dergimize gönderilen yazılar Editör Kurulu tarafından yukarıda belirtilen hususlar üzerinden bir ön kontrole tabi tutulur. Uygun bulunan yazılar konunun uzmanı en az iki hakeme değerlendirilmesi için gönderilir. Bu süreçte hakem ve yazar kimlikleri gizli tutulur.
- Hakemlere yazıların değerlendirmeleri için en fazla 15 gün süre tanınır.
- Hakem değerlendirme süreci sonunda, her iki hakem raporu da olumlu olan yazılar Editör Kurulu ve Yayın Kurulu'nun son onayı ile yayımlanır. Hakem raporlarından biri olumlu biri olumsuz olması durumunda ise Editör Kurulu ve Yayın Kurulu görüşü alınır. Editör Kurulu ve Yayın Kurulunun hakem raporlarına istinaden gerekli görmesi durumunda ilgili yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Bu durumda üçüncü hakem raporuna göre ilgili yazının yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verilir.
- Hakem değerlendirme raporlarında "Düzeltilme" kararı verilmiş ise, hakem değerlendirme raporlarında belirtilen düzeltmeye hakem önerilerinin yerine getirilmesi için yazarlara

İlgili raporlar ivedilikle iletilir. Hakem değerlendirme raporuna göre düzeltme sonrası yazılar tekrar hakemlere gönderilebilir veya editör kurulu tarafından söz konusu düzeltmeler incelenebilir. Gerekli düzeltmelerin yerine getirildiği yazılar hakkında Editör Kurulu ve Yayın Kurulu nihai kararını verir, ilgili karar yazarlarla ivedilikle paylaşılır. Hakemlerin düzeltme istediği yazılar için yazarlarımıza tanınan süre 10 gündür. Bu süre zarfında gerekli düzeltmeleri yapmayan veya düzeltme dosyası gönderilmeyen yazılar yayından düşürülür.

- Hakem değerlendirme raporları, Editör Kurulu ve Yayın Kurulu görüşleri sonucunda yayınlanması uygun görülen yazılar dergiye ait ilk sayıda yayınlanmak üzere sıraya konulur. Hakem değerlendirme süreçleri sonuçlanmamış yazılar derginin bir sonraki sayısında yayınlanmak üzere değerlendirme aşamasında bekletilir. Yazarların bu süreçte yazılarını geri çekme hakları saklıdır.
- Dergimizde yayınlanmak üzere kabul edilen yazılar için yazarlarımız, metinde temel değişiklik yapmamak kaydı ile Editör Kurulu ve İngilizce dil uzmanının düzeltme yapma haklarını kabul etmiş sayılır.
- Yukarıdaki esaslardan herhangi birinin eksik olması durumunda dergimize gönderilen yazılar değerlendirmeye alınmayacaktır.

3. YAZIM KURALLARI VE SAYFA DÜZENİ

- Dergimize gönderilen yazıların metin kısmında APA referans gösterme metodu, kaynakça kısmında ise MLA referans gösterme metodu kullanılmalıdır. DİPNOT referans gösterme metodu sadece açıklama yapmak için kullanılabilir.
- Dergimize gönderilen yazılar A4 dikey sayfa düzenine göre MS WORD formatında yazılmalıdır. Tablolarda ihtiyaç halinde A4 yatay sayfa düzeni kullanılabilir. Dergimize MS WORD formatı dışında gönderilecek yazılar değerlendirmeye alınmadan reddedilecektir.
- Dergimize gönderilen yazılarınızda yazı karakteri olarak ***Candara*** kullanılmalıdır. Transkripsiyon yazı karakteri kullanılması durumunda ise kullanılan yazı karakteri Editör Kurulu'na bildirilmelidir.
- Sayfa kenarı boşlukları; **Üst: 2,5cm Alt: 2,5cm Sağ: 2,5cm Sol: 2,5cm**
- Yazı boyutu; tüm metin **10 punto** boyutunda olmalıdır.
- Satır aralığı; tüm metin **1,5 pt** satır aralığında olmalıdır.
- Öz/Abstract; **150-200** kelime arasında olmalıdır.
- Anahtar Kelimeler/Keywords; **3-5** kelime arasında olmalıdır.
- Girinti; tüm metin **0 nk**.
- Hizalama; iki yana yasla
- Sütun; tek sütun.
- Alıntılar; Doğrudan alıntılar tırnak içerisinde italik olarak verilmelidir.
- Dipnot; Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, kaynaklar kesinlikle dipnotta gösterilmemeli, yalnız açıklamalar için dipnota başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.
- Tablolar/Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo numarası üstte, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır.
- Resim; Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırılmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Şekil, çizelge ve resimler yazının üçte birini aşmamalıdır. Şekil, çizelge ve resimler estetik olmak şartı ile metin içinde uygun yerlere yerleştirilebilir.

4. KAYNAK GÖSTERME

A. Metin İçi Kaynak Gösterme

- Gönderme ve doğrudan alıntılar metin içinde aşağıdaki şekilde gösterilecek, konuyla ilgili kaynaklar **Kaynakça** kısmında verilecektir. Kaynak gösterme için kesinlikle dipnot kullanılmayacaktır.

(Selçuk 2015: 15), (Kesik vd. 2002: 16), (Şenöndeyici 1944: 15; Canım 2000: 85)

- Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı verildiğinde sadece yayın tarihi ve sayfa numarası yazılacaktır: "Kaplan (1976: 35) eserinde..."
- İkincil kaynaklardan yapılan alıntılarda asıl kaynak da belirtilecektir:

Köprülü (1926, Çelik 1998'den) veya (Atay 1936'dan akt. Çetin 1982: 76)

B. Kaynakça

- **Ansiklopedi Maddesi (Yazarı Belli):**
Göksoy, İsmail Hakkı (1996) "Filipinler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C:XIII, ss. 84-88.), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- **Ansiklopedi Maddesi (Yazarı Belli Değil):**
"Ankara", (1993) *Temel Britannica Ansiklopedisi* (10. Baskı), (C:1, ss. 75-80), Ana Yayıncılık, İstanbul.
- **Bildiri (Yayınlanmış):**
Gündoğdu, Cengiz (2005) "Padişah- Tarikat Şeyhi Münasebetleri Açısından Aziz Mahmud Hüdayi ve Çağdaşı Abdülmecid-i Sivasi" [Bildiri], H. K. Yılmaz (Ed.); *Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 20-22 Mayıs, Üsküdar Belediye Başkanlığı, İstanbul, ss. 179-195.
- **Bildiri (Yayınlanmamış):**
Çetin, Ahmet Kibar (2006) "Türkiye'de Ekonomi Politikalarının Etkinliği" [Bildiri], *Uluslararası Ekonomi Konferansı*, 11-13 Eylül, Sheraton Kongre Merkezi, Ankara.
- **Bilimsel Dergi Makalesi (Tek Yazarlı):**
Özden, Mehmet (2009) "Türkiye'de İktidar Sosyolojileri", *Türkiye Günlüğü*, C:98, ss. 82-85.
- **Bilimsel Dergi Makalesi (Çok Yazarlı):**
Bozdoğan, Aykut Emre, Davut Aydın ve Kasım Yıldırım (2007) "Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumları", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8.2, ss. 298-305.
- **Çeviri veya Hazırlanan Kitaplar:**
Hazlitt, Henry (2006), *Ahlakın Temelleri* (Çev. Mehmet Aydın – Recep Tapramaz), Ankara, Liberte Yayınları, (1964).
Usta, Galip (1996) *Osmanlı Maarifi*, (Haz. Şükrü Elek) Kültür Yayınları, İstanbul.
- **Editörlü Kitap İçerisinde Makale veya Bölüm:**
Öztürk, Oğuz (2006) "Soğuk Savaş Yılları", Mehmet Alp (Ed.); *SSCB ve Kültür*, 1. Baskı, Ben Yayınları, İstanbul, ss. 17-45.
- **Elektronik Kaynaklar:**
Budak, Ali (2010) "XVI. Yüzyıldan Sıradışı Bir Şair Portresi: Gedizli Hasbi", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları: Prof. Dr. Meserret Diriöz Hatırasına* 4.2, ss. 152-164, http://www.turkishstudies.net/makaleler/1513093045_7budakali.pdf [Erişim Tarihi: 30.11.2010]
- **Tek Yazarlı Kitaplar:**
İnalçık, Halil (2013) *Osmanlı ve Modern Türkiye*, Timaş Yayınları, İstanbul.

- **İki Yazarlı Kitaplar:**
Ertem, Cemil ve Markar Eseyan (2013) *Dünyayı Durduran 60 Gün*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- **Kurum Rapor ve Yayınları**
DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1984) *Türkiye’de Sanayileşme Sorunları*, DPT Yayınları, Ankara, No: 102.
- **Tıpkıbasım Eser**
Kaşgarlı Mahmud (1074), *Divan-ı Lügat-it Türk*, [Tıpkıbasım], 1941, TDK Yayınları, Ankara.
- **Çok Yazarlı Kitaplar:**
Dağı, İhsan ve diğerleri (2010) *Devlet, Sistem ve Kimlik*, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

EDİTÖRÜN NOTU

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından sosyal bilimler alanında yılda iki kez (Haziran – Aralık) e-dergi formatında online olarak yayımlanan ve Uluslararası alan indekslerine giren hakemli dergimiz, dördüncü sayısıyla birlikte yayın hayatına devam etmektedir.

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde tarih, din, dil, edebiyat, sosyoloji, felsefe, coğrafya, arkeoloji, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, iktisat, işletme, güzel sanatlar, eğitim bilimleri gibi sosyal bilimler alanında yazılan Türkçe, İngilizce ve Rusça özgün/çeviri makale ve kitap tanıtımı/eleştirilerine yer verilmektedir. Dergimizin dördüncü sayısında 12 özgün makale yer almaktadır.

Dergimiz dördüncü sayısı ile birlikte geçmiş sayılarını da içerecek şekilde *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi) Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Veri Tabanı* tarafından taranmaya başlanmıştır.

Dergimizin dördüncü sayısında yazılarıyla yer alan değerli yazarlarımıza, makale değerlendirme aşamasında katkı sunan hakem ve yayın kurulu üyelerimize teşekkür ederim.

Saygılarımla.

Editör
Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER

Gizem PARSOVA	Araçsal ve İnşacı Yaklaşımlarla Roman Etnik Kimliği <i>Romani Ethnic Identity Through Instrumentalist and Constructivist Theoretical Framework</i>	1
Yusuf YAMAN	Tunus'ta İstikrarı Formülü: Üç Sacayağı <i>Stability Formula in Tunisia: The Three Trivets</i>	19
Gözde EKŞİOĞLU ÇETİNTAHRA & Neslihan KARATAŞ ÜNVERDİ	Osmanlı'dan Günümüze İzmir Mahallelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Mekana Yansımaları <i>The Spatial Reflections of The Socio-Economic Structures of Izmir Neighborhoods from Ottoman to Present-Day</i>	39
Özgür ÇELİK & Fatih YAVUZ	An Extensive Review of Literature on Teaching Vocabulary Through Mobile Applications <i>Mobil Uygulamalar ile Kelime Öğretimi Konusunda Kapsamlı Bir Literatür Taraması</i>	56
Uğur KESKİN	Suat Özkan'ın Bakış Açısından Yaşlılık Olgusu <i>Old Age from Suat Özkan's Perspective</i>	92
Sinan TARSUSLU	Isparta İl Merkezinde Bulunan Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin Örgütsel Adalet Algılamalarının Örgütsel Motivasyon Üzerinde Etkilerinin İncelenmesi <i>Investigation of The Effect of Organizational Justice Perception of Health Personnel Working in Isparta City Center About Organizational Motivation</i>	110
Pınar TELLİOĞLU & Hacı ÖZDEMİR	Kırsal Kesimde Yaşayan Evli Kadınların Aile İşlevlerinin Evlilik Uyumuna Etkisi <i>The Effect of Family Functions of Married Women Living in The Rural Area on Marriage Harmony</i>	127
Ali BALTACI	Psikolojik Yıldırma ve Örgütsel Bağlılık İlişkisinde Önyargının Aracılık Rolü <i>The Mediating Role of Prejudice in Mobbing and Organizational Commitment</i>	141
Halil İbrahim KOCABIYIK	Ebu Hayyan'ın el-Bahru'l-Muhit Tefsirinde Teşbih Sanatı <i>Art of Smile in Commentary of Ebu Hayyan's el-Bahru'l-Muhit</i>	162
Fatih DEMİRCİOĞLU	Kuramsal Bir Gelenek Olarak Tarihsel Kurumsalcılık ve Uluslararası İlişkiler <i>Historical Institutionalism as a Theoretical Tradition and International Relations</i>	179
Erdoğan KORKMAZ	The Relationship Between Organizational Silence and Allen-Meyer Organizational Commitment Model: A Research in The Health Sector in Turkey <i>Allen-Meyer Örgütsel Bağlılık Modeli ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi: Türkiye'de Sağlık Sektöründe Bir Araştırma</i>	200
Ayşe BÖLÜKBAŞI	XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkelerinde Mekansal İşleyiş: Tekkelerin Mensup Oldukları Külliye İçindeki Diğer Birimlerle İlişkileri <i>Spatial Functioning in Khalwati Convents in The XVI. Century of Istanbul: Relations of Tekke Units to Other Structures in The Complex</i>	214

Araçsal ve İnşacı Yaklaşımlarla Roman Etnik Kimliği

Gizem PARSOVA¹

Öz

Bu makalede, etnik kimlik kavramı çerçevesinde Türkiye’de yaşamakta olan etnik gruplardan biri olan Romanlar inşacı ve araçsal teorik zeminde tartışılmıştır. Romanlık; ayrımcı/dışlayıcı söylem ve davranış pratikleriyle toplumdaki baskın grup tarafından sürekli yeniden inşa edilmektedir. Bu inşa sürecinin toplumsal arka planında emek piyasasındaki belirli çıkar grupları bulunmaktadır. Romanlara yönelik olumsuz kalıp yargıların sürekli yeniden inşası, etnik grubu; formel iş piyasasından uzaklaştırarak enformel iş piyasasında ucuz ve geçici iş gücü olmaya itmektedir. Ucuz ve geçici olarak kullanılabilen Roman işgücü, Roman bireylerin yaşamlarını; nesilden nesile aktarılan yoksulluk olarak sürekli yeniden inşa etmektedir. Kolektif kimlik olarak Roman kimliği dolayısıyla, etnik grubun sahip olduğu sınırlı kaynakların korunmasına yönelik hak talebiyle ilişkilidir. Roman etnik kimliği, yurttaşlık taleplerine yönelik tetiklenen araçsal nitelikli bir kolektif kimliktir; çıkar ortaklığı temelinde geleneğe yapılan vurgu ile duygusal içerik kazanmaktadır. Bireysel kimlik olarak Romanlık, kolektif kimliğe benzer şekilde araçsal niteliğe sahiptir; çıkarlara yönelik birey tarafından ön plana çıkarılabilmekte veya yok sayılabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Etnik kimlik, Romanlar, İnşa Kuramı, Araçsal Kuram.

Romani Ethnic Identity Through Instrumentalist and Constructivist Theoretical Framework

Abstract

In this article the concept of ethnic identity has been discussed over Romani as one of the ethnic groups in Turkey, within the theoretical framework of constructivism and instrumentalism. Being a Romani is perpetually reconstructed with discriminatory discourse and treatment by the dominant group in society. In the social background of this reconstruction specific interest groups in labour market are situated. The persistent reconstruction of negative stereotype towards Romani puts them away from the labour market and prompts them to be informal, cheap and temporary labour force. Romani labour force as being a cheap and temporary labour force reconstructs their lifestyle as poverty, passing down from one generation to the other. Therefore, as a collective identity, being Romani is related with the demand for right which aims at the maintenance of the limited sources owned by the ethnic group. Romani collective identity, as a result, has instrumentalist characteristic which is activated by the demand for citizen rights. It gains emotional content with the emphasis on tradition as part of shared benefits. As an individual identity, being a Romani, similar to collective identity, has instrumentalist characteristic; it may be prominent as part of the individual benefits or it may be disregarded.

Key Words: Ethnic identity, Romani, Constructivist Theory, Instrumentalist Theory

¹ Öğretim Görevlisi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, gizemparsova@gmail.com

Bu makale URKUND programı yardımıyla intihale karşı kontrol edilmiştir.

Giriş

Etnik grup, modern ulus devlet sınırları içerisinde yaşamakta olan insan topluluklarının kültürel çeşitliliğini anlamada kullanılan bir kavramdır. Etnik grupların varlığını kabul etmek, kültürel çeşitliliğin sürekliliği hesaba katıldığında *etnik sınırların* varlığını da kabul etmeyi gerektirmektedir. Etnik sınırların varlığını düşünmek ise bu sınırlar içerisinde bulunan grup üyelerinin; sahip olduğu kolektif bir etnik kimliğin yanı sıra, somut veya soyut düzeyde sahip olduğu *etnisite* kavramını da düşünmeyi gerektirir. Kavramlar birbirleriyle ilişkilendirildiğinde; grup üyelerini bir arada tutan bağlar olarak *etnik bağlar*, gruba has davranış biçimleri olarak *etnik davranışlar* ve gruba has düşünce yapısı olarak *etnik bilinç* gibi diğer kavramlar da sorunsallaşmaktadır. Sorunsallaşan bu kavramların, toplumsal gerçeklik zemininde içlerinin nasıl doldurulacağı ise teorik bir tartışma olarak sürmektedir. Etnik grubun nasıl tanımlanması gerektiği, etnik kimliği oluşturan bilincin nasıl ve hangi koşullarda içselleştirildiği, etnik sınırların nasıl muhafaza edildiği ve etnik bağların birey yaşamı üzerinde ne tür etkileri olabileceği gibi birçok soru farklı kuramsal perspektiflerden açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak etnik grubun kendi içinde ne ölçüde homojen özellikler taşıdığı, etnik kimliğin ne ölçüde kolektif bir kimlik olduğu ve ne gibi durumlarda aktif hale gelebileceği gibi sorular, etnisite kavramıyla bağlantılı her kavramı muğlak hale getirmektedir (Yanık 2013: 235).

Araçsal bakış açısı ile konuya yaklaşan Weber'e göre etnik grup; ortak ataya sahip olduğu inancına ve fiziksel görünüm ve/veya gelenekler konusunda benzerliğe sahip; ortak bir dil ve dinin getirisi olan yaşamsal benzerlikler temelinde bir araya gelen insan topluluğudur. Weber, etnik grubu; rasyonel amaçları doğrultusunda bir araya gelmiş, ayrıca özel bir onura sahip olduğuna inanan politik bir topluluk olarak tanımlamaktadır (Weber 1996: 35-36). Bu tanımdan yola çıkılırsa, etnik ayrım; belirli ortak özelliklere sahip olan insan topluluklarının oluşturduğu ayrımdır ve etnik kimlik, grup üyelerinin belirli bir amaca yönelik sahip olduğu kolektif kimliktir. Grup üyeleri arasındaki bağları araçsal olarak nitelendiren bu tanım, etnik gruba üyeliğin duygusal bağlamını yok saymaktadır ve bu nedenle farklı bakış açısına sahip kuramcılar tarafından eleştirilmektedir.

Bazı kuramcılar, etnik grubu bir "köken" veya "öz" olarak tanımlamış; bireyin içine doğduğu yerleşik bir kültür ve yaşam biçimi ile ilişkilendirmiştir. Kökene ilişkin bağlar, doğuştan gelen ve yaşamı anlamlandırmamızı sağlayan bağlardır; kan bağları gibi nesilden nesile aktarılarak varlıklarını sürdürmektedir (Geertz 1996: 41-42). Bu görüş, her ne kadar kökensel bağların niteliğinin toplumdan topluma değişeceğini hesaba katsa da; etnik bağların kan bağları gibi kalıtsal ve statik olarak tanımlanması sorun teşkil etmektedir. Sosyal etkileşimin, kökensel bağların oluşumuna etkisinden bahsetmeyen bu kuramsal yaklaşım; etnik grupların zaman içerisinde geçirdiği değişiklikleri veya

yeni etnik grupların oluşumunu açıklamada yetersiz kalmaktadır (Ellner ve Coughlan 1993: 45-51).

Bazı kuramcılar ise kökenci ve araçsalıcı bakış açılarını harmanlamıştır. Etnisite kavramının, insan vücuduyla dışa vurulduğunu iddia eden Fishman'a göre; bu kavramın somut bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Çünkü etnisite; dil, fiziksel görünüm ve bedensel pratiklerle bir oluşur. Etnik gruba ait davranış biçimleriyle bir eylemdir ve zihinsel süreçleriyle bir biliştir. Etnisite, gündelik ihtiyaçlara göre yenilenmeye meyillidir ve amaçlıdır; ancak yine de etnisite, bir biliş olarak kökeni anlama ve ebediyetle bağ kurma açısından işlevseldir (Fishman 1996: 63-66). Etnik grubu, kendini sürdüren ve bunun için belirli bir sınırı muhafaza eden özel topluluk olarak tanımlayan Barth ise; etnik sınırların, her zaman açıkça görünen kültürel farklar olmadığını fakat sosyal durumlara ilişkin farklar olabileceğini ileri sürmüştür. Bu nedenle, etnik sınırların; oluşturulması ve korunmasını, örgütlenme süreçleriyle ilişkilendirmiş ve bu örgütlenme içindeki kültürel özelliklerin zaman içerisinde dönüşebileceğini vurgulamıştır (Barth 1996: 75-77).

Teorik tartışmalar ve bu tartışmalar içerisinde sunulan örnekler, insan toplumlarında etnik grupların ve etnisite kavramının var olduğuna dair ortak bir anlayış geliştirse de; farklı bakış açılarıyla ortaya koyulan bu kavramlar spekülatif özelliğini halen korumaktadır. Günümüz ulus devletleri sınırları içerisinde yer alan etnik grupların; hangi sosyoekonomik ve sosyokültürel bağlamda ortaya çıktığı, varlığını nasıl

devam ettirdiği, toplumsal ilişkileri nasıl etkiledikleri ve bu ilişkilerden nasıl etkilendikleri sorularına farklı kuramlar çerçevesinde verilen cevaplar, kavramsal muğlâklığa neden olmaktadır. Bu kavramsal muğlâklığın giderilmesi, etnik grupların; içinde yaşamakta oldukları toplumlarda sosyolojik bakış açısıyla anlaşılmaya çalışılması ile mümkün olacaktır. Sözgelimi, neden bazı etnik grupların toplumun genelinden ve diğer etnik gruplardan çok daha fark edilir boyutlarda ayrıştığını sorgulamak; etnik sınırların nasıl ve hangi dinamiklerle muhafaza edildiğini anlayabilmek açısından önemlidir. Bir toplumun içerisinde yaşamakta olan her bir etnik grubun, kültürel çeşitlilikler olduğu ve toplumdaki hâkim kültürden “farklı” olduğu ön kabulü; her etnik grubun bir “öteki” olduğu düşüncesine teorik zemin oluşturmaktadır. Bu durumda sorunsallaşması gereken, bu etnik gruplardan bazılarının nasıl “belirgin ötekilere” dönüştüğü ve/veya dönüştürüldüğü ve bu durumun arka planını oluşturan toplumsal süreçlerdir.

Türkiye’de yaşamakta olan etnik gruplar düşünüldüğünde, “belirgin öteki” kavramına verilebilecek örneklerden biri, neredeyse her bölgede varlığını hissettiren Romanlardır. Gündelik yaşam alışkanlıkları, fiziksel görünüm konusundaki tercihleri ve kendilerine has davranış biçimlerinin yanı sıra, Romanlar; sosyoekonomik ve sosyokültürel özellikleriyle de toplumsal yaşamda kolayca fark edilecek kadar farklı bir etnik gruptur. Bu farklılaşma, Roman kültürünün farklılığı ve bu farklılık temelinde ortaya çıkan Roman yaşam tarzının belirginleşmesi ola-

arak değerlendirildiğinde, konuya ilişkin yüzeysel bir açıklama bulmak mümkün görünmektedir. Fakat yapılan araştırmalar, Romanların, kendi dillerini konuşmak ve kendi dini inanışlarını devam ettirmek konusunda hiç de ısrarcı olmadıklarını; tam tersine yaşadıkları coğrafi bölgeye dil ve din konusunda uyum sağladıklarını göstermektedir (Yağlıdere 2007: 133; Kolukırık 2008:149; Çelik ve Şahin 2012:311). Araştırma bulguları, Romanların homojen bir etnik grup olmadığına, aksine heterojen özellikler taşıdıklarına dikkat çekmektedir; Romanlar farklı bölgelerde yaşamakta, farklı diller konuşmakta ve farklı dini inançlarla tanımlanmaktadır. Etnik grubun birçok tanımında vurgulanan ve süreklilik açısından önemli olduğu ifade edilen “ortak dil ve dini inanç”; Romanlar için bir etnik sınır değildir; aksine dil ve dinsel inanış, Romanlar için toplumsal uyum mekanizmasıdır. Bu durumda; Roman kimliğinin, toplumda Roman olmayan bireyler tarafından kolayca fark edilen belirgin öteki olmaya nasıl devam ettiği cevaplanması gereken bir soru haline gelmektedir.

Romanlar özelinde bu soruya kuramsal cevap veren bazı çalışmalarda, etnik kimliğin bir inşa süreci olarak ele alındığı görülmektedir. İnşacı bakış açısı temelinde, Roman etnik kimliğinin; bir öz olmaktan çok, bir inşa süreci olduğu ve bu kimliğin belirli dışlanma pratikleri ile toplum tarafından sürekli yeniden üretildiği ifade edilmektedir (İlhan ve Fırat 2017: 274). Roman kimliğinin, “biz” ve “öteki” ayrımından beslenen bir “karşı kimlik” olduğu da benzeri şekilde, inşacı görüş temelinde oluşturulmuş bir bakış açıdır (Ünaldı 2012: 625). Bu bakış açısı, Romanların toplumdan ayrışmasına neden

olan olumsuzlama pratiklerine dikkat çekmekte ve bu pratiklerin, Roman etnik kimliğinin belirgin biçimde sürdürülmesine neden olduğunu ortaya koymaktadır. İnşacı bakış açısıyla etnik kimlik kavramını sorunsallaştırmak; inşa sürecinin arka planını ortaya koymayı da gerektirmektedir. Roman etnik kimliğinin yeniden inşası, belirli söylemsel ve davranışsal pratiklerden oluşan bir süreç olarak tanımlanması, bu sürecin; etnik grup sınırları, bu sınırların sürekliliği ve etnik bağlar üzerindeki etkilerini de anlamayı gerektirmektedir. Ayrıca, toplumsal inşaların sürekliliğinin zemininde, belirli toplumsal yapıların muhafaza edilmesi gibi örtük amaçların var olabileceği de sorunsallaşmaktadır. Bu soruları Romanlar özelinde cevaplamaya çalışan bu derlemenin temel amacı etnik kimlik, etnik yaşam biçimi ve etnik bağlar kavramlarını; arka planını oluşturan toplumsal süreçlerle araçsal ve inşacı yaklaşımlar çerçevesinde anlamaya çalışmaktır.

1. Roman Etnik Kimliği İnşa Süreci

1.1. Romanlığa Yönelik Kalıp Yargılar

Türkiye'nin neredeyse her bölgesinde yaşamakta olan Romanların kökeninin Hindistan'dan geldiği ifade edilmektedir. Hindistan'dan bilinmeyen bir sebeple ve bilinmeyen bir tarihte göç ettikleri (Yağlıdere 2007: 133) adeta bir mit haline gelmiş Romanlar; dünyanın farklı ülkelerinde yaşamaktadır ve yaşadığı toplumlarda sayısal açıdan büyük bir azınlık örneği teşkil etmektedir (Alp 2016: 152).

Türkiye’de yaşamakta olan Romanlar; Rom, Lom (Poşa) ve Dom olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Bu gruplar; yaşadıkları coğrafi bölge, dilleri, dinsel inanışları, istihdam kolları ve yaşam tarzları açısından birbirlerinden farklılık göstermektedir (Kolukırık 2008: 149). Her ne kadar çeşitlilik gösterse de; Roman kimliği bir etnik kimlik kabul edilmekte; Romanlar sosyolojik olarak bir etnik ayrımı ifade etmektedir (Çelik ve Şahin 2012: 311). Akademik yazında da, bu topluluklara etnik ayrım olarak atıfta bulunmada herhangi bir tartışma söz konusu değildir. Öte yandan, bu etnik gruba atıfta bulunmanın hangi isimle yapılacağı konusunda bir ikilem bulunmaktadır. Bilimsel araştırma yapan bazı akademisyenler “Çingene” adlandırmasını tercih etmekte; bazı akademisyenler ise bu etnik grubu “Roman” olarak adlandırmaktadır. İlgili alan yazında “Çingene” adlandırmasını tercih eden akademisyenler için geçerli sebep; bu adlandırmanın dünya çapında varlığı bulunan bir etnik grubun tamamını ifade etmesidir. “Roman” adlandırması ise, etnik gruba yönelik, popüler temsillerde müzik ve eğlence ile yeniden inşa edilen hoşgörüyü ifade ederken; akademik temsilde itibar ve yurttaşlık talebini inşa etmektedir (Dişli 2016: 114).

Etnik grubun kendini tanımlama biçimleri çoğunlukla “Çingene” değildir; onlar, kendilerini “Roman” olarak tanımlamaktadır (Marsh 2008: 26; Uğurlu ve Duru 2011: 74). “Çingene” adına karşı çıkanlar, sebep olarak; bu ismin hırsızlık vb. olumsuz nitelendirmelerle ilişkisini vurgulamaktadır (Bayraktar 2011: 125). Nitekim gündelik dilde varlığını sürdüren

bazı deyişler etnik gruba olumsuz özellikler atfederken “Çingene” adının kullanıldığını göstermektedir:

“Çingene ciğer pişirir, yemeden karnını şişirir” (Kaleli 2015: 46),

“Çingene’ye beylik vermişler, önce babasını asmış” (Özaşar 2010: 43),

“Çingene’nin ipini kendisine çektirirler” (Kemal 2005: 51).

“Çingene” adlandırmasının “tehlikeli öteki” inşası ile ilişkisi bulunduğunu ortaya koyan deyişlerin yanı sıra; etnik gruba yönelik olumsuz düşüncelerin, “Çingene” adı üzerinden ifade edildiğini ortaya koyan akademik araştırmalar da bulunmaktadır. Bartın’da yapılmış bir araştırmada, yerel halkın “Çingene” söylemlerinin; ahlaksızlaştırma, kriminalize etme ve bugünden uzaklaştırma temelinde kurulduğu ortaya çıkmıştır (Doğan 2016: 151-155). Ekşi sözlükte “Çingene” başlığı açılarak, katılanların düşüncelerini yazmasının istendiği bir araştırmada, benzer sonuçlar ortaya koymuştur. Araştırmada, katılanların yarısından fazlasının etnik gruba yönelik olumsuz düşünceler paylaştığı; bu görüşlerin özellikle küfür/hakaret/aşağılama, simgeleştirme ve abartma boyutlarında yoğunlaştığı tespit edilmiştir (Alp 2016: 152, 162). “Çingene” kimliğinin, toplumun genelinde olumsuzlanması etnik grubun kendi kimliğini “Roman” olarak tanımlamasında etkili olmuştur. Nitekim “Roman” adının tercih edildiği, grubun örgütlendiği; Edirne Roman Dernekleri Federasyonu, Bursa Roman Derneği ve Dikili Roman Derneği gibi dernek isimlerinden anlaşılmaktadır.

“Tehlikeli öteki” söylemi inşasında kullanıldığı anlaşılan “Çingene” adlandırmasının, etnik grubun kendi üyeleri tarafından reddi, adlandırma meselesini farklı bir boyuta taşımaktadır. “Çingene” kimdir?” sorusunun cevabı, “Roman etnik kimliği” sınırları dışında kalan olarak verildiğinde; “Çingene”, Romanların “ötekisidir” ve Roman etnik kimliğinin sınırları dışında kalandır. Bu nedenle, Roman etnik kimliği açısından “Çingene değiliz!” söylemi; etnik grubun sınırını çizmenin yanı sıra grubun kendine özgü “onurunu” muhafaza etme işlevine de sahiptir. Öte yandan, toplum tarafından “Çingene” kimliği üzerine inşa edilen tüm olumsuzluklar öylesine içselleştirilmiştir ki; bu kimlik, Romanlar tarafından ret edilmektedir (Bayraktar 2011: 125). Dolayısıyla, Roman’ın Çingene etnik kimliğini kabul etmeyişi; aslında Çingene’nin toplum tarafından kabul edilen özelliklerini kabul edişi zeminine oturmaktadır. Baskın grubun ve Romanların, “Çingene” kimliğini karşılıklı kabuller üzerinden ret etmesi ve dışlaması iki tarafın da sınırlarını koruması açısından işlevseldir. Baskın grubun Çingene’ye atfettiği tüm olumsuz özellikler Roman etnik kimliği sınırları açısından belirleyicidir; diğer taraftan baskın grup da kendi kimliğini bu özelliklerin dışında kalan olarak tanımlamaktadır. Bu durumda, etnik grup; grubun kendi üyeleri tarafından belirlenen kültürel özelliklerin devam ettirildiği değişime kapalı bir insan topluluğu değildir. Toplumun, herhangi bir etnik gruba ilişkin düşünceleri ve o gruba atfettiği özellikler; grubun kendini tanımlama biçiminde ve kendi sınırlarını çizmesinde önemli bir role sahip olabilmektedir. Etnik kimlik, karşılıklı bir

inşa sürecidir ancak Roman etnik kimliğine yönelik toplumun genelinde yerleşik hale gelmiş olumsuz kalıp yargılar ne yazık ki yalnızca “Çingene” adlandırması ile ilişkili değildir. Etnik grup her ne kadar kendi üyeleri ve toplum tarafından “Roman” olarak adlandırılırsa da; toplumun etnik gruba atfettiği olumsuz özellikler kalıplaşmış olarak devam etmekte ve Romanlarla toplumun geneli arasındaki açılan sosyal mesafe varlığını sürdürmektedir. Yakın dönemde gerçekleştirilen araştırmalar, Romanların etnik toplum tarafından olumsuzlanan özelliklerine ve bu özellikler nedeniyle toplumdan ayrıştırılmalarına dikkat çekmektedir. Romanlara yönelik sosyal mesafenin ölçüldüğü bir nicel araştırmanın bulgularına göre halk Romanların varlığından rahatsız değildir; ancak onlarla yakın olmayı ve çocuklarının Roman çocuklarıyla aynı ortamda bulunmasını istememektedir (Taylan vd. 2015: 42). Başka bir araştırma; Romanların, toplum tarafından yeterince tanınmalarına rağmen; tehlikeli, suç işleyen, temiz olmayan ve küfürbaz gibi olumsuz özelliklerle tanımlanmakta olduğunu göstermektedir (Daşdemir vd. 2016: 30-32). Roman öğrenciler daha küçük yaşlarda okullarda; daha sonra iş yaşamında, komşuluk ilişkilerinde, hatta ibadethanelerde bile ikinci sınıf muamele görmektedir (Diktaş vd. 2016: 1130). Dolayısıyla Romanların maruz kaldığı dışlanma, sosyal yaşamla sınırlı değildir; dışlanmanın ekonomik, eğitim, hizmetlere erişim, kamusal alanda istihdam ve kültürel faaliyetlere katılım gibi boyutları bulunmaktadır (Genç vd. 2015: 85). Romanlar, yoksunluklarını giderip varlıklı olmaktan ziyade “var olma çabası” gösteren bir etnik gruptur (Uğurlu 2013: 99).

1. 2. Roman Etnik Kimliği ve Toplumsal Değişim

Etnik kimlik, statik bir öz değildir; toplumsal değişimden etkilenen ve toplumsal değişimi etkileyebilecek bir yapıya sahiptir. Ancak “temsil”, etnik kimlik için bu değişimi belirli amaçlar doğrultusunda gizleme çabasına dönüşebilmektedir. Sözgelimi Romanların medya temsilleri, uzun yıllardır neredeyse aynı resmi çizmektedir. Roman mahalleleri, “mutlu ve neşeli” Romanların bir arada yaşadığı mahallelerdir. Bu mahallelerde yaşayan insanlar genellikle müzisyen veya dansçıdır ve belirli çalışma saatleri olmadığı için yaşam tarzları “rahat ve stresten uzaktır.” Çoluk çocuk mahalle sokaklarında bolca zaman geçirir, çocuklarının eğitimini, kendi işsizliklerini ya da parasız oluşlarını dert edinmezler. Sıklıkla kavga eden Romanlar, aslında neşeli insanlardır; kavga anında duydukları bir şarkı bile onların dans etmeye başlaması için yeterlidir. Rengârenk giyinir, saçlarına çiçekler takar ve farklı bir şive ile konuşurlar. Eğlenmeyi sevdikleri için para kazanırken eğlenebilecekleri işlerde çalışmayı tercih ederler. Bazı Romanlar hırsızlık da yapabilir ama zaten böyle durumlar mizahi unsurlara eklenmiş olduğu için onlara kızılmaz. Roman kimliği, uzun süredir, “vur patlasın çal oynasın” bir yaşam tarzı ve “göbek atan Romanlarla” temsil edilmektedir. Medya temsilleri, Romanları eğlence unsuru izlekler olarak sunmaya devam ederken bir yandan da onların “suç potansiyeli” taşıdığını aktaran alt mesajlar iletmektedir. Bu nedenle, TV programlarında toplumu neşelendiren Roman mahalleleri, gerçek ya-

şamda suçun etnik kimlikle bağdaştırıldığı “tekinsiz” yerler olarak düşünülmektedir (Doğan 2016: 152-153).

Öte yandan, yapılan araştırmalar, Roman etnik kimliğinin, gerçek yaşamda, medya temsillerinden oldukça farklı bir görünüm sergilediğini ortaya çıkarmaktadır. Romanların çoğu müzisyen ya da dansçı değildir; aslında müzisyen olanlar, elit kesim Romanlar olarak tanımlanmaktadır (Marsh 2008: 22). Romanların çoğunun oturmaya elverişli olmayan evlerde ikamet ettiklerini, eğitim düzeylerinin oldukça düşük olduğunu, sosyal güvencelerinin olmadığını, derin bir yoksulluk içinde olduklarını, kentsel mekanlardan dışlandıklarını, kamusal alanda çok az temsil edildiklerini ve genellikle enformel sektörde çalıştıklarını gösteren araştırmalar bulunmaktadır (Kolukırık 2006: 10; Erdoğan Aras 2009: 88; Koyun ve Çiçekoğlu 2011: 64; Çelik ve Şahin 2012: 324).

Akademik araştırmalar, Romanların toplumdaki dezavantajlı konumunu işaret ederken, medyadaki Roman temsili; renkli, müzik ve eğlence dolu bir Roman dünyasını TV dizileri aracılığıyla toplumla paylaşmaktadır. Çiçek satan, el falı bakan kadınları, darbuka-keman çalan erkekleri ve tüm gün dışarıda oynayan çocukları ile Roman mahalleleri maddi zenginliğe sahip olmasalar bile “neşeli” bir yaşam sürmektedirler. Medyanın Roman mahalleleri, bir etnik grubun; gerçek yaşamda içinde bulunduğu sınıfsal konum nedeniyle yaşadığı mahrumiyetin perdelenmesi açısından politik işleve sahiptir. Ayrıca, böylesi bir temsil; toplumsal vicdanı rahatlatma açısından da işlevseldir. Medyanın sürekli yeniden inşa ettiği Roman temsili; gerçek

yaşamda Romanların içinde bulunduğu imkânsızlıkları ve dramı gizlemekte, var olan bir toplumsal sorunu yok saymaya neden olmaktadır.

Roman yaşamının zorluklarını özcülük temelinde değerlendirmek de medya temsillerine benzer bir şekilde bu zorlukları perdeleme ve buradan doğabilecek vicdani rahatsızlıkları hafifletme açısından oldukça etkindir. Romanların sosyoekonomik ve sosyokültürel özelliklerinin, kendi tercihleri doğrultusunda; “etnik gruba özgü yaşayış tarzıyla” ilişkili olduğu iddia edilebilir. Böyle bir iddianın, da medya temsillerine benzer şekilde Roman kimliğine yönelik bir yeniden inşa süreci olduğu düşünülürse; bu inşanın, hangi amaca yönelik yeniden üretildiği sorusunun da cevaplanması gerekmektedir.

Roman etnik kimliğine özgü yaşam tarzının en belirgin özelliklerinden biri, etnik grubun ekonomi piyasasındaki konumudur. Romanların çoğu; enformel sektörde, düzenli olmayan işlerde ve sosyal güvence olmaksızın çalışmaktadır (Koyun ve Çiçekoğlu 2011: 64; Çelik ve Şahin 2012: 324). Romanlar, formel emek piyasasından, “hırsız olma ihtimalleri” ve eğitim düzeyleri gerekçe gösterilerek dışlanmakta; ucuz işgücü olarak enformel piyasaya itilmektedir. Romanların emek piyasasında sürekli yeniden üretilen bu dezavantajlı konumu; özellikle orta sınıf işletmelerin piyasa çıkarlarına hizmet etmesi açısından işlevseldir. Özellikle orta sınıf işletmeler için az ücret karşılığında sosyal güvence sağlanmadan ve kısa süreli olarak kullanılan Roman işgücü, işverenler için önemli bir kaynaktır (Erdoğan Aras 2009: 87-88). Roman işgücünün niteliklerinin piyasa çıkarlarına yönelik sürekli yeniden üretimi, aynı zamanda bir

yaşam tarzı olarak Roman yoksulluğunu da yeniden üretmektedir.

Öte yandan, Roman yoksulluğu, çocuk işçiliğinin yaygın kullanımına yol açmakta (Koyun ve Çiçekoğlu 2011: 63; Taylan vd. 2014: 30; Genç vd. 2015: 88; Piirainen 2016: 16) ve yeni nesil Romanların da eğitim olanaklarına zarar vermektedir. Geçimini sağlamaya çalışan Romanların, çocuklarının eğitim giderlerini karşılayamaması ve çocuklarını işgücü olarak kullanması; eğitim düzeyi düşük ve yoksul yaşamlarının, nesilden nesile aktarılan bir “etnik yaşam biçimine” dönüşmesine sebep olmaktadır. Sonuç olarak, Romanlar, yoksulluğu ile ayrılmış mahallerde bir arada yaşamaya, “doğru düzgün çalışmadıkları için” dışlanmaya, “çocuklarını çalıştırdıkları” için eleştirilmeye ve “okumadıkları için” cahil olmaya devam etmektedir. Roman etnik kimliğine özgü yaşam tarzında döngüsel hale gelmiş yoksulluk ve eğitim düzeyi düşüklüğü; etnik grup üyelerini toplumsal tabakalaşma hiyerarşisinin de en alt basamağına sabitlemektedir. Roman olmak, böylece bir sınıfsal konumla ve bu konum çerçevesinde ulaşılabilen sınırlı kaynaklarla tanımlı bir kimlik olmaktadır. Bu kimlikle ilişkilendirilen yaşam biçimi ise arka planında gizlenmiş sosyoekonomik ve sosyokültürel süreçlerle sürekli yeniden inşa edilmektedir. Romanlar tarafından yoksulluk içselleştirilmiş; etnik grubun karakteristik bir özelliği haline gelmiştir (Kolukırık 2006: 19).

2. Roman Etnik Kimliğinin Araçsallığı

1. Bireysel Kimlik Olarak Romanlık

Romanlara ilişkin yapılan bazı araştırmalar, Roman bireylerden bazılarının; karma ve orta sınıf mahallelerde yaşadıklarını, Roman kültürüne hiç yakın hissetmediklerini ve en önemlisi kendilerini Roman olarak tanımladıklarını göstermektedir (Taylan vd. 2015: 31; Piirainen 2016: 35). Bazı araştırmalar, benzeri biçimde, eğitim düzeyi yüksek ve kamuda çalışan Romanların etnik kimliğini gizlediğini tespit etmiştir (Kolukırık 2008: 151). Bu araştırmalar, etnik bağların; bireyler açısından belirli koşullarda değerini yitirebileceğini işaret etmektedir. Romanlar özelinde etnik bağlarda kopma yaşanmasının, sosyoekonomik düzeyde yükselme ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bireyin, formel istihdamla ve gelir artışı ile değişen yaşamı, ayrılmış yoksulluk içerisinde yaşayan Roman mahallesinden ayrılışını beraberinde getirmektedir. Roman yaşamından uzaklaşan bireyin, kamusal kabul sağlamak amacıyla olumsuz içerimleri bulunan ve belirli bir sınıfsal konumla ilişkili olan etnik kimliğini yok sayma davranışına yönelmesi oldukça akla yatkın görünmektedir. Bu durumda, sınıfsal konum değişikliğinin bireyin etnik bağlarını yok saymasına neden olabileceği iddia edilebilir.

Etnik kimliğin gizlenmesi ya da yok sayılması davranışının bir başka kaynağı da sosyal dışlanma korkusu yaşanmasıdır. Bazı Roman çocukları, eğitim gördükleri okullarda kimliklerini gizlemektedir. Bu davranışın kaynağının Roman çocukların hissettiği sosyal dışlanma olduğu düşünülmektedir (Genç vd. 2015: 94). Nitekim “Romanlara yönelik ön yargılar”

Roman çocuklarının eğitim sürecinde karşılaştıkları sorunlardan biri olarak tanımlanmaktadır (Kolukırık 2013: 12). Dolayısıyla, bireyler için etnik kimlik, içinde buldukları sosyoekonomik ve sosyokültürel çevreye ayak uydurabilmek amacıyla, yok sayılabilmekte ya da gizlenebilmektedir.

Öte yandan, Türkiye’de yaşamakta olan Romanların bazılarının; sosyoekonomik koşullarında yükselme olduğu koşullarda bile etnik kimliğinden vazgeçmemesi; böyle bir iddiayı geçersiz hale getirmektedir. Sözelimi Kibariye, eğlence sektöründe başarılı bir isim haline gelmiş, yoksul Roman yaşamından kurtulmuş fakat Roman kimliğinden vazgeçmemiş bir isimdir. Roman etnik kimliğinin içselleştirilmesine ilişkin bu iki karşıt durum birlikte değerlendirildiğinde; sınıfsal konum yükselmesinin bireyin etnik bağları üzerinde etkisi olduğunu iddia etmek zorlaşmaktadır. Bu noktada etnik bağların duygusal içeriğini tartışmaya dâhil etmek de zor görünmektedir. Araçsalcı yaklaşım çevresinde, bireylerin etnik bağlarının derinliğini ve yoğunluğunu değiştiren dinamiğin, rasyonel amaçlar olduğunu kabul etmek ise; etnik kimliğin yok sayıldığı ve daha ön plana çıkarıldığı bu iki zıt duruma teorik bir açıklama getirmektedir. Nitekim iki örnekte de birey etnik bağlarını içselleştirme konusunda rasyonel tercih yapmaktadır. Kamuda çalışmaya başlayan birey için rasyonel davranış etnik kimliğini yok saymaktır; toplumsal kabul görmek amacıyla bu davranışa yönelmektedir. Kibariye ise benzer bir rasyonel davranışla tam tersi bir davranışa yönelmekte, etnik kimliğini ön plana çıkarmaktadır. Müzisyen kimliğine eklediği etnik

kimliği, etnik grubundan beklediği piyasa desteğiyle ilişkilidir. Dolayısıyla, bireylerin etnik bağları, araçsal hale gelebilir ve bireyler bu bağların niteliği konusunda rasyonel tercihlerde bulunabilirler.

2. Kolektif Kimlik Olarak Romanlık

Etnik kimliği kolektif bir kimlik olarak kavramsallaştırmak; etnik grup üyelerinin belirli ortak paydalarda uzlaştıklarını ve bu uzlaşımın aralarında bir bağ oluşturduğunu varsaymayı da beraberinde getirmektedir. Aileyi bir arada tutan bağlara benzeyen fakat biyolojik temeli olmayan bu bağlar “biz olma duygusu” ile ilişkilendirildiğinde ise etnik bağların duygusal nitelikli olduğu sonucuna ulaşmak da mümkündür. Etnik bağların, yukarıda tartışılan bireysel niteliği ise bu bağların temelinde olduğu düşünülen duygusallığı sorgulamayı gerektirmektedir.

Etnik kimliğin kolektif boyutu, etnik gruba ait örgütlenme biçimlerinde ortaya çıkmaktadır. Politik talepler doğrultusunda bir “biz” söylemi oluşturmak etnik gruba aidiyeti vurgulamak açısından bağları güçlendiricidir. Ancak gruba ait talepler söz konusu olduğunda yapılan ortak yaşanmışlık ve gelenek vurgusuyla harekete geçirilen duygusallık yine araçsal niteliktedir. Etnik grubu bir araya getirebilmek ve örgütleyebilmek amacıyla harekete geçirilen “biz duygusu” etnik bağlarda güçlenme sağlayan bir dinamiktir. Türkiye Romanlarının kolektif kimliğini güçlendiren ve Romanları yurttaşlık talebi doğrultusunda politikleştirerek

“biz” söylemi oluşturmalarına hız kazandıran gelişmeler aşağıda özetlenmiştir.

2.1. Yasal Düzenlemeler ve Dernekleşme

Türkiye Romanları özelinde kolektif kimliği güçlendiren etnik örgütlenme 2000’li yıllarda gündeme gelmiştir. Romanların, politik talep doğrultusunda oluşturduğu örgütlenmenin önünü açan gelişmelerin başında dernekleşme önündeki yasal engellerin kalkması gelmektedir. 2004 yılına kadar yürürlükte kalan 6 Ekim 1983 tarihli Dernekler Kanunu’nun 5. Maddesinde; derneklerin “ırk, din, mezhep, kültür veya dil farklılığına dayanan” isimlerin konulmayacağı, derneklerin bu konularda faaliyet yürütemeyeceği yer almaktaydı. Derneklerin adında etnik grup isimlerinin kullanılması idare ve yargı kararlarıyla engellenmişti (www.radikal.com.tr). 2004 yılında, yürürlüğe giren 5253 sayılı Dernekler Kanunu ile bu madde yürürlükten kalkmış ve etnik grupların, isimlerini kullanarak dernekleşmeleri yasal açıdan mümkün hale gelmiştir (www.dernekler.gov.tr). Nitekim Nisan 2004’te kurulan Edirne Roman Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği’nin kurulması, yasal engellerin kalkması ile Roman örgütlenmesinin başladığını işaret etmektedir. Bu derneğin, Avrupa Roman Hakları Merkezi ve Helsinki Yurttaşlar Derneği ile birlikte 2005-2008 yılları arasında gerçekleştirdiği “Türkiye’de Roman Haklarının Geliştirilmesi” projesi, Roman etnik örgütlenmesinin yasal engeller kalktıktan sonra, yurttaşlık talebi doğrultusunda güçlenmesini hedefleyen ilk çalışmalar arasında yer almıştır. 2006 yılında kurulan ve 11 Roman derneğini kapsayan

Roman Dernekleri Federasyonu da Edirne Roman Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği'nin öncülüğü ile kurulmuştur (İlik 2016: 13). Dolayısıyla Roman etnik örgütlenmesinin 2004 yılında yürürlüğe giren 5253 sayılı Dernekler Kanunu ile hız kazanmaya başladığı söylenebilmektedir.

2.2. Roman Açılımı Süreci

Türkiye Romanlarının etnik örgütlenmesine ve Roman sivil toplum kuruluşlarının gelişimine hız kazandıran en önemli dinamik olan Roman Açılımı 2009 yılında dönemin başbakanı olan Sn. Recep Tayyip Erdoğan tarafından Roman yurttaşların sorunlarına ilişkin yapılan toplantılar ve açıklamalarla başlamıştır. Ankara'daki Roman sivil toplum kuruluşları ile yapılan toplantılarla başlayan bu süreç (İlik 2016: 8), Sn. Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımı ve Türkiye'nin dört bir yanından gelen Roman yurttaşların 14 Mart 2010'da İstanbul'da gerçekleşen buluşması ile Roman sorunlarına yönelik çözüm arayışlarında bir dönüm noktası olmuştur. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın bu buluşmada Romanların sorunlarına çözüm getireceğini ifade etmesi, etnik gruba; sevgi ve hoşgörü temelinde yaklaşması Roman yurttaşlar için çok büyük bir öneme sahiptir. Bu buluşmada ayrıca Roman yurttaşların barınma sorunlarına getirilen toplu konut çözümünün bizzat başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından müjdelenmesi büyük bir sevinç ve coşku ile karşılanmıştır (www.radikal.com.tr).

Roman Açılımı, Türkiye'nin farklı illerinde faaliyet göstermekte olan Roman derneklerinin işleyişi için de bir dönüm noktası olmuştur. 2013 yılında Türkiye'nin çeşitli illerinden 6 Roman Federasyonu ve 95 Roman derneğinin katılımı ile Kocaeli'de gerçekleşen toplantıda Türkiye Romanlar Federasyonu kurulmasının kararı alınmış ve federasyon başkanlığına Kocaeli Roman Dernekleri Federasyonu Başkanı olan Ahmet Çokyaşar seçilmiştir (www.ih.com.tr). Roman etnik örgütlenmesini Kocaeli'de merkezi hale getiren bu gelişme, Roman Açılımı sürecinde atılan önemli adımlardan biridir. Türkiye Roman Dernekleri Federasyonu, Kocaeli Belediyesi ile 18 Nisan 2013'de gerçekleştirdiği "Roman Gruplarının Sosyolojik Görünümü ve Gelecek Senaryoları Çalıştayı" ile Roman yurttaşların sorun alanlarını belirleyen bir çalışma yürütmüştür. Bu çalışmada ortaya konan eylem ve strateji planı Kocaeli ili merkezinde yapılmış bir pilot uygulama olmakla beraber, bu sorunların çözümüne yönelik olası bir ulusal bir eylem planı ortaya koymayı hedeflemiş olması açısından oldukça önemlidir (Koukırık 2013: 6-7).

Roman Açılımı Süreci; kalkınma planları, bakanlıkların çalışma raporları ve Romanların Yoğun Olarak Yaşadıkları Yerlerde Sosyal İçermenin Desteklenmesi Operasyonu (SİROMA) Projesi gibi hukuksal kazanım ve uygulamaların da önünü açmıştır (İlik 2016: 9). SİROMA Projesi, 9 Kasım 2015'te uygulamaya başlamış; Dış İlişkiler ve AB Genel Müdürlüğü, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı Müdürlüğü tarafından

ortaklaşa yürütülen, Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı kapsamında hazırlanan bir proje olarak tanımlanmaktadır. Bu proje; pilot il olarak seçilen 12 ilde yaşayan Roman yurttaşlara yönelik kamu hizmetlerinin yükseltilmesi, Roman vatandaşların temel kamu hizmetlerine erişimini ve talebini artırma ve istihdam edebilirliğini artırma hedefiyle çalışmaktadır (<http://disab.saglik.gov.tr>).

Roman yurttaşların; eğitim, barınma, istihdam, sağlık, sosyal hizmet ve sosyal yardım sorunlarının çözümüne yönelik gerçekleştirilen önemli çalışmalardan biri de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın hazırladığı ve 27.04.2016'da Yüksek Planlama Kurulu tarafından onaylanan Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2016-2021) ve 1. Aşama Eylem Planı (2016-2021)'dir. Roman yurttaşların temel sorunlarının tanımlandığı ve bu sorunların çözümüne yönelik stratejik hedeflerin ortaya konulduğu Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın Strateji Belgesi ve Eylem Planı; ilgili kamu kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarının desteğiyle Roman yurttaşların yaşamlarını iyileştirmeyi hedeflemektedir (www.aile.gov.tr).

Roman Açılımı olarak tanımlanan ve 2009 yılında başbakan olan Sn. Recep Tayyip Erdoğan tarafından başlatılan süreç, etnik grupların toplumdaki var olma çabasına ilişkin devlet politikalarının önemini vurgulamaktadır. Özellikle Romanlar gibi toplumun genelinden “belirgin öteki” olarak ayrılan ve sosyal dışlanmaya maruz kalan bir etnik grup için şüphesiz devletin koruyucu ve kollayıcı elini hissetmek

çok önemlidir. Sn. Recep Tayyip Erdoğan'ın Roman yurttaşlara yaklaşımının sevgi ve hoşgörü temelinde bizzat kendi tarafından ifadesi; Roman etnik kimliğine yönelik toplumun genelinde yerleşik hale geldiği düşünülen olumsuz kalıp yargıların yok edilebilmesi açısından da örnek davranış biçimi olarak sembolik hale gelmiştir.

2.3. Kentsel Dönüşüm

Roman etnik örgütlenmesine hız kazandıran bir diğer faktör ise Türkiye'de birçok ilde yaşanan kentsel dönüşüm sürecidir (Akgül 2010: 216). Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren ortaya çıkan kentsel dönüşüm uygulamaları, kentsel bölgeleri daha çağdaş bir görünüme kavuşturmak, üretim merkezlerinin işlerliğini artırmak ve konut sorununu çözmek amacıyla başlatılmıştır. Kent merkezlerinde bulunan gecekonduların yıkılması ve merkezin yeniden yapılandırılarak orta ve üst sınıfin kullanımına uygun hale getirilmesi yönünde yapılan çalışmalar, Romanlar da dâhil olmak üzere kent merkezlerinde yaşamakta olan alt sınıfin kent merkezinden taşınmak zorunda kalmasına neden olmuştur (Uğurlu 2013: 76). TOKİ tarafından pek çok ilde son yıllarda başlatılan kentsel dönüşüm sürecine karşı çıkan Romanlar tarafından “yerrinden edilme ve dışarıda bırakılma” söylemi Roman etnik örgütlenmesini tetiklemiştir. Bu söylem, politik amaç birliği yapan Romanların, geleneksel yaşam biçimine yapılan vurgu ile duygusal boyut kazanmış; kentsel dönüşüm sürecinde, evlerini boşaltmak zorunda bırakılacak Romanlar için; bir mücadele alanı başlamıştır.

Kentsel dönüşüme karşı çıkan Romanlar, bu süreç sonunda yeni yapılacak apartman dairelerini kiralamanın veya satın almanın zorluklarının yanı sıra; bu konutların kendi kültürlerine ve yaşam biçimlerine uygun olmadığını ifade etmiştir (Uğurlu ve Duru 2011: 76). Kentsel dönüşüme karşı çıkan İstanbul Sulukule Romanları, örgütlenerek bir platform oluşturmuş; “mahalleyi kurtarmak” amacıyla hukuksal mücadele yürütmüştür (Uysal 2012: 18). Dolayısıyla, etnik örgütlenme politik talepler doğrultusunda oluşturulurken etnik bağların güçlendirilmesi ortak mücadele açısından önem taşımaktadır. Politik amaç ortaklığı etnik bağları tetiklemekte; gruba özgü kültür ve yaşam tarzının vurgulanması ile duygusal zemine taşınmaktadır.

Kentsel dönüşüm süreci, Romanların bir bölümü için etnik örgütlenmeyi tetikleyen ve etnik duyguları harekete geçiren bir unsurdur. Öte yandan, kentsel dönüşüm, Romanları kent mekânından uzaklaştırmıştır. Kent merkezlerine yeni yapılan apartman dairelerini satın almanın veya kiralamanın, maddi açıdan çok zor ve hatta imkânsız olması nedeniyle Romanlar; oturdukları mahallelerden taşınarak kent merkezine uzak gecekondulu mahallelerine sığınmak zorunda kalmıştır (Uğurlu ve Duru 2011: 76; Uğurlu 2013: 100). Roman mahallelerinin kent merkezlerinden uzaklaşması, toplumdaki daha da ayrışmalarına sebep olmuş ve Romanları yalnızlaştırmıştır. Ayrıca böyle bir ayrışma, Romanları kent merkezine uzak, varoş mahallelere, sınırlı kaynaklar içerisine hapsederek Romanların kendine özgü yaşam tarzını yeniden inşa eden bir dinamik haline gelmiştir.

Kentsel dönüşüm, Romanlar için yalnızca barınma sorununa değil; kent merkezlerinde atık kâğıt ve plastik toplanmasının Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yasaklanması ile aynı zamanda geçim sorununa da neden olmuştur. Edirne Roman Eğitim Gönüllüleri Derneği Başkanı'nın 27.01.2016 tarihli basın açıklamasında sokaklarda çöp toplamanın Avrupa Birliği standartlarına uygun ve sağlıklı bir şekilde, lisanslı firmalar tarafından gerçekleştirilmesine yönelik Çevre ve Şehircilik Bakanlığı kararı sert bir şekilde eleştirilmektedir:

“Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, sokaklarda atık kâğıt ve diğer plastik malzemelerin toplanmasını yasaklamıştır. Genelge yayımlayarak sokaklarda evsel atık toplayan kişilerden atık kâğıt alan firmalara 140 bin lira ceza keseceğini bildirmiştir.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bu almış olduğu karar ile Türkiye gerçeğini görmezden gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti, sosyal devlet anlayışı içinde bu soruna çare bulmalı mağduriyet ortadan kaldırılmalıdır. Aksi takdirde bu sektörden geçimini sağlayan milyonlarca insanı işsiz ve açsız bırakacak, sosyal sorunlar daha da artacaktır.

İnsanların geleneksel iş sahalarını yasaklayarak onları bu kazanç kapılarından uzaklaştırmak, toplumsal barışı bozucu sonuçlara yol açabilir. Geri dönüşüm uygulamalarında devletin düzenlemeleri yasaklayıcı değil, sağlıklılaştırmayı hedef alması gerekmektedir. Akla ve düşünceye uygun yasalar toplumsal birlikteliği pekiştireceğini görmemiz gerekli” (Şallı 2016).

Romanların, kentsel dönüşüm ile başlayan barınma sorunlarına geçim kaynağı sorunlarının da eklendiğini gösteren bu basın açıklaması, etnik örgütlenmenin; ekonomik sorunlara çözüm arayışında ortak çıkar temelinde tetiklendiğini ortaya koyan başka bir örnektir. Etnik grubun “hak arama söylemi” geleneksel geçim kaynağı olarak tanımladıkları atık toplama faaliyetlerini engelleyen politikalara yönelik bir

karşı söylemdir. Bu karşı söylem oluşturulurken de Romanların, bir meslek kolunu, barınma biçimlerindeki vurguya benzer şekilde, etnik grubun yaşam biçimi ile ilişkilendirdiği görülmektedir; etnik bağların duygusal bileşenini politik amaç tetiklemiştir. Yaşam tarzının gelenekselliğine yapılan vurgu, etnik grubun, ortak geçmiş ve yaşanmışlık paydasında birleşimini sağlayan bir tutkal işlevine sahiptir. Duygulara dayanmaktadır; ancak duygusallık politik bir amaca yönelik araçsal bir duygusallıktır. Duygular; etnik grup üyelerinin, ortak bir soruna çözüm bulma amacıyla etnik bilince yapılan gönderme ile harekete geçmektedir.

Edirne Roman Eğitim Gönüllüleri Derneği'nin basın açıklamasında, geleneksel geçim kaynağı olarak sokak atığı toplama faaliyetinin gösterilmesi ve bu faaliyetin gerçekleştirilebilmesi için yapılan sosyal devlet vurgusu, etnik kimlik ve yurttaş kimliğinin birleştiği bir zemin oluşturmaktadır. Öte yandan, dernek başkanının, formel istihdam talebi olmaksızın enformel geçim kaynaklarını geleneksel geçim kaynağı olarak sahiplenmesi ve bu kaynağın kaybı ile ilgili endişelerini dile getirmesi; Romanlar özeinde yapılanmış yurttaşlık bilincinin eksikliğine dikkat çekmekte ve farklı etnik gruplara özgü farklı yurttaşlık bilinçleri olabileceğini düşündürmektedir. Etnik grup üyelerinin yurttaşlık bilincinin eksik yapılması ise etnik grubun sahip olduğu sınırlı kaynaklarla ilişkilendirilebilir. Bu kaynaklar, etnik grubun üyelerinin, toplumsal tabakalaşma hiyerarşisindeki konumu ile ilişkilidir. Bu hiyerarşinin en alt basamağında bulunan Romanlar için "yurttaşlık", ulaşılabildikleri kaynak ve fırsatların sınırlılığı

çerçevesinde anlamlandırılmaktadır. Dolayısıyla Romanlar, tabakalaşma sonucu kurulan vatandaşlar hiyerarşisinin (Güllüpnar 2012: 109) de en alt basamağında bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, etnik grup örgütlenmesinin temel zeminini oluşturan vatandaşlık hakları talebi; grubun ait olduğu toplumsal tabakaya göre şekillenen bir yaşam tarzını içselleştirmesine ve yurttaşlığın da bu çerçevede algılanmasına neden olabilmektedir.

Öte yandan kentsel dönüşümü yakın dönemde tecrübe etmiş bir il olan Kocaeli Romanlarını (Uğurlu 2013: 95-98) işgücü piyasasına dâhil etme hedefli 2017'de başlatılan "Roman İstihdam ve Mesleki Danışman Ağı" projesi (www.haberturk.com.tr) etnik gruba ait yurttaşlık bilincinin grup üyelerinin sınıfsal konumu ile sınırlı olmadığını ispatlamaktadır. Edirne Eğitim Gönüllüleri Derneği Başkanının atık toplama faaliyetinin devamı talebine karşılık, Kocaeli merkezli Türkiye Roman Dernekleri Federasyonu'nun başkanı Ahmet Çokyaşar'ın Roman istihdamı sorununa Sosyal Güvenlik ve Çalışma Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Kocaeli Belediyesi gibi kuruluşların katkısı ile çözüm getirmeye çalışan projesi etnik örgütlenmenin niteliği konusunda düşündürücüdür. İstihdam sorununu farklı açılardan tanımlayan ve çözüm arayan bu iki dernek, Roman etnik örgütlenmesindeki yetersizliğe ve sivil toplum kuruluşları arasındaki iletişimsizliğe dikkat çekmektedir. Türkiye Romanlarının yurttaşlık talebine yönelik oluşturduğu etnik örgütlenme; sorun ve çözüm konusunda amaç birliği sağlayamaması nedeniyle parçalı ve Edirne

örneğinde görüldüğü gibi yurttaşlık talebi eksik yapılanmış bir örgütlenmedir.

Sonuç ve Tartışma

Etnik kimlik kavramını, Romanlar özelinde tartışan bu makalede, Roman etnik kimliğinin; verili bir öz olmaktan öte toplumsal bir inşa olduğu sonucuna varmak mümkündür. Toplumdaki baskın grubun Romanlara yönelik ayrımcı ve dışlayıcı söylem ve pratikleri; etnik grubu “belirgin ve tehlikeli öteki olarak” konumlandırmaktadır.

Roman etnik kimliğinin olumsuz kalıp yargılarla sürekli yeniden inşa edilmesi, Roman bireylerin sosyoekonomik ve sosyokültürel özellikleri çerçevesinde erişebildiği kaynakların sınırlanmasına yol açmaktadır. Sınırlı kaynaklara erişim ise Roman bireylerin yoksulluk ve eğitimsizlikle örülü ayrılmış yaşamlarının döngüsel olarak devamına neden olmaktadır. Romanların alt sınıfa sıkışmış yaşam biçimleri; yeni nesil yoksul, eğitimsiz ve dışlanmış Roman bireyleri yeniden üreten bir sürece dönüşmektedir. Bu döngünün devamı, ucuz ve geçici işgücü olarak kullanılabilen Roman işgücünü emek piyasasında devamlı hale getirmekte; özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin çıkarına hizmet etmektedir. Ayrıca, sosyoekonomik ve sosyokültürel düzeyde sınırlılık, dışlanma pratikleri ile bir araya geldiğinde; etnik grubun kendi içine kapalı olma özelliğini pekiştirmekte ve grup üyelerini toplumdan daha da ayrıştırmaktadır.

Bireysel kimlik olarak Romanlık; bireyin değişen sosyoekonomik ve/veya sosyokültürel özelliklerine bağlı olarak, sosyal dışlanma korkusu nedeniyle yok sayılabilmekte veya gizlenebilmektedir. Diğer taraftan bazı bireyler, değişen sosyoekonomik ve/veya sosyokültürel özelliklerine rağmen belirli kazanımlara ulaşma amacıyla etnik kimliklerini öne çıkarmakta ve içselleştirmektedir. Dolayısıyla, birey bazında etnik kimlik, araçsal niteliğe sahiptir. Etnik kimlik, birey tarafından rasyonel olarak içselleştirilebilmekte; ya da rasyonel amaca yönelik yok sayılabilmektedir.

Kolektif kimlik olarak Romanlık, Türkiye’de 2004 yılında etnik grupların dernekleşmesine engel olan yasal engellerin kalkması ile gündeme gelmeye başlamıştır. Romanların, yurttaşlık talebi doğrultusunda örgütlenmesi; istihdam, barınma, eğitim gibi temel sorunlarına çözüm arayışları çevresinde şekillenmektedir. Romanlığın kolektif boyutu, grubun yurttaşlık talepleri doğrultusunda tetiklenmekte; gruba ait geleneksel yaşam biçimi vurgusuyla duygusal zemin kazanmaktadır. Nitekim Roman etnik örgütlenmesine hız kazandıran dinamiklerden biri olan kentsel dönüşüm sonucu şehir merkezlerindeki bahçeli evlerinden ayrılıp apartman dairelerine yerleşmeye karşı çıkan Romanların söylemleri; etnik kimliğin kolektif boyutunun geleneksellik vurgusu zemininde duygusallık kazandığını göstermektedir. “Bir arada olma” ve “biz olma” olma duygusunun hissedilmesi, ortak hedef ve çıkarlara yönelik yoğunluk kazanmaktadır; etnik kimlik kolektif kimlik olarak da araçsal niteliğe sahiptir.

Romanlar özelinde etnik örgütlenmenin, 2009 yılında başbakan olan Sn. Recep Tayyip Erdoğan tarafından başlatılan “Roman Açılımı” ile hız kazanması; özellikle Romanlar gibi dezavantajlı konumda yer alan etnik grupların toplumda var olma çabasında devlet politikalarının önemini vurgulamaktadır. Roman Açılımı Süreci, sosyal dışlanmanın ve ayrışmanın merkezinde olan Romanlar açısından bir dönüm noktası olmuştur. Sn. Recep Tayyip Erdoğan’ın İstanbul’da gerçekleştirdiği Roman Buluşması’nın ardından bakanlıkların, kamu kuruluşlarının ve Roman sivil toplum kuruluşlarının bir araya gelerek yürüttüğü ve bugün de yürütmekte olduğu projeler Roman yaşamını iyileştirme hedefiyle büyük adımlar atmıştır.

Roman etnik örgütlenmesi Roman Açılımı’ndan bu yana, özellikle birçok Roman sivil toplum kuruluşunun bir araya gelerek Türkiye Roman Dernekleri Federasyonu’nun kurması ve yürüttüğü projelerle yol almış olsa da amaç birliği konusunda sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır. Etnik grup üyelerinin yurttaşlık bilinci açısından yerel düzeydeki eksikliklerin giderilememesi Romanlar özelinde temel sorunları ortak paydada tanımlayıp çözüm aramayı engellemektedir. Dolayısıyla, sosyal devlet yurttaşlık bilincine yönelik eksik yapılanma; temel sorunların yanlış tanımlanmasına ve etnik örgütlenmenin başarısızlığına yol açabilmektedir. Dolayısıyla, bir etnik grubun örgütlenme konusunda başarı sağlayabilmesi, etnik grup üyelerinin yurttaşlık bilincinin artırılması ve bu bilinç doğrultusunda amaç birliğine varmakla mümkündür.

Kaynakça

- Akgül, Başak** (2010). Türkiye Çingenerinin Politikleşmesi ve Örgütlenme Deneyimleri. *Öneri C. 9(34)*: 213-222.
- Alp, Hakan** (2016). Çingencilere Yönelik Nefret Söyleminin Ekşi Sözlükte Yeniden Üretilmesi. *İlef Dergisi 3(2)*: 143-172.
- Barth, Frederik** (1996). Ethnic Groups and Boundaries. *Ethnicity* (ed. John Hutchinson, Anthony D. Smith), Oxford:Oxford University Press, 75-82.
- Bayraktar, Özlem** (2011). Çingenceler:”Bir Başka Dünyanın İnsanları”. *Global Media Journal – Turkish Edition, Bahar*: 118 – 132.
- Çelik, Adnan ve Şahin, Emre** (2012). Ötekilerin Hiyerarşisinde Kültürel ve Sınıfsal Karşılaşmalar: Kürt Toplumunda Çingene Algısı ve Sosyal Dışlanma Pratikleri. *Toplum ve Kuram 6-7*: 307-325.
- Dişli, Semra Özlem** (2016). “Çingene” mi “Roman” mı? Bir İnşa Süreci. *AÜDTCF, Antropoloji Dergisi 31*: 97-117.
- Daşdemir, Hilmi vd.** (2016). Sosyal Dışlanma Sorunsalı ve Zonguldak Roman Araştırması. Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı: Zonguldak. <http://bakka-kutuphane.org/dokuman/sosyal-dislanma-sorunsali-ve-zonguldak-roman-arastirmasi/239>, 02.02.2018’de erişildi.
- Diktaş, Abdulkarim vd.** (2016). Uşak’ta Yaşayan Romanların Türk Eğitim Sistemi İçerisinde Yaşadıkları Problemler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 5(4)*: 1121-1142.
- Doğan, Hülya** (2016). İdeolojik Bir Kurgu ve Ötekileştirme Referansı Olarak “İnsan Doğası”: Bartın Romanları Örneği. *AÜDTCF, Antropoloji Dergisi 31*: 141-158.
- Ellner, Jack ve Coughlan, Reed** (1996). The Poverty of Primordialism. *Ethnicity* (ed. John Hutchinson, Anthony D. Smith), Oxford: Oxford University Press, 45-51.
- Erdoğan Aras, Fatma** (2009). Etnik (Çingene) İşgücünün Enformel İşgücü Piyasasına Katılım Biçimleri ve Bu Süreçte Etkili Olan Faktörler: İstanbul (Cankurtaran) ve Edirne (Menzilahr) Örnekleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 11 / 1* 75-100.
- Fishman, Joshua** (1996). Ethnicity as Being, Doing and Knowing. *Ethnicity* (ed. John Hutchinson, Anthony D. Smith), Oxford: Oxford University Press, 63-69.
- Geertz, Clifford** (1996). Primordial Ties. *Ethnicity* (ed. John Hutchinson, Anthony D. Smith), Oxford: Oxford University Press, 40-45.

Genç, Yusuf vd. (2015). Roman Çocuklarının Eğitim Süreci ve Akademik Başarılarında Sosyal Dışlanma Algısının Rolü. *International Journal of Science* 33: 79-97.

Güllüpnar, Fuat (2012). Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma Açısından Vatandaşlık Üzerine Sosyolojik Bir Analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 67(1): 81-109.

İlhan, Süleyman ve Fırat, Muhammet (2017). Bir İnşa Süreci Olarak Çingenelik: Kuramsal Bir Çözümleme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 27(2): 265-276.

İlik, Bülent (2016). Türkiye’de Roman Yurttaşların Sorunları ve Çözümüne İlişkin Çalışmalar Romanların Yoğun Olarak Yaşadığı Alanlarda Sosyal İçermenin Desteklenmesi Operasyonu İçin Teknik Destek Projesi (SİROMA). http://siromatr.net/Portals/0/Act114-AnalyticReportonPolicies_TR.pdf, 04.02.2018’de erişildi.

Kaleli, Lütfi (2015). Atasözleri, Deyimler, Deyişler ve Öğütler. İstanbul: Berfin.

Kemal, Ali (2005). Türk Atasözlerinden Seçmeler. İstanbul: Pariltı.

Kolukırık, Suat (2006). Sosyolojik Perspektiften Türkiye Çingeneleri: İzmir Çingeneleri Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 3(1): 1-24.

Kolukırık, Suat (2008). Türkiye’de Rom, Dom ve Lom Gruplarının Görünümü. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü* 8: 145-153.

Kolukırık, Suat (2013). Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Romanlar ve Akraba Gruplar Taslak Eylem Planı. http://www.kocaeli.bel.tr/files/dokumanlar/kentsel_donusum/romancalistayi.pdf, 02.02.2018’de erişildi.

Koyun, Ayşe ve Çiçekoğlu, Pınar (2011). Karanlıkta Kaybolan Umutlar. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi* 14(1): 59-65.

Marsh, Adrian (2008). Etnisite ve Kimlik. Uzpeder, Ebru vd. (Ed.), Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi (19-28). İstanbul: Mart.

Özafşar, Sabahattin (2010). Atasözleri Sözlüğü. İstanbul: İlk Adım.

Piirainen, Timo (2016). Romanların Türkiye’deki Sosyal Durumu ve Sosyal İçermenin Desteklenmesine Yönelik Kamu Politikaları Ön Çalışma, İkinci Rapor.

http://siromatr.net/Portals/0/Act111_112_2nd_Exchange_study_Report_full_TR01052016.pdf, 11.11.2017’de erişildi.

Şallı, Turan (2016). Roda- Romanlar İçin Diyalog Ağı Gurubu Basın Açıklaması. <http://www.eregder.com/?&Syf=1&Id=316715>, 11.11.2017’de erişildi.

Taylan, Hasan Hüseyin vd. (2015). Kocaeli Romanları Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Roman Sorunları Çalıştayı Bildiri Kitabı, Kocaeli*: 27-35.

Taylan, Hasan Hüseyin vd. (2015). Sakarya’da Romanlara Yönelik Sosyal Mesafe Araştırması. *Uluslararası Roman Sorunları Çalıştayı Bildiri Kitabı, Kocaeli*: 36-42 .

Uğurlu, Örgen ve Duru, Bülent (2011). Kriz ve Kentsel Yerinden Edilme Sürecinde Çingeneler. *Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülteni*: 71-79.

Uğurlu, Örgen (2013). Dönüşen Kentlerde Çingene Olmak: İzmit Örneği. *Mülkiye Dergisi* 37(1): 71-104.

Uysal, Ülke (2012). Sulukule: Kentsel Dönüşüme Etno-Kültürel Bir Direniş. *İdealkent* 7: 136-157.

Ünalı, Halime (2012). Türkiye’de Yaşayan Bir Kültürel Farklılık: Çingeneler. *Journal of Life Sciences*, 1(1): 615-626.

Weber, Max (1996). The Origins of Ethnic Groups. *Ethnicity* (ed. John Hutchinson, Anthony D. Smith), Oxford: Oxford University Press, 35-40.

Yanık, Celalettin (2013). Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi. *Kaygı* (20): 225-237.

Yağhdere, Alper (2007). Kentsel Mekânların Kullanımında Sosyal Kategori Olarak Romanlar (Konak İlçe Belediyesi-Ege Mahallesi Örnekleme). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yorulmaz, Murat (2012). Din ve Kimlik İlişkisi Bağlamında Türkiye’de Kimlik Arayışları Yapısal Bir İçerik Analizi. *Electronic Journal of Political Science Studies (Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi)*5: 59-74. www.ceeol.com , 11.11.2017’de erişildi.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi 2016-2021,

http://www.aile.gov.tr/data/574ea208369dc57940f4f523/YPK_Karari.pdf, 03.02. 2018’de erişildi.

Deneklere Özgürlük (2004). <http://www.radi-kal.com.tr/turkiye/derneklere-ozgurluk-719297/>, 04.02.2018’de erişildi.

5253 Sayılı Dernekler Kanunu (2004). <https://www.dernekler.gov.tr/tr/mevzuat/kanun/5253-dernekler-kanunu.aspx>, 04.02.2018’de erişildi.

Dokuz Sekizlik Roman Açılımı (2010). <http://www.radikal.com.tr/politika/dokuz-sekizlik-roman-acilimi-985693/>, 07.02.2018'de erişildi.

Romanların Yoğun Olarak Yaşadıkları Yerlerde Sosyal İçermenin Desteklenmesi Operasyonu-SI-ROMA Projesi Sağlıkta Farkındalık Eğitimleri (2017). <http://disab.saglik.gov.tr/TR,19975/romanlarin-yogun-olarak-yasadiklari-yerlerde-sosyal-icermenin-desteklenmesi-operasyonu-siroma-projesi-saglikta-farkindalik-egitimleri.html>, 03.02.2018'de erişildi.

Roman Konfederasyonu Kuruldu (2013). <http://www.iha.com.tr/haber-romanlar-konfederasyonu-kuruldu-304133/>, 04.02.2018'de erişildi.

Roman Veri Ağı 100 Roman'ı İş Gücüne Katacak (2017). <http://www.haberturk.com/yerel-haberler/haber/50896912-roman-veri-agi-100-romani-is-gucune-katacak>, 10.02.2018'de erişildi.

Tunus'ta İstikrarın Formülü: Üç Sacayağı

Yusuf YAMAN¹

Öz

Yasemin Devrimi, Tunus'un ötesinde etkiler ortaya koymuş, Arap Baharı diye adlandırılan süreci tetiklemiştir. Süreci yoğun şekilde yaşayan Libya, Mısır ve Suriye gibi ülkelerden farklı olarak Tunus, "Yasemin Devrimi" denilen bu başkaldırıyı toplumdaki dinamikleri önemli oranda uzlaştıran yeni bir anayasayla sonuçlandırmıştır. Bu uzlaşma sürecinin kökeninde ne var? Diğer Arap Ülkelerinde ortaya çıkan karşı devrim(Mısır), iç savaş(Suriye) ve kaos(Libya) ortamına rağmen Tunus'ta istikrarın arkasında üç sacayağının olduğunu göreceğiz. Bunlar: Demokrasinin vazgeçilmezlerinden çok partili hayat, sivil toplum kuruluşları ve de Raşid Gannuşi'nin siyasi dehası olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede şekillenen çalışmamız Tunus'ta varılan sentezin, diğer ülkeler için bir model olma potansiyelini de gündeme getirecektir.

Anahtar Kelimeler: Tunus, Yasemin Devrimi, Arap Baharı, Sivil Toplum Kuruluşu, Raşid Gannuşi.

Stability Formula in Tunisia: The Three Trivets

Abstract

The Jasmine Revolution, has brought up influences beyond Tunisia, triggering the continuum called the Arab Spring. Tunisia, unlike countries such as Libya, Egypt and Syria where the process was intensive, the so called "Jasmine Revolution" ended up with a new constitution that reconciles the dynamics of the society in a significant way. What is in the origin of this reconciliation process? Despite the counter-revolution (Egypt), civil war (Syria) and chaos (Libya) that have emerged in other Arab countries, we will see that there are three trivets behind the stability in Tunisia. Multiparty life from indispensable democracy, non-governmental organizations and Raşid Ghannouchi's political genius are thought to be more important. Our shaped work in this context, the synthesis reached in Tunisia will be the potential model for other countries.

Keywords: Tunisia, Jasmine Revolution, Arab Spring, Civil Society Organization, Raşid Ghannouch

¹ Doktora öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Sosyoloji, yyamanankara@gmail.com
Bu makale URKUND programı yardımıyla intihale karşı kontrol edilmiştir.

Giriş

Yasemin Devrimi sonrası oluşan iktidar boşluğunun en önemli alternatifi olan hatta iktidara geleceğine kesin gözüyle bakılan, Gannuşi yönetimindeki İslamcı Nahda Partisi'nin varlığı laik kesim ve batı için kaygı konusu olmuştur. Habib Burgiba ve Bin Ali yönetiminin adaletten uzak tutumu Nahda'nın başarısına giden yolu açmıştır.

17 Aralık 2010 tarihinde Muhammed Buazizi'nin kendisini yakmasıyla fitillenen olaylar, otoriter yönetimin devrilmesini sağlarken, yeni yönetimin serbest seçimlerle belirlenmesi seçeneğini Tunus'un gündemine getirmiştir. Seçimlerde birinci parti olarak çıkmayı başaran İslamcı Nahda, yeni dönemin inşasına yönelirken, aynı zamanda Feldman'ın, Arap ve İslam dünyasındaki yönetimlerin yarattığı hoşnutsuzluğu dikkate alarak, serbest seçimlerin İslamcı partilerin başarısıyla sonuçlanacağı yönündeki öngörüsünü ilk anda doğrulamıştır. Feldman'a göre, serbest seçim ortamlarında, İslamcılar hükümete gelecekte başarısız olacakları vakte kadar da muhtemelen halkın oyunu almaya devam edecekler. Arap ve İslam dünyasındaki yönetimlerin anti demokratik tutumları, İslamcıları cazip bir aktör haline getirmiştir. Tüm gücü elinde bulunduran yöneticilerin adaletsiz yönetimleri, doğal olarak bir alternatif arayışını doğurmuştu.(Feldman2013:198). Bu alternatif arayışının temsilcisi olarak belli bir

mücadele birikimi üzerinden şekillenmiş İslamcı hareket Arap Baharı sürecinde iktidarın kuvvetli adayı olarak öne geçmiştir. Nahda, bu sürecin Tunus'ta öne çıkan bir ayağıydı.

Bu tarz dönüşümlere, çeşitli gel – gitler içeren kaotik süreçlerin eşlik etmesi genellikle beklenen bir gelişmedir. Bununla birlikte Tunus'taki dönüşüm nispeten kolay ve hızlı gerçekleşmiştir. Otoriter rejimlerin akabinde ortaya çıkacak yeni düzenler için bir değerlendirilmede belirtildiği üzere; “Demokratik geçişler nadiren pürüzsüzdür. Demokrasi, bu geçişler için iç ve dış engeller göz önüne alındığında, özellikle baskı ve otokrasi öyküsü olan ülkelerde konsolide etmek için uzun yıllara ihtiyaç duyar. Siyasi analistler ve politikacılar Tunus'u, demokratik geçişin diktatörlük sonrası nispeten düzgün bir şekilde gerçekleştiği bir ülke olarak lanse etmişlerdir.”². Yasemin Devrimi sürecini özetler nitelikte olan bu tespit Tunus'taki yumuşak dönüşümü işaret etmesi bakımından kayda değerdir.

Mısır, Libya, Suriye, Bahreyn, Ürdün, Yemen gibi, Arap baharı sürecinden geçmiş, ancak netice itibariyle otoriter rejimlerin, bazen başka kişiler eliyle de olsa, muhafaza edildiği ülkelerin aksine demokrasi sürecini yürütme başarısını göstermiş Tunus, özgünlükleri bakımından incelenmeyi hak eden bir örnektir. Diğer tüm ülkelerde “Arap Baharı” kışa dönmüşken,

² <http://studies.aljazeera.net/en/rports/2015/03/201531692158762938.html>, Erişim tarihi: 16/12/2017

Tunus'ta başarının yakalanmış olmasını anlamak bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu minvalden hareketle, çalışmada, istikrarlı bir siyasal seyir izleyen ve toplumsal konsensüsle süreci ilerleten Tunus'ta başarının Saikleri üzerinde durulacak, "tarihsel sosyoloji"³ çerçevesinde Tunus'u kendi iç dinamikleriyle ele alınacaktır. Tunus toplumunun çeşitli dönemleri arasında karşılaştırmaya imkan sunan literatür taraması ile yığın olayları ve bunların oluşturduğu yığınları inceleme fırsatı veren istatistikî metotlar(Arslantürk 2014: 43-44) araştırmada kullanılacaktır. Arap baharı süreci, Tunus özelinde incelenirken, farklı dönemlere ait istatistiklerle, Tunus'taki istikrarın saikleri değerlendirilecektir. Çalışma kapsamında ulaşılabilecek tespitlerin, diğer ülkeler açısından bir rol model olabilme potansiyelini değerlendirme imkânı sunacağı umulmaktadır.

Çalışmanın ilk kısmı, tarihsel arka plan çerçevesinde şekillenecek, bu kapsamda genel itibarıyla Tunus tarihi, Fransız işgali ve 1956 yılında kazanılan bağımsızlıkla yönetime geçen Habib Burgiba ve 1980'li yıllarda darbeyle onun yerini alan selefi Bin Ali dönemleri ele alınacaktır. Çalışmanın ikinci kısmında Yasemin Devrimi ve ardında yaşanan süreç üzerinde du-

rulacaktır. Karşılaştırmalı bir yöntemle "Yasemin Devrimi" sonrası, Tunus'ta oluşan yönetsel istikrarın nasıl başarıldığı değerlendirilecektir.

1.1 Tarihte Tunus

Farklı etnik, dini ve kültürlere ev sahipliği yapmış olan Tunus, Berberiler, Kartacalılar, Fenikeliler, Romalılar, Araplar, Osmanlılar ve Fransızlar olmak üzere birçok medeniyetin etkisinde kalmış iki bin beş yüz yıllık köklü bir tarihe sahiptir.

Tunus'a İslam dini ve Arap kültürünün sirayet etmesi 702 yılında Emeviler Dönemine rastlamaktadır. 1534 yılında Osmanlı imparatorluğunun Tunus'u fethetmesi Barbaros Hayrettin Paşa'nın Kuzey Afrika'ya yaptığı sefer neticesinde olmuştur. Sonrasında 1705'te ülke yönetiminde etkili olan Hüseyin Hanedanlığı Osmanlı İmparatorluğu'ndan otonomlaşmıştır (Perkins2014:17).

Bu tarihten sonra Tunus, Batı etkisine girmiş, 1881'de ise Fransa tarafından fiilen işgal edilmiştir. Bu işgalle birlikte yeni bir yönetim şekli olan Fransız Protektora oluşturulmuş(Perkins2014: 28) ve Tunus için yeni bir dönem, yani sömürge dönemi başlamıştır.

Yeraltı zenginliklerini kontrol eden Fransa, elde ettiği kaynaklarda yararlanabileceği alt yapıyı kurmak kapsamında kara yolları

³Tarihsel sosyoloji, geçmiş ile bugün arasındaki ilişkiye evrensel gelişim şemaları giydirmeye çalışma meselesi değildir. Yalnızca bugüne bir tarihsel arka plan tanıtmaya meselesi de değildir. Bir yandan kişisel faaliyetler, diğer yandansa toplumsal örgütlenme arasında, zaman içinde bilinçli bir biçimde inşa edilmiş olan ilişkiyi anlamaya dönük bir çabadır. Tarihsel sosyoloji, sürekliliğe sahip olan bu inşa

sürecini toplumsal çözümlemenin odak noktası haline getirir."(PHILIP ABRAHAMS - HISTORICAL SOCIOLOGY). Tarihsel Sosyoloji için detaylı bilgi için: "Ramazan Yelken, Tarih Sosyolojisi, Vadi Yay. 2006, Konya" ve "Elisabeth Özdalga, Tarihsel Sosyoloji, Doğubatu Yay. 2009, Ankara".

ve tren yolları inşa etmiştir. Maden ocakları ve alt kademe temizlik işleri gibi kol gücüne dayanan işler Tunuslulara tahsis edilirken, hizmet sektöründe Fransızlar çalıştırılmış, verimli toprakların işlenmesi de Fransız yerleşimcilere bırakılmıştır.

Fransız yönetime karşı ilk tepki eğitim alma fırsatı bulan gençler arasında şekillenmiştir. Aldıkları eğitimle eş değer görev talebiyle başlayan tepkiler gittikçe yönetim için rahatsız edici boyutlara varmıştır. Bu gençler özellikle 1898-1901 yıllarında yüksek sesle taleplerini dillendirmelerinden dolayı Protektora yönetimi açısından bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Fransa, Tunusluların modern eğitim almasına mesafeli bir tutum takınmıştır. Victor de Carnières tarafından yayınlanan La Tunisia Française isimli gazetede modern eğitim alan Tunusluların iş konusunda beklentilerinin arttığı ve belli işlere girişte Fransız yerleşimcilerle rekabet ettiğine dair konular işlenmiştir. Dahası Fransız kültürünün Tunus kültüründen üstün olduğu vurgusunu yapan gazete, Tunuslulara verilen eğitimin Fransız yerleşimcilerin sahip oldukları ayrıcalıkları tehlikeye attığını savunmaktadır. Bu yaklaşımı dikkate alan Halk Eğitim Müdürlüğü, 1898 ve 1901 yılları arasında ağırlıklı olarak Tunuslulara eğitim veren on tane Fransız-Arap okulunu kapatmıştır. Buna ek olarak, Eğitim Müdürlüğü 1898'de yeni bir okul kurarak yerleşimcilerin taleplerini karşılamaya çalışmıştır. Öğrencilerin büyük bölümünün Avrupalılardan oluştuğu bu okulda, Tunusluların daha nitelikli işlerde çalışmasını sağlayacak bir eğitim alması engellenmiş ve niteliksiz işlerde çalışmaya yönelik bir eğitim dayatılmıştır.

Fransız yönetimin Müslümanların eğitim imkânlarına erişimini engellemeye dönük politikası, reform yanlısı Tunusluları büyük hayal kırıklığına uğratmıştır (Dursun 2016:215 ve Perkins 2014: 55–60).

Fransa Protektora, aykırı düşünen bu gençlere baskı uygulamış ancak bu baskılar genç Tunusluları örgütlü bir yapılanmaya yönlendirmiştir. Milliyetçi İslamcı bir bakış açısına sahip Düstur (Anayasa) hareketinin kurulması bu tepkilerin sonucudur. Düstur, Arap kimliğini öne çıkaran geçmişteki gibi, İslami kaidelere dönüşmesi gerektiğini savunan kişilerden oluşmuştu.

1.2. Kurtarıcı Bir Lider Olarak

“Habib Burgiba”

Tunus'un kıyı şeridindeki Manastır kasabasında doğan Habib Burgiba (1903 – 2000) 1930'larda Tunus'ta Fransızların etkisindeki Sadiki Koleji'ni bitirmiş, ardından Paris'te hukuk ve siyaset eğitimi almıştır. Habib Burgiba'nın Düstur Hareketine katılmasıyla hareket form değiştirmiştir. Burgiba, bu hareketin milliyetçi ve İslamcı yanlarını zamanla eleştirmiş ve köhnemiş bir zihniyet olarak nitelemiştir. Çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma hedefiyle demokratik laik bir düzenin savunusunu yapmıştır. “Toplumların modern ekonomik gelişme aşamasına ulaşmaları için kültürel ve toplumsal bir değişim sürecine ihtiyaç duydukları inancı”(Altun 2011: 13) Burgiba'yı etkileyen bir modernleşme düşüncesidir. Bu doğrultuda, Düstur Hareketini, Yeni Düstur Hareketi olarak modernleşme düşüncesine atıfta bulunarak yeniden yapılandırmıştır.

Burgiba, bir yandan Tunus halkıyla İslam merkezli ilişkiler geliştirirken, diğer yandan batı kültürünü kutsayan, laiklik savunusunu önemseyen bir tutum takınmış, bu çerçevede bağımsızlık mücadelesine girişmiştir. Burgiba'nın liderliğindeki Yeni Düstur Hareketi uzun soluklu bir mücadele sonunda, kan dökülmeden bağımsızlık kapısını açmıştır.

Fransız hükümeti, Tunusluların Protektora yönetiminin sonlanması talebini olumlu karşılamış ve 20 Mart 1956'da Tunus'un bağımsızlığını resmen tanımıştır⁴. 1957'de ise Kurucu Meclis cumhuriyetin kuruluşunu ilan etmiş ve Burgiba'yı cumhurbaşkanı olarak belirlemiştir (Dursun 2016:236). Bağımsızlık sonrasında Tunus'un en güçlü kişisi olarak yönetime gelen Burgiba, Tunus'ta çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma fikrini hayata geçirme çabasına girişmiştir.

Sosyal değişimin ana dinamiğini oluşturan faktör değiştirme gücünün bizde olduğuna olan inancımızdır. Etrafımızdaki şartları olduğu gibi kabul etme eğilimi, toplumu daima daha iyiye götürme isteği kendi başına hiç kuşkusuz yadigarınamaz: Toplumun insan iradesiyle değiştirilebileceği inancı gücümüzün belki en yaygın siyasal ilkelerinden birisini(Mardin, 1999) oluşturmaktadır. Burgiba da bu gücü kendinde görmektedir. Bu doğrultuda öncelikle köhneleşmiş, tarihe karışmış ve gelişimin değişimin önünü tıkayan dinsel ve geleneksel olanın toplumdan temizlenmesi gerekliliği üzerine toplumu inşa etmiştir. Toplumdaki bu dönüşümü

gerçekleştirmek için tek parti iktidarı ile yönetimde rakipsiz kalması gerektiğine inanmıştır.

Modernleşmenin toplumsal alanda varlığını hissettirmesiyle önce Batı'da ve sonra Batı dışı toplumlarda dinin yeri ve rolünde değişim yaşandığı ortadadır(Albayrak 2016: 26). Batı merkezli laik demokratik toplum fikri Burgiba'da hâkim düşünce olsa da, toplumun İslam ile münasebetinin tarihi boyutunu dikkate alarak İslam'dan tamamen bir kopuşa yönelmemiştir. Kuran-ı Kerim'den "Rahman olan Allah'ın adıyla" ifadesinin yeni anayasanın başında yer alması, İslami ilkelere atıf yapan Burgiba'nın kendi rejiminin meşruiyetini sağlamak için seçtiği stratejiyi yansıtmaktadır. Esasen, dini devlet sisteminin bütünüyle içine alarak, yeni rejim hem topluma İslam konusundaki kendi yorumunu dayatma gücünü edinmiş hem de İslamcı - Milliyetçi taraftarları gibi İslami gerekçelerle muhalif bir hareketin oluşmasına engel olmak istemiştir. Toplumsal tepkileri minimize etmek için Anayasa'ya Tunus'un dini İslam'dır maddesini koymuştur.

Burgiba'nın etkisiyle 1 Haziran 1959'da yürürlüğe giren Anayasa büyük ölçüde Batı ülkelerinde kabul edilen anayasalara benzerlikle birlikte, din ve devlet arasında net bir ayırım yapmamasıyla dikkat çekmektedir (Dursun 2016:239). Ancak bununla birlikte katı bir laiklik uygulamasının yapıldığını göreceğiz.

Dini mahkemelerin kaldırılması, Medeni Kanun'un kabul edilmesi, (13Ağustos 1956) eğitim sisteminin merkezileştirilmesi ve

⁴<http://www.mfa.gov.tr/tunus-siyasi-gorunu.tr.mfa>, Erişim tarihi: 09.01.2018

Kur'an kursları ile devlet okulların birleştirilmesi Burgiba'nın attığı laik adımlar arasında dikkat çekenlerdendir. Bunlarla birlikte, Burgiba modern bir ulus devlette geleneksel eğitim sisteminin sürdürülmesinin uygun olmadığını savunmaktaydı. Tunus eğitim tarihinde kayda değer bir öneme sahip olan geleneksel ve ağırlıkla dini eğitimin verildiği Zeytune Üniversitesi⁵ Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmış. Zeytune Medresesi'nin müfredatı tamamen değiştirilmiş yeni bir müfredat oluşturulduktan iki yıl sonra da Tunus Üniversitesi'nin bünyesinde bir ilahiyat fakültesi olarak devletin kontrolü altına alınmıştır(Perkins 2014: 146). Dini ritüellere yönelik laik uygulaması ise kamu kurumlarında ve okullarda başörtü yasağının getirilmesi olmuştur. Burgiba'nın, modern bir toplum olan batıda başörtüsü yok ve insanların bir bez parçasına bürünmelerine gerek yoktur şeklindeki açıklamaları üniversite de dâhil olmak üzere bu yasağı yaygınlaştırmıştır. Ayrıca 5 Şubat 1960'da Ramazan ayının başlamasından üç hafta önce, Burgiba geri kalmışlıkla mücadele etmenin önemine değinmiş ve yoğun bir ça-

alışma stratejisi belirlemiştir. Ekonomik istatistiklerin Ramazan Ay'ında düşüşe geçtiğini gören Burgiba, işçi performansındaki düşüşün önüne geçmek için Ramazan orucunun terk edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Böylelikle, Burgiba dini geleneğin ve Müslüman kültürünün en önemli ibadetlerinden birini açıkça eleştirmiş ve bu konuda yasak getirme yetkisini de kendinde görmüştür. Geri kalmışlığa karşı cihat edilmesi gerektiğini savunan Burgiba'ya göre, cihat/çalışmak oruçtan çok daha önemli bir ibadettir ve cihat durumunda bazı farzların terk edilmesinde herhangi bir sakınca yoktur(Dursun2016:248). Burgiba'nın "Ramazan boyunca çalışma duruyor. Bizler Üretimi arttırmak için imkânsız zorlarken neredeyse bir hiç uğruna nasıl bunun yıkılmasına müsaade edebiliriz? Bunu yapamayız. Dinin böyle bir isteği olduğunu tartışmalı buluyorum... Bu, dinin aşırı bir yorumudur... Din, yaşamının zorluklarını arttırmak için değil, azaltmak için vardır" (Burgiba 1976: 128 ve Aktaran: Dursun2016:248), şek-

⁵Zeytune Medresesi/Üniversitesi: Hicri 79 (698 miladi) yılında kurulan Zeytune bir cami olduğu kadar, İslami ilimlerin yüksek seviyede tahsil edildiği bir yüksek eğitim müessesesi... Zeytune Camii tarih boyunca yalnızca, İslam mimarisinin eşsiz ve estetik bir örneğini temsil etmekle kalmamış aynı zamanda kurulduğundan itibaren bir ilim merkezi rolü icra etmiş olması hasebiyle bir nevi ilk İslam üniversitesi olma özelliğine de sahip olmuştur. Müstemilatındaki ders halkalarından ve civarındaki medreselerden İmam Sahnun gibi birçok âlim ve fıkıhçının yanı sıra din, siyaset, fikir ve edebiyat adamı çıkarmıştır.

İmam Malik'in meşhur öğrencilerinden Ebû Hasan Ali b. Ziyad et-Tunûsî, Maliki fakihî ve Kayravan kadısı Esed b. Furat, Malikî fikhının temel kitapla-

rından olan "el-Müdevveninin hazırlanmasında büyük emeği olan ve keskin ilmi buluşları olması sebebiyle kendisine "Sahnûn" lakabı verilen Sahnûn B. Abdüsselam B. Saîd bu ekolün öncü ve sembol isimlerindedir.

"Sosyoloji ilminin kurucusu" kabul edilen sosyal tarihçi Abdurrahman İbn Haldun, ünlü fakih İbn Arafe, meşhur mutasavvıf Ebu'l-Hasan eş-Şazeli, el-Ezher şeyhlerinden Muhammed Hıdr Hüseyin, ünlü makâsıdçı Tahir b. Aşur ve daha birçok ilim adamı Zeytune 'de yetişmiş. (<http://sahniseman.org/zeytune-egitim-yili-basliyor/> ve <http://www.ekrembug-raekinci.com/makale.asp?id=295>, Erişim tarihi: 27.01.2018

lindeki argümanlarla gerekçelendirdiği yaklaşımı, doğal olarak başta mollalar olmak üzere, Müslüman halk içinde tepki yaratabilmiştir.

Toplumsal değişimin İslam dini aleyhine gittikçe sertleşmesi, Raşid Gannuşi ve arkadaşlarının camilerde ve ev sohbetlerinde oluşturdukları illegal sohbet halkalarını, İslami Yöneliş Hareketi adıyla örgütlü bir forma dönüştürmelerine zemin sağlamıştır. Bu yeni hareket uzun süredir iktidarda olan Habib Burgiba karşısında alternatif bir siyasal söylem oluşturmaktan ziyade dini ritüellere yönelik yasakların kaldırılması üzerinde yoğunlaşan bir söylem geliştirmiştir. Hareketin siyasal erke yönelik yıkıcı faaliyeti olmamasına rağmen Habib Burgiba'nın sert müdahalesine maruz kalmıştır. Her ne kadar, İslami kimlik merkezi bir öneme sahip olsa da, hareket toplumun sorunlarını bir bütün olarak değerlendirmiş ve dini alan dışındaki sorunları da dikkate almıştır. Burgiba yönetimi, harekete karşı tutumunu başından itibaren net biçimde ortaya koymuş, Gannuşi, İslami Yöneliş Hareketi hakkında basın önünde açıklama yaptıktan sadece beş hafta sonra hareketin diğer liderleri ile birlikte hapse atılmıştır. 18 Temmuz 1981'de, aralarında Gannuşi'nin de bulunduğu İslami harekete mensup 107 kişiyi tutuklamıştır. Örgüt üyelerinin bir kısmı elli yıl hapis cezası alırken, Gannuşi on yıl hapse mahkûm edilmiş ve yalan haberler yaymakla suçlanmıştır(Gannuşi 1981: 274–275).

Habib Burgiba, tek kişi iktidarı ile Tunus'u çağdaş medeniyetler seviyesine varmak şeklinde formüle ettiği hedefi doğrultusunda baskı unsurlarını sonuna kadar kullanarak otoriter bir rejim kurmuştur. Gerek siyasal partilerin

kurulmasına izin verilmemesi, gerekse devletten bağımsız sivil toplum örgütlerinin engellenmesine yönelik bürokratik kısıtlamalarla, otoriter yönetime karşı alternatif yapıların ortaya çıkmasına bariyer konulmuştur.

Ülkedeki ekonomik tablo da parlak değildi. Bir yandan üniversiteli işsizler ve alım gücü asgari geçimin çok altında olan Tunusluların yaşadığı sefalet, diğer yandan ülkedeki zenginliği elde tutan bir azınlık tablosu toplumdaki kargaşa için uygun zemin sunuyordu.

1.3. Darbeyle Gelen Umut: “Zeynel Abidin Bin Ali”

Tunus'ta Hammam Sousse'de doğan ve hala Suudi Arabistan'da yaşamını sürdüren Zeynel Abidin Bin Ali(1936 - ...) başbakanlık görevini yürütürken, kaos ortamını ve Burgiba'nın sağlık sorunlarını gerekçe göstererek 7 Kasım 1987'de otuz bir yıldır yönetimde olan Burgiba'yı koltuğundan indirerek (bir nevi darbeyle) kendisini Cumhurbaşkanı ilan etmiştir.

Bin Ali, yönetime geldiği ilk dönemde İslam, siyasal partiler ve sivil toplum kuruluşları üzerindeki kimi yasakları ve kısıtlamaları kaldırmıştır. Zeytune Medresesi'ne özerkliğin geri verilmesi, devlet radyo ve televizyonunda ezan okunmasına izin verilmesi ve Zeytune ile işbirliği yapılarak imamların yetiştirilmesi, ülkenin dini meselelerini görüşmek üzere Yüksek İslam Konseyi kurmak şeklinde adımlar atmıştır. 1988 yılında gerçekleştirdiği umre ziyareti ise kamuoyunda büyük yankı uyandıran ve ihramlı fotoğraflarıyla gazetelerde geniş yer bulan (Shahin1998:100) sembolik manası büyük bir adımdı. Bin Ali, siyasal sistemi serbestleştirici

bir tutumla sahneye çıkmış, siyasi parti kurmanın önündeki engelleri kaldırmış çok partili dönemi başlatmıştır. İslami Yöneliş Hareketi, bu dönemde, siyasal bir forma bürünmüş ancak dini bir isimle parti kurma yasağından dolayı En Nahda Partisi olarak Gannuşi liderliğinde siyasi faaliyetlerine başlamıştır. Bin Ali Tunuslular için bir nimet olarak algılanmış kısmi bir özgürlük ortamı oluşturmuştur. Ancak bu durum 1989 seçimlerine kadar sürebilmiştir. Bu seçimlerde her ne kadar birinci parti çıksa da kendisine en yakın olan Nahda'nın oyların %20'sini alması Bin Ali'yi hiç memnun etmemiştir. Elde ettiği halk desteğiyle güçlü bir rakip haline gelmiş En Nahda kapatılmış, lideri Gannuşi ve binlerce parti üyesi tutuklanmış veya sürgün edilmişlerdir. Askeri Mahkemede Temmuz 1992'de yargılanan 279 aktivistin yargılanmasının ertelenmesini talep eden Tunus İnsan Hakları Ligi (LTDH; Ligue Tunisien nedes Droits de l'Homme), sanıkları konuşturmak için işkence kullanılıp kullanılmadığının incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte, yargılama sonunda En-Nahda'nın önde gelen isimleri çok ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır(Dursun 2016:278).

Bin Ali, Burgiba gibi sosyal değişimin dinamiklerinin merhaleci bir yaklaşımla toplumu eğitmekten geçeceğine inanmış ve de bu eğitimi tepeden inme baskıcı anti demokratik yöntemlerle uygulamayı seçmiştir. Kendisi bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "Asıl önemli olan halkın demokrasiden ne anladığıdır (...) demokrasinin gelişmesi bir eğitim ve aşama aşama ilerleme meselesidir. Bunun böyle ol-

ması, özgürlük ve adalet olmadığı anlamına gelmez. Bunu aşamalı bir şekilde yapmak, öncelikle okul seviyesinde bu fikri öğretmek ve yanlış adımlar atmaktan kaçınmak anlamına gelir. Halkın eğitilmesi gerekir. Demokrasi, başlı başına bir kavramdır. Demokrasi sadece siyaset değil, aynı zamanda sağlık hizmetleri, barınma ve çalışma hakkıdır. Kalkınma olmadan demokrasi olamaz, demokrasi olmadan ise kalkınma olamaz. Fakat tek başına ifade özgürlüğünün olması halkın iş ve içecek su bulmasını sağlamıyor. Eğer halk zihinsel olarak demokrasiye hazır değilse, bu bir felakete yol açabilir"(Bin Ali1994:111 Aktaran:Dursun2016:287). Bin Ali'nin öngördüğü demokrasi çerçevesinin sınırları 2004 Cumhurbaşkanlığı seçiminde bir kez daha somutlaşmıştır. Tek aday olarak seçimlerde %98 oyla seçilmiştir.

Bin Ali dönemi Burgiba sonrası Tunus için ekonomik ve toplumsal bir refah sunmamış işsizlik her geçen gün artmış ülkenin zenginlikleri kıyı kesiminde yaşayan, hammadde ihraç eden bir azınlık tarafından idare edilmiştir. Batı yanlısı politikalar doğrultusunda hareket etmiş. Kitle iletişim araçlarından TV, Radyo ve Gazete gibi yayın ve basım organlarından aykırı seslere yasak getirilmiş ve halkın haber alma hürriyeti kısıtlanmıştır. Yine bu dönemde Farklı siyasal yapılara ve demokratik hak taleplerine sert karşılık verilmiştir.

2.Yasemin Devrimi

Toplumsal hoşnutsuzluğun üst seviyelere çıktığı Bin Ali döneminde ara ara sosyal krizlerin baş göstermiştir. Ancak bu tür protestolar ve ayaklanmalar polisin orantısız ve sert şiddeti ile bastırılmıştır. Bastırmak sorunları

çözmekten ziyade, erteleyen bir sonuç yaratmış, süreç içerisinde toplumdaki sıkışmayı besleyen bir sarmala dönüşmüştür.

Üniversite mezunu olan 26 yaşındaki Muhammed Buazizi'nin, 17 Aralık 2010 tarihinde, şehir merkezinde tezgâhta meyve sebze satarken, yasak yerde satış yaptığı gerekçesiyle zabıtalardan para cezası kesilmesi ve akabinde tezgâhına el konulması, hakarete maruz kalmıştır. Belediyeye giderek para cezasını ödeyip fakat tezgâhını geri alamaması(Tanrıverdi 2011: 53) Tunus'ta yeni dönemi başlatacak olayların fitilini ateşlemiştir. Dokuz kişilik bir ailenin tek geçim kaynağı olan Buazizi, evine gelip aldığı yanıcı yakıcı madde ile belediye binasının önünde kendisini yakmasıyla Arap Baharı süreci başlamıştır. Daha ilk günden bu duruma tepkiler sosyal medya üzerinden(facebook, twitter vb. gibi) çığ gibi büyümüş, halk sokağa inmiştir. Geniş çaplı protestolar her geçen gün büyük katılımlarla tüm Tunus'a yayılmıştır. Bu protestolara Bin Ali yönetimi çok sert müdahalede bulunmuş birçok kişi ağır bir şekilde yaralanmıştır. Gerek ABD gerekse Avrupa'yla olan iyi ilişkilerine güvenerek protestoları bastırmak için müdahalenin şiddetini artırmıştır. Ancak sessiz kalınması beklenen batı bu duruma karşı sessiz kalmamış Bin Ali yönetimini eleştirmiş, şiddetin dozunu azaltmasını istemiştir. Halk eylemleri karşısında daha fazla dayanamayan Bin Ali çareyi 14 Ocak 2011 yılında ülkeyi terk etmekte bulmuştur(Tanrıverdi 2011: 53-54).

Tunus, Sosyal değişimin üstten dayatmacı ve bir kişinin iradesiyle gerçekleşebileceği inancının akıbeti için çarpıcı bir örnektir. Habib

Burgiba ile başlayan Bin Ali ile devam eden otoriter yönetimin, modernleşme eksenli politikaları, toplumu adeta bir toplumsal mühendislik nesnesine indirgediği ölçüde, karşıtını da doğurmuş ve bir nevi kendi akıbetini belirleyecek gelişmelerin zeminini kendisi yaratmıştır. Otoriter yönetim devrilmesine yol açan ayaklanmayı tetikleyen birçok unsurdan öne çıkanlar şöyle sıralanabilir:

- a) *Siyasal partilere konulan engeller,*
- b) *Farklı kesimlerin istemlerini sahiplenecek sivil toplum örgütlerine hayat hakkı tanınmaması,*
- c) *Güvenilir bir yöneticinin olmayışı.*

2.1. Devrim Sonrası Siyasi Partiler

Devrim sonrası Tunus'ta beklenen yönetsel boşluk ve kargaşa ortamı oluşmamıştır. Ama tarihteki birçok tecrübe göstermiştir ki, halk ayaklanmaları sonucu yönetimlerin devrilmesi ve/veya demokrasiye geçiş çabaları, kamu otoritesinin zayıflaması ya da kimi zaman çökmesi sonucu kısa vadede daha kaotik bir ortama yol açmaktadır(Özdemir 2017: 41). Devrimle birlikte mevcut siyasi partilerin kapatılmaması ve önceki süreçte disfonksiyonel olan Nahda partisinin aktif şekilde sahneye çıkması bu durumun aşılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Böylece siyasi partilerin demokrasi için vazgeçilmez unsurlar olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır. Demokrasi siyasi partiler, serbest seçimler ve sivil toplum kuruluşlarının varlığıyla doğrudan ilişkilidir. Tek partili siyasi sistemler seçim kurumlarına sahip olsa bile demokratik sistemler değildir. Demokratik sistemlerde farklı siyasi düşüncedeki insanları temsil eden birden çok partinin bulunması, bunların

herkesin arzu ettiği ve uygun bulduğu hürriyet ve eşitlik içerisinde seçme ve seçilme imkânına sahip olması gerekir(Arslantürk ve Amman 2014: 337–338).

Samuel P. Huntington (1996), ülkelerin demokrasiye geçişlerini ve demokrasiden uzaklaşmasını uluslararası ilişkilerle ilintili olarak görmekte ve bunu ispatlayan bazı veriler ortaya koymaktadır. Huntington, otoriter yönetim anlayışının olduğu tek partili sistemi, daha sonraki dönemlerde de askeri veya kişisel diktatörlüğe dayalı rejimlerden çok partili demokratik düzene geçiş olduğunu belirtmektedir.

Tunus'ta devrim sonrasında, demokratikleşme yönelimi çerçevesinde siyasi parti açma önündeki bürokratik engeller kaldırılmış ve Tunuslular eşitlik içerisinde seçme ve seçilme imkânına kavuşmuştur. Böylelikle devrim öncesinde yedi partinin faaliyet gösterdiği Tunus'ta, devrim sonrası dönemde siyasi parti kurmanın kolaylaşmasıyla birlikte parti sayısı yüzü aşmıştır.⁶ Kendisini merkez sağ, merkez sol, merkez, sosyalist, sağcı, çevreci, solcu, İslamcı, bağımsızlıkçı, Marksist, Marksist Leninist, yeni solcu, Arap Birliği yanlısı, işçi yanlısı, İlerici, reformist, sosyal demokrat, sosyal özgürlükçü, komünist, bilimsel sosyalist vb. şekilde niteleyen partilerin seçimlere katıldığı gözlenmiştir.⁷ 23 Ekim 2011'de yapılan ilk seçimin sonuçları şöyleydi: 217 sandalyeli meclisin %37 oyla 89 sandalye muhafazakâr Nahda

Partisi almış, solcu Cumhuriyet İçin Halk Kongresi 29 sandalye, Et-Tekettul Partisi ise 21 sandalye olarak Nahda ile adına "Troyka" denilen üçlü bir koalisyon hükümeti kurmuşlardır(Okumuş 2015:39). Birkaç geçiş hükümeti denemesinin akabinde 2014 Ekim ayında yeni anayasa çıkarılması ve nihayetinde Aralık 2014'te Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Bu seçimde dikkate değer olay Nahda'nın aday göstermemesidir. Bunun da etkisiyle laik seküler ama dine karşı hoşgörülü olacağını seçim beyanlarında dile getiren El-Baci Kaid es-Sibsi (88) oyların %55'ini alarak seçimle gelen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur(Okumuş 2015: 49). Bu süreci El-Cezire TV'nin yazarlarından Larbi Sadiki tarafından şöyle ifade edilmiştir: "Belki de gerçek bir demokraside bu oyların dağılımı, devlet ve toplumun karşılıklılığı temelinde siyaseti yeniden başlatmak için olanak ortaya çıkarmıştır."⁸

23 Ekim 2011'de yapılan ilk seçimde, 217 sandalyeli meclisin 89 sandalyesini İslamcı Nahda Partisi, 29 sandalyesini solcu Cumhuriyet İçin Halk Kongresi, 21 sandalyesini Et-Tekettul Partisi almıştır. Bu üç parti "Troyka" denilen üçlü bir koalisyon hükümeti kurmuşlardır(Okumuş 2015:39). Birkaç geçiş hükümeti denemesinin akabinde 2014 Ekim ayında yeni anayasa kabul edilmiş ve akabinde Aralık 2014'te Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Bu seçimde dikkate değer olay Nahda'nın aday

⁶<http://file.setav.org/Files/Pdf/devrimden-demokrasiye-tunusun-secimi.pdf>, Erişim Tarihi: 02 Ocak 2018.

⁷<http://file.setav.org/Files/Pdf/devrimden-demokrasiye-tunusun-secimi.pdf>, Erişim Tarihi: 02 Ocak 2018.

⁸<http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/05/201152481943157780.html>, Erişim Tarihi: 02 Ocak 2018.

göstermemesi olmuştur. Böylelikle laik seküler ama dine karşı hoşgörülü olacağını seçim beyanlarında dile getiren El-Baci Kaid es-Sibsi oyların %55'ini alarak seçimle gelen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur(Okumuş 2015: 49). Bu süreç El-Cezire TV'nin yazarlarından Larbi Sadiki tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Belki de gerçek bir demokraside bu oyların dağılımı, devlet ve toplumun karşılıklılığı temelinde siyaseti yeniden başlatmak için olanak ortaya çıkarmıştır.”⁹

Gannuşi, demokrasi açısından seçim sonuçlarını gayet olumlu karşılamış, çok partili hayatın bir kazanım olduğunu ifade etmiştir. Gannuşi'ye göre, “Devrim öncesinin az katılımı ve %98 oyla seçilen Cumhurbaşkanlığına nazaran %60 katılımlı ve Cumhurbaşkanının %55 oy almasıyla işleyen bir demokrasi açısından güzel bir noktaydı”(Gannuşi 2016: 94-95).

2.2. Tunus'ta Devrimden Önce ve Sonra Sivil Toplum Örgütleri

Devlet iktidarının sınırları ve meşruluğuna ilişkin tartışmada sosyal kuvvetler olarak ön plana çıkan sivil toplumdur. Demokrasinin temelini, yurttaşların devlete ve siyasal kurumlara duyduğu güven oluşturur. Sivil toplum örgütleri toplumsal ve siyasal düzeyde güven üreten ve yayan kurumlar olarak, devletin meşruluğunu güçlendirir(Erdoğan Tosun 2001: 174). Vatandaşlar yöneticilerini/vekillerini üye oldukları gruplardan(STK)seçtiklerinde hükümetin meşruluğuna olan güvenleri artacaktır. A.

Lincoln'ün ünlü deyişiyle, “halkın halk tarafından, halk için yönetimi” olarak tanımlanan devlet yönetimi(Sartori, 1993, s. 36) yaklaşımı fiili hayatta görünür olacaktır. Sivil toplumun yüklendiği işlevler demokrasi için elzemdir. Larry Diamond'a göre sivil toplumun işlevleri şöyle tanımlanmıştır: Devlet iktidarını kontrol, katılım düzeyini yükseltme, demokratik tutumlarının geliştirilmesi, çıkarların şekillendirilmesi ve eklemlenmesi, kutuplaşmaların yumuşatılması, yeni siyasal liderlerin yetiştirilmesi, siyasal partilerin demokratikleştirilmesi, bilgiyi toplumun geniş kesimlerine yayma, yeni fikirlerin yayılmasını sağlama ve siyasal sistemin halka karşı sorumluluğunu artırmaktır(Diamond1994: 168, Erdoğan Tosun 2001: 179-180).

Tunus'ta Sivil Toplum Örgütleri gerek legal gerekse illegal düzeyde organize olmaya Fransa Pretetokrası sonrası dönemde bağımsızlık mücadelesi sürecinde başlamıştır. Bu dönemde işgal karşıtı söylem baskılardan dolayı illegal bir faaliyet bağlamında şekillenmiştir. Fransız işgali sona erdikten yani 1956 sonrasında, Habib Burgiba yönetiminde STK'ların legal bir hal alıp kurumsallaştığı görülmektedir. Ne var ki, demokratik bir siyasal yapıya ulaşmadığından bu kuruluşlar özerk ve bağımsız bir forma bürünememişlerdir. Bunu STK yöneticilerinin Burgiba tarafından atanmasından anlamaktayız. Aynı zamanda rejim karşıtı söylem çerçevesinde şekillenen STK'ların kuruluşuna da fırsat verilmemiştir.

⁹<http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011.05.201152481943157780.html>, Erişim Tarihi: 02 Ocak 2018.

Burgiba döneminde, demokrasinin gereği olarak görüntüde sivil toplumun kurumsallaşması sağlanırken, aynı zamanda bu kuruluşların tek parti rejimine karşıt bir ses oluşturmayacak bir nitelik arz etmesi için de sıkı önlemler alınmıştır. “Bu bağlamda Burgiba'nın izlediği en temel yöntem, kimi kuruluşların yönetici kesimine partinin üst düzeylerinde yer vererek bu STK'lar ile işbirliği yapmak olmuştur”(Köktaş2016:3).

Böylelikle STK'ların en önemli özelliklerinden biri olan devletten bağımsız kalma ve kar amacı gütmeksizin çalışma prensibi ortadan kalkmış ve devlet güdümlü bir STK anlayışı yerleşmiştir. Böylelikle Burgiba döneminde birçok STK'nın mali desteği devlet tarafından sağlanmış, devletten bağımsız olanlar ise devletin ciddi bir baskısına maruz kalmışlardır. Ayrıca çıkarılan kanunla STK'ların hayır kuruluşu, kadın hakları, spor, sanat, bilimsel, kültürel kuruluşlar olabilecekleri fakat demokrasi, insan hakları gibi politik kuruluşlar olamayacaklarına yönelik sınırlama getirilmiştir. İlgili yasada dikkat çeken bir diğer husus ise STK'ların kurumsal işleyişleri için İçişleri Bakanlığı'ndan onay almaları gerektiğine yönelik düzenlemeydi. Bu kanuna göre İçişleri Bakanlığı herhangi bir STK'ya kanun ve ahlaki değerlere aykırılık, toplum düzenine tehdit oluşturduğu gerekçeleriyle izin vermeme yetkisine sahipti”(Köktaş 2016: 3-4).

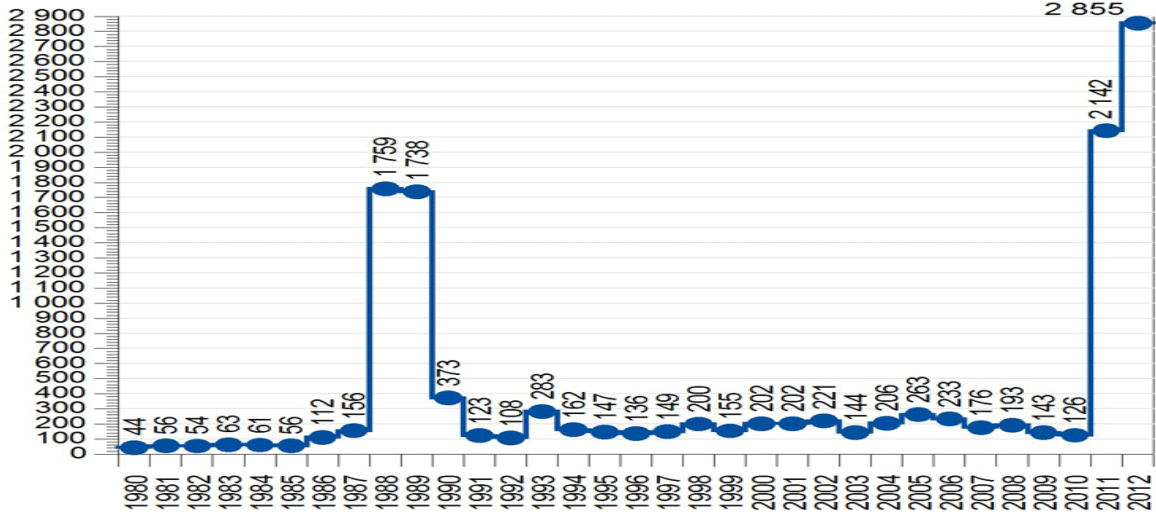
Habib Burgiba'dan sonra darbe yolu ile iktidara gelen Bin Ali'nin aşağıda Grafik 1'den de anlaşılacağı üzere sivil toplum kuruluşu açmanın önündeki engelleri kaldırmasıyla,

1986'da 156 olan STK sayısı 1989'da 1738'e ulaşmıştır. Bin Ali, Tunuslular için bir umut olmuştur. Ancak bu durum uzun sürmemiştir. Seçimlerde kendisine rakip olarak Nahda Partisinin fark edilir oy almasını kendisi için tehlike olarak görecekti ki demokratik tutumunu değiştirmiştir. Selefî Burgiba gibi muhalif ve tehlikeli gördüğü STK'ların kapanması veya pasifize edilmesi için içişleri bakanlığına yetki vermiş ve detaylı soruşturmalardan geçirilen birçok sivil toplum kuruluşu kapattırılmıştır.

“Yasemin Devrimi” sonrası sivil toplumun durumuna bakıldığında ise, STK'lar üzerinde Bin Ali döneminde getirilen kısıtlamaların neredeyse tamamının kaldırıldığı ve bu kısıtlamaların kaldırılmasıyla birçok yeni sivil toplum kuruluşunun ortaya çıktığı görülmektedir. 18 Şubat 2011'de geçici hükümet Devrimci Hedefleri Gerçekleştirme, Demokratik Geçiş ve Siyasi Reformlar Yüksek Kurulunu kurmuş ve bu kurul vasıtasıyla da STK'lar konusunda koruyucu yasalar çıkarmıştır. Yeni çıkarılan bu koruyucu kanun ile sivil toplum örgütlerinin siyasi konulara da dâhil olması yasallaştırılmıştır. Ayrıca yapılan kanun değişikliği ile artık bir sivil toplum örgütünün kurulması için İçişleri Bakanlığı'ndan izin almak yerine yalnızca belediyelere kayıt yaptırılması da yeterli hale getirilmiştir. Böylelikle bürokratik engeller minimize edilmiştir. Birçok yeni STK'nın ortaya çıkışına zemin hazırlayan bu değişiklikler ile 2010 Aralık ayında 8 bin olan STK'ların üye sayısı 2011 Haziran ayı itibarıyla 20 bine ulaşmıştır(Köktaş 2016: 3-6).

Grafik 1: Tunus'ta yeni STK'ların kuruluşlarının yıllara göre dağılımı (1980- 2012)

3

Kaynak: Study on Civil Society Organizations in Tunisia”, Foundation For The Future, Ocak 2013, s. 7

(Source: Data Base IFEDA)

2011 öncesinde sivil toplum örgütlerine bakıldığında(Grafik 1) bunların yalnızca ulusal hükümetin politik sisteminin işlemlerine katkı sağlayan birer çarktan ibaret olduğu görülür ve bu söz konusu örgütler toplumsal gerçeğin kendisiyle uyuşmayan ve toplumdaki asıl problemlere ışık tutmaktan uzak kuruluşlardır. Hükümet güdümünde olmayan sivil toplum kuruluşları ise oldukça azınlıkta kalmıştır. Bunlar arasında UGTT (Tunus Genel İşçi Sendikası), Tunus İnsan Hakları Derneği (LTDH), Tunus İşkence Karşıtı Derneği (ALTT), Tunus Özgürlükler Ulusal Konseyi (CNLT) ve feminist organizasyonlar öne çıkmaktadır¹⁰

Grafik 1 ve 2’den de anlaşılacağı üzere Bin Ali’nin yönetime geldiği 1987 yılından 1989 yılına kadarki evredeki, kısmi özgürlük ortamında STK’larda gözle görülür bir artış gözlenmiştir.

Yalnızca 1988 yılında 1603 yeni STK açılmıştır. Bir diğer yükseliş ise hem nicelik hem de nitelik açısından “Yasemin Devrimi” sonrasında gözlenmiştir.

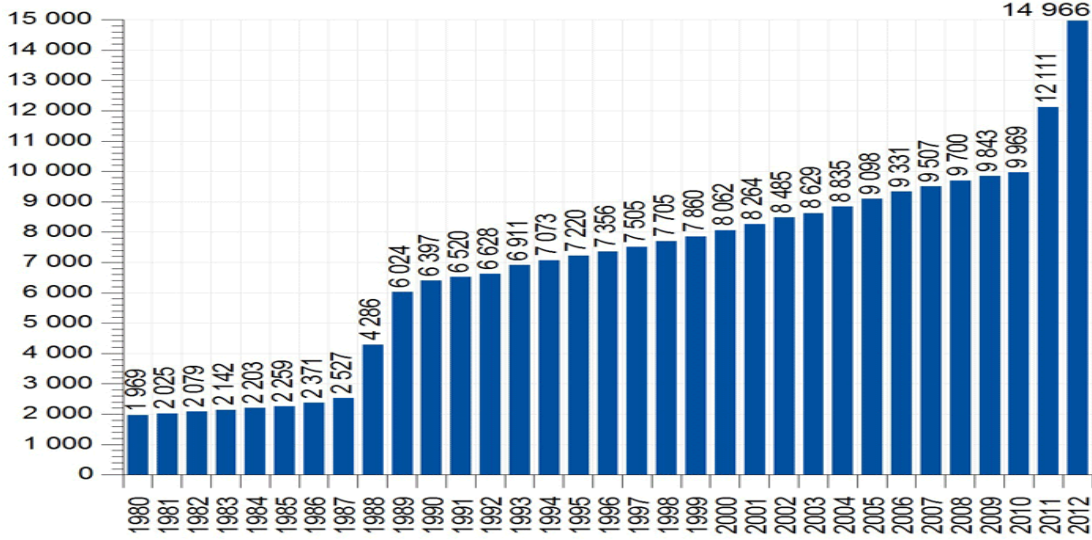
Grafik 2 Tunus’taki sivil toplum kuruluşlarının üye sayısının özellikle Bin Ali’nin yönetime geldiği 1987’den başa geldikten sonraki ilk seçimin yapıldığı 1990’a kadar büyük bir artış yaşandığını göstermektedir. Bir diğer yükseliş 14 Aralık 2010 Yasemin Devrimi sonrası süreçte yaşanmıştır. Sivil toplum kuruluşlarına üye olmanın önünde bulunan bürokratik engellerin, siyasi engellerin kalkması, prosedürlerin azaltılması ve izin sürecinin kısmen kalkması etkili olmuştur. Örgütlenme, her kesimden insanın bir araya gelerek oluşturduğu yasal dernekler ile gerçekleştirilmiştir. “18 Şubat 2011’de geçici hükümet Devrimci Hedefleri Gerçekleştirme, Demokratik Geçiş ve Siyasi Reformlar Yüksek

¹⁰“Study on Civil Society Organizations in Tunisia”, Foundation For The Future, Ocak 2013, s. 7-8

Kurulunu kurmuş ve bu kurul vasıtasıyla da STK'lar konusunda koruyucu yasalar çıkarılmıştır”(Köktaş 2016:5). Çıkarılan bu yasa ile

STK'ların çoğalmasında ve siyasi içerikli konulara yönelmelerinden müdahil olabilmesinde etkili olmuştur.

Grafik 2: Tunus'ta STK'ların üye sayısına göre yıllara göre dağılımı (1980- 2012)

Kaynak: Study on Civil Society Organizations in Tunisia”, Foundation For The Future, Ocak 2013, s. 7

(Source: Data Base IFEDA)

Yukarıdaki grafik 1 ve 2’den de anlaşıldığı üzere “Yasemin Devrimi” sonrası dönemde STK sayılarındaki artış, Burgiba ve Bin Ali dönemlerindeki baskı unsuru ve yasakların varlığını bize göstermektedir. Bu dönemler arasındaki sayısal farklılıklar toplumsal teveccühün hangi yönde olduğunu ve demokrasi açısından devrim sonrası sürecin olumlu sonuçlarını göstermektedir. Öyle ki her çevreden insanın kendisini ifade edebilmek için bir temsilci bulması toplumsal konsensüsü sağlamada önemli bir etken olmuştur. Demokratik sivil toplum özgür ve özerk kamusal tartışmanın alanını farklı gruplara ve beklentilere imkan tanıdığı için, marjinal taleplerin demokratik mücadelesi için uygun bir zemin hazırlamaktadır. Bu da marjinal grupla-

rın yeraltına kaymalarına engel olur. Siyasal iktidarın etkileme ve denetlemeye katılımı oluşturan sivil toplum, demokrasi için güçlü bir altyapının temellerini atar(Erdoğan Tosun 2001: 181–182).

2.3. Muhammed Raşid Gannuşi'nin Esnek Siyasal Duruşu

Raşid Gannuşi(1941 yılında Güney Tunus'taki el-Hamme kasabasında dünyaya geldi ve hala Tunus'ta yaşıyor), devlet erkinin idare

edilmesinde istibdat¹¹ konusu üzerinde hassasiyetle durmaktadır. Batı demokrasisinin iki temel ilkesi olduğunu söyler, bunlar: Meşruiyet(hukukilik) ve halkın egemenliği ilkesidir. Çağdaş batılılar, siyasi istibdattan kurtuluşun yeterli çözümünü söz konusu bu iki ilkede görmektedir. Ancak bu iki ilke ile siyasi istibdattın önüne geçilemiyor çünkü ahlaki boyutundan soyutlanmış siyasilerin fırsatını bulduğu veya yasal düzenlemelerle istedikleri yasaları çıkarıp yolsuzluk yapabilmekteler(Gannuşi 2013: 293). Kanunilik, halk egemenliği, kuvvetler ayrılığı prensibi, basın özgürlüğü ve iktidarın el değiştirmesi gibi demokratik mekanizma ve ilkeler diktatör yönetim kurumlarının şiddet uygulamalarına bir sınır koymaktan aciz kalıyor(Gannuşi 2013: 294). Gannuşi'nin geçmiş tecrübeleri ve dünya literatürüne hâkim olması bu tespiti yapmaya götürmüştür. Sosyalist devlet ve batı açısından istibdattın kaçınılmaz olduğunu belirtmekle beraber aynı durumun İslam devletlerinde de olduğunu belirtiyor. Meşruiyetini her ne kadar İslam'ın Naslarından alsa da ilgili yönetici zamanla otoriter ve tartışılmaz kanun koyucu konumuna dönüşebilmektedir. İslam'ın devlet anlayışında, devlet bir sınıfın diğer bir sınıfı tasfiye etme yahut muhalif bir grubu şiddete gücü yetmiş olsa da ortadan kaldırmak için kullanılan bir araç değildir. Yine İslami tasavvura göre devlet, bir halkın, ırkın veya bir sınıfın onurunu yüceltmek uğruna diğer halkların ve ırkların aleyhine kullanılacak bir araç değildir. Devlet ancak bozuklukları ve yanlışlıkları düzeltmek, insan onurunu yüceltmek, temizlemek

için bir araçtır(Gannuşi 2013: 293 – 294). Devlet konusunda net bir ifade kullanan Gannuşi siyasal anlamdaki düşüncelerini icraata da dökmüştür. Yasemin devrimi sonrası Tunus'ta istikrar ve Tunusluların maslahatına olacak şekilde siyasi manevralarda bulunmuştur.

Gannuşi, yasemin devrimi sonrası oluşan yönetimin devamlılığıyla birlikte eskiye dönüş şeklinde oluşabilecek distopik bir yönetimin olmaması adına, bazı siyasal tespitlerde bulunur. İslam devletlerinde de oluşabilecek istibdattın önüne geçmek için 5 ilkedden bahsetmektedir. Bunlar: Birinci ilke: Allah'ın yüce meşruiyeti ve halkın iktidarı denetlemesidir. İkinci ilke: İmamet bir sözleşme, imamların görevi burada halkın iradesinin gereğini yerine getirmek ve maslahatlarına riayet etmektir.(Tunus Anayasasının 25. Maddesi Parlamenter milletvekili bütün ümmetin vekilidir). Üçüncü ilke: İnsanlara yakın olmak araya perde çekmemek ve onlardan uzaklaşmamak. Dördüncü ilke: Kuvvetler ayrılığı, bu da iki boyutludur a) Devlete düşen görevlerin üçe ayrılması, Yasama, Yürütme ve Yargı; b) Bu vazifelerde görevli olan kurulların da birbirinden ayrılmasıdır. Beşinci ilke ise: Çok partililiktir(Gannuşi 2013: 294- 313). Gannuşi'ye göre bu ilkelerin yerine getirilmesi demokratik ve sürdürülebilir bir yönetim için elzemdir.

Raşid Gannuşi bu perspektife nasıl ulaştı sorusunun cevabını bulmak için onun yaşadığı dönemdeki yöneticilerin tutumlarına bakmamız

¹¹Uyruklarına hiçbir hak ve özgürlük tanımayan sınırsız monarşi, despotluk, despotizm olarak tanımlanıyor TDK'de. <http://www.tdk.gov.tr/in->

[dex.php?option=com_gts&ke-lime=%C4%B0ST%C4%B0BDAT](http://www.tdk.gov.tr/in-dex.php?option=com_gts&ke-lime=%C4%B0ST%C4%B0BDAT) Erişim Tarihi: 20.02.2018

gerekecektir. Burgiba döneminde başlayan “İslami Yöneliş Hareketinin”¹² önde gelen liderlerinden Raşid Gannuşi uzun süren mücadelelerin neticesinde Bin Ali zamanında İslami bir ismin siyasi parti adı olarak kullanılmama şartından dolayı İslami Yöneliş Hareketinin ismini Nahda Partisi olarak değiştirmiş ve 1987 de aktif olarak yönetime aday bir parti olarak varlığını göstermiştir. “Adını ve imajını değiştiren İslami hareket 1989 seçimlerine girmiş”(Okumuş 2015: 29) ve kısmi başarısı Bin Ali tarafından kapatılmasına giden yolu açmıştır. Önde gelen yöneticilerinin tutuklanması bu döneme rast gelmektedir. Bu arada lider pozisyonundaki Raşid Gannuşi ise yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır. Siyasal anlamda tek partili bit yönetimle Tunus uzun süre yönetilmiştir. Devletin tüm kademelerinde bulunanlar ve Tunus’un ekonomisini elinde bulunduran elit kesimin laik ve seküler yaşam ve düşünüşüne yakın bir partinin yönetime gelmesi savunmuşlardır. Bu durum olası bir çatışmayı doğurabilirdi. Bu tutumun en-Nahda Partisi olarak “2014 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday göstermediği gibi, herhangi bir aday destekleme konusunda resmi bir tutum belirlenmemiştir”(Okumuş 2015:49). Seçimlerde birinci çıkan Sıbsi %60 oy alarak cumhurbaşkanı olduktan sonra demokratik ilkelere bağlı ve İslami söylemlere karşı saygılı olacağını belirtmiştir.

Seçimlerden sonra Gannuşi ile yapılan bir röportajda şöyle bir ifade kullanmıştır: “Liderlerin yüzde 98 oy oranıyla seçildiği devirler geride kaldı.”(Okumuş 2015: 51).

Gannuşi’nin Tunus ve İslam dünyası açısından kayda değer düşünceleri birçok kişiyi heyecanlandırmıştır. Özellikle İslam’ın bir devlet formunun olmadığını esas olanın ise toplumun adalet ve refahını korumak olacağıdır. Bunu sağlayan ister laik yönetim olsun isterse dini bir yönetim olsun. Bu düşüncesinin eyleme geçişini Tunus’ta birinci parti olmasına rağmen iktidarı istikrar için bırakmasıyla ortaya koymuştur. Gannuşi bu durumu şöyle savunur: “Dinin birinci önceliği devletin desteğini sağlamak değil, bireylerin kişisel katılımını sağlamaktır. Bizim İslam’ı empoze etmeye ihtiyacımız yok, çünkü İslam elitlerin dini değil, halkın dinidir. Uzun zaman boyunca İslam devlet desteğiyle değil insanların geniş ölçüde dini kabulü sayesinde var olmuştur. Bilakis devlet zaman zaman dine köstek olmuştur.”(Okumuş 2015: 32).

Sonuç

Tunus, bağımsızlığa kavuşmasında lider rol oynayan Burgiba’nın batı merkezli modernleşme düşüncesi çerçevesinde hareket etmiştir. Burgiba ve Bin Ali’nin yereli göz ardı eden politikaları Batı merkezli yaklaşımların yerelin gerçekleriyle karşı karşıya kaldıklarında yaşadıkları akıbeti gözleme fırsatı sunmuştur. “Gelişmenin Batıya göre yorumlanması ve Batılılar tarafından bu şekilde değerlendirilmesinin, ken-

¹²Raşid Gannuşi ile birlikte Abdulfettah Moro, Ahmida en-Nefir, Habib el-Mekni ve Salih Kurkur’un da aralarında bulunduğu yaklaşık 40 arkadaşıyla

birlikte İslami Yöneliş Hareketi’ni kuruyor(Okumuş,2015,s:30).

dileri açısından yararları olabilir. Fakat bu anlayış çerçevesindeki bilgiler evrensellik iddiasındaki açıklamalar olarak kabul edildiği zaman, toplumların sorun ve açmazları karşısında çözüm üretecek bilimsel çabaların, hangi bilim olursa olsun, tayin edilmiş bir çerçevesinin sınırları dışına çıkamaması gibi durumla karşılaşılır”(Tuna 2015: 50). Burgiba – Bin Ali deneyiminin akıbeti Arap baharı adıyla anılan sürecin ilk halkasını Tunus’taki “Yasemin Devrimi” teşkil etmiştir. Tunus’ta başlayan Arap Baharı domino etkisi ile birçok ülkeyi demokrasi ve özgürlük şiarlarını başat kabul eden çıkışlarla etkisi altına almıştır. Süreç, Mısır, Libya, Suriye, Bahreyn, Cezayir, Ürdün ve Yemen’de büyük çapta; Moritanya, Suudi Arabistan, Umman, Irak, Lübnan ve Fas’ta küçük çapta etki yaratmıştır(Polat 2015:107).

Tunus, süreci değişim ve yeni bir çerçevede inşa başarısıyla atlatan ülke olarak dikkati çeker. Ülkesinin problemleri Ortadoğu coğrafyasında istikrar adası olarak kalabildiğini belirten Tunus cumhurbaşkanı Moncef Marzouki’nin El Cezire’de 5 Ekim 2014 tarihinde yayınlanan röportajındaki, “Arap Bahar’ının getirdiği değişiklikler Ortadoğu çevresinde hayal kırıklığı ve mezhepsel şiddet yüzünden giderek sorun olmaya devam ediyor. Ancak demokrasinin kök saldı ve istikrarın görünen tek merkezi, Devrimin başladığı yer olan Tunus olarak görünüyor”¹³ ifadeleriyle, Tunus’un Arap Baharı sürecindeki özgün yerini işaret etmektedir.

“Arap Bahar’ının barışçıl ve çatışmasız bir şekilde geçiş yaptığı tek ülke Tunus olmuştur. Bunun arka planında, Arap Baharı sonrası Tunus’taki Nahda Hareketinin consensus ve demokratik çerçevede mücadele etmesi yatmaktadır.”¹⁴ Ayrıca “Yasemin Devrimi” sonrası süreçte oluşan siyasal serbestlik ve STK’ların açılması ve faaliyeti önündeki yasal engellerin kaldırılması bir başka etkidir. Arap Baharı ile rejim değişikliği yoluna giden diğer ülkelerdeki başarısızlık Tunus deneyimini daha da önemli kılmaktadır. Gannuşi’nin liderlik kapasitesi, demokrasiyi derinleştiren siyasal çoğulculuğa izin verilmesi ve sivil toplum kuruluşlarının fonksiyonel çalışması Tunus’taki başarının unsurları olarak karşımızda durmaktadır.

Tunus halkını değişime yönelten motivasyonun ekonomik kaynağı açıktır. Hayat pahalılığı, işsizlik gibi halkın yaşamını doğrudan etkileyen faktörlerin etkisini göz ardı etmek mümkün değildir. Bununla birlikte, meselenin ekonomik çerçeveye sıkıştırılmayacağı, sokağa çıkan Tunusluların, “ekmek, eşitlik ve özgürlük” gibi bir sloganı sahiplenmesinden rahatlıkla anlaşılabilir. Dolayısıyla Tunus’taki “Yasemin Devrimi”, ekonomik sorunlar ve siyasal baskının şekillendirdiği ortama yönelik bir çıkış olarak değerlendirmek gerekir. Durkheim’in, toplumsal olguları asıl meydana getiren şey, topluluğun kolektif olarak ele alınan inançları, eğilim-

¹³<http://www.aljazeera.com/programmes/talktojazeera/2014/10/moncef-marzouki-challenge-terrorism-20141049337807102.html>, Erişim tarihi: 05.01.2018

¹⁴<https://www.stratejikortak.com/2015/12/arap-bahar-sonrasndaki-arap-ulkelerinin.html>, Erişim tarihi: 05.01.2018

leri ve pratikleridir(Durkheim 1986: 42), belirlenmesindeki bütünselliği dikkate alarak mesele ele alınmıştır.

Tunus'taki otoriter yönetimin, farklı söylemelere karşı gösterdiği tahammülsüzlük, sivil toplum kuruluşlarına ve alternatif siyasal partilere yönelik yasaklayıcı tutum, toplumu patlama noktasına getiren önemli faktörler arasındadır. Halkın yönetime dâhil olması ülke geleceğinde söz sahibi olması gibi demokratik hakların kısıtlanması ile birlikte dini ve sosyal baskının ayyuka çıktığı bir dönemde, Tunuslular için bir kıvılcım işlevi gören olaylar patlamıştır. Tunus'tan başlayarak birçok ülkeyi etkisi altına alan süreç, yalnızca Tunus'ta demokratik alt yapının kurulmasıyla neticelenmiş, diğer ülkelerde başarısızlığa uğramıştır.

Arap Baharı sürecini yaşamış diğer ülkelerin aksine, otoriter yönetim devrildiği, yerine demokratik usullerle istikrarlı bir yönetim kurulmuştur. Bu noktada ülkedeki İslamcı Nahda Partisinin liderliğini yürütmesi bakımından kilit aktörler arasında yer alan Gannuşi'nin, demokrasi yönündeki ısrarı, uzlaşmaya açık tutumu önemlidir. "Liderlerin yüzde 98 oy oranıyla seçildiği devirler geride kaldı"(Okumuş 2015: 51) diyen Gannuşi dışlayıcı bir tutum yerine, seküler tarafla işbirliği içinde süreci inşa etmeye önem vermiştir. Gannuşi, istikrarsızlığa yol açacağı kaygısıyla, 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday çıkarmayarak, laik, demokratik ve seküler bir parti olan Nidaa Tounes partisinin adayı Sibsi'nin önünü açmıştır. Seçimlerde birinci çıkan Sibsi %60 oy alarak cumhurbaşkanı olabilmiştir. Tunus halkı için bu sonuç baskı ve hile ile elde edilen bir netice değildir. Aksine

meşru bir seçimin meşru bir sonucudur. Haliyle kendi adayı seçilmeyen kişi dahi buna razı olmuştur.

Tunus'taki uzlaşma elbette bir takım tartışmalar çerçevesinde şekillenmiş bir sürecin sonucudur. Farklı kesimleri temsil eden sivil toplum kuruluşların aktif rolü, taleplerin yönetim kademesine ulaştırılmasında olumlu oynamıştır. "Özellikle Ağustos 2012'de yeni anayasanın yapımı aşamasında sorumlu komisyonun hazırladığı anayasa taslağında yer alan 28. Maddede kadın ve erkeğin birbirini "tamamlayıcı" olarak tanımlanması ülke içinde kadının konumu ile ilgili büyük bir tartışma başlatmıştır. Hak ve Özgürlükler alt komisyonunda görevli olan Nahda'nın bayan temsilcileri Feride Labidi ve Monia Brahim 28. Maddenin yanlış tercüme edildiğini ve bağlamı dışında kullanıldığını ifade etse de, bu tartışmaların yatışmasını sağlamamıştır. Binlerce Tunuslu gösteriler düzenleyerek çokeşlilik, resmi nikâh gibi haklarını kaybetme endişesi ile anayasa taslağına yönelik tepkilerini göstermiştir. 2014 yılı başında kabul edilen yeni anayasada yer alan 46. Maddedeki "Devlet kadın hakları konusunda elde edilen kazanımları korumak, desteklemek ve geliştirmekle sorumludur" hükmüyle toplumdaki hassasiyet dikkate alınmıştır. (Journal Officielle de la République Tunisienne, 20.04.2015; Dursun 2016:301). STK'ların "Yasemin Devrimi" sonrası somut etkilerini daha birçok örnekte görmek mümkündür.

Sivil toplum kuruluşları, çok partili hayat ve Gannuşi faktörlerinin olumlu katkısı Tunus'ta başarılı bir dönüşümü getirmiş ve istikrarlı bir

demokrasinin geleceği için umut vadeden bir alt yapı sağlamıştır.

Gannuşi'nin yıllar önce kaleme aldığı "İslam Toplumunda Vatandaşlık Hakları" isimli eserinde dile getirdiği fikirler Tunus'taki dönüşüm esnasında sergilediği tutumunu dayanaklarını göstermektedir. Esas olanın dini bir devletten çok adaleti tesis eden bir devlet olduğunu savunan Gannuşi, "İlahi adalet, toplumsal zemin üzerinden ve insancıl, hür, açık ve bütün inançları, mezhepleri ve görüşleri kendi gölgesinde yaşamaları için sahiplenen bir toplumun kurulması için yapılan çağrıda ortaya çıkar"(Gannuşi 1996: 73) ifadelerini kullanmıştır. Bu fikirlerle siyasal erkin kim olduğundan çok adaletli yönetim ihtiyacı vurgulanmıştır. Gannuşi, fikirlerini pratiğe geçirmek suretiyle, Tunus'ta olası İslamcı – Seküler çatışmasının önüne geçmiş böylece, istikrarlı bir Tunus'un taşıyıcı sacayaklarından birisi belki de en önemlisi olmuştur.

Sonuç itibariyle Tunus'ta dönüşümü istikrarlı bir inşayla sürdürme imkânı yaratan sürecin ardındaki üç sacayağını, temsil ettikleri kesimlerin taleplerine sahip çıkan sivil toplum kuruluşları, serbest seçimlerle iktidara gelebilme hakkı çerçevesinde oluşmuş çok partili hayat ve demokrasi ile İslam'ı bir araya getiren Gannuşi'nin siyasal dehası olarak sıralayabiliriz. Tunus, Arap Baharı sürecindeki başarısız tecrübeleri değerlendirmek bakımından açıklayıcı veriler sunmakta, otoriter yönetimden demokratik yönetime dönüşümü kolaylaştıran unsurları anlamaya yardımcı olmaktadır.

Kaynakça

- Albayrak, H. Şule** (2018) ABD'de Din-Devlet İlişkileri, İz Yayıncılık, İstanbul
- Altun, Fahrettin** (2011) Modernleşme Kuramı Eleştirel Bir Giriş, Küre Yay. İstanbul
- Arslantürk, Zeki ve Amman, Tayfun** (2014) Sosyoloji Kavramlar, Kurumlar, Süreçler ve Teoriler, Çamlıca Yay. İstanbul
- Diamond, Larry** (1994) Rethinking Civil Society: Tward Democratic Consolidation, Journal of Democracy, Cilt:5, No:3, July
- Durkheim, Emile** (1986) Sosyolojik Metodun Kuralları, Çev. Enver Aytekin, Sosyal Yay. İstanbul
- Dursun, Hatice Rumeysa** (2016) Otoriter Laiklikten Demokratik Laikliğe Türkiye ve Tunus'ta Din - Devlet İlişkilerinin Dönüşümü, Doktora Tezi, Tez No: 454583, İstanbul
- Erdoğan Tosun, Gülgün** (2001) Demokratikleşme Perspektifinden Devlet – Sivil Toplum İlişkisi, Alfa Yay. İst.
- Feldman, Noah** (2013) İslam Devleti, Çev. İhsan Durdu, Ufuk Yay. İst.
- Gannuşi, Muhammed el-Raşid** (1987) İslami Yöneliş, Çev. Abdullah Baykal, Bir Yay. İst.
- Gannuşi, Muhammed el-Raşid** (1996) İslam Toplumunda Vatandaşlık Hakları, Çev. Abdulmecit Can, Birleşik Yay. İst.
- Gannuşi, Muhammed el-Raşid** (2016) Laiklik ve Sivil Toplum, Mana Yay. İst.
- Gannuşi, Muhammed el-Raşid** (2013) İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler, Çev. Osman Tunç, Mana Yay. İstanbul
- Giddens, Anthony** (2000) Sosyoloji, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özel – Cemal Güzel, Ayraç Yay. Ankara
- Köktaş, Rumeysa** (2016) Tunus Politik Kültüründe Sivil Toplum: Tarihsel Bir Analiz, Ormer Perspektif Ser, Sakarya
- Kenneth, Perkins** (1986) Tunisia: Crossroads of the Islamic and European Worlds, Westview P.
- Kenneth, Perkins** (2014) A History of Modern Tunisia, Cambridge University Press, New York
- Mardin, Şerif** (1999) Siyasal ve Sosyal Bilimler, İletişim Yay. İstanbul
- Okumuş, Fatih** (2015) İslami Hareketin İktidar Deneyimi: Tunus ve Mısır, Mana Yay. İst.
- Özdalga, Elisabeth** (2009) Tarihsel Sosyoloji, DoğuBatı Yay. Ankara

Polat, Ferihan ve Durmuş, Ayşegül (2015) İmmannel Wallerstein Perspektifinde Arap Baharı Tunus Örneği, Çizgi Kitapevi, Konya

Sartori, Giovanni (1993) Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev. Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara

Shain, Emad Eldin (1998) Political Ascent: Political Movement in North Africa, Westview Pres, USA

Tanrıverdi, Nebahat (2011) Yaklaşan Seçim Öncesi Tunus'ta Siyasal Denklemler. Ortadoğu Analiz C. 3, S. 34, ORSAM, Ankara

Tuna, Korkut (2015) Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine, İz Yay. İstanbul

Turabi, Hasan (1998) İslam Dünyanın Geleceği, Çev. Esmâ Demirtaş, Birey Yay. İstanbul.

Osmanlı'dan Günümüze İzmir Mahallelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Mekâna Yansımaları¹

Gözde EKŞİOĞLU ÇETİNTAĞRA² & Neslihan KARATAŞ ÜNVERDİ³

Öz

Mahalle, dar bir alanda yer alan, kişisel ilişkilerin egemen olduğu, yaşayanların yürüme uzaklığı içinde ortak kent kolaylıklarından güçlük çekmeden yararlanabilen küçük yerleşim birimi olarak ifade edilmektedir. Mahalle bu özelliğinin dışında kültür, dayanışma, ekonomik ve yönetsel birim olma özelliklerini de taşımaktadır. Dolayısıyla mahallenin dönemler itibariyle sosyal ve ekonomik gelişimi, eski çağ kentlerinde olduğu gibi günümüz metropollerinde de oluşum süreçlerine tekabül eder. Bu bağlamda İzmir geçmişten günümüze kozmopolit yapısı ve geçirdiği dönemler itibariyle bu konuda inceleme yapılabilecek özgün kentlerden birisidir. Bu çalışma, Osmanlı'dan günümüze İzmir'in mahallelerinin dönemler itibariyle değişim ve dönüşümlerinin ele alındığı bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Mahalle, İzmir, Osmanlı Dönemi, Modern-Postmodern

The Spatial Reflections of The Socio-Economic Structures of Izmir Neighborhoods from Ottoman to Present-Day

Abstract

The neighborhood is a minor settlement which is located in a narrow space, dominated by personal relationships and in which the residents can reach the common urban amenities readily. Furthermore, the other features of neighborhood are being cultural, cooperation, economic and administrative unit. Hence, the periodical social and economic development of the neighborhood corresponds to the evolutions of present-day metropolis till the ancient period cities. In this sense, Izmir is one of the unique cities with its cosmopolitan structure and the periods that the city passed. In this study, the changes and transformations of Izmir's neighborhoods are aimed to discuss in the light of the Ottoman period to date.

Keywords: Neighborhood, Izmir, Ottoman Period, Modern-Postmodern

¹ Bu çalışma, 1. Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih Sempozyumu'nda, 5 Mayıs 2012 tarihinde sözlü olarak sunulan, ancak herhangi bir dergi ya da kitapta yayınlanmayan bildirinin, geliştirilmiş halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, gözde.eksioglu@deu.edu.tr

³ Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, neslihan.karatas@deu.edu.tr

Bu makale URKUND programı yardımıyla intihale karşı kontrol edilmiştir.

1. Giriş

İnsanlık tarihi için en önemli devrimlerden birisi olan sanayi devrimi, kent için büyük bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Giddens'in (1994) ifadesiyle, 17. yüzyılda Avrupa'da başlayıp bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimi olan bu dönem, modernite olarak da tarif edilmektedir. Dönemin özellikleri aydınlanma, rasyonalizm ve pozitivizm temeline oturmaktadır. İnsan yaşantısını topyekûn dönüştüren bu dönem, kentten ayrı düşünülmemelidir. Dolayısıyla, kent ve kente ait mekânlar, sanayi dönemi bağlamında, öncesi ve sonrası ile birlikte değerlendirilmelidir.

Sanayi dönemi öncesi tarım toplumunda, tarımsal üretimin ihtiyaçlarından dolayı coğrafi koşullara uygun alanlarda kurulan yerleşim alanları, ekolojinin birleştiriciliğinde, farklı kültürlerin bir arada yaşamasını sağlamıştır. Ayrıca siyasi ve ekonomik düzlemlerde kentleşmeyi sağlayan sosyal örgütlenmelerle de bu yapı pekişmiştir. Sanayi devrimi ve bu devrimi tetikleyen teknolojik gelişmeler, kendi dönüşüm etkisini yaratarak, kentlerde ihtisaslaşmalara neden olmuştur. Dolayısıyla tarım toplumunun kent yaşantısından farklı olarak, sanayi dönemi yaşamı, sanayi ve ticaret odağında gelişmiştir. Günümüzde ise enerji kaynakları, üretim biçimleri, ulaşım-iletişim sistemleri dönüşmüş ve yaşam, tüketim odağında gelişmeye başlamıştır (Çetintahra, 2011). Bu nedenle, ekonomiye bağımlı olarak değişen mekân, kentin her ölçeğinde farklı bir dönüşüm yaratmıştır.

Bu çalışmada, kentin en küçük birimi olan mahalle kavramı incelenmektedir. Kentin değişiminde etkili olan dönemlerden bağımsız düşünülmemesi gereken mahalle kavramı, modern öncesi, modern dönem ve modern sonrası dönemler içinde irdelenecektir. Söz konusu dönemleri, kozmopolit yapısı ile yaşayan İzmir kentinin odağa alındığı bu çalışmada, mahallenin sosyo-ekonomik yapısının dönüştürdüğü mekânsal düzen tartışılacaktır.

2. Mekânsal ve Sosyal Bağlamda Mahalle Kavramının Değişimi

Yapı taşı insan ve toplum olan mahalle, “dar bir alanda yer alan, daha çok yüz yüze ve kişisel ilişkilerin egemen olduğu, yaşayanların yürüme uzaklığı içindeki ilkokul, oyun yeri, bakkal gibi ortak kent kolaylıklarından güçlük çekmeden yararlanabilen küçük yerleşim birimi” olarak tanımlanmaktadır (Palabıyık ve Atak, 2002).

Aldo Rossi (2002), konut bölgesi olarak isimlendirdiği mahallenin, şehrin anı, parçası, evrimi ve doğası ile bağlantılı olduğunu söylemektedir. Buna göre mahalle, “belirli bir kent- sel peyzajla, belirli bir toplumsal içerik ve bunun işleviyle tanımlanan morfolojik ve yapısal birim”dir. Dolayısıyla, mahallelerin sosyal ve ekonomik gelişmeleri, eski çağ kentlerinde olduğu gibi günümüz metropollerinde de oluşum süreçlerine tekabül etmektedir (Rossi, 2002). Bu nedenle, mahalleleri anlamak, kentin dönüşüm süreçlerini daha anlamlı kılmaktadır.

Mahalle, mekânsal ve sosyal bağlamda incelendiğinde farklı ifadelendirilebilmektedir., Literatürde nüfus kriteri üzerinde durulduğu görülmektedir. Örneğin Christopher Alexander, mahallenin “doğru nüfus büyüklüğünü kent meclislerine veya yerel yönetim birimlerine baskı yapabilecek kadar organize olabilen nüfus” olarak tanımlamaktadır. Mekânsal bağlamda incelendiğinde ise en küçük mekân düzenleme ünitelerine komşuluk birimi/mahalle denmektedir (Erdoğan, 2006).

Mahalle, yerleşim yeri özelliği dışında kültür, dayanışma, ekonomik ve yönetsel birim olma özelliği de taşımaktadır (Palabıyık ve Atak, 2002). Dolayısıyla mahalle sosyal bağlamda incelendiğinde, dinsel, etnik ve ekonomik açılarından bir araya gelen toplulukların oluşturduğu mekânlar olarak görülebilmektedir (Erdoğan, 2006). Tüm bunlar göz önüne alındığında mahalle, sosyo-ekonomik yapısı ve fiziksel durumu ile beraber düşünülmesi gereken bir olgudur.

Kenti dönüştüren dönemler bazında incelendiğinde Batı’da, sanayi öncesi kentte mahalle, etnik gruplar, seçkinlik koşulu ve zengin-yoksul ayrımına göre oluşmuştur. Zanaatlar ve etnik yapı bazında oluşan sokaklar ile buna bağlı yerleşim alanları, mahallenin temelini oluşturmuştur. Sanayi döneminde ise, sosyal yapı ve etnik farklılıklar geçerliliğini yitirerek, yerini ekonomik farklılıklara bırakmıştır. Gelir gruplarına bağlı olarak oluşan sosyal farklılıklar mekâna da yansımıştır. Düşük gelir grubu, fabrika-demiryolu-bakımsız konut üçgeninde yaşarken, yüksek gelir grubu şehir dışında banli-

yölerin oluşmasına neden olmuştur. Sanayi sonrası dönemde ise, kent merkezi, tamamen düşük gelir grubuna terk edilmiş, fiziksel yapı köhneleşmiştir. Ulaşım sistemlerinin gelişmesi, kent merkezine bağımlılığı azaltmış ve kent sürekli olarak çepere yayılmıştır. Kentsel yaşam mekânının azalması, yapı strüktüründe çok katlı blokların tercih edilmesine neden olmuştur. Kentin bir bölümü çok katlı bloklardan oluşurken yine bir bölümü de tek aile konutlarından ve sıra evlerden oluşmuştur. Dolayısıyla, sosyal ve mekânsal olarak çelişkilerin yaşandığı ve mahalle kavramının dönüştüğü bu dönem, günümüzde de süregelmektedir.

Türkiye’de ise, modern öncesi- Osmanlı döneminde mahalleler, etnik ve dini farklılıklara bağlı olarak gelişmiştir. Bu dönemde, mahallelerde sınıfsal bir ayrım net olarak gözlenmemektedir. Sosyal dayanışma ve fiziki güvenliği sağlayan mahalle, bir aidiyet duygusu yaratmış, sınırları kesin çizgilerle ayrılmamış fiziksel bir yapı olarak var olmuştur. Modern dönemde ticaretin baskın gelişimiyle kentler büyümüş ve yapısı değişmeye başlamıştır. Bu dönemde ülke genelinde köklü değişimler yaşanmış olsa da geleneksel mahalle yapısı 1950’lere kadar büyük ölçüde sürdürülmüştür. Cumhuriyet’in bir modernizm projesi olması, Batı’nın kentleşme sistemlerinin, ülkede de sürdürülmesi ilkesine bağlılık yaratmıştır. Bunun en belirgin örneği apartmanlaşma olgusu olmuştur. Batılı plancı ve mimarlara yaptırılan kent planları, temelinde düzenli ve sağlıklı kenti yaratma amacı taşısa da mahalle içindeki insan ilişkilerinde köklü değişimlerin yaşanmasına dolayısıyla sosyal yapının değişmesine neden

olmuştur. Günümüzde ise mahalle, önceki dönemlere göre mekânsal açıdan da farklılıklar göstermektedir. Sınıfsal ayrışmanın keskinleşmesi ile sosyo-ekonomik yapı, mekân üzerinde baskın olarak mekânı biçimlendirmektedir.

3. İzmir'de Mahallenin Tarihsel Gelişimi

İzmir, kozmopolit yapısını uzun süre korumuş bir kenttir. Tarihsel süreç içerisinde bir liman ve ticaret kenti olarak önemli bir gelişim göstermesi bu kozmopolit yapısını pekiştirirken, mekân üzerinde de bu yansımanın izlerini dönemler içerisinde görmek mümkün olmuştur. Etnik kökene dayalı olarak gelişen kentsel mekân dönemler içerisinde farklılaşmıştır. Bugün ise, bu mekânsal farklılaşma daha çok ekonomik yapıya dayalı olarak değişim ve dönüşüm göstermiştir. Bu nedenle, mahalle yapısının kenti etkileyen süreçler bağlamında ne şekilde dönüştüğünün incelenbilmesinde İzmir'de de ön plana çıkan üç dönem -Osmanlı Dönemi (erken modernite), Cumhuriyet (modernite) dönemi ve günümüz (postmodernite) dönemi- içerisinde ele alınmasını gerekli kılmıştır.

3.1 Erken Modernite (Osmanlı) Dönemi

Osmanlı şehir yapılanmasında mahalle, sosyal ve fiziksel bir birim olarak karşımıza çıkarken, mahallede yaşayanlar ise sosyal dayanışma içinde birbirlerini tanıyan aynı zamanda

kendilerini birbirlerinin davranışlarından sorumlu hisseden bireylerden oluşmaktadır. Mahalle genellikle aynı inanca, cemaate, meslek gruplarına ve geleneklere sahip ailelerin bir araya gelmesiyle oluşurken, yerleşme için seçilmiş alan daha çok bir caminin, zaviyenin veya imaretin çevresinde olmuştur (Metin, 2009). Ancak İzmir'de erken modernite ile birlikte, mahallelerin yer seçim kriterlerinde ticaret alanlarına yakınlık da önemli bir kriter olmaya başlamıştır.

İzmir tarihsel süreç içerisinde önemli bir liman ve ticaret kenti olarak gelişimini sürdürürken, özellikle inanca bağlı oluşan mahalle ayırımının en belirgin şekilde görüldüğü kentlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer kentlerinde olduğu gibi İzmir'de de cemaatler ayrı semtlerde yaşamaktadır. Dolayısıyla Türk, Rum, Ermeni, Yahudi ve özellikle Tanzimat sonrası Müslüman olmayan azınlıklardan oluşan ve ticaret ile uğraşan Levantenler, farklı bölgelere yerleşerek İzmir'in 5 ana mahallesini oluşturmaktadır (Şekil 1). Bu ayırım, getto türü duvarlarla çevrili bir yaşam türünden çok, alışkanlıklara ve ibadet yerlerinin, okulların, toplanma yerlerinin yakınlığına bağlı etnik bir ayırmadır (Pınar, 1997).

Şekil 1. 19.yy'da İzmir'de etnik mahalleler (Kaynak: Karataş ve Çetintahra, 2011)

Bunun yanı sıra mahallelerin topografyası bile şehrin sömürge karakterini ortaya çıkarmaktadır (Nahum, 2000). Buna göre; Türk Mahallesi Pagos Dağının (Kadifekale) yamaçlarında, sokaklar boyunca düzensiz bir şekilde sıralanmış küçük ahşap evlerden oluşurken, yanında Yahudi Mahallesi uzanmaktadır. Türk Mahalleleri Kemeraltı kavisinin başladığı noktada son bulmaktadır. Museviler, Tilkilik, İkiçeşmelik ve Kemeraltı'nın Havra sokağı civarına yerleşmişlerdir. Tilkilik'in yakınında bugün Basmane Garı, 9 Eylül Meydanı ve kısmen de fuarın yer aldığı kesimde Ermeni Mahallesi bulunmaktadır. Rum Mahallesi ise 19. yüzyılda

şehrin düzlük bölgesinde ve kentin ticari merkezi ve lüks kesimi olan Frenk Mahallesi ile yan yana yer almıştır (Karataş, 2001). Kentin ticari hareketliliğine çoğunlukla hakim olan Levantenler ise, bundan dolayı liman ve yakın çevresinde yer seçmiştir.

Mahallelerin yapısal yerleşmesine baktığında Müslüman mahallelerine göre Hıristiyan mahalleleri daha düzenlidir. Bunda arazinin topografik koşullarının uygunluğu (düz ve denize yakın olması) etkilidir. Merkeze ulaşan yollar düz ve dolambaçsızdır. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra liman fonksiyonlarının dış körfez sahiline yerleşmesi ve iş merkezinin kuzeye doğru genişlemesiyle kuzeydeki Rum

Mahalleleri biraz daha kuzeye, doğudaki Yahudi Mahalleleri ise güneye doğru itilmiştir (Kıray, 1998).

Rumlar ve Levantenler, bu dönemde özellikle deniz ticareti, sanayi ve tarımla da uğraşmakta, bu nedenle üst gelir grubunun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Deniz ticaretinde bu kadar etkin olmaları mahallelerini de limana yakın bir çevrede oluşturmalarına neden olmuştur. Kordon ve liman çevresi özellikle Rumların ve Levantenlerin konutlarının bulunduğu alan olmasının yanı sıra konsoloslukları, otelleri, eğlence mekânları, kafeleri, kulüpleri, finans kuruluşları ve liman ile ilgili birimleri de içerisinde barındırmaktadır. Türkler ise daha çok devlet memurluğu, askerlik ve tarımla uğraşmaktadır. Ticaretle uğraşmamalarındaki en önemli etken, dini ve sosyal nedenlerden ötürü daha içe kapanık olan yapıları nedeni ile yeni tüketim mallarına sıcak bakmamalarıdır (Karataş, 2001).

1900'lü yılların başında 52000 Türk nüfusuna karşın 108000 Rum nüfusu bulunmakta, şehrin bazı sokaklarında Doğu kültürü tamamen ortadan kaybolarak, yan yana dizili Avrupai dükkânları görmek mümkün olmaktadır. Bu nedenle, halk tabakasının günlük konuşma dilinde

Rumca egemenken, daha üst tabakalarda Fransızca ticaret ve kültür lisansı olarak ön plana çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, bu etki seçkin Türk ailelerinde oldukça azdır. Bu durum İzmir'i İstanbul'dan sonra Türk olmayan ikinci şehir yapmıştır (Pınar, 1997).

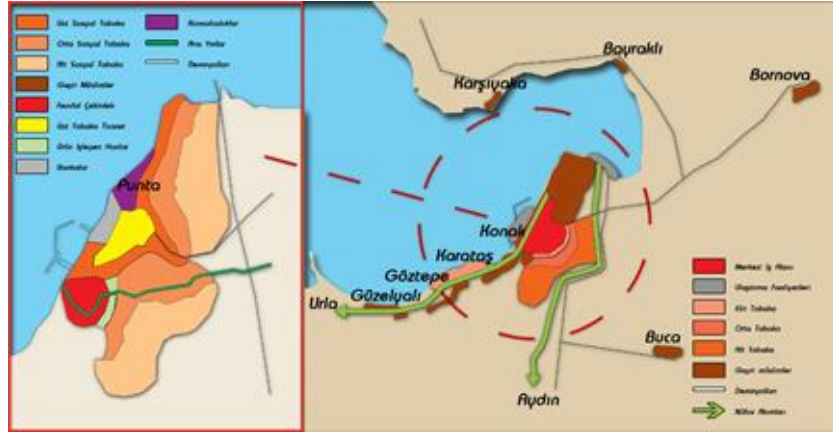
Ticaret bölgesi de satın alma gücü zayıf veya güçlü olana göre ikiye ayrılmıştır. Daha düşük satın alma gücü olanlar, Anafartalar Caddesi çevresinde (Kemeraltı) geleneksel ticari ilişkilerin yaşandığı ve dolayısıyla da arasta tipi gelişen alanlarda; yüksek satın alma gücüne sahip olanlar ise Kordon ve Yeni Hanların arkasında Frenk Çarşısı olarak bilinen ve ithal malların satıldığı alanda ticaretle uğraşmışlardır (Şekil 2). Merkezi iş alanının burada yayılması, zamanla buradaki Rum konut mahallelerini daha kuzeye iterek Gaziler Mahallesi civarına yerleşmelerine neden olmuştur. Burası orta ve düşük gelirli Rum Mahalleleri haline gelirken, Punta (Alsancak) üst orta gelirli Rum Mahalleleri olarak ortaya çıkmıştır. Buralarda özellikle Kordon ve şimdiki Cumhuriyet Meydanı ile Kültürpark arasında kalan bölge üst gelir gruplarının yerleşme yeri olmuş, Kordon'un arkasında şehir içinde olmasına rağmen geniş bahçeler içerisinde kâğıt büyük evler inşa edilmiştir (Kıray, 1998).

Şekil 2. 19.yy'da İzmir'in ticaret mekânları (Bu harita, Google Earth'den faydalanılarak hazırlanmıştır)

Müslüman mahalleri merkezi iş alanından etkilenmemiş fakat göçen nüfusun sebep olduğu yerleşme ve kaymalarla, alt gelir grupları İkiçeşmelik'ten Eşrefpaşa'ya doğru yayılmış, orta tabaka Namazgah, Tilkilik'in arkaları ve Mezarlıkbaşı'na yerleşmiştir. Müslüman orta ve üst tabakalar, daha sonra şehrin güney yönünde Karantina'ya yerleşmeye başlamışlardır. Karataş ve Karantina'dan, Göztepe ve Kokaryalı

(Güzelyalı)'ya doğru dar sahil şeridinde ve yakın tepeler üzerinde şehrin Müslüman zenginlerinin yalı ve bahçeli köşkleri yerleşmeye başlamıştır (Şekil 3). Punta, Kokaryalı (Güzelyalı) ve Göztepe'de sadece Rum ve Müslüman zenginler değil İngiliz ve Fransız ailelerin büyük bahçeler içerisindeki konutları da yer almaktadır. Fransızlar daha çok Punta (Alsancak) kısmını tercih ederken, İngilizler ise, Karantina arkasında, Göztepe civarına yerleşmiştir (Kıray, 1998).

Şekil 3. 19.yy'da İzmir'de mekânsal dağılım (Bu harita, Kıray, 1998'den yararlanılarak hazırlanmıştır)

Modern dönemin karakteristiklerinden olan ulaşım sistemlerinin (özellikle demiryolunun) gelişmesiyle üst gelir grubunun kent merkezi dışına yerleşmesi, İzmir'de Levantenlerde de görülmeye başlamıştır. Buna göre; Levantenler Buca, Bornova, Bayraklı, Karşıyaka, Göztepe, Güzelyalı gibi yerleşmelere, özel demiryolu hatları ve özel at arabaları ile ulaşabilecekleri malikâne biçiminde evler inşa etmiştir. Böylece, İzmir'in ulaşımını, ekonomisini, ticaretini en üst kademedeki kontrol edenler kendilerine, şehrin Türk, Rum, Levanten hatta diğer Avrupalı nüfus ile kıyaslanamayacak şekilde masraflı ve izole bir yerleşme yeri ve tarzı seçmişlerdir. Böylece gettolaşma dediğimiz içe dönük mahalle/yerleşim sistemi o tarihlerden itibaren özellikle üst gelir grubunda görülmeye başlanmıştır. Bu ise, modern dönemde görülmeye başlayan banliyö tarzı yerleşmelerin İzmir'deki ilk oluşumlarına işaret eder.

Osmanlı döneminde kentlerde modernleşme ve kentlerin yapısının dönüşümü 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaşanırken Osmanlı'nın ekonomisini ve kurumsal yapısını da dönüştürmeye başlamıştır. Ekonomi kapitalist

ilişkilere açılırken, modernite doğrultusunda reformlar yapılmıştır. Osmanlı yapısı içerisinde özel ve kamusal alan farklılaşmaya başlarken; bireysel haklar ve mülkiyetin kurumsallaşması gündeme gelmiş, sınıfsal farklılaşmada değişim olmuştur. Askeri düzenden gelen yönetici kesim ücretli memurlardan oluşan bürokratik bir yapıya bürünmüştür. Bu gelişimler, kentsel mekânda da değişim yaratırken özellikle liman kentlerinde bu etki daha fazla gözlenmiş, bedesten etrafındaki çarşılarından, liman çevresindeki alanlardan ve pazarlardan oluşan eski merkezlerin yanı sıra, modern bir "merkezi iş alanı" oluşmaya başlamıştır. Bu etki İzmir'de de açıkça görülmüş, merkezde bankalar, sigorta şirketleri, iş hanları, oteller kurulmuştur. Buna paralel demiryolunun gelişimi, limanın genişlemesi, devlet dairelerinin merkezde yer alması modernitenin bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır.

Demiryolu ve limanın varlığı sanayileşmenin de gelişmesine neden olurken, özellikle Alsancak'tan Bornova'ya gidiş yolu olan Daraağacı Bölgesi (bugün Alsancak Stadı'nın ön caddesi) Rum amelelerin yerleşim bölgesi olmuş, ayrıca fabrika alanları da bu alanda yer

seçmiştir. Kent merkezi büyürken işlevler çeşitlenmiş, modern ve geleneksel kesimler farklılaşmıştır. Bunların yanı sıra, kent içi ulaşımında gelişmiş yaya ulaşımının yerini araba, vapur, banliyö treni gibi toplu taşıma araçları almıştır. Bu süreç nüfus artışına neden olurken ulaşımın gelişmesi banliyöleşmeye de sebep olmuştur. Aydın demiryolu istasyonunun Alsancak'ta konumlanması, Kemeraltı'ndaki eski limanın kuzeyinde Gümrük'ten Alsancak'a uzanan sahil şeridinde yeni bir liman ve rıhtımın inşası ve rıhtıma paralel birinci ve ikinci Kordon caddelerinin açılması, merkez gelişimini kuzeye kaydırmıştır. Öte yandan, Kemeraltı'ndaki geleneksel merkez eski mekânsal yapısını korumuş, uluslararası ticaretle ilişkisi olmayan yerel ticaret ve üretim etkinliklerini barındırmaya devam etmiştir. Böylece, kentte farklı gelişim düzeyinde iki ayrı merkez oluşmuştur. Yerel ticaretle uğraşan Müslüman ve Yahudi nüfus Kemeraltı'ndaki geleneksel merkezi ve çevresindeki konut alanlarında yer seçerken, uluslararası ticarete hakim olan Levantenler, Yunanlılar ve Ermeniler ise kuzeyde gelişen Frenk Mahallesi'ne yerleşmiştir. Ulaşım düzenlemelerinin mekansal müdahaleleri ve bunlara entegre olan ticari kurumlar Frenk Mahallesi'nde yeni bir mekan temsili üretmiştir (Temiz; 2001). Böylelikle ortaya çıkan yeni kentsel odak, diğer etnik toplulukların ve daha düşük gelir gruplarının erişimini sınırlamıştır. Bu da toplumsal tabakalaşmada değişime ve yeni toplumsal sınıfın oluşmasına neden olmuştur. Konut alanlarındaki millet esaslı farklılaşmanın yanı sıra sınıf esaslı bir farklılaşma da ortaya çıkmıştır (Tekeli, 2009).

Modernleşmenin getirdiği yeni yaşam kalıpları ve kamu alanlarının ortaya çıkması, yeni arazi kullanım biçimlerini de geliştirmiştir. En önemli etkisi, toprak kaybı ile birlikte nüfus göçü alması ve kentin büyümesi ile birlikte kent çeperlerinde göçmen mahallelerinin oluşumudur. Bu dönemde, belediyenin kurulması, planlamanın kendisinin bir modernite projesi olarak ortaya çıkmasıyla özellikle yangın yerlerinde mevzii plan yapım sürecine başlanmıştır. Çıkamaz sokaklı, kent içi ulaşımın yaya olarak gerçekleştiği, organik dokulu kentler düzenli geometrisi olan araba ulaşımına elverişli yolların bulunduğu bir kente dönüşmüştür. Ayrıca bu dönemin hem modernizme geçiş hem de Osmanlı'nın yıkılıp yeni bir rejimin kurulmasını da içermesinden dolayı, mekân organizasyonunda önemli bir nitelik değişimi gözlenmeye başlamıştır.

3.2 Modern Dönem (Erken Cumhuriyet Dönemi)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda, ulus devlet yaratma amacı güdülmesi, Türkiye'nin topyekûn modernleşme projesinin ve mekân organizasyonunun, köktenci bir çağdaşlaşma yaklaşımı benimsemesini sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kentlerinin, sağlık, temizlik, güzellik ve modern kültürün örneği olması gerektiği vurgulanmıştır (Tekeli, 2009).

Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm kentlerinde karşılaştığı yangın yerleri sorunsalı, İzmir'de de yaşanmıştır. 1922 yılında İzmir'in ele geçirilişinin hemen ardından başlayan ve kentin 19. yüzyılın son çeyreğinde ticaret merkezi olan alanlar, günlerce süren yangın sonucunda tama-

men yok olmuştur. Bu ise kentin ekonomik faaliyetlerini de yok etmiştir. Aynı zamanda, şehrin tarihine ve uzamına damgasını vurmuş olan farklı kültürlerin mirası da silinmiştir (Smyrnelis, 2009).

İzmir'in Cumhuriyet dönemi modernleşme çalışmaları, 1923'te yapılan İktisat kongresi ile başlamıştır. İzmir'in işgalden kurtulmasının hemen ardından, kentin uluslararası ekonomisini ve ticaretini denetleyen Yunan, Ermeni ve Levantenlerin mahallelerinin çıkarılan büyük bir yangınla harabeye dönüşmesi, kentin yalnız mekânsal olarak değil ekonomik olarak da iyileştirilmesi gerekliliğini doğurmuştur (Bilsel, 2009). Ayrıca yangın yerinin uzun bir süre müdahale edilememiş olması, bu alanı hastalık yayan ve türlü suçların ve suçluların bulunduğu, toplumsal refahı tehdit eden bir hale dönüştürmüştür (Göksu, 2009).

Yangınla yerle bir olan İzmir, yangın sonrası çalışmaların yoğun olarak yapıldığı ve Cumhuriyet döneminde ilk kapsamlı şehir planının hazırlandığı kenttir. René ve Raymond Danger kardeşlere 1924-25 yıllarında kapsamlı bir plan hazırlatılmıştır. Ancak 1929 yılındaki Ekonomik Buhran, kentin imarını sekteye uğratmış, fakir bir belediye olan İzmir Belediyesi'nin kaynakları, bu planın yalnızca yangın yeri için uygulanmasına yetmiştir (Bilsel, 2010). 1933 tarihinde yürürlüğe giren Belediyeler Yapı ve Yollar Kanunu'ndaki plan yapma zorunluluğundan dolayı İzmir Belediyesi Le Corbusier ile anlaşmış ve Le Corbusier, 400.000 kişilik yeşil kent teması üzerine bir plan yapmıştır ancak plan uygulanamamıştır. 1951 yılında düzenlenen uluslararası imar planı

yarışması sonucunda Prof. Kemal Ahmet Arû, Emin Canpolat ve Gündüz Özdeş'in hazırladığı plan seçilmiş ve 1953 yılında onaylanarak yürürlüğe girmesiyle İzmir bu plan doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır.

Tüm bu planlama çalışmaları, mekânsal düzenlemeleri içerse de 1931-1941 yılları arasında Belediye başkanlığı görevinde olan Dr. Behçet Uz, kenti yalnızca fiziksel düzenlemenin ötesinde topyekûn bir sağlıklaştırma programı uygulayarak insan ölçeğine kadar indirmiştir (Seymen, 1992). Yeni ve modern bir şehir kurmak amacıyla yapılacakların, yabancılara Türkiye hakkında ilk bilgi veren kent olması ve Cumhuriyet'in yeni bir şehir yaratma isteğinin ortaya konulması açısından İzmir önemli bir konumdadır (Baran, 2003). Bu nedenle, İzmir'de hızlı bir şekilde mekânsal düzenleme çalışmaları başlamıştır. Kısacası İzmir, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin imajını, ekonomik, toplumsal ve mekânsal olarak gelişmiş bir kent üzerinden yansıtmaya çalışmıştır.

İzmir'de medeni ve modern kentsel yaşamın yaratılması için yapılanlar, genelde 3 ana başlık altında toplanabilmektedir: kentte sağlık ortamının oluşturulması, kentin fiziksel görüntüsünün ve altyapısının ve kentte yaşam biçiminin çağdaştırılmasıdır. Bu dönemde toplum sağlığını önde tutma ve ücretsiz sağlık hizmetleri, bataklıkların kurutulması ve sıtma ile savaş, hayvanlara ilişkin sağlık önlemleri, lağım ve kanalizasyon işleri, kentin sağlığını temelden etkileyen su işlerinin yapılması, mevcut suların sağlıklaştırılması ve kent ve çevre sağlığı açısından temel önlemlerin alınması gibi çalışmalar yapılmıştır (Seymen, 1992). Örneğin

Bostanlı ve Osmanlı döneminde Kokaryalı olarak bilinen ancak uygulamalardan sonra Güzel-yalı olarak anılan alanlardaki bataklıklar kuru-tulup, ağaçlandırılmış, hem toplum sağlığını tehdit eden bu alanlar kaldırılmış hem de kentin estetiğine olumlu katkı koyan park alanları yaratılmıştır (Sakar, 2009). Medeni kentsel yaşantının yaratılması için kentin fiziksel görüntüsünün ve altyapısının çağdaştırılması uygulamaları kapsamında ise, merkez garaj ve halin kurulması, kent içi ulaşım ve toplu taşıma araçları, yollar, caddeler, bulvarlar ve meydanlar, sosyal yardım kurumları, itfaiye ve telefon idaresi, işçi evleri, Karşıyaka semtinin prestijli canlı bir kent bölgesi haline getirilmesi, park, bahçe ve yolların ağaçlandırılması konularında çalışmalar yapılmıştır (Seymen, 1992). Buradaki amaç, İzmir'i yeşillendirerek güzelleştirmektir.

Kentin mekânsal dönüşümü dışında ekonomik iyileştirmelerinin yapılması gerekliliği, panayır alanındaki tecrübelerden sonra, fuar fikrinin gelişmesine neden olmuştur. Danger planında kent merkezi olan alan, kültürpark ve fuar alanına dönüştürülmüştür. Böylece, kentin uluslararası düzeyde ekonomik gelişimine katkıda bulunulmuştur (Sakar, 2009).

Erken Cumhuriyet dönemi uygulamaları, tüm dünyayı etkileyen İkinci Dünya Savaşı ile birlikte değişmeye başlamıştır. Modernite projesinin popülist eğilimlere duyarlı olarak uygulanmaya başlanmasıyla, savaş öncesi iç pazara hapsedilmiş ülke ekonomisinin dışa açılması sağlamıştır. Böylece, kamudan çok özel kesime ağırlık veren liberal söylemler çoğalmıştır. Bu durum kentte en belirgin şekilde karayolu

ağırlıklı altyapı stratejisinin tercih edilmesine neden olmuştur. Bunun dışında tarımda makineleşmenin hızlanması kırdan kopmalara neden olmuş, böylece hızlı bir iç göç ile büyükşehirlerin nüfuslarında patlamalar yaşanmıştır (Tekeli, 2009).

Yaşanan bu dönüşümle birlikte modernite projesi ilkeleri, hızlı gelişmeye yetişememiş, bireylerin yerleşim alanları için spontane çözümler bulmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda kentlerin etrafları gecekondu bölgeleri ile dolmuştur. Kentlerin altyapılarının bu hızlı süreci karşılayamayacak durumda olması, kentlerin moderniteye uygun olarak gelişen kesimleri ile kendiliğinden gelişen kesimleri birbirinden ayrılarak kentlerde ikili bir yapının oluşmasına neden olmuştur (Tekeli, 2009).

1960'lara kadar konut sunumu ise, gecekondulaşma ve yap-satçılık şeklinde olmuştur. İzmir'de de 1950'ler sonrası yaşanan büyük göçlerle, günümüzde kentsel merkeze yakın konumlanmış gecekondu bölgeleri oluşmuştur. Tarımdaki teknolojik gelişmeler, İzmir'in önemli bir liman kenti olması dolayısıyla ucuz emek akışı ve yetersiz ekonomik olanaklar, gecekonduya yaşayanların nüfus içindeki payının oldukça yükselmesine neden olmuştur.

Yaşanan hızlı kentleşme ve imarlı arsa sunumunun azlığı gibi nedenlerle de tüm kentlerde arsa fiyatları çok yükselmiş ve orta sınıflar tek parsel üzerinde konut yapma olanağını kaybetmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye genelinde görülen ikili yapıda olduğu gibi kentin meşru modern dönem yerleşim alanlarında apartmanlaşma olgusu da baş göstermiştir. Dolayısıyla

mahalleler, bu ikili yapı içinde oluşmuş ve keskin bir biçimde birbirinden ayrılmıştır (Tekeli, 2009).

3.3 Postmodern Dönem

1970 yılındaki ekonomik krizden sonra dünyada büyük bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna, fordist üretimden esnek üretime, ulus devletler dünyasından küresel dünyaya, modernist düşünceden post modernist düşünceye geçişler olmuştur. Bu uyum süreci içerisinde, Türkiye'de de yaşanan büyük değişimler yerleşme yapısında da önemli değişimlere neden olmuştur. Özellikle kıyı yerleşmelerine doğru büyük bir göç akımı yaşanırken, kent içi mekânlarda da ciddi değişimler görülmüştür. Bu süreç içerisinde yeni yapı sunuş biçimleri ortaya çıkmış, yapsatçı konut sunum biçiminden toplu konut sunum biçimine geçilmiştir. Bu sunum biçimi, sadece konut alanlarında gerçekleşmemiş işyerlerinde de kendini göstermiştir (Tekeli, 2009). Küçük sanayi siteleri ve organize sanayi bölgelerinin sayısı artmıştır. Kent merkezlerindeki yüksek rant oranı ve post modernist yapının getirdiği parçacıl gelişim modeli kentlerde sıçramalı bir gelişimin önünü de açmıştır. Başlangıçta boşluklu bir doku şeklinde çeperlere doğru gelişen kent, zaman içinde bu boşluklardaki arsa sahipleri tarafından yüksek yoğunluklu bir şekilde doldurulmuştur.

Göçler sonucunda kentlere çeperlerden büyük parçalar şeklinde yerleşim alanları eklenmeye başlamıştır. Bunda sadece göçler değil, büyük kentsel yatırımlar (üniversite vs.), özel araba sahipliğinin artması ve ulaşımdaki geliş-

meler (özellikle karayolu ve toplu taşıma), perakende sektörünün yapısındaki değişimler sonucu büyük dağıtım zincirlerinin ortaya çıkması ve büyük alışveriş merkezlerinin kurulması da etkili olmuştur (Tekeli, 2009). Bu sürecin diğer bir etkisi ise, kent merkezlerinde önemli oranda boşalmaların olmasıdır. Bu boşalma ile merkezler işlev değiştirirken, aynı zamanda çöküntü bölgeleri haline gelmesine neden olmuştur. Kent merkezlerinin içinin boşalması ve gecekondu bölgelerinin riskli bölgeler haline gelmesi kentlerde, kentsel dönüşüm ve yenilemeyi gündeme taşımıştır. Bu süreçte sadece fiziki mekânda değil, soylulaştırma adı altında sosyal yapıda da önemli değişimlerin gerçekleşmesi beklentisine girilmiştir.

Özellikle 1980 sonrasında nüfusun ve sermayenin yeniden dağılımı, mekân organizasyonunun dönüşümünü belirleyen temel unsurlar olmuştur. Türkiye'nin dışa açık ihracata yönelmesi, telekomünikasyon yatırımlarına önem vermesi, küresel ekonominin gereksinimi olan kurumların gelişimi (sermaye piyasaları, serbest ticaret ve üretim bölgeleri, bankacılık vs.) yerleşim yapılarındaki dönüşüm sürecini hızlandırmıştır. Kıyılaştırma süreci ve turizm yatırımlarına yönelik teşviklerle ve göçle birlikte özellikle İzmir gibi kıyı kentlerinde nüfus artışı hızlanmıştır. Bu süreçte, kent içi yapısal dönüşümde önemli boyutlara ulaşmış, sanayi üretimi de-santralize olurken, denetim ve koordinasyon fonksiyonları merkezileşmiştir. En önemli değişim kent merkezlerinde yaşanmıştır. Merkezden üretim boşalırken denetim işlevi, bankacılık, finans hizmetleri vb. hizmetler yer almaya başlamıştır.

İzmir’de bu süreç içerisinde önemli değişimler yaşanmıştır. Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet döneminde önemli bir yaşama ve iş merkezi olan Konak ve çevresinde ciddi bir fonksiyon dönüşümü yaşanırken yapılaşmada da farklılıklar gözlenmeye başlanmıştır. Modernist düşünce bağlamında gelişen Konak meydanının çevresinde önemli kamu binaları, ofis yapıları, bankacılık vb. yatırımlar gözlenirken, geleneksel kent merkezi özelliği işlevini devam ettiren Kemeraltı’nda da önemli sosyal ve yapısal değişimler olmuştur. Her ne kadar tarihi kent dokusu özelliğini koruyor olsa bile geçmişte önemli bir yerleşim, üretim ve ticaret alanı olan Kemeraltı bugün sadece perakende ticaretin ve küçük imalatın yapıldığı bir alana dönüşmüştür. Bunun yanı sıra, alanın en önemli özelliklerinden birisi olan ve meslek gruplarına göre gelişen sokaklar (ayakkabıcılar çarşısı, bakırcılar çarşısı vs.) yavaş yavaş ortadan kaybolurken artık daha kozmopolit bir yapı sergilemeye başlamıştır. Alanda yaşama mekânlarının içi boşaltılırken üst katlar depo olarak kullanılmaya başlanmış veya boş bırakılmıştır. Kemeraltı çevresinde eski Yahudi, Ermeni ve Türk Mahallelerinin olduğu kısımlar çöküntü alanı haline gelirken, bu alan sadece, özellikle ilk dönem göçle gelen kesimin yer seçtiği, oldukça düşük gelir seviyesine ve alt-sosyal gruba sahip bir yaşam alanına dönüşmüştür.

Bunun yanı sıra ulaşım yapısındaki gelişimler kent çeperlerinde yeni prestij alanlarının oluşmasına neden olmuştur. Kent mekânında olan değişimler, kent ölçeğindeki

büyüme ve ulaşım olanaklarının gelişmesi konut alanlarında da önemli değişimler yaratmıştır. Özel oto sahipliğinin gelişmesi ile birlikte kent çevresindeki gecekondu alanları aşılarak merkeze daha uzak konumda yüksek ve orta gelir grupların konut alt kentleri oluşmaya başlamıştır (Tekeli, 2009). Arada kalan gecekondu alanlarında çok katlı ve apartman tipi yapılaşma kendini göstermeye başlamıştır. Bu süreç yüksek gelir gruplarının yakınında bulunan gecekondu halkasında tasfiyeyi ve onların yerine yüksek gelir gruplarına dönük yüksek standartlı konutların almasını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, İzmir’de de önemli değişimler olmuştur. Kent kuzey, güney ve doğu akslarında gelişimine devam ederken özellikle Osmanlı ve erken cumhuriyet döneminde Levantenlerin ve zengin Türk ailelerinin yazlık konutlarının ve malikânelerinin bulunduğu Karşıyaka, Buca, Bornova ve Güzelyalı gibi yerleşim alanları, kent merkezinde kalmış ve yapısal değişimler geçirerek önemli yerleşim birimleri haline gelmiştir. Özellikle postmodernist yaklaşımın getirdiği olan parçacıl ve proje tabanlı planlama yaklaşımı kentten kopuk farklı yerleşim alanlarını doğurmuştur. Bu süreç içerisinde Karşıyaka’da kent içinde kalan gecekondu bölgeleri tasfiye edilirken, bugün bunların yerini prestijli ve üst gelir gruplarına ait yeni konut bölgeleri almıştır. Siteler halinde ve dışarıya kapalı olarak gelişen bu alanlar kent içi yerleşim alanlarında mahalle tanımına farklı bir anlam yüklerken, gecekondu alanlarının yaşadığı “gönülsüz gettolaşma” bu alanlarda “gönüllü gettolaşmaya” dönüşmüştür. Bu alanlar tamamen dışarı kapalı, etrafı duvarlarla çevrili ve güvenlik kontrollü mekanlardır.

Eskinin dışarıdaki düşmana karşı kendini koruyan ve şehrin dış sınırında bulunan kale duvarları, günümüzde kent içinde kendini içerdeki düşmana karşı koruyan sanal duvarlara dönüşmüştür. Bu durum hem mekânsal hem de toplumsal parçalanmalara sebep olurken, toplumda derin uçurumlar yaratmıştır.

Konut alanlarında yaşanan bu değişim ticaret alanlarında da kendini göstermiştir. Geleneksel perakende ticaret alanları, büyük alışveriş merkezlerine dönüşürken yerleşim alanlarındaki içe kapalılık ticaret alanlarında da görülmeğe başlanmıştır. Büyük alışveriş merkezlerinin kentin gelişim aksları üzerinde yer alması kentin çeperlere doğru gelişimini tetiklerken, geleneksel ticaret alanlarının da çöküntü bölgeleri haline gelmesini yol açmıştır. Bu bağlamda, İzmir'i incelediğimizde büyük alışveriş merkezlerinin özellikle kuzey aksında (Karşıyaka-Çiğli), Batı aksında (Narlidere-Balçova) ve güney aksında (Gaziemir) yer seçtiği gözlenmiştir. Bu gelişim, kentin diğer yatırımlarını da kendine çekerken (ulaşım, altyapı, konut, eğlence, rekreasyon vs.) kentin bir yağ lekeli şeklinde büyümesine neden olmuştur. Getirilen bu yatırım kararları bulunduğu yerleşmede kentsel rantı arttırırken, sınıfsal bir dönüşüme de neden olmuştur. Eskiden bu alanlarda var olan orta-alt ya da alt sınıfı grubu buradan tasfiye ederek bu alanlar prestijli oturma bölgeleri haline dönüştürülmüştür. Güvenlikli sitelerin ve apartmanlaşmaların alanda yoğunlaştığı gözlenmiştir. Her ne kadar mekânsal anlamda bu alanlar birbiriyle yan yana bütünleşmiş gibi görünse de postmodernitenin getirdiği parçacıl, proje ta-

banlı ve alanın bütününden bağımsız olarak gelişen bir anlayışla gerçekleştirilmişlerdir. Bu parçalanma sadece mekânsal anlamda değil sosyal anlamda da keskinleşmiştir. Gelişen bu yerleşim birimlerinin çeperleri de (Narlidere, Karşıyaka, Buca vs.) bu alanlardan tasfiye edilen veya dışardan kente göçle gelmiş fakat kentle bütünleşememiş grubun yaşama mekânlarına dönüşmüştür. Bu yerleşim alanları sadece gecekondu olarak gelişmemiş, kentsel yenileme ve sağlıklaştırma adı altında kentin merkezinden çıkarılan grubun apartman tipi sitelerde kendi yaşam stillerinden tamamen farklı bir tarzda yaşama alanlarına dönüşmesini zorunlu kılmıştır. Bu gelişim tarzı, geçmişin mahalle kavramından çok farklı olarak oluşurken aynı mekânda fakat birbirinden tamamen kopuk sadece aynı mekânı paylaşan bireylerin yaşama alanları haline dönüşmüştür. İdari olarak kentlerde hala bir mahalle sınırı olmasına rağmen bu sınır aslında ekonomik sınıf esaslı bir bölünmeyi getirmiştir. Oluşan her bir site kendi içerisinde bir mahalle oluşturmaya çalışırken birbirlerine parçacıl olarak eklenmiş bu siteler ve yaşam alanları aslında birbirinden tamamen kopuk ve içe dönük olarak gelişmişlerdir. Dolayısıyla, eskinin dayanışmaya ve sosyalleşmeye dayalı mahalle kavramı artık, bireyselleşme ve yabancılaşmaya dayalı yaşama mekânlarına dönüşmüştür.

Diğer önemli bir dönüşüm ise kamusal alanlarda yaşanmıştır. Modernitenin oluşturduğu kamusal alanlar işlevini yitirirken, özellikle kentleşmenin önemli sorunlarından birisi olan güvensizlik ve yabancılaşma insanları birbirinden uzaklaştırmış, kamuya açık büyük parklar, meydanlar vb. alanların içi boşalırken

sadece geçiş bölgelerine dönüşmüştür. Kentte yaşayan insanlar artık zamanlarının büyük bir bölümünü ya kendi özel mekânlarında ya da alışveriş merkezleri gibi güvenliğin girişte sağlandığı büyük kapalı mekânlarda vaktini geçirmeye başlamıştır. Sadece üst gelir grubunun değil alt gelir grubunun da vakit geçirebileceği alanlar olarak düzenlenen bu alanlar, bu kesim için harcama mekanları olmasa bile kendilerini gösterebileceği prestij mekanlarına dönüşmüştür. Eskinin mahallelerinde bulunan ve genellikle bir toplanma, sosyalleşme ve günün önemli siyasi, politik veya sosyal olaylarının tartışıldığı alanlar olan kahvehaneler, dini tesisler, bedestenler, parklar, meydanlar vs. gibi kamusal mekânlar günümüzün mahalle anlayışında ya tamamen ortadan kalkmış ya da içeriği boşaltılmış veya işlev değiştirmiştir.

Eskinin dışa dönük (en azından kendi etnik yapısı içerisinde) mahalle anlayışı, günümüzde etnik yapıdan tamamen bağımsız içe dönük, kapalı mekânlar ve güvenli siteler halinde ve kendileri gibi benzer toplumsal sınıflara sahip homojen yaşam bölgeleri içerisinde yaşamayı tercih eden mekânlara dönüşmüştür.

4. Değerlendirme

Osmanlı'nın etnik, din, kültür vb. yapısına göre şekillenen ve de dayanışma ve sosyalleşmeyi içeren mahalle kavramı moderniteyle birlikte parçalanmaya başlarken, post-modernizm ile neredeyse ortadan kalkmıştır. Bu sürecin en keskin biçimde gözlemlendiği illerden birisi de İzmir olmuştur. Eskinin Levanten kenti olan ve bugün bile hala "Gavur" İzmir denmesine neden olan farklı etnik ve özellikle de yabancı nüfusun fazla olduğu bir yapıya sahip olan il,

savaş sonrası bu yapısını neredeyse tamamen yitirmiştir.

Ulus-devlet politikalarının oluşmaya başlaması, mübadele ve modernite ile birlikte kentin sadece sosyal yapısında değil mekânsal yapısında da ciddi dönüşümler gözlenmiştir. Bu süreç içerisinde, etnik ve dini farklılıklardan oluşan yapılanma ekonomik bağlamda da kendini göstermeye başlamıştır.

Modernizmin evrenselleştirici gücü Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte modernite, kentlerde kendini daha etkili bir şekilde hissettirmeye başlamıştır. Bu süreçten etkilenen ve modernitenin getirdiği yapılaşmayı en iyi şekilde okuduğumuz kentlerden biri olan İzmir'de özellikle yangın sonrasında modernizm anlayışı çerçevesinde gelişmiştir. Cumhuriyet öncesinde özellikle Levantenlerin yaşadığı ve kentin kalbi olan ticaret bölgesi (kıyı şeridi yerleşmeleri ve Frenk caddesi) yangınla neredeyse tamamen yok olurken, modernite anlayışı ile şekillenen imar planları ile bu izler tamamen silinmiştir. Kent, eskinin organik dokusu ile gelişen, çıkmaz sokaklarla bütünleşen ve etnik yapının kültürel özelliklerini yansıtan yapılaşmasını yitirirken, modernitenin getirdiği büyük meydanlar, bu meydanlara açılan bulvarlar ve etnik yapıya bağlı kalmaksızın tek tip oluşan yapılaşmalarla yeniden geliştirilmiştir. Dolayısıyla etnik, dini, vb. farklılıklardan oluşan ve kendine has mekânsal dokusunu oluşturan mahalleler yok olmuş, daha çok ekonomik farklılıkları içeren bir sosyo-mekânsal yapılaşma görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde modernitenin getirisi olan ulaşım ve teknolojik alandaki gelişmelerle

birlikte banliyö tipi yerleşmeler artmış (özellikle üst gelir grubunun yer aldığı), kent merkezleri boşaltılırken, çöküntü bölgeleri haline gelmiş ve erken dönem göçle beraber gelen alt sınıf bu alanlara yerleşmiştir. Bu süreç içerisinde, banliyölerle kent merkezi arasında kalan gecekondular alanlarında apartman tipi tek parsel ölçeğinde gelişmeler gözlenmeye başlanmıştır. Bu dönemde, geleneksel mahalle kavramının içeriği değişmiş, daha ziyade idari bir sınır olarak yer almıştır. Bu mahalle sınırları içerisinde kalan yerleşim alanları da birbirinden kopuk, bağımsız ve daha ziyade ekonomik temelli olarak sınıfsal bir ayrışmanın olduğu mekânlar olarak gelişmeye başlamıştır.

1980 sonrası, özellikle de postmodernizm ile birlikte günümüzde de ekonomik farklılıklardan doğan sınıfsal ayırım, mekânda kendini çok daha keskin bir şekilde göstermeye başlamıştır. Cumhuriyet döneminin ikili yapısı (gecekondular ve apartmanlaşan mahalleler) artık çoklu bir hal almış; kapalı siteler, toplu konutlar, serbest apartmanlaşmalar, gecekondular, vs. tarzı yapılaşma biçimleri kentlere egemen olmuştur. Bu nedenle mahalleler her yönü ile birbirinden ayrılmaya başlamış, günümüzde postmodernitenin dayatmaya çalıştığı parçacıl yapıyı kentsel dokuda oluşturmuştur. Bugün İzmir'de de gözlemlediğimiz birbiri ile bitişik ve yüksek yoğunluklu alanlar sosyo-ekonomik açıdan tamamen birbirinden bağımsız bir yapılaşmayı getirmiştir. Kent merkezi (Konak ve çevresi) ikili bir yapıya sahip (geleneksel ve modern) iş alanlarının ve alt sınıfın yaşadığı çöküntü alanlarının bulunduğu bir yer haline gelmeye başlamıştır. Özellikle üst ve üst-orta sınıfa

ait yapılaşmalar ise kent çeperinde kapalı siteler halinde gelişirken (Karşıyaka, Narlıdere, Buca, Bornova vb.) arada kalan alanlar ise zaman içerisinde dolarak, apartmanlaşma ve toplu konut tipi yerleşim alanları haline gelmiş, zamanla kapalı güvenli siteler kent içerisinde kalmıştır. Dolayısıyla, post-modern dönemin mahallesi aslında içe kapalı, homojen ve kendi sınıfına ait belirli bir grubun oluşturduğu, bunun yanı sıra sosyalleşme ve dayanışmanın olmadığı, sadece ekonomik açıdan benzer niteliklere sahip ama aslında birbirine son derece yabancı bireylerden oluşan mekânlar haline dönüşmüştür. Mekânda oluşan bu ayrışma, sosyal açıdan da uçurumu derinleştirirken, toplumsallaşma ve mekânsal bütünleşme açısından da ciddi sorunlar getirmiştir.

1980 sonrası gelişen liberal politikalarla birlikte kentlerdeki bu ayrımın keskinleşmesi, kentlerdeki bütünlüğün sağlanamaması ve toplumsal ve fiziksel mekân eşitsizliklerini artırması, kentleşme ve planlama politikalarının yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Böyle bir ortamda kente, mekânsal parçalar üzerinden bakılması ve bütüncül planlamadan uzaklaşılması kentteki parçalanmayı tetiklerken, kent bütününde getirilmesi gereken çözüm önerileri de parçacıl kalmaktadır. Her ne kadar planların uygulanma sürecinde bütüncül planlamada sürecin uzaması açısından sorunlar çıksa da, salt parçacıl olarak gelişen planlarda da eşitsiz ve hakçıl olmayan çözüm önerileri ortaya çıkabilmektedir. Bu da planlama eliyle, mekânda ve sosyal haklarda toplumda eşit olmayan bir dağılıma neden olmaktadır. Bu nedenle, özellikle toplumsal ayrışmanın keskinleşmesine neden

olan engelleyici önlemlerin alınmasında kent planlaması büyük bir önem arz etmektedir. Bir başka ifadeyle, modernitenin, mekânı düzenlemede toplumsal amaçları göz önünde tutan anlayışı ile postmodernitenin, güzelliğe ve estetiğe önem veren, kentleri tek tipleştirmeyen ama farklılıkları da içinde barındıran bir planlama anlayışının birlikte ele alınarak kentlerin geliştirilmesi bu ayırımın bu kadar keskin olmamasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Baran, Tülay Alim.** (2003). *Bir Kentin Yeniden Yapılanması: İzmir 1923-1938*. Arma Yayınları, İstanbul.
- Bilsel, Cana.** (2009). “Bir Şehir Küllerinden Yeniden Doğuyor: Cumhuriyet Smyrna’sının Kuruluşu”. Marie Carmen Smyrnelis (Ed.). (I. Ergüden, Çev.). *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 239-255.
- Bilsel, Cana.** (2010). Türkiye’de Şehircilik Yarışmalarının İlk Otuz Yılı (1927-1957): Cumhuriyet’in Kent İnşasında Uluslar arası Deneyim. *Planlama, C: 3-4*, ss. 29-46.
- Çetintahra, Ekşiöğlü Gözde.** (2011). Kent İmajı Yaratma Sürecinde Kentsel Tasarım ve Planlamanın Sorgulanması. *İdealkent Dergisi, C: 3*, ss. 158-171.
- Erdoğan, Dilşat.** (2006). *Sürdürülebilir Yaklaşımlar Çerçevesinde Mahalle Olgusu ve Aydın Merkez’de Kurtuluş, Köprülülü, Yedieylül Mahalleleri Örnekleme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Giddens, Anthony.** (1994). *Modernliğin Sonuçları*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Göksu, Emel.** (2009). *1929 Dünya Ekonomik Buhran Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir.
- Karataş, Neslihan.** (2001). Geçmişten Bugüne Kemeraltı. İzmir. *İzmir Kent Kültürü Dergisi, C: 4*, ss.152-161.
- Karataş, Neslihan ve Çetintahra, Ekşiöğlü Gözde.** (2011). “Osmanlı Dönemi’nde İzmir Limanının Kentin Ticari Yapısına ve Mekansal Gelişimine Etkileri”. *Uluslararası Osmanlı Medeniyeti’nde Şehir Sempozyumu*. 25-27 Kasım, Çorum, ss. 497-514.
- Kıray, Mübeccel, B.** (1998). *Örgütlemeyen Kent: İzmir*. (2. Baskı). Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara.
- Metin, Rafet.** (2009). *XVI. Yüzyılda Niğde ve Kırşehir Sancaklarında Mahalle Yapılanması*. XVI. Yüzyılda Niğde ve Kırşehir Sancaklarında Mahalle Yapılanması”, Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 20, Kış 2009, ss. 45-58
- Nahum, Henri.** (2000). *İzmir Yahudileri*. Rıfat N. Bali (Ed.). (Estreya Seval Vali, Çev.). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Palabıyık, Hamit ve Atak, Şermin.** (2002). “Türkiye’de Mahalle Yönetimi. *Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimler*”, Bekir Parlak, Hüseyin Özgür (Ed.); Alfa Yayınları, İstanbul, ss. 331-371.
- Pınar, İlhan.** (1997). *Gezginlerin Gözüyle İzmir, XX. Yüzyıl*. Akademi Kitabevi, İzmir.
- Rossi, Aldo.** (2002). *Şehrin Mimarisi (11. Baskı)*. (Çev. Nurdan Gürbilek). Kanat Yayınları, İstanbul.
- Sakar, L. Ece.** (2007). *Atatürk’ün İzmir’i: Bir Kentin Yeniden Doğuşu, Behçet Uz*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Seymen, Ülker Baykan.** (1992). “Tek Parti Dönemi Belediyeciliğinde Behçet Uz Örneği”. Enis Batur, (Ed.), *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 297-321.
- Smyrnelis, Marie Carmen** (2009). “Yangın, Bir Yaşam Modelinin Sonu”. M.C. Smyrnelis (Ed.). (I. Ergüden, Çev.). *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 229-238.
- Tekeli, İlhan.** (2009). *Modernizm, Modernite ve Türkiye’nin Kent Planlama Tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Temiz, Ayşe Deniz.** (2001). Tarihi Kent Merkezi Kemeraltı’nda 19. Yüzyıldan Bugüne Meydana Gelen Mekansal Dönüşümler. *İzmir Kent Kültürü Dergisi, C: 4*, ss. 81-91.

An Extensive Review Of Literature On Teaching Vocabulary Through Mobile Applications

Özgür ÇELİK¹ & Fatih YAVUZ²

Abstract

Smartphones have turned out to be in the centre of human life covering all fields. They can be assumed as an indispensable part of our lives and furthermore they can be symbolized as a new body part of human beings. The reflections of this phenomenon in education were inevitable and smartphones have been successfully implemented into the education, especially language instruction. Mobile applications, which act as the main tools in the integration of smartphones into language instruction, have been used for various educational purposes from grammar, vocabulary, reading, listening and speaking instruction to classroom management, measurement and evaluation. Among all, vocabulary apps outnumber other skill-based apps because the functionality and facilities of mobile apps can be effectively used in vocabulary instruction. In this study, a review on vocabulary instruction and Mobile Assisted Language Learning is presented along with an extensive theoretical background.

Keywords: vocabulary instruction, mobile applications, MALL, smartphones

Mobil Uygulamalar ile Kelime Öğretimi Konusunda Kapsamlı Bir Literatür Taraması

Öz

Akıllı telefonlar, insan hayatının tüm alanlarında kendini göstermektedir. Yaşamlarımızın bir parçası haline gelmiş ve hatta insanoğlunun yeni bir organı olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Bu olgunun eğitime yansması kaçınılmazdı ve akıllı telefonlar, başta dil öğretimi olmak üzere başarılı bir şekilde eğitime dahil edildi. Bu süreçte, ana rolü üstlenen mobil uygulamalar kelime, okuma, dinleme, konuşma becerilerinin yanı sıra sınıf yönetimi, ölçme ve değerlendirme gibi eğitimin birçok alanında kullanılmaya başlandı. Bu uygulamalar arasında, diğer yetenek temelli uygulamaların yanı sıra kelime uygulamaları ön plana çıktı çünkü mobil uygulamaların sağladığı olanaklar ve kolaylıklar kelime öğretiminde etkili bir şekilde kullanılabilirdi. Bu çalışma, kelime öğretimi ve Mobil Destekli Dil Öğretimi konusunda literatürü tarayarak kapsamlı bir teorik çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: kelime öğretimi, mobil uygulamalar, MALL, akıllı telefonlar

¹ Öğretim Görevlisi, Balıkesir Üniversitesi ozgurcelik@balikesir.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi Fatih Yavuz, Balıkesir Üniversitesi yavuzf@balikesir.edu.tr

Bu makale **URKUND** programı yardımıyla intihale karşı kontrol edilmiştir.

1. Introduction

Language learning occupies a large part of the learning process of a learner. It is acknowledged as the most difficult and complex learning experience by most in terms of its complicated nature. Such a complicated process includes the acquisition of four major skills (listening, speaking, reading, writing) and vocabulary, pronunciation, phonetics etc. A systematic study and harmony between these factors are requirements of a successful learning process. However, it is the learning area that learners have problems most. The problems of a language learning process can be grouped into two categories; learner-based problems and teacher-based problems. Learner-based problems are the interference that stems from the learner. These problems are mainly cognitive and affective problems. One of the biggest affective problems related to learners can be considered as the lack of motivation. In any language learning process, motivation is what should be achieved first. A strong motivation makes learners move on, keeps their enthusiasm alive and acts as a driving force for them. Learning motivation is the 'fuel' of the learning process. On the other hand, lack of motivation hinders the learning progress by interfering the cognitive abilities. Thus, in language learning process having a strong motivation is crucial for learners. Another problem that learners experience is mild or severe anxiety. In language learning process, learners may feel too anxious or have too mild anxiety both of which cause negative reflections to the learning process. Anxiety can

be regarded as a tool to be used in language learning. Learners are expected to feel a bit anxious about their progress which shows that they are motivated to learn; on the other hand, excessive anxiety hinders the emergence and use of cognitive abilities. Having an average anxiety level is a necessary factor in language learning process. The last learner-based problem is the method followed or strategy adopted by learners. Since language learning is a unique process that is special to individuals and varies according to learners' specifications, no language learning method or strategy can be labelled as universal or suitable for all language learners. Present language learning methods and techniques can be grouped into two categories; academic ones and commercial ones. The first one was originated for academic purposes which are based on a scientific idea and characterized by a background study and the latter is compiled to earn money which is not scientifically valid or reliable but has been favoured by many learners because of widespread commercial advertisements. Most of the commercial language learning methods or strategies have failed to make learners acquire the language studied which results in demotivation of learners and adding up the number of people who had tried to learn a language and failed to do so. In this point, it is crucial for learners to know the characteristics of their own learning process and find the method and strategies that will comply with their learning style and help them reveal their learning power by exploiting the process to the full.

Teacher-based problems mainly stem from teachers or the methods they follow. For every teacher, it is crucial significant to be up-to-date both in their field and social reality. Teachers who cannot follow the contemporary developments in their field and apply them to their classes remain incapable of answering the learners' demands. Teachers should be one step ahead of learners in every aspect to be able to foresee the learning process and coordinate it successfully. Another problem about teachers is that most of the teachers cannot give up traditional techniques and principles. The traditional methods, strategies and techniques do not completely fit in the new learner profile and cause gaps in the teaching process. Teachers need to create their eclectic method compiled by contemporary methods considering the new characteristics of learner profiles from every aspect. Also lagging behind the technological developments is another problem for teachers. Technology has been nested in education for a long time and it is now an indispensable part of it. Learners are already acquainted with technological devices such as computer, smartphones and gadgets. At this point, teachers need to be equipped well to be able to canalize the use of technological devices into education. These problems in a language learning process, concisely categorized as learner-based and teacher-based problems, are crucial disruptors of language learning to be overwhelmed by learners and teachers both.

In a language learning process, vocabulary learning is the one that starts at the very beginning of the process and never ends since the

vocabulary in a language is unlimited. Most learners feel that the first thing to do in learning a language is learning some new words so that they can use these words to produce expressions. In other words, for learners, production means learning vocabulary. Vocabulary learning is the first and the most concrete indicator of language learning. Beginner learners motivate or demotivate themselves according to the vocabulary amount they learn at the first stages of learning a language. Vocabulary learning can be regarded as an important stage for beginner level learners in that vocabulary acts as the strongest tie between the language and the learner. In this sense, it turns out that fulfilling this stage successfully is pretty important in terms of learners' motivation to move on learning the language. So, eliminating the problems faced at this stage is another important point.

Literal vocabulary teaching is simply teaching the direct meaning of a word in a target language. This may be the word itself or a chunk. Literal vocabulary teaching has been considered important by teachers and learners. For teachers it is easy to present, practice and evaluate and for learners the feeling that they are learning the language as they learn new words is motivating. However, this first impression about the advantages of literal vocabulary instruction yields to some problems in time. The most common problem about literal vocabulary instruction is that learning occurs at short-term memory. In other words, it is inevitable to forget the words memorized in a short period of time. Learners tend to memorize the native language equivalents of words for specific purposes such

as standardized tests or school exams. In this way of learning it is generally impossible to transfer the memorized words to long-term memory unless the learners keep on dealing with the words memorized. So, the words memorized will be forgotten after a certain period of time and the learner keeps memorizing the words again. In this tiresome circle, learners begin to feel that they are incapable of learning new words and this feeling ends up in demotivation of learners. Another problem about literal instruction is that it completely relies on memorization. Memorization, by its nature, is a special technique that some are excelled more than others. Since literal learning involves memorization of the words and memorization is regarded as an innate skill, this creates an unequal atmosphere in classrooms between learners because some learners will be more talented than others in terms of memorizing the words. In general sense, this inequality is, somehow, not a problem and regarded as the reality of learning environment but when learning a language is considered equal to learning literal meanings of words, as it was in traditional methods, there lies the problem. This tendency imposes the notion that the more you memorize new words, the more you know about the language. Memorization ceases to be a tool in vocabulary teaching but turns out to be the objective of vocabulary instruction. This problem triggers another issue which could be named as the production problem. Focusing solely on literal instruction shifts the objective of vocabulary instruction from production to memorization. As a result, using the words yields to

knowing the words and this tendency kills production because learners' motivation shifts from production to memorization. Knowing the meanings of words means learning the language. Both teachers and learners may have this tendency because it looks fruitful and easy to manage. The worst problem that this perception causes is that learners just learn the literal meaning of the words, not the contextual meaning. The literal meaning and the contextual meaning of a word may be different in most cases. Word meanings may be contextually different from their literal meanings. Distinguishing this difference in meaning requires more than knowing just the literal meaning of words. It requires sentence comprehension, paragraph coherence and some other skills. Learners who just focus on memorizing the literal meaning of words have difficulty in understanding the contexts. This problem occurs especially in writing skills. Using the literal meaning of a word in writing may be misleading.

The problems in literal vocabulary teaching are important problems because vocabulary learning starts at the very beginning of language learning and generally, the first problems that learners experience are about vocabulary learning. These problems should be handled professionally and eliminated instantly so that learners do not lose their initial motivation since initial stage of language learning is a critical stage in terms of learner motivation.

Rapaport (2005) defines the contextual vocabulary acquisition as the active learning of the meaning of words in a text by using the clues in the text with the help of prior knowledge. As

Rapaport stated, contextual vocabulary learning is an active process in which learners' cognitive skills take part in along with the prior knowledge. It is mainly a learner-based process in which learners need to engage in the process as much as they can because contextual vocabulary learning relies on the principles of constructivist theory. In this process, learners are expected to construct their learning by making inferences, interpreting their present knowledge, reconsidering and re-using their prior knowledge and incorporating their knowledge on other majors. In this sense, it turns out that contextual vocabulary teaching requires learners to use cognitive skills such as guessing, inference, interpretation and so on. This sophisticated process grants learners a long-lasting vocabulary knowledge.

Such a delicate process has several problems to be dealt with. The first problem is that the learning process of contextual vocabulary is intensively learner-centred which requires high motivation and great effort. Unlike literal learning, contextual learning is a sophisticated process. The first step of being successful in this process is high motivation. Learners need to be highly motivated to work because they undergo a challenging process which holds several factors that can reduce the motivation of learners. At this point, it is the teachers' role to ensure the motivation that learners need. Also, learners' minds need to be alerted because, in this process, the cognitive skills to be used rely on an alert mind. When compared to literal vocabulary learning, in contextual vocabulary learning the workload on learner is higher. It is

this workload that makes the process problematic. The second problem interrelated with the aforementioned problem is that teachers need to be skilful enough to prepare, manage and finalize the process. Since contextual vocabulary teaching relies on the principles of constructivism and learners are expected to perform a step by step progress, teachers are expected to prepare their lesson plans accordingly. Teachers should be careful in choosing the appropriate materials for learners' level and prepare extra strategies and techniques to help learners move on when they get stuck. Well-chosen materials, detailed lesson plans and learner-centred strategies are teachers' main workload in teaching vocabulary contextually. Contextual vocabulary teaching is a sophisticated and delicate process for both learners and teachers. The third problem about contextual teaching emerges in the learning process. It can be stated that while literal vocabulary teaching is a product-based instruction, contextual vocabulary teaching is a process-based instruction. In literal teaching, learners focus on just memorizing the words which prioritize the product, in other words memorizing the meaning. In contextual teaching, the process of learning is more important than the product because in the process learners acquire some abilities and improve other language learning skills which means that the process teaches more than what is reflected in the product. This tiring and challenging process requires patience for both learners and teachers. Also, collaboration between learners and teacher is essential because the success of the process depends on this collaboration in that it

is not a simple and one-sided course to be conducted individually. Lack of this collaboration and patience may create serious problems in learning process resulting with demotivation and failure. The contextual vocabulary teaching process is encumbered with many cognitive and affective problems which are expected to be foreseen and need to be minimized. The problems at this stage should be handled delicately because this stage is where the basis of the language learning starts to be laid.

This paper aims to present a review on vocabulary instruction and Mobile Assisted Language Learning along with an extensive theoretical background.

2. Vocabulary Instruction

2.1. Definition of Vocabulary

In general sense, vocabulary is defined as the words in a language. While trying to explain the difference between the terms vocabulary, lexicon, lexis and dictionary, Jackson and Amvela (2007) define vocabulary as the total words stock in a language. Also, Barcroft, Sunderman and Schmitt (2011) stated a similar definition of the word 'lexis' as the entire vocabulary of a language. On the other hand, Oxford Learner's Dictionary (2016) lists three definitions for the word 'vocabulary', which are (1) all the words that a person knows or uses, (2) all the words in a particular language, (3) the words that people use when they are talking about a particular subject. According to these definitions, it can be concluded that there are the subject's vocabulary, the language's vocabulary and the person's vocabulary. The latter is the

broadest definition of vocabulary because a person's vocabulary covers the words both in the native language and target languages. Looking at the definitions above, a critical conclusion can be drawn. The word 'vocabulary' does not have the same meaning as lexis all the time. For instance, the word 'lexis' and the phrase 'a language's vocabulary' have the same meaning because lexis, as Barcroft, Sunderman and Schmitt (2011) defined, means all the words in a language. On the other hand, the word 'lexis' and the phrase 'a person's vocabulary' are not the same because a person's vocabulary is limited to what s/he knows. Another confusion about the definition of vocabulary is highlighted by Lessard-Clouston (2013) in his book. He questioned the inclusion of chunks and phrases such as 'good morning' and 'nice to meet you' into the definition of vocabulary. By supporting his idea with Alali and Schmitt (2012)'s study on formulaic sequences, which was previously known as automatic speech or emboli, he draws a broader frame to define vocabulary as the words, phrases and lexical chunks in a language.

The definition of vocabulary has gone into a shift and it seems that it has not completed its evolution. Once the popular meaning of the word 'vocabulary' as 'a list of words with explanations of their meanings, especially in a book for learning a foreign language' is labelled as old-fashioned in Dictionary of Contemporary English (2016). New studies on vocabulary would help it to develop a well-defined definition.

2.2. Vocabulary and Meaning

The ultimate aim of learning a language is to communicate in the target language. One of the essential components of communication is to convey the meaning. When you manage to convey the meaning in the target language, it means that you are able to communicate in it. Several factors take part in conveying the meaning, one of which is vocabulary. In his study, Wilkins (1972) summarizes this notion as “without grammar very little can be conveyed; without vocabulary, nothing can be conveyed.” So, it turns out that vocabulary knowledge is the precondition of conveying the meaning. When it’s about conveying the meaning, an important prerequisite should be taken into consideration, which is understanding the meaning. Before conveying the meaning, speakers have to understand it first, which can be achieved with adequate vocabulary knowledge. This problem constitutes the basis of Biemiller et al. (2014)’s study and they see the determining word meaning as a major practical problem. This problem is addressed also in Kominsky and Keil (2014)’s study and they try to show how much learners depend on external sources to understand word meanings. External sources help learners to derive the word meaning but at the same time, they can interfere in the deriving of the meaning. Another study by Kaivanpanah and Alavi (2008) defines this problem as incomprehensibility problem caused by unknown lexical items in the input by referring to Krashen (1985)’s The Input Hypothesis. According to The Input Hypothesis, the input should be comprehensible to be acquired. Vocabulary

knowledge acts a significant role in making the input comprehensible for learners.

These studies show that vocabulary is crucial in deriving the meaning first and then conveying it. The direct and close relationship between vocabulary and meaning promotes the significance of vocabulary instruction and vocabulary learning.

2.3. The Role of Vocabulary in Second Language Acquisition

Language learning covers a huge part of a person’s learning process and it can be accepted as the most challenging and sophisticated learning field. If we assume the language learning as a whole tree, vocabulary learning constitutes the body of this tree along with some other significant skills. A strong tree requires a strong body. A successful learning experience depends on a rich vocabulary knowledge.

Second language acquisition is a disciplined process that is formed by some stages, each of which has a unique nature. The importance of vocabulary in this process is a gospel truth. In his study, Barcroft (2004) defines vocabulary acquisition as a central component of SLA and draws attention to the increase in studies which investigate the importance of vocabulary instruction in SLA in the past two decades. Another study by Khoii and Sharififar (2013) labels vocabulary instruction as the core component of language proficiency and the basis of communication. The fact that vocabulary knowledge is a crucial factor for a successful communication has been studied and compro-

mised by many researchers. One of these researchers, Krashen (1989) accepts that vocabulary is essential for the mastery of language and supports this idea with a statement that learners carry dictionaries with them, not grammar books, which is a clear indication that learners need words rather than grammar rules. At the very beginning, there was a tendency that grammar instruction is the basis of language learning and thus communication. The focus was intensely on grammar. With the contribution of new researchers showing the significance of vocabulary in communication, the focus has shifted from grammar to vocabulary. Vocabulary started to be investigated by researchers and SLA field engaged into a renovation process. Language programs, curriculums and methods started to give a wide coverage to vocabulary instruction. As Wharton (2010), stated in his study, material developers noticed how essential vocabulary is for language programs. Also, this shift was noticed by Thornbury (2006) and in his book, he draws attention to the yielding of grammar-based syllabus to lexical syllabus that intensely focuses on vocabulary. He presents the advertorial claims of the new editions of famous textbooks to show how vocabulary takes the lead from grammar. The claims are as follow: (1) strong emphasis on vocabulary with a particular focus on high frequency, useful words and phrases (Cutting Edge Intermediate). (2) Well-defined vocabulary syllabus plus dictionary training and pronunciation practice, including the use of phonetics (New Headway English Course). (3) a strongly lexical syllabus, presenting and practicing hundreds of

natural expressions which students will find immediately useful (Innovations). As can be understood from these claims, vocabulary instruction gained an important position in SLA. Another study that questions why vocabulary knowledge is a major factor in linguistic competence was conducted by Anderson and Freebody (1979). They put forward that three hypotheses are significant in vocabulary instruction, which are; instrumentalist hypothesis, aptitude hypothesis and knowledge hypothesis. Instrumental hypothesis, briefly, claims that the richer vocabulary you have, the more you can understand a text. This hypothesis shows the direct relationship between vocabulary knowledge and text comprehension. Aptitude hypothesis relates to discourse comprehension. It claims that there is a direct relation between the vocabulary knowledge and mental agility. Vocabulary knowledge fosters mental agility and this helps learners build better discourse comprehension. Knowledge hypothesis is related to the cultural comprehension. Vocabulary knowledge presents learner deep cultural references and cultural knowledge is a tool to understand texts. This study suggests that vocabulary knowledge has considerable effect on other skills.

The ultimate aim of foreign language learning is to be able to communicate in the target language. As Krashen (1985) formulated, communication is an input-output issue. Vocabulary knowledge plays a crucial role both in decoding input and creating the output.

2.4. Components of Vocabulary Learning

Since vocabulary learning is the initial phase of language learning process and acts a crucial role in the success of the process, it has several components each of which deserves a lengthy explanation. These components will be introduced under two categories; components belonging to first language learning and components belonging to second language learning. The reason why the components of first language learning are included is that when it's about vocabulary learning, second language learning relies much on first language learning.

Language acquisition of a baby is a phenomenon that scientists are still unable to fully figure out. This process contains several components, but it can be squared away as labelling, categorizing and network building. Labelling is the first input for a baby in vocabulary learning usually done by the parents. Labelling is generally a subconscious act that is submerged into parental speech, but babies manage to discern what is labelled. This labelling process is the first input source for the children and starts to fill the vocabulary pool of them. With time, as the number of labels increase, children start to categorize the labels which are the first phase of contextualization. The study of Poulin-Dubois, Graham and Sippola (1995) shows us that this labelling and categorization processes constitute the scaffold of vocabulary learning in accordance with language learning. The last component of first language learning is network building. After successful labelling and categorizing processes, learners start to build a network. Aitchison (2012) defines the network

building process as discovering the relations between words. This process requires high language skills and emerges at the later stages of the learning process. It grants learners the ability to infer the meanings of words on their own by making inferences with the help of the vocabulary network they built.

Second language learning follows nearly the same way as the first language learning but this time with the help or interference of the first language. With slight changes in order or effect, labelling, categorizing and network building are valid components of second language vocabulary learning. With the help of the first language background, learners may start to build network after labelling process or on the contrary first language knowledge may manipulate network building process by false friends. Apart from these components, encoding and associating stand out in second language vocabulary learning (Thornbury, 2006) because these processes work when there is background knowledge and a mental consciousness level. With the help of the first language background and their present consciousness level, learners can make encoding and association of the words by helping them create their mental lexicon which is defined by Marslen-Wilson et al (1994) as what words sound like and mean for learners.

2.5. Incidental and Direct Vocabulary Learning

Language learning is the richest learning area in terms of the learning strategies that it embodies, and in vocabulary learning has several unique learning strategies. These learning

strategies can be grouped into two main categories as incidental and direct vocabulary learning. These approaches constitute the roof of all vocabulary learning strategies. There has been a controversy on the effectiveness of these two approaches and there are several studies indicating the effectiveness of both methods separately. In this part, a contrastive review of incidental and direct vocabulary learning will be presented.

Nagy (1995) describes direct vocabulary learning as focusing on the form and meaning of the words. Direct vocabulary learning is regarded as the traditional method which is mainly based on the memorization of the target words by activating the short-term memory. As it's clear from its name, it involves directly learning the meanings of the words. It mainly relies on the memorization of words by using specific techniques such as repetition and drills that serve the same purpose. For many years, direct vocabulary learning has been used by learners and teachers but has led to some controversies from some aspects. There are several studies that favour the effectiveness of direct vocabulary learning. In their experimental study, Sonbul and Schmitt (2009) collate two approaches and highlight the importance of time and effort that is gained with direct vocabulary learning in the teaching of lexical items in EFL classes. Holmes (1934) compares the direct teaching of the meanings of unfamiliar words and extensive reading studies to teach vocabulary. At the end of the study, she draws several consequences that show the success of direct

vocabulary instruction over incidental vocabulary instruction. It turns out that though it is a traditional approach, direct vocabulary learning is not an old-fashioned one. In most countries, there are standardized tests that contain multiple choice vocabulary questions from a pre-defined vocabulary syllabus. In such tests, attendees mostly prefer to directly memorize the meanings of words and this strategy works in certain ways because here the aim is not to contextually acquire the words or create a mental lexicon but memorize as many words as possible to be successful in standardized tests. Smith, Kilgarriff and Sommers (2008) criticize the government policies on promoting this kind of standardized test and favour the effectiveness of direct vocabulary learning in such tests. Similarly, Tabrizi and Feiz (2016) conducted a study that investigated the effects of direct vocabulary instruction and incidental vocabulary instruction in a standardized test and according to the result of their study, the group that used direct vocabulary instruction significantly outperforms the other group. Therefore, direct vocabulary learning is not an approach to be underestimated completely, but it should be implemented into the learning process by taking some issues into consideration such as target group, teaching strategies and purpose of the study.

Incidental vocabulary learning is simply defined by Nagy (1995) as learning vocabulary from the context. In other words, it involves learning words indirectly through high exposure to the language. Here, the keyword about incidental vocabulary learning is 'indirect' which highlights the subconscious nature

of it. It is mainly a subconscious process making the learning more permanent. In vocabulary learning, it is highly preferred by learners and teachers because of its advantages and there are several studies showing the advantages and its superiority to direct vocabulary learning (Rashidi and Ganbari 2010, Ahmad, 2011, Alipour, Barati and Nasirahmadi, 2015). These studies mainly focus on teaching vocabulary through reading experiences. Another study by Shahrzad and Derakhshan (2011) showed the success of incidental vocabulary learning in TOEFL vocabulary test. Huckin and Coady (1999) considered the issue from a different perspective and they reported that vocabulary learning in L1 is mostly incidental and also L2 vocabulary learning is considerably incidental, too. It is obvious that the results of the most comparative studies stress the success of incidental vocabulary learning over direct vocabulary as it has several advantages. First, incidental vocabulary instruction promises permanent learning by triggering long-term memory. Second, it grants the learners the ability to infer the meanings from context. In time, learners can guess the meanings of words with the help of the way of thinking that they are accustomed to. Third, it makes vocabulary instruction more inclusive by integrating it into the other skills and by this way making it easier because learners do not have to deal with learning vocabulary as a separate skill. Lastly, it makes the learning process more learner-centred because unlike direct vocabulary instruction which underestimates individual differences, incidental vocabulary instruction enables learners to find their own learning speed and style. It establishes a strong connection between

learner and teacher by promoting collaborative work. Though it is highly favourable and has lots of advantages, it has several disadvantages, too. First, it requires hard work for teachers. Teachers need to decide learner levels, choose appropriate context, decide the suitable procedure and foresee the problems. Bensoussan and Laufer (1984) highlighted the same problem and put forward that the contextual information in the context may be unclear. Here, another problem for teachers is wrong inferences. Learners may not infer the meaning of a word correctly and may misuse it. Teachers need to be careful about this problem. Also for learners, the beginning levels require much effort till they get accustomed to the learning experience. Second, it requires high exposure to language and high linguistic skills such as inference, association, encoding etc. learners' individual differences show up and teachers need to keep the balance. Lastly, it requires a long-term study to see the results of the study. It is not suitable for short-term result.

According to the report of National Reading Panel (2000), there is a clear need for both direct and incidental vocabulary instruction since they can particularly serve different purposes. What is necessary is to adopt an eclectic method combining both direct and incidental vocabulary instruction according to the learner, syllabus and environment.

2.6. Methodological Perspectives to Vocabulary Teaching

The development of methodology in language teaching dates back to 1930s in which

language learning did not have a specific methodology but mostly relied on the principles of main theories like behaviourism and cognitivism. In time, language teaching required specific principles and new approaches following the principles of main theories above started to emerge. The shift from grammatical syllabus to communicative syllabus caused to generate more approaches.

All theories and approaches gave a wide coverage to vocabulary teaching since it is one of the main units of both literal and communicative instruction. The importance of vocabulary instruction was highlighted at the very beginning and special drills were included in each approach. All theories regard the lack of vocabulary instruction as an obstacle in language instruction and that is to be enriched.

The first systematic methodological approach to language instruction is regarded as Grammar Translation Method. In GTM, the main purpose of language instruction is the proficiency in reading the literature of a target language. The main criterion for success in GTM is the ability to translate the texts. Thus, primary skills to be developed are reading and writing. Oral communication is not the focus of language instruction (Larsen-Freeman and Anderson, 2013). Since the main goal of GTM is to read in the target language and the main criterion of success is translation, vocabulary plays a significant role in the teaching process. Vocabulary is introduced literally by bilingual word lists. Dictionary study and memorization are main vocabulary learning strategies in GTM (Richards and Rodgers, 2014). Although it is an

outdated approach, GTM is still used as a practical approach to learning environments where translation is the main objective, not communication (Sapargul and Sartor, 2010).

Beginning in the 1910s through 1920s, there occurred a need to use the language for communicative purposes effectively. GTM did not answer this need and The Direct Method began to shape along with this notion. Still, under the influence of GTM, DM favoured that language is primarily speech. Also, reading skill is another important skill which is to be mastered along with speaking. Unlike GTM, DM criticizes literal vocabulary instruction with memorization and bilingual word lists and offers a natural way of learning by using words in full sentences. This principle can be regarded as the basis of contextual vocabulary instruction. DM emphasized vocabulary instruction over grammar which led to a special interest in vocabulary instruction. DM made the first efforts to create a scientific basis to vocabulary instruction and with DM, vocabulary was accepted as an important aspect of language instruction and required a deeper scientific study other than simply introducing the literal meaning of words (Zimmerman, 1997).

The Audio-Lingual Method can be regarded as the first language learning approach that is based on the principles of modern linguistics and is a practical approach emerging through World War II with the aim of teaching language communicatively in a short time. It is based on behaviourism, thus accepts language learning as habit formation. What is unique about ALM is that it acts as a bridge between

traditional and contemporary. ALM defines the main objective of language learning is to be able to communicate in the target language. It relies on the teaching of structures in a process in which good habit formation is achieved by certain repetition drills. In this system, the structural instruction is emphasized over vocabulary instruction. First, learners focus on structures and then there comes the vocabulary instruction. Dialogues are used as an effective tool and vocabulary is introduced through dialogues. Learners work on dialogues thoroughly and teachers use certain drills such as repetition, backward build-up, chain, question-answer, transformation and substitution on dialogues. Transformation and substitution drills mainly focus on the improvement of vocabulary knowledge. But ALM underestimates the vocabulary, thus vocabulary is kept the minimum in the phases where learners study on sounds and grammatical patterns (Larsen-Freeman and Anderson, 2013).

Originated by Caleb Gattegno, The Silent Way emerged as a reaction to ALM's behavioural perspective to language teaching and adopted a cognitive approach to learning. Rather than forming a habit formation, SW tried to help learners to develop an 'inner criteria' in language learning process in which they can self-control their progress. SW assumes that learners already come with an experience of learning a language and what is necessary is to help them remember their experience. The syllabus is composed of linguistic structures and there is a special interest in sounds because SW favours that learners need to learn the melody of

language at the very beginning. So, in the beginning phases, pronunciation is praised, and vocabulary is restricted. SW tends to restrict vocabulary in the teaching process. In the introduction of new vocabulary, SW uses unambiguous situations and structures that are already mastered because it adopts a way from known to the unknown in teaching process (Gattegno, 2010).

Total Physical Response by James Asher combines the cognitive and kinaesthetic way of learning in language instruction. It simply follows a listen-respond sequence. The ultimate aim of TPR is to get learners speak in the target language but before speaking phase learners are expected to develop an understanding of the target language. This is achieved by reducing the stress of learners by activating their physical participation in the process. Learners are not expected and forced to speak at the beginning stages and they speak when they feel ready. Modelling is an important tool in TPR. Teachers issue the commands and learners perform the actions. In TPR imperatives have a significant place and the vocabulary instruction is mainly embedded in imperatives. Grammar and vocabulary are emphasized over other language skills because they act as the skeleton of language instruction. TPR opposes the memorization of vocabulary but it promotes the memorization that is later activated by actions which activate the right hemisphere of the brain and facilitate permanent learning. Also, in vocabulary instruction, what matters is teaching chunks, not word by word instruction (Asher, 1981). In this way, learners associate the words

together and perform the actions that are associated with the meaning of the words.

Community Language Learning approach, as can be understood from its name, praises the notion of community in the learning environment and accordingly promotes interaction. Its basis depends on counselling approach and natural approach. CLL tries to get learners to speak in the target language. To do this, CLL emphasizes that learners need to feel secure and build a relationship during the learning process. The authority of teacher is regarded as a threat to this secure atmosphere of the learning environment, so teachers act as a background counsellor. It is accepted that when learners know the limits of the learning process, they feel more secure. Thus, the syllabus is composed of what learners know. Vocabulary is studied by chunks and it is based on what learners have studied before. Although it can be counted as a contemporary approach, it permits the use of native language and vocabulary is introduced by literal explanations of words. CLL attempts to make the meaning clear in every case and in vocabulary instruction CLL uses bilingual word lists to make meaning clear.

Suggestopedia, originated by Georgi Lozanov, was an effective method during the 1980s. Suggestopedia emphasizes the psychological nature of learning process. It highlights the importance of lively learning environment and learners' psychology. Unlike CLL, the teacher is an important figure in learning environment and learners are expected to trust teachers' authority because teachers act as a tool to help learners break the barriers they have

built in their learning experience. Vocabulary is presented by teachers in texts and important words are emphasized in bold so that learners can establish a connection between parts and the whole. Teachers do not dwell on vocabulary but expect it to be subconsciously acquired by learners. Suggestopedia tries to make the meaning clear by using literal translations. Accordingly, it is intended to acquire as much vocabulary as possible in this method (Larsen-Freeman and Anderson, 2013).

Communicative Language Teaching embodies the principles of most contemporary communicative methods. Its ultimate aim is, as its name indicates, to make language a communicative device. To do so, it relies on the authentic language, which is described as the natural language in life itself, not a prepared context for learning process but a real one. In language learning process, the communicative purpose of the language is praised while mastery of the language forms is regarded less important. Learners are expected to express themselves without fear of making errors because errors are regarded as a natural outcome of the learning process, thus tolerated. Since communication is the main purpose, vocabulary has a crucial importance in CLT in that speaking performance highly depends on learners' vocabulary knowledge. CLT does not have a fixed vocabulary syllabus but it lets an automatically generated vocabulary formed according to the need of learners and that is relevant to their interest (Littlewood, 1981).

Content-Based Instruction which attracted great attention worldwide offers a fast

and effective language learning process by narrowing the process down the specific purposes. Teaching is built according to the learners' needs, levels and their previous knowledge. CBI varies and enriches the scope of language learning and it lets learners and teachers shape learning process depending on the skills and purposes (Crandall, 1999). For vocabulary instruction, CBI is regarded as one of the most effective methods because vocabulary is built according to the need of learners, accordingly, they will be familiar with the vocabulary or there will be contextual clues in the learning process to help them convey the meaning.

Task-Based Language Teaching emerged as a systematic approach which has an individual nature letting learners see and decide their performance. TBLT strongly emphasizes a functional language use relying on the 'tasks' (Ellis, 2009). The teacher prepares the tasks with clear instructions and learners complete the task by writing a report at the end including what they've learned. The final report is an important tool for the teacher to know about the learning process and give feedback about what to work on. In TBLT, vocabulary is praised over grammar in tasks and vocabulary is mainly studied in pre-task phases (Ellis, 2003). Also, TBLT converts the nature of vocabulary learning from translation and memorization to a collaborative and interactive one with the help of tasks (Sarani and Sahebi, 2012).

The Lexical Approach can be regarded as the first comprehensive vocabulary teaching approach. Before LA, language teaching methods accepted vocabulary learning as a cognitive

process based on the acquisition or learning of words and using them in a context. LA shared the same principle, but it transformed the notion of word learning into 'chunk' learning. Lewis and Gough (1997) first described The Lexical Approach around the notion that 'language is mainly the multi-word chunks, not as traditionally described grammar and vocabulary. These chunks (lexical phrases) are pre-fabricated multi-word phrases such as compound words, phrasal verbs, collocations, functional phrases, idiomatic or fixed expressions (Harmer, 1991). LA focuses on the teaching of chunks rather than the words alone. As most contemporary methods do, LA rejects the idea that language mainly consists of grammatical structures. At a first glance, it may seem that LA promotes grammar over vocabulary since the chunks contain not only words but grammatical structures, but LA integrates grammar subconsciously into the chunks. In other words, LA highlights a lexicalized grammar rather than grammaticalized lexis. Here, the focus is on the chunks, not on grammar which enables the deduction of grammar subconsciously. Another achievement of chunk-based learning is the fluency in speaking performance. It has been widely discussed that the traditional grammar-vocabulary instruction has considerable disadvantages on speaking production, especially on fluency as Krashen discussed in his Acquisition and Learning Hypothesis. LA's chunk-based instruction is an effective way of speaking fluency since it triggers a subconscious automatic cognitive process by shortening the processing time in mind. The idea of item learning, rather than the rule learn-

ing is the key feature of LA in terms of the processing time of speaking production in mind. LA adopts a semantic syllabus which means syllabus is formed according to the meaning and based on a lexical focus. As stated above, LA regards that meaning is encoded to words, not grammar. Accordingly, this means that using the most frequently used words in the target language is a good way of forming syllabus because meaning can be best conveyed through these words which are called high-frequency words (Thornbury, 2006).

Though it is not a systematic technique, The Literal Technique has been used widely and effectively since the beginning of language teaching. It involves the memorization of native language equivalents of the target language words. The advantages and disadvantages of The Literal Technique have been discussed for ages and each method or approach set their principles for this technique. Though it lacks pedagogical value for researchers, it deserves to be discussed in this study because, with the emergence of Web 2.0 and the spread in individual learning strategies, it started to gain importance again. Before inspecting the current perception to Literal Technique, it would be beneficial to look at its historical background. The Literal Technique is regarded as the ancestor of vocabulary instruction. It had a crucial role in Grammar Translation Method. In GTM, vocabulary instruction comes after the grammar and it is performed with bilingual word lists. For ages, the literal technique dominated the vocabulary instruction. After the emergence of communica-

tive approaches, literal technique yielded its position to contextual approach, but the effect of literal technique continued for years and it turned out to be a technique in contextual approach.

As the learning techniques started to be individualized, learners have looked ways for the best learning experience that is suitable for their individual differences. Methodological rules and principles were ignored, and instead faster and easier ways of learning language started to gain acceptance. The literal technique was the one that was affected from this tendency most because, though it is methodologically heavily criticized, it has turned out to be a language learning habit for learners with its satisfactory and instant results. Flashcards which are the most significant tool of literal technique gained considerable importance and were approved by both learners and teachers. Mobile apps for language learning which were mostly developed by users, not language experts, ignored methodological principles and adopted pragmatic principles such as learning easily and learning faster. In this perspective, the literal technique has shown up again in the learning process.

The literal technique had been very popular in vocabulary instruction before the emergence of communicative approaches. At the beginning, the literal technique offered an easy instruction and it was time-saving. But with time, many researchers conducted significant researches on the disadvantages of word memorization and accordingly communicative

approaches disapproved direct word memorization and favoured contextual word learning. The focus in word learning shifted from memorization to inference. In their study, Cunningham, and Arthur (1981) described the contextual approach as learning to make inferences with context clues to be able to infer the meaning of the word from context. As the studies on contextual approach had increased, there occurred a concept of contextual vocabulary acquisition. Rapaport and Kibby (2010) defined contextual vocabulary acquisition as the reader's ability to figure out the meaning of a word from context using the clues in the context without getting help from external sources such as a teacher or from a dictionary. Here, with the contextual approach, word learning yielded word acquisition because contextual approach promised a metacognitive process including guessing, inferring and verifying.

Contextual vocabulary acquisition has become the core concept of researchers in vocabulary instruction. Many studies were conducted, and the success of contextual vocabulary acquisition was proved in many studies which will be discussed in the literature review section. As mentioned above, CVA has a metacognitive nature and relates to many factors such as learner's level, background knowledge, inference ability, textual knowledge, etymology, morphology, lexicology, grammar and so on. Learners are expected to meet all these conditions to be able to infer the meaning of a word. When it is to infer the meaning of a word, the content of the text helps learners to trigger their background knowledge about the topic. Learner

remembers the similar words from his/her prior knowledge. He/she looks at the root, suffix, prefix or morpheme of the word. Also, sentence grammar may help learner about the meaning of the word. All these procedures end up with an inference that is either correct or not. At first glance, this procedure looks tiresome, time-consuming and not guaranteed but in time it grants learners an insight about inferring the meaning of words. As Rapaport and Kibby, (2002) stated people know more words than they are explicitly taught. This statement is the result of a successful contextual vocabulary acquisition.

3. Mobile Assisted Language Learning

Behaviourist theory has been influential for many years in the field of language education as it is in every area. For many years Grammar Translation Method has maintained its existence by adopting the principles of behaviourist theory. After this period, language education has undergone some radical changes to this day. The first of these changes occurred in the transition from behaviourism to cognitivism. This controversial transition process has been completed with the victory of cognitivism. But the victory of cognitivism did not last long; constructivism took the place of cognitivism. In addition to these theoretical changes, technical changes have also been experienced. The first of these technical changes was the use of computers in language education. Computers have caused significant changes in the language education process. With the use of computers, significant opportunities have been obtained in terms of material use and time allocated to language education. Another radical change is that

mobile phones have taken the place of computers. Smartphone use in language learning caused the emergence of Mobile Assisted Language Learning. Valarmathi (2011) defines MALL as an approach to language learning that is assisted or enhanced through the use of mobile phones. Two keywords in this definition here constitute the basis of the MALL; to assist and to enhance. Miangah and Nezarat (2012) expand the scope of MALL and add new attributes to MALL such as personalized, spontaneous, informal and ubiquitous. Also, Czerska-Andrzejewska (2016) stresses the borderless nature of MALL in terms of time and place. Looking at these definitions, it can be concluded that MALL is a personalized approach which removes the border of time and place by assisting teachers and learners to enhance the learning experience.

3.1. From CALL to MALL

After the invention of the first private computer, computers were started to be used in daily life and inevitably for educational purposes. It did not take long for computers to be used in language learning. The use of computers in language learning resulted in the emergence of Computer Assisted Language Learning. Levy (1997) defines CALL as "the search for and study of applications of the computer in language teaching and learning". Jones and Fortescue (1987) find this traditional definition of CALL as inadequate and make a broader definition of CALL as using computers which are versatile teaching and learning tools for both teachers and learners to be used in and out of the

classroom for a variety of ways and for any educational purposes. In his distinctive study on CALL, Warschauer (1996) mentions three types of CALL; behaviourist CALL, communicative CALL and integrative CALL. As its name signals, behaviourist CALL adopts the principles of behaviourism and the function of computers is mainly on drill and practice exercises. Communicative CALL, emerging through 1970's, rejects the use of computers only for practising purposes and stresses cognitive nature of computer use in learning by activating learners' cognitive skills and enhancing interaction. Integrative CALL expanded the scope of the communicative call to every skill and disciplines. The objective of integrative CALL is to integrate various skills and disciplines by encouraging the authentic use of language. Along with this methodological categorization, CALL can be divided into three periods according to the use of computers which are computers as a tutor, computers as stimulus and computer as tool respectively. In a very short time, CALL was favoured by both teachers and learners and was used increasingly. It has worked very well in engaging, studying and activation parts of the learning process. With its time-saving, rich, productive, easy and effective nature, it has turned out to be an indispensable part of language education. CALL caused radical changes in curriculums and syllabuses in terms of objectives, durations, material use and evaluation because CALL deeply affected every phase of language learning process. Everything had been going pretty well for computers until 2007 in which Steve Jobs introduced the first fully functional smartphone. Before iPhone,

there were smartphones, but iPhone is regarded as the first smartphone that has advanced computing abilities and other features that computers can do. After the introduction of iPhone and Google's Android operating system, smartphones have turned out to be small devices that are capable of doing anything that a computer can do. Moreover, they are smaller, affordable and more functional than a computer. In a very short time, Smartphones have taken the place of computers. According to the study of Tuik (2017), while the percentage of mobile phone availability in households in Turkey is 53,7 in 2004, the percentage rises to 96,9 in 2016 and the desktop computer availability increases from 10,0 to 22,9 in the same years. This shift in technology use inevitably echoed in education and MALL started to be favoured by teachers, learners and researchers. But still, CALL is predominant in terms of academic studies. While the search results of the term 'Mobile Assisted Language Learning' gives 14,600 results for the year 2017, the search results of the term 'Computer Assisted Language Learning' is 26,300 for the same year in Google Scholar. On the other hand, increasing application count in Google Play (30,000 in 2010; 2,800,000 in 2017) shows that mobile application is increasingly being used in every field of life.

3.2. Mobile Learning

Mobile learning, mainly shortened as m-learning, has been used since the integration of mobile phones into education which dates back to late 1970's. Mobile learning was divided into two distinct periods; before

smartphones and after smartphones. The invention of smartphones radically changed the nature of mobile learning. Before smartphones, due to the restrictions of mobile phone use, mobile learning remained uncommon, unaffordable and inflexible. But with smartphones, mobile phones have turned out to be versatile devices and this radically changed the nature of mobile learning. After smartphones (2007), mobile learning gained great momentum in education and academic studies. Google Scholar lists 3,960 results for the keyword "mobile learning" from the beginning to 2006 in which one year before the emergence of fully functional smartphones. Similarly, between 2006 and 2017 Google Scholar lists 22,500 results for the same keyword which indicates that the emergence of smartphones granted significant importance to mobile learning. The most distinctive and detailed description of mobile learning was made by Sharples, Taylor and Vavoula (2010). In their study, they defined mobile learning as an approach that significantly differs from the current theories of the classroom, accounts for the mobility of learners, covers both formal and informal learning, theorises learning as a constructive and social process, and analyses learning as a personal and situated activity mediated by technology. This broad definition successfully reveals all the aspects of mobile learning. Besides this definition, Traxler (2007) put forwards ten characteristics of mobile learning as "personal, spontaneous, opportunistic, informal, pervasive, situated, private, context-aware, bite-sized and portable". Mostly, all these factors are necessary to conduct a successful mobile learning process. Since mobile learning

highly depends on the use of technology, it requires special attention not only to educational principles but also technical details, too. In line with this perspective, Naismith and Corlett (2006) put forwards some critical factors for a mobile learning project to be successful, which are access to technology, ownership, connectivity, integration, and institutional support. We can see the best example of the multi-disciplinary approach in mobile learning since it is related to education, technology, and several environmental partners.

3.3. Autonomous Learning

Learner autonomy started to be studied increasingly after the emergence of communicative and constructive approaches. First of all, there is a need to define what autonomy is. Many researchers attempted to define autonomy and similar definitions were made. One of the most detailed definitions of learner autonomy was made by Littlewood (1996). He defined autonomy as the composition of willingness and ability and categorized autonomy under three parts; autonomy as a communicator which means using the language communicatively, autonomy as a learner which means the ability to engage independent work and autonomy as a person which is the ability to create personal learning context. Autonomous learning can be regarded as the basis of individual, personalized and constructive learning. Autonomous learning is roughly learners' taking control of their learning process. The question here is to what extent? Should this process be fully self-directed or covertly supervised? Since autonomous learning is a significant concept of mobile

learning, this question is valid for MALL, too. The range of learner autonomy generally depends on the level, age and motivation of learners and convenience of learner environment. The role of learner autonomy in MALL will be thoroughly discussed in The Influence of MALL on language teaching section.

3.4. Web 2.0

Web 2.0 is one of the most significant concepts of MALL which grants smartphones a comprehensible computing ability and practicality. The emergence of Web 2.0 caused radical changes in internet use and accordingly on learning and teaching strategies. In line with the new features generated with Web 2.0, new techniques and strategies were developed and adapted to contemporary approaches. Web 2.0 has been the focus of many academic studies and the first and well-accepted definition of Web 2.0 was made by O'reilly (2005) in a brainstorming session of a conference as a new network platform that spans all connected devices by letting individuals provide their own data and services to this new platform. Before giving more details about Web 2.0, there's a need to take a look what it like before Web 2.0. The period before Web 2.0 is named as Web 1.0. Web 1.0 started with the use of the Internet and it has a one-way interaction, from provider to user. The user interaction of Web 1.0 was very limited, and it had a static and single-directional nature. The main usage of Web 1.0 was to publish and provide information to users. The transition to Web 2.0 was a revolution in the Internet world; it completely changed the nature of web usage and perception. The main point that Web

2.0 gifted to the Internet community was the user interaction. Unlike Web 1.0's read-only structure, Web 2.0 granted users to add information, make changes and contribute to the web contents. Another important revolution of Web 2.0 is peer to peer connection, which ended up with the emergence of online communities and social networks. Also, Web 2.0's user-friendly and updateable structure attracted users to take part in Internet communities. In a very short time, these innovations affected educational systems by generating new concepts such as individual or personalized learning, autonomous learning, online learning, situated learning and so on. All these concepts had a significant impact on educational principles and mostly turned out to be important contributions. Web 2.0 brought several contributions to learning and teaching process. First, it offered a vast amount of material use with the help of its sharing facility. Teachers all around the world can share their materials with each other. Second, it removed the boundaries of school and time which reflected on education as anytime-and-anywhere principle. Third, it helped teachers to evaluate learners easier, faster and more accurately and gave the learners the opportunity to self-evaluate. Also, the evaluation type shifted from product-based to process based. Next, learners had the opportunity to find their learning style and learn how to learn by learning how to construct knowledge. Finally, the enhanced learner interaction enabled learners to help and learn from each other and be a part of a learning community. The contributions of Web 2.0 to education are countless because of its updated and dynamic nature.

3.5. The Influence of MALL on Language Instruction

MALL has been considered to have a deep impact on language instruction in terms of principles, techniques, strategies, teacher and learner roles, material use and evaluation process. In this section, the influence of MALL on language instruction is discussed under four categories; (1) the influence on the characteristic of teaching and learning process, (2) the influence of four skills which includes speaking, listening, reading and writing, (3) the influence on grammar instruction, and (4) the influence on vocabulary instruction.

3.5.1. The Influence on the Characteristic of Teaching and Learning Process

MALL owes its influence on the functionality of mobile devices, relatively to smartphones. The features that ensure this functionality were described under five main titles in the research of Klopfer, Squire, and Jenkins (2002) which are; portability, social interactivity, context sensitivity, connectivity and individuality. These features embody the main characteristics of mobile devices and accordingly MALL. With the emergence of MALL, the language instruction gained a new momentum experiencing new changes in its characteristics. The above-mentioned features of mobile devices have a direct effect on language instruction. First, portability function of mobile devices helped learning process develop a ubiquitous characteristic. Since learning environment is carried into mobile devices and learners feel free to use them anytime and anywhere, learning process can be experienced outside the

classroom. By this way, an uninterrupted and continual learning is achieved. Second, mobile devices increased the scope and availability of the interaction between environmental agents that are teachers, peers or any other agents that learners need to interact in learning process. Moreover, the amount and the scope of this interaction are limitless; it can be an in-class interaction or an overseas one. The interaction function promoted collaborative learning, specifically peer learning. Third, accessibility feature of mobile devices nurtured the diversity of learning process in terms of learner style. In other words, with mobile devices, learners find the chance to easily access any content related to their learning process in line with their learning style, which granted an individualized learning to the learners. Before, learners were confined to the style and the materials that teachers had chosen for them neglecting the individual differences of learners, but with mobile devices teachers had the chance to act more flexible about learners' individual differences. The reflection of this can be clearly seen in material use. Teachers can offer different kinds of materials to learners and learners can find materials themselves with the help of accessibility function of mobile devices. The connectivity and accessibility features of the Internet helped to comprise an immense material pool where anyone can reach anytime, and the mobile devices are the tools that establish access to this pool. Fourth influence was seen on teacher roles and learner roles. Traditional teachers adopted a role of an authority in the learning process, designing, conducting and evaluating it at the same

time. With the widespread acceptance of constructivist approach, teachers tended to be a counsellor rather than being the authority in class. MALL adopted the counsellor teacher role of constructivist approach and made a few updates in teacher roles. The most significant feature of MALL teachers appeared to be interaction. With the help of mobile devices, teachers had the chance to establish interaction with and between learners letting them set up their learning environment, syllabus, techniques, materials and homework considering the high interaction chance. Universally, the main technique of teachers is to make learning relevant to learner's background, needs and environment. MALL can be regarded as one of the best approaches to do so because with the help of mobile devices teachers can offer learners an individualized context or teach them how to access relevant content. As for learner roles, MALL updated major learner roles, too. When language learning process is considered as a whole, learners don't take part in much of this process directly. MALL granted learners to take the responsibility of their learning in every phase of learning process from building syllabus to evaluation. Since the main concept that MALL has brought to language learning is individualized or autonomous learning, learners are required to actively take part in the building of learning process collaborating with the teachers. Also, MALL has turned learners out to be life-long learners who are free from the restrictions of time and place. The integration of learners into the planning process of learning resulted with a change in learner perception by taking responsibility and internalizing what to learn, how to

learn and why to learn. The traditional learners were away from this perception and experienced a listen-and-learn style without internalizing the real aspects and need of learning. These considerable changes in teacher and learner roles have made learning process more efficient and fruitful.

3.5.2. The Influence on Four Skills

In this section, the influence of MALL on four skills (speaking, listening, reading and writing) will be discussed. While MALL has a deep effect on entire language learning process, it specifically affected the main skills, too. More or less, the influence of MALL can be clearly seen on each skill.

Though MALL has the highest influence potential on speaking, the studies and implementations of MALL on speaking skills are very limited. Among all skills, speaking skills are mostly regarded as the most difficult one for both teachers and learners to deal with because it is interfered by many independent variables such as background knowledge, cultural limitations, psychological factors, etc. Before discussing the influence of MALL on speaking skills, it would be useful to reveal the problems on the improvement of speaking. As mentioned, speaking is the most problematic area of language instruction. One of the major sources feeding this problem is grammar-oriented instruction (Coskun; 2016). Grammar oriented instruction makes learners exceedingly care for grammar rules and correctness which creates an interruption in speaking outcome. Another point is that grammar-oriented instruction has

no error tolerance and learners feel more anxious to make grammatical errors while speaking. This case results in a subconscious pressure on learner that hinders speaking output. Another significant problem for speaking is the lack of practical use. Most learners try to learn to speak in the target language from non-natives and in non-authentic environments or situations. By this way, learners do not feel like ‘really speaking’ and they are not motivated, either. Also, in this way, major pronunciation mistakes, rhythm and intonation problems are encountered. MALL has brought a solution to all these problems and introduced new perspectives in speaking instruction. Feeling insecure and anxious, the most problematic issues of speaking process have been substantially overcome with the integration of MALL into the learning process. This is mostly achieved by the accessibility feature of mobile devices in that with the help of mobile devices and the Internet, learners have the chance to access native speakers from all around the world and has the chance to practice with them. As speaking practice is individualized in this way, learners start to feel more secure and improved their speaking skills. Also, this situation hinders the pronunciation mistakes and intonation problems with the help of practice with native speakers. Moreover, they start to feel like ‘really speaking’ which motivate them to speak more.

Listening can be regarded as the second skill that MALL contributed much. With the emergence of CALL, listening skills experienced its golden era because before CALL it

was technically tiring to deal with listening materials and the scope of materials was limited. Computers helped learners easily access and use listening sources. But again, learners experienced some problems in improving their listening skills. Goh (2000)'s research summed these listening comprehension problems, some of which are (1) not recognizing the words learners know, (2) neglecting the next part when trying to figure out the meaning, (3) missing the beginning of text, (4) concentrating too much or unable to do so, (5) quickly forgetting what they hear, (6) understanding words not the content. These are the problems that any learner, regardless of the technique they adopt, can experience in improving listening skills. Lotfi (2012) grouped the listening comprehension problems under six categories which are problems related to process, input, listener, task, affect and context and the writer listed several listening comprehension problems for each category. Some problems that Lotfi (2012) detected in this study were specifically related to the MALL. For example, under process category one problem is that 'learners have difficulty to evaluate the overall difficulty of their listening comprehension'. Under input category some learners are finding it difficult when the speaker speaks too fast, speakers speak with a varied accent and when the speaker doesn't pause long enough. Another problem is under affect category which is feeling anxious that they will not be able to understand what they hear. Lastly, in context category, there are two specific problems which are unclear sounds resulting from a poor CD quality interfere with learners' listening comprehension and poor acoustic conditions of

classroom interfere with the comprehension. These problems in two studies can be regarded as the overall problems of listening comprehension. It can be said that MALL has a direct influence on Lotfi's (2012) problems and an indirect influence on Goh's (2000) problems. The best function of mobile devices that is useful in listening comprehension is the learner-led process. With mobile devices learners had the chance to control, in other words; start, pause, slow down, end and restart the listening materials which mostly eliminated the above-mentioned problems. Along with the technical ease, MALL ensured security in the listening process.

Another skill that MALL is influential is reading. Reading has always been the focus of language instruction and it may be counted as the skill that is worked on most. In traditional reading classes, learners experienced several problems such as delayed support, lack of feedback and conflict-oriented collaborative process (Lan, Sung and Chang, 2007). Also, a paper-based reading experience can be time-consuming in case of a physical dictionary use and make contextual research about the text where necessary. As mobile devices developed, there occurred devices specifically designed for reading purposes such as e-Readers and subsequently tablets. With these devices, MALL introduced a new concept to reading; digital text. Digital texts are the texts that can be viewed on digital devices and with time digital text turned out to be interactive texts. The interactive texts let users do several functions on digital texts such as looking up the meaning of a word in-

stantly by just touching on the word, highlighting important parts, taking notes, being able to view media such as photos and videos inside text and so on. These facilities helped learners to gain time in looking up the meaning of unknown words, instantly accessing contextual information about texts with the help of supportive media embedded into texts and the level of reading motivation of learners significantly increased in most cases (Wang and Smith, 2013). These technical contributions of MALL to reading skills have turned out to be functional improvements in time.

Writing is the skill that MALL has the least effect on. When it's about writing mobile devices have considerable disadvantages in contrast to computers. The main disadvantage of mobile devices in terms of writing is the absence of a physical keyboard. Though there are phenomenal smartphones that have miniature physical keyboards, they still experience the problems of slow writing or typos. Majority of mobile devices have touchscreen keyboards which pop out from the bottom when there is a text field and user can write by touching the letters. In contrast to typing, touching is slower and less accurate in writing. It can be said that they work very well for daily purposes but for long and continuous writing purposes it is tiring to write in touch mode. Related to this, in Calabrich (2016)'s study, slow speed of input depending upon the type of keyboard in mobile phones was noted as a constraint of the study. On the other hand, Chen, Carger, and Smith (2017) conducted a study on mobile assisted narrative writing practice of English language

learners by using a digital handwriting app, not touchscreen boards or keyboards and their study revealed significant efficiency of mobile handwriting app on the improvement of writing skills. Another striking study aiming to explore the effectiveness of using applications in mobile assisted language learning was conducted by Kim and Kwon (2012). In the study, they made a list of the number of smartphone applications on language learning areas when the keyword 'ESL' is searched in Apple's App Store. It can be concluded that because of the technical incompatibility of a mobile device with the nature of writing skills, MALL didn't have considerable influence on writing skills.

3.5.3. Influence on Grammar Instruction

Grammar instruction has always been in the spotlight of language instruction. With the prevailing approval of grammar-translation method for a long time, grammar instruction held in high esteem from both teachers and learners. Through the language instruction history, grammar instruction can be divided into two categories; deductive and inductive grammar instruction. As described in Jean and Simard (2013)'s study, deductive grammar instruction is simply the rule presentation of language which is often associated with Presentation-Practice-Production model of teaching. It is a matter of presenting the rule and practising it in a drill-type exercise and its direction is mainly from general to specific which is also called as the top-down approach. On the other hand, inductive grammar instruction is a bottom-up process from specific to general in which form is not presented directly but in a

meaningful content; and learners are expected to induce the forms. The use of deductive or inductive approach may change according to the nature of target language or characteristics of learners. While the traditional approaches adopted sharp principles on inductive or deductive grammar instruction, contemporary methods tried to combine them and handled the issue from an opportunistic perspective.

Both approaches raised certain problems in grammar instruction. The biggest disadvantage of deductive instruction is the problem of transferring knowledge from short-term to long-term memory, in other words turning learning into the acquisition. Memorize rules-practise with drills process often deals with short-term memory because the process lacks active cognitive operations that transfer the knowledge from short-term to long-term memory. On the other hand, since inductive grammar instruction is a time and energy consuming process and requires high cognitive skills, it may not be convenient for every student.

MALL brought a different perspective to grammar instruction and resolved many of the problems faced in grammar instruction process. It can be said that MALL's main influence on grammar instruction is converting it into a more inductive way with its features and functions. The diverse, dynamic and rich features of mobile apps have made grammar more inducible and perceptible. Also, contextual media use and instant feedback feature eliminated the time-consuming problem of inductive instruc-

tion. Another contribution of MALL to grammar instruction is the integration of grammar instruction with other skills. Pronunciation, reading, writing, speaking, listening and vocabulary can be embedded into grammar instruction via the facilities of mobile devices and flexibility of mobile apps.

3.5.4. Influence on Vocabulary Instruction

Before discussing the influence of MALL on vocabulary instruction, there is a need to summarize the historic progress of vocabulary instruction. In the first practices of language instruction, mostly known as Greek and Roman instruction, the lion's share was on grammar instruction and little focus was on vocabulary. Vocabulary instruction consisted of just the literal equivalents of words and its function was to be able to translate the sentences. The main, perhaps the only, drill on vocabulary was writing the definition over and over. This perception had been carried on for a long time until some new demands and requirements showed up in language instruction. During the World War II, the war conditions created the fundamentals of Audio-Lingual Method. In this perspective, vocabulary instruction was regarded as a supplementary element of speaking outcome and new strategies were developed such as repetition, replacement, single and multiple slot substitutions, restatement etc. With ALM vocabulary instruction gained a momentum which resulted in with a privileged attitude to vocabulary. After this time vocabulary instruction turned out to be exercise-oriented and the focus shifted to 'how to memorize the words?'. Wordlists, write-the-definition, use-it-

in-a-sentence, choose-the-correct-meaning exercises dominated the vocabulary instruction for a very long time. Many studies examined the futility of rote learning and studies were conducted on how to effectively teach vocabulary. Many studies came up with the same conclusion that effective vocabulary instruction is tied to multiple exposures of learners to infer the word meaning. Making inference is regarded as the main tool in this process and rather than a separate vocabulary instruction, it is embedded into and integrated with other skills. Also, the scope of vocabulary is narrowed down with the emergence of contemporary approaches such as content-based learning and learners dealt with the vocabulary that they will need.

All in all, vocabulary instruction includes three main learning techniques; literal, lexical and contextual techniques. All three techniques have strong sides and problems as well. The literal technique is the traditional memorization of native language equivalents of target words. It includes strategies such as look-and-remember or rote verbal rehearsal which is saying the word over and over till it is memorized. The biggest handicap of this technique is obviously quick forgetting. When the words memorized are not associated with contextual meaning, the words are quickly forgotten. Another technique is the contextual technique which revealed the failure of literal technique in transferring the word knowledge from short-term to long-term memory, regarded vocabulary learning as a more cognitive process rather than just memorizing them. This process includes cognitive abilities such as association,

inference, transfer and so on. It changes the nature of vocabulary instruction from learning to the acquisition. According to Rapaport (2005), contextual vocabulary acquisition is the conscious acquisition of word meaning from the context by making an inference. It is a matter of figuring out the meaning of a word from the context with the help of learners' background knowledge, their prior experiences, contextual inferences, sometimes grammatical structures and text coherence. The main handicap of this technique is that it can be time and energy consuming because it requires cognitive abilities which take time to work on and it is not suitable for every learner since, again, it includes intensive cognitive abilities. Lexical technique adopts the main principles of contextual technique and favours that vocabulary should be acquired in a meaningful context and adds vocabulary can be better learned with chunks. It rejects the notion that vocabulary is embedded into grammar, rather grammar can be taught with vocabulary instruction. Computational tools are crucial in lexical approach to analyse the data gathered from technological corpora.

MALL managed to eliminate the drawbacks of vocabulary instruction with the facilities and functions that mobile devices brought. Surprisingly, the literal technique which gradually lost influence after the emergence of the contextual approach started to be favourable again with MALL. User-generated mobile applications resurrected the literal memorization strategy of literal technique because there are thousands of mobile applications on portals

serving to teach words via flashcards. These applications are not built professionally but generated by users who have no scientific expertise on vocabulary teaching because the easiest way of preparing a vocabulary app is to make it a flashcard app that shows the target word on one side and meaning on the other, mostly supported by pictures or example sentences. However, these kinds of apps are highly in demand because learner tendency is always on the easier side. This situation can be regarded as a negative influence of mobile apps on vocabulary instruction. On the other hand, MALL helped contextual approach reduce the troublesome points such as time and energy consuming problem, that is to say professionally designed mobile apps extremely shortened the time spent on word search in contrast to physical dictionaries and offered audio-visual support to help learners infer the meaning. Also, from the point of lexical approach view, MALL contributed much because, as stated above, the lexical approach relies on computational tools to analyse data gathered from technological corpora. For instance, concordance apps are great tools to detect and inspect chunks in texts, which is an indispensable means of contemporary chunk teaching.

4. Literature Review

Mobile assisted language learning has been of great concern for researchers in recent years. It's a fairly productive study area and yields seminal results for researchers. It is widely accepted that the strong integration of mobile phones into our lives and accordingly into education increases the importance of

MALL studies and shows the need to study it thoroughly. Google Scholar which is known to have the largest research database on Web lists 305.000 results for the search term mobile assisted language learning and around 3.900 of them include the term "mobile assisted language learning" in their title. The first research listed on Google Scholar as a result of the search of the phrase 'mobile assisted language learning' dates back to 1992 (a study by Clark and Hooshmand). The studies on MALL can be divided into two periods; before smartphones and after smartphones. In the first period, it can clearly be seen that the main research topics were teaching with SMS, teleconferencing and PDAs. In the second period, with the rich facilities that smartphones offered in mobile devices, there occurred a sharp increase in web-based and app-based researches. Burston (2013) conducted a distinctive statistical study on studies that have MALL implementations between 1994 and 2012. He detected 575 studies on MALL and 345 of them were implementational studies and 103 of them were related to vocabulary instruction. Two years later, Burston (2015) conducted a new bibliographic study on learning outcomes of MALL implementations. Differently, from the first study, he set specific elimination criteria for more accurate results such as inadequate treatment duration and student numbers, design shortcomings, failure to track actual usage, the presence of uncontrolled variables, inadequate control group descriptions, the presence of confounded variables and inadequate statistical analysis. By applying these filters to the managed to find only 19 studies that meet the conditions to successfully

measure the learning outcomes. 11 studies out of 19 were related to MALL and except three studies, all found out significant relations. As these studies show, MALL studies mainly focus on vocabulary instruction and prove the significant contribution of MALL in vocabulary instruction. In this part, the specific studies on the effect of MALL on vocabulary instruction will be presented under two categories. First; the MALL studies on literal vocabulary instruction. Second; the MALL studies on contextual vocabulary instruction.

4.1. MALL Studies on Literal Vocabulary Instruction

Literal vocabulary instruction has always been popular and attracted the attention of both learners and teachers. It is the most common and the first phase of vocabulary learning. For ages, it has been used in English classes and the advantages and disadvantages of it have been discussed by language experts. It involves the memorization of native language equivalents of target words without studying on the contextual use of words. To do so, bilingual words lists, flashcards, oral repetition drills and dictionaries have been used as the core tools of literal vocabulary instruction. After the integration of smartphones into the language instruction, mobile apps promoted the rise of word memorization technique because user-generated mobile apps mostly focused on the memorization of certain words with the help of rich audio-visual facilities that apps offer to users. Along with this shift, the studies that aim to assess the effectiveness of word memorization

gained importance and the number of the studies increased.

Basoglu and Akdemir (2010) conducted a study at a public university in Turkey to detect the vocabulary learning level of learners with the help of a mobile app. Among the 60 university-level Undergraduate Compulsory Preparatory Program students 30 were chosen as the experimental group to study with the mobile apps and the control group students used traditional vocabulary acquisition techniques. A flashcard app was used as the main tool. For six weeks, learners were expected to use the flashcard app to memorize the words both in curricular and extracurricular times. Before and after the study, an 80-question multiple-choice test was administered to both groups and the results were examined. The results indicated that both experimental group and control group showed improvement in vocabulary acquisition, but the experimental group found the process more effective and entertaining in contrast to control group.

Differently, from other researchers, Wu (2015) created a word learning software including words in its database which were alphabetically listed. The app enables learners to select and deselect words to create word pools labelled as known words and unknown words and move from one another. The app includes the native language equivalents of target words with their phonetic transcriptions and lets learners take a sample test from randomly selected words. The participants were 70 4th year medical school students, 35 of which were chosen as the test group and the other 35 as the control group and

they studied nearly for two months. The pre-test results showed no significant difference between the two groups but in the post-test, test group outperformed the control group.

Similarly, Jalalifarahani and Ghovehnodoushan (2011) attempted to seek the effectiveness of MALL on vocabulary instruction. The study was conducted on 55 elementary EFL students divided into two groups. The first group, the experimental one, studied vocabulary with mobile phones and for the control group, realia was used as the main tool to teach vocabulary. For the control group, the words were chosen from their elementary book and 5 words were taught for each session, 30 in total. The experimental group studied vocabulary via SMS messages. They received the English-Persian translation of the words three times a day for ten days. At the end, a 20-item test was administered to students to assess their vocabulary knowledge. Pre-test and post-test results indicated that word learning via SMS outperformed the word learning via realia. However, the difference of the numbers of sessions that experimental and control group had taken was mentioned as the independent variable of the study.

Another SMS-dictionary comparison study was conducted by Alemi Sarab and Lari (2012) with 45 Iranian university level students. Their study focused on finding out if there is a difference in learning vocabulary through SMS or dictionary. To do this, 320 academic words were chosen from seven sub-lists. For 16 weeks, learners received SMS messages including Persian-English meanings of words two times a week, 10 words for each attempt. For the control

group, the dictionary was used as the primary tool to learn the same words. In assessing the performance of learners, pre-test, post-test and a delayed post-test were used. The results of the post-test indicated that both groups showed improvement and no significant difference was observed but the results of the delayed post-test which had been administered 4 weeks after the post-test showed that experimental group outperformed the control group. According to these results, researchers concluded that teaching vocabulary via SMS is an effective way to retain words in long-term memory.

4.2. MALL Studies on Contextual Vocabulary Instruction

The study by Basal, Yilmaz, Tanriverdi and Sari (2016) compared the effectiveness of using mobile applications with traditional activities on the teaching of 40 figurative idioms chosen from Michigan Corpus of Academic Spoken English. The 50 participants were from ELT department of a university in Turkey who are of the upper-intermediate level. Participants were divided into two groups and while the experimental group used a mobile application in presenting the idioms, control group used the traditional pen-paper system. The meaning of the idioms, usage, pictures and example sentences were sent to experimental group as MMS message via WhatsApp Messenger and the control group received the same data as a printed document. 10 MMS messages about the idioms were sent to experimental group every week, four weeks in total. The results of the pre-and post-test of the control group showed significant improvement in idiom knowledge of the learners

which indicated that traditional pen-paper style made a positive contribution to the control group in vocabulary learning. Also, the pre-and post-test results of the experimental group indicated significant improvement which proved the effectiveness of using the mobile application in vocabulary instruction. However, when the post-test results of control and experimental group are compared, it was clearly seen that experimental group's score outperforms the control group's score suggesting that in this study mobile application is far more effective in teaching vocabulary than traditional pen-paper activities.

The study of Fageeh (2013) aimed to explore the benefits of mobile applications in improving vocabulary acquisition and learner motivation. The participants composed of 58 randomly selected students divided into two groups; 27 students for experimental group and 31 students for the control group. Before the training section, a pre-test was administered to both groups. The teacher sent the words he had chosen from the textbook to the learners in the experimental group via WhatsApp Messenger three times a week after each class. Learners are asked to define the words by using a dictionary application, use the words in a sentence they produce and send it back to their friends and teacher for correction. The same process was applied to control group as a traditional way via homework. At the end of the training session, a post-test and a motivation questionnaire were administered to students. The results of the post-test indicated a significant improvement in experimental group's test scores suggesting that

mobile application was fairly effective in vocabulary acquisition in contrast to the traditional way. Also, the motivation scale results of the experimental group were higher than the control group showing the motivating nature of mobile applications in vocabulary instruction.

Another distinctive case study conducted by Ahmad, Sudweeks and Armarego (2015) attempts to reveal the effect of MALL on vocabulary acquisition of six non-native English-speaking migrant women in a small community centre in Western Australia. Along with the vocabulary instruction, a socio-cultural approach was adopted in the design of MALL lessons. The study was conducted under a non-profit program whose objective is to provide a non-formal learning environment for people who want to learn basic conversational English. The training session involves two-hour non-formal conversational sessions each week. As data gathering tools, pre-MALL and post-MALL interviews were used. Learners were provided with tablets that include ESL apps that they could study on. The app in the tablets provided conversational English everyday phrases under five categories. The learners could watch and listen to conversations, practice vocabulary by activities such as picture matching, listen to the word pronunciations, see the use of words in example sentences, practice speaking with audio recording facility. Vocabulary is mostly studied in three steps. In step one, pictures were used to introduce new words and phrases. This is mostly the engagement part of the session. In the second step, learners practice fluency and become familiar with the use of words and

phrases. The third step is the practice part. Learners use their tablets to practice what they learnt. The results of the pre-and-post interviews indicate that sociocultural factors affect migrant women's language learning in general and vocabulary learning in particular. And the responses of the attendees reveal the positive effect of the MALL in vocabulary instruction.

In conclusion, as can be clearly seen from the studies above, MALL has a significant contribution to the acquisition of vocabulary. The studies mentioned above reflect different aspects of MALL such as participants, tools, data gathering ways, evaluations types, learner levels etc. However, no matter what underlying circumstances are, MALL has been proved to be an effective way in vocabulary instruction.

5. Conclusion

Smartphones have turned out to be a significant tool in education and mobile applications act as the key educational components of smartphones. This study attempted to reveal the effectiveness of using smartphones for educational purposes in general and for teaching vocabulary in particular by reviewing the literature. Most of the studies reviewed suggest that mobile applications are effective in vocabulary instruction in general. The vocabulary applications can be categorized under two categories as literal and contextual vocabulary applications because while some applications try to teach vocabulary within a context by promoting cognitive abilities such as inference or guessing, other applications just try to teach the literal meaning of the words by bilingual lists or flashcards. Methodologically it is believed that contextual

instruction is praised over literal instruction but surprisingly the download counts of the literal applications are much higher than the contextual ones (Çelik, Ö., 2018). This tendency shows that mobile applications offer an extensive autonomous way of learning for learners, but this autonomy may result in moving off the methodological basis in learning.

References

- Ahmad, J.** (2011). Intentional vs. incidental vocabulary learning. *Interdisciplinary. Journal of Contemporary Research in Business*, 3(5), 67.
- Ahmad, K. S., Sudweeks, F., and Armarego, J.** (2015). Learning English vocabulary in a Mobile Assisted Language Learning (MALL) environment: A sociocultural study of migrant women. *Interdisciplinary Journal of e-Skills and Life Long Learning*, 11, 25-45.
- Aitchison, J.** (2012). *Words in the mind: An introduction to the mental lexicon*. John Wiley and Sons.
- Alali, F. A., and Schmitt, N.** (2012). Teaching Formulaic Sequences: The Same as or Different From Teaching Single Words?. *TESOL Journal*, 3(2), 153-180.
- Alemi, M., Sarab, M. R. A., and Lari, Z.** (2012). Successful learning of academic word list via MALL: Mobile Assisted Language Learning. *International Education Studies*, 5(6), 99-109.
- Alipour Madarsara, F., Youhanaee, M., Barati, H., and Nasirahmadi, A.** (2015). Intentional vs. incidental vocabulary learning through games by young EFL Persian speakers. *International Journal of Research Studies in Educational Technology*, 4(1).
- Anderson, R. C., and Freebody, P.** (1979). *Vocabulary Knowledge*. Technical Report No. 136.
- Asher, J. J.** (1981). The total physical response: Theory and practice. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 379(1), 324-331.
- Barcroft, J.** (2004). Second language vocabulary acquisition: A lexical input processing approach. *Foreign Language Annals*, 37(2), 200-208.
- Barcroft, J., Schmitt, N., and Sunderman, G.** (2011). Lexis. In J. Simpson (Ed.), *The Routledge Handbook of Applied Linguistics* (pp. 571-583). Abingdon, UK / New York: Routledge
- Basal, A., Yilmaz, S., Tanriverdi, A., and Sari, L.** (2016). Effectiveness of Mobile Applications in Vocabulary Teaching. *Contemporary Educational Technology*, 7(1), 47-59.
- Basoglu, E. B., and Akdemir, Ö.** (2010). A comparison of undergraduate students' English vocabulary learning: Using mobile phones and flash cards. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 9(3).
- Bensoussan, M., and Laufer, B.** (1984). Lexical guessing in context in EFL reading comprehension. *Journal of Research in Reading*, 7(1), 15-32.
- Biemiller, A., Rosenstein, M., Sparks, R., Landauer, T. K., and Foltz, P. W.** (2014). Models of vocabulary acquisition: Direct tests and text-derived simulations of vocabulary growth. *Scientific Studies of Reading*, 18(2), 130-154.
- Burston, J.** (2015). Twenty years of MALL project implementation: A meta-analysis of learning outcomes. *ReCALL*, 27(1), 4-20.
- Calabrich, S. L.** (2016). *Learners' Perceptions of the Use of Mobile Technology in a Task-Based Language Teaching Experience*. *International Education Studies*, 9(12), 120-136.
- Çelik, Ö.** (2018). *The effect of using mobile applications on literal and contextual vocabulary instruction* (Unpublished Master's Thesis) Balikesir University, Balikesir, Turkey
- Chen, Y., Carger, C. L., and Smith, T. J.** (2017). Mobile-assisted narrative writing practice for young english language learners from a funds of knowledge approach. *Language learning and technology*, 21(1), 28-41.
- Clark, J. L., and Hooshmand, D.** (1992). "Screen-to-screen" testing: An exploratory study of oral proficiency interviewing using video teleconferencing. *System*, 20(3), 293-304.
- Coskun, A.** (2016). Causes of the 'I can understand English but I can't speak' Syndrome in Turkey. *i-Manager's Journal on English Language Teaching*, 6(3), 1.
- Crandall, J.** (1999). *Content-based instruction (CBI)*. Concise encyclopedia of educational linguistics. Oxford, UK: Cambridge University Press.
- Cunningham, J. W., Cunningham, P. M., and Arthur, S. V.** (1981). *Middle and secondary school reading*. Longman Publishing Group.
- Czerska-Andrzejewska, D.** (2016). Mobile assisted language learning. *Zeszyty Glottodydaktyczne*, 2016(Zeszyt 6 (2016)), 43-52.

- Dictionary of Contemporary English** (2016), 1st ed. [online] Longman. Available at: <http://www.ldoceonline.com/dictionary/vocabulary> [Accessed 30 Apr. 2016].
- Ellis, R.** (2003). Task-based language learning and teaching. Oxford University Press.
- Ellis, R.** (2009). Task-based language teaching: Sorting out the misunderstandings. *International Journal of Applied Linguistics*, 19(3), 221-246.
- Fageeh, A. A. I.** (2013). Effects of MALL applications on vocabulary acquisition and motivation. *Arab World English Journal*, 4(4).
- Gattegno, C.** (2010). Teaching foreign languages in schools: The silent way. *Educational Solutions World*.
- Goh, C. C.** (2000). A cognitive perspective on language learners' listening comprehension problems. *System*, 28(1), 55-75.
- Harmer, J.** (1991). The practice of English language teaching. London/New York.
- Holmes, E.** (1934). Vocabulary instruction and reading. *The Elementary English Review*, 11(4), 103-110.
- Huckin, T., and Coady, J.** (1999). Incidental vocabulary acquisition in a second language. *Studies in Second Language Acquisition*, 21(2), 181-193.
- Jackson, H., and Amvela, E. Z.** (2007). *Words, meaning and vocabulary: an introduction to modern English lexicology*. Bloomsbury Publishing.
- Jalalifarahani, M., and Ghovehnodoushan, M.** (2011). MALL and Vocabulary Learning in Elementary Students. Retrieved May, 19, 2016.
- Jean, G., and Simard, D.** (2013). Deductive versus inductive grammar instruction: Investigating possible relationships between gains, preferences and learning styles. *System*, 41(4), 1023-1042.
- Jones, C., and Fortescue, S.** (1987). Using computers in the language classroom. Addison-Wesley Longman Limited.
- Kaivanpanah, S., and Alavi, S. M.** (2008). The role of linguistic knowledge in word-meaning inferencing. *System*, 36(2), 172-195.
- Khoii, R., and Sharififar, S.** (2013). Memorization versus semantic mapping in L2 vocabulary acquisition. *ELT journal*, 67(2), 199-209.
- Kim, H., and Kwon, Y.** (2012). Exploring smartphone applications for effective mobile-assisted language learning. *Multimedia-Assisted Language Learning*, 15(1), 31-57.
- Klopfner, E., Squire, K., and Jenkins, H.** (2002). Environmental detectives: PDAs as a window into a virtual simulated world. In *Wireless and Mobile Technologies in Education, 2002. Proceedings. IEEE International Workshop on* (pp. 95-98). IEEE.
- Kominsky, J. F., and Keil, F. C.** (2014). Overestimation of knowledge about word meanings: The "misplaced meaning" effect. *Cognitive science*, 38(8), 1604-1633.
- Krashen, S.** (1989). We acquire vocabulary and spelling by reading: Additional evidence for the input hypothesis. *The modern language journal*, 73(4), 440-464.
- Krashen, S. D.** (1985). *The input hypothesis: Issues and implications*. Addison-Wesley Longman Ltd.
- Lan, Y. J., Sung, Y. T., and Chang, K. E.** (2007). A mobile-device-supported peer-assisted learning system for collaborative early EFL reading.
- Larsen-Freeman, D., and Anderson, M.** (2013). *Techniques and Principles in Language Teaching 3rd edition*. Oxford university press.
- Lessard-Clouston, M.** (2013). *Teaching Vocabulary*. TESOL International Association. 1925 Ballenger Avenue Suite 550, Alexandria, VA 22314.
- Levy, M.** (1997). Computer-assisted language learning: Context and conceptualization. Oxford University Press.
- Lewis, M., and Gough, C.** (1997). Implementing the lexical approach: Putting theory into practice (Vol. 3, No. 1, pp. 223-232). Hove: Language Teaching Publications.
- Littlewood, W.** (1981). *Communicative language teaching: An introduction*. Cambridge University Press.
- Littlewood, W.** (1996). "Autonomy": An anatomy and a framework. *System*, 24(4), 427-435.

- Lotfi, G.** (2012). A questionnaire of beliefs on English language listening comprehension problems: Development and validation. *World Applied Sciences Journal*, 16(4), 508-515.
- Marslen-Wilson, W., Tyler, L. K., Waksler, R., and Older, L.** (1994). Morphology and meaning in the English mental lexicon. *Psychological review*, 101(1), 3.
- Miangah, T. M., and Nezarat, A.** (2012). Mobile-assisted language learning. *International Journal of Distributed and Parallel Systems*, 3(1), 309.
- Nagy, W. E.** (1995). On the role of context in first-and second-language vocabulary learning. Champaign, Ill.: University of Illinois at Urbana-Champaign, Center for the Study of Reading..
- Naismith, L., and Corlett, D.** (2006). Reflections on success: A retrospective of the mLearn conference series 2002-2005. In *mLearn 2006: Across generations and cultures* (pp. 29-pages).
- National Reading Panel.** 2000. Teaching children to read: An evidence-based assessment of the scientific research literature on reading and its implications for reading instruction. Washington, DC: National Institute of Child Health and Human Development.
- O'Reilly, T.** (2005). *What is web 2.0?*. 2nd ed. New York: Radar Publishing.
- Oxford Learner's Dictionary** (2016), 1st ed. [online] Available at: <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/vocabulary?q=vocabulary> [Accessed 30 Apr. 2016].
- Poulin-Dubois, D., Graham, S., and Sippola, L.** (1995). Early lexical development: The contribution of parental labelling and infants' categorization abilities. *Journal of Child Language*, 22(02), 325-343.
- Rapaport, W. J.** (2005). In defence of contextual vocabulary acquisition: How to do things with words in context.
- Rapaport, W. J., and Kibby, M. W.** (2002). Contextual vocabulary acquisition: A computational theory and educational curriculum.
- Rapaport, W. J., and Kibby, M. W.** (2010). Contextual vocabulary acquisition: From algorithm to curriculum. In *Integration of Knowledge Intensive Multi-Agent Systems*, 2003. International Conference on (pp. 306-311). IEEE.
- Rashidi, N., and Ganbari Adivi, A.** (2010). Incidental vocabulary learning through comprehension-focused reading of short stories. *Journal of English Language Teaching and Learning*, 2(217), 111-129.
- Richards, J. C., and Rodgers, T. S.** (2014). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge university press.
- Sapargul, D., and Sartor, V.** (2010). The Trans-Cultural Comparative Literature Method: Using Grammar Translation Techniques Effectively. In *English Teaching Forum* (Vol. 48, No. 3, pp. 26-33). US Department of State. Bureau of Educational and Cultural Affairs, Office of English Language Programs, SA-5, 2200 C Street NW 4th Floor, Washington, DC 20037.
- Sarani, A., and Sahebi, L. F.** (2012). The Impact of Task-Based Approach on Vocabulary Learning in ESP Courses. *English Language Teaching*, 5(10), 118-128.
- Shahzad, A., and Derakhshan, A.** (2011). The effect of instruction in deriving word meaning on incidental vocabulary learning in EFL context. *World Journal of English Language*, 1(1), 68.
- Sharples, M., Taylor, J., and Vavoula, G.** (2010). A theory of learning for the mobile age. *Medienbildung in neuen Kulturräumen*, 87-99.
- Smith, S., Kilgarriff, A., and Sommers, S.** (2008). Making better wordlists for ELT: Harvesting vocabulary lists from the web using WebBootCat. Retrieved from.
- Sonbul, S., and Schmitt, N.** (2009). Direct teaching of vocabulary after reading: is it worth the effort?. *ELT journal*, ccp059.
- Tabrizi, A. R. N., and Feiz, F. S.** (2016) The Effect of Deliberate Versus Incidental Vocabulary Learning Strategy on Iranian High School Students' Vocabulary Learning.
- Thornbury, S.** (2006). *How to teach vocabulary*. Pearson Education India.
- Traxler, J.** (2007). Defining, Discussing and Evaluating Mobile Learning: The moving finger writes and having writ.... *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 8(2).
- Tuik.gov.tr.** (2017). Turkish Statistic Foundation. [online] Available at: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=45 [Accessed 1 Jul. 2017].

Valarmathi, K. E. (2011). Mobile assisted language learning. *Journal of Technology for ELT*, 2(2), 1-8.

Wang, S., and Smith, S. (2013). Reading and grammar learning through mobile phones. *Language Learning and Technology*, 17(3), 117-134.

Warschauer M. (1996) "Computer Assisted Language Learning: an Introduction". In Fotos S. (ed.) *Multimedia language teaching*, Tokyo: Logos International: 3-20.

Wharton, C. P. (2010). *Changing Associations: The Effect of Direct Vocabulary Instruction on the Word Associations of Japanese College Students* (Doctoral dissertation, University of Birmingham).

Wilkins, David A. (1972). *Linguistics and Language Teaching*. London: Edward Arnold.

Wu, Q. (2015). Designing a smartphone app to teach English (L2) vocabulary. *Computers and Education*, 85, 170-179.

Zimmerman, C. B. (1997). Historical trends in second language vocabulary instruction. *Second language vocabulary acquisition*, 5-19.

Suat Özkan'ın Bakış Açısından Yaşlılık Olgusu

Uğur KESKİN¹

Öz

Bu çalışma, yaşlılık olgusuna/sürecine ilişkin olarak ileri sürülen olumlu ve olumsuz yaklaşımları belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Yaşlılık olgusuna yönelik olarak gerek yazılı tarih boyunca ve gerekse çağdaş literatürde çok sayıda eser yazılmıştır. Karikatürist Suat Özkan, 1990'lı yıllarda "Kırık Leblebi" başlıklı karikatür çizimlerinde yaşlılık temasını işleyen karikatürler yayınlamıştır. Özkan, yıllara yayılan ve yüzlerce karikatürden oluşan bu geniş arşiv içinde yaşlılık olgusunu kapsayıcı ve kuşatıcı bir şekilde ele almıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden içerik incelemesi tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada, Özkan'ın çizimleri, kökeni Antik Yunan sofist öğretisine dayanan düalist anlayışa dayalı olarak, yaşlılığa ilişkin olumlu ve olumsuz vurgulamaların işlendiği çizime dayalı anlatımlar, kategorizasyona tabi tutulmuştur. Sonuç olarak, Özkan'ın çizimlerinin olumlu ve olumsuz temalar bakımından dengeli bir dağılım ortaya koymakta olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yaşlılık alanındaki Türkçe literatürün, aktarmacılığa dayalı anlayışı benimsediği ve özellikle tarihsel süreç içinde yaşlılık olgusunu ele alan filozofların birincil kaynak eserleri üzerinde felsefi derinlik bakımından yeterli ölçülere sahip araştırmaların yürütülmediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, Mizah, Suat Özkan.

Old Age from Suat Özkan's Perspective

Abstract

This study basically aims to determine positive and negative approaches towards "old age" concept / process. A lot of literary works have been written on "old age" concept throughout history as well as in today's modern literature. Caricaturist Suat Özkan published caricatures dealing with the theme "old age" under the title "Kırık Leblebi" in 1990s. Ozkan has covered and elaborated the concept of old age in this vast archive of years, spanning hundreds of cartoons. The results proved that this assumption was met successfully. The study uses discourse analysis method, which is a qualitative research method. The drawings by Suat Özkan were categorized in terms of positive and negative themes regarding "old age" and based on the dualist mentality of Ancient Greek sophist discipline. The results revealed that the drawings by Suat Özkan focused on both positive and negative themes in a balanced way. In addition, it was found that Turkish literature on "old age" mainly adopts a mentality based on eclecticism and lacks research that is quality enough in terms of the use of first hand resources written by philosophers as well as the presence of philosophical background.

Keywords: Old Age, Humor, Suat Özkan

¹ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, ugurkeskin@anadolu.edu.tr

Bu makale URKUND programı yardımıyla intihale karşı kontrol edilmiştir.

Giriş

“Yaşlılık”, genç ve daha ileri yaşta olanların bireyüstü düzlemlerde karşılaştırılmaları sonucunda bu olguya ilişkin atıflar, basma-kalıp tipler ve önyargılar şeklinde ortaya çıkan bir kavram olarak gündeme gelmektedir. Yaşlılar bazen pozitif, bazen ise negatif özelliklerle anılmaktadırlar. Yaşlılara yönelik pozitif (yaşlılara saygı, tecrübe, bilgelik) ve negatif (muhafazakâr, ulusal, ekonomiye yük, öğrenme kabiliyeti olmayan) atıflar arasındaki gidiş gelişler şeklinde belirginlik kazanmaktadır (Tufan, 2014: 10).

Yukarıda aktarılan yaşlılık olgusuna ilişkin anlatım, yaşlılık olgusuna bakış açıları bakımından ikili bir ayrımın varlığını işaret etmektedir. Bu ayrımın düşünsel temellerine inildiğinde ise düalist bir yol ayrımının oluştuğu ve özünde birbirine karşıt iki yaklaşım olan “idealizm” ve “materyalizm” anlayışının belirginleştiği görülmektedir. İdealist anlayış, Platon’dan günümüze kadar yüzlerce düşünür ve yazar tarafından benimsenerek kuramsal ve yaşamsal alanlara taşınmıştır. Başta Aristoteles olmak üzere, bir diğer grup düşünür ve yazar ise, materyalist görüşün temsilcileri olarak düşünce ve eserlerini ortaya koymuşlardır. Bu makalede, Platon ile Aristoteles’in görüşleri doğrultusunda şekillenen bakış açılarının, “yaşlılık” olgusu özelindeki çağdaş yansımaları tartışılmıştır. Söz konusu tartışma (izah biçimi), kökeni, Antik Yunan Sofist öğretisi doğrultusunda (şekillenen ve Weber tarafından bilimsel literatüre kazandırılan “ideal tip” anlayışı ekseninde) yürütülmüştür.

Antik Çağlardan Günümüze Yaşlılık Olgusu

Kesinlikle kabul edilen bir şey varsa, o da, bugüne kadar incelenen bütün ilkel toplumlarda daima bir iktidar kişiselleşmesinin izlerine rastlandığıdır. Adına ister din adamları, büyücüler, aile reisleri, ister yaşlılar ya da yetenekliler densin, küçük bir grup, toplumda yönetimi elinde tutmuştur (Duverger, 1986: 8). Dünyanın en eski yazılı kaynaklarına ulaşılabilen medeniyetleri Mezopotamya’da kurulmuştur. Mezopotamya toplumlarındaki şehir devletleri, yaşlılar tarafından yönetilmiştir (Armstrong, 2006: 46). Bir diğer deyişle Mezopotamya medeniyetlerinde yaşlıların egemen olduğu yönetim biçimi yani gerontokrasi anlayışı benimsenmiştir. Bilindiği üzere gerontokrasi kavramı, genellikle üst düzey karar alma mercilerde ve yönetsel mekanizmaların başında en yaşlı erkeklerin hâkimiyetinin bulunduğu yönetim anlayışını ifade etmektedir.

Mezopotamya toplumlarına örnek teşkil etmesi bakımından, Sümer toplumuna bakıldığında, kent devletleri düzeninde yapılaşmış oldukları görülmektedir. Sümer kent devletleri, bir araya gelen yurttaşlar topluluğunca yönetilmiştir. Bu seçkin yurttaşların başında bir önder yönetici bulunmaktaydı. Sümerliler, tanrıların da liderlerinden kurulu Yüce Kurul tarafından yönetildiğine inanırlardı. Ayrıca yaşlılar ve önde gelenler toplumda siyasal bir ağırlık taşımaktaydı (Timuçin, 2000: 61).

Roma dönemindeki mitolojik anlayışa bakıldığında ise kapı tanrısı olarak bilinen İkiyüzlü Janus, dikkat çekmektedir. Biri öne biri arkaya bakan iki yüzü olan Janus’un genç yüzü

ileriye, geleceğe, yaşlı olan yüzü ise geriye, geçmişe bakmaktadır. Bu tür bir tanrı betimlemesi, Roma döneminde, tanrı Janus heykelleri aracılığıyla somut betimlemelere dönüştürülen anlayışın, insan yaşantısının gençlik ve yaşlılık dönemlerinin tipik niteliklerini yansıtmakta olduğu görülmektedir.

Yaşlılık olgusunun, Türk dünyasındaki en eski anlatılarına bakıldığında, Oğuz Kağan destanının Uluğ Türk'ünün şahsında ilk örneği görülen bilge devlet adamı, Manas'ta Bekay, Dede Korkut Destanında Dede Korkut, diğer anlatılarda ise İrkıl Ata, Yuşi Hoca gibi isimlerle anılmakta olduğu görülmektedir. Türklerin şaman ve kam geleneğinin devamını hatırlatan Korkut Ata profili, yaşlı, töreleri yürüten, doğaüstü ve doğa olayları arasındaki ilişkileri düzenleyen bir karakter olarak belirginlik kazanmaktadır (Yardımcı, 2007: 53). Özellikle Oğuz Kağan Destanı'nda yaygın bilinen şekliyle "Dede Korkut" adındaki *dede* kelimesinin "Korkut" adı kadar eski olmadığı ve efsanevi Korkut'un yaşlılığını nitelendirmek için asıl ada sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Dede Korkut; hükümdarlara öğüt veren ak saçlı, ak sakallı, engin bilgisi ve deneyimi olan, bilge Türk ihtiyarlarından biri olarak betimlenmektedir (Yılmaz, 2005: 15-16).

Yukarıdaki kısa anlatımlardan da anlaşılacağı üzere insanoğlu, yazılı olmayan devirlerden itibaren yaşlılık konusunda çeşitli anlayışları benimsemeye başlamışlardır. Yazılı kaynakların ortaya çıkması sonrasında ise tahlil edilebilir bilgi birikiminin en belirgin örnekleri Antik Yunan döneminden itibaren kendini gös-

termeye başlamıştır. Bu alanda yazılı eser bırakan filozofların başında Platon gelmektedir. Platon, *Devlet* adlı eserinde iş yapma konusunda öğrenmeyle elde edilenlerin, uygulamayla geliştirilebileceğini (2010: 223) ifade ederek tecrübenin önemini vurgulamış, özellikle yönetim kademelerinin emanet edilmesi gereken bireylerin, eğitim ve yaşın olgunlaştırdığı kişiler olması gerektiğini belirtmiştir (Platon, 2010: 221). Platon, yönetim alanında yaşlıların egemen olduğu gerontokratik bir yönetim anlayışının benimsenmesi gerektiği vurgusunu, Sokrates ile Glaukon arasında geçen bir diyalog olarak şu şekilde aktarmıştır (Platon, 2010: 127):

Sokrates: Kimlerin yöneteceğini, kimlerin yönetileceğini saptamak gerekir değil mi?

Glaukon: Kuşkusuz evet.

Sokrates: Yaşlıların yönetmesi, gençlerin de yönetilmesi gerek besbelli.

Glaukon: Tabii.

Sokrates: Yaşlılar arasında da en iyilerinin.

Glaukon: Öyle.

Platon ile aynı dönemlerde yaşamış filozoflardan olan, hazırcevaplığıyla bilinen ve arkasında yazılı bir eser bırakmamış olan Sinoplu Diyojen de yaşlılık olgusuna olumlu yönleriyle bakmıştır. Üçüncü yüzyılda yaşamış olan Laeritos, felsefe dünyasını tanıtan en kapsamlı ve en temel kaynağı olan *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* adlı yapıtında Diyojen'in yaşlılık olgusuna bakışını şu şekilde ifade etmiştir (Laeritos, 2017: 265): "Yaşlı bir adamın, gerisini boş ver" diyenlere, "Ne yani?" diye karşılık verdi, "stadyum koşusuna çıksam, bitiş çizgisine yaklaştığımda boş vermem mi gerek, yoksa daha da çabalamam mı?"

Tevrat'ta yaşlıların saygınlığı ve bilgeliği üzerinde durulmaktadır (Lehr, 1994, aktaran, Güleç ve Tekbaş, 1997: 370). İslam dini, her kademedeki insana önem vermekte ve hiçbir insanı dışlamamaktadır. Kur'an'a göre yaşlı insan, çevresindeki insanlara her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Bu gerçekten hareketle, yaşlılara gereken ilgi ve sevginin gösterilmesi, onların bakımlarının sağlanması önemle istenmektedir (Abay ve Bekaroğlu Doğan, 2012: 44).

Romalı düşünür Marcus Tullius Cicero (M.Ö. 106-43), *Yaşlılık ve Dostluk* adlı eserini, isminden de anlaşılacağı üzere bu iki konuyu ele alacak şekilde başlıca iki bölümde kaleme almıştır. Tümüyle yaşlılık konusunu işlemiş olduğu kitabın birinci bölümünde Cicero, dengeli bir anlatım sergilemiş, yaşlılığın olumlu ve olumsuz yönlerini ayrıntılı olarak açıklamıştır (Cicero, 1998). Yaşlılığı, insanların başına çöken bir yük ve katlanılması gereken bir süreç olarak gören görüş ile; yaşlılığı hiçbir zaman yük olarak görmeyen, doğal zorunlulukların hiçbirinin kötü görülemeyeceği görüşünü karşılıklı olarak ortaya koymuştur. Ancak düşüncesizlerin yaşlılığını kolaylaştırarak avuntuları olmadığını, bilge insanın ise yaşlılığa uysallıkla ve sızlanmadan katlanacağını ifade etmiştir. Yaşlı bireylerin, tutkuların zincirinden kurtulduklarını, yaşlılığa ilişkin sızlanmaların tümüne yol açan suçun yaşta değil, insanın huyunda olduğunu ileri sürmüş, huysuzluk ve tersliğin insana her çağda olumsuz yansıtacağını belirtmiştir. Cicero, yaşlılık ile ilgili olarak değindiği her konuyu iki yönlü olarak ele almış fakat çoğunlukla olumlu pencereden bakarak yaşlılığı

olumlayan yönleri çok daha ön plana çıkarmıştır.

Thomas More, *Utopia* adlı eserinde, toplumsal yaşantıda görmüş olduğu bozuklukların yaşanmadığı ütöpik bir devlet hayalini betimlemiştir. İnsan yaşayışı bakımından birçok konuyu ele alan More, yaşlıları toplumda örnek teşkil edecek bir konumda ifade etmiş ve gençler üzerinde etkin rolleri bulunan bir konumda betimlemiştir. Bu etkin rol, toplu olarak yenilen yemek düzeninde bile kendini belli etmektedir. Aşağıdaki aktarım, söz konusu yemek yeme düzeni içinde yaşlılara atfedilen önemi açıklamaktadır (More, 2003: 87):

Yemek masasına çaprazlama yerleştirildiği için tüm salona hâkim olan şeref masasında, topluluğun en yaşlı iki üyesi yer alır. Gençlerin yanında yaşlılar sıralanır. Gençler, aralarında yaşlı insanlar bulunduğunda onlara duydukları saygıdan dolayı, uygunsuz söz ve davranışta bulunmaktan kaçınırlar çünkü masada söylenen herhangi bir söz ya da yapılan herhangi bir hareketin, gençlerin her iki yanında yer alan yaşlıların gözünden kaçması mümkün değildir.

Fransız filozof Bacon, *Denemeler* adlı kitabının “Gençlik Yaşlılık Üstüne” başlıklı bölümünde yaşlılığın verdiği olgunluğun, geçmiş deneyimlerinin alanına giren işlerde insana yol gösterebileceğini fakat yeni durumlar karşısında şaşırmalara yol açabileceğini ileri sürmüştür (Bacon, 1986: 213). Bacon'a göre gençler dik başlı davranmaktadırlar, yaşlılar ise hep eksiklikler bulmakta, uzun uzun danışmakta ve serüvene yanaşmamaktadırlar. Yaşlılarla gençlerden bir arada yararlanmak yerinde bir davranıştır. Zira böylece bu iki çağın karşılıklı iyi yönleri, eksik yönlerini gidermektedir. Bu durum, gençlerin yaşlılar iş başındayken onlardan çok

şey öğrenmelerini de sağlamaktadır. Yaşlılar yetkinin tadını çıkarırken, gençler de sevilmenin, beğenilmenin tadını çıkarabilmektedirler (Bacon, 1986: 214).

Yaşlılık, özellikle Doğu dünyasındaki düşünürlerin eserlerinde sıkça yer verilen bir konu olarak dikkat çekmektedir. İnsanlara, yöneticilere ve hükümdarlara yol gösterici niteliği bulunan nasihatname/pendname (öğüt verme) türü eserler, özel olarak bu amaçla kaleme alınmışlardır. Bu tür eserlerin çok sayıda olması, söz konusu eserlerden alıntı yaparak bu makaleye aktarılmasını olanaksız kılmaktadır. Bu nedenle aşağıdaki anlatımlarda, sınırlı bazı örnekler vermekle yetinilmiştir.

On birinci yüzyıl düşünürlerinden olan Keykavus, öğüt kitabı olarak yazdığı eserinde, “Gençliği ve Yaşlılığı Bilmek”, “Zamanla Dolan Bardak” ve “İhtiyar ve Yay” başlıkları altında yaşlılık konularını ele almış, Aristoteles’ten ve diğer çeşitli anlatımlardan da örnekler vererek yaşlılığın, olumlu ve olumsuzluğa kaynaklık edebilecek yönlerini izah etmiştir (Keykavus, 2008: 59-63). Bir başka on birinci yüzyıl düşünürü Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig* adlı eserinin “Her Yaratılan, Vakti Gelince Ölümün Acısını Tadacaktır” başlıklı bölümünde yaşlılık sürecinin doğal ve bilinen yönlerine, geri döndürülemez oluşuna defaten değinmiştir. Hacip, eserinde hükümdar Gündoğdu ile veziri Ay-doldu isimli başlıca iki anlatım karakteri aracılığıyla öğütler vermiştir. Hacip’in Yaşlılığa ilişkin genelgeçer gerçeklikler ve öğütlerinin bir kısmı aşağıda aktarılmıştır (Hacip, 2005: 55-57):

*Yükselen her şey mutlaka bir gün alçalır.
Parlayan söner, yürüyen de yorularak çöker.
Kim bir şeyin zirvesine ulaşmayı düşünürse,
yükselmesinin sona erişini beklemiş demektir.
Kemale eren inişe başlar. Aydoldu her isteğine kavuşmuştu, mutluydu ama onunda inişi başlamıştı. Dolunayı yavaş yavaş küçülmeye başladı. Sıcak yaz günleri yerini kara kışa bıraktı. Günlük yaşayışındaki düzen bozuldu. Gönlüne sıkıntılar geldi. Organları arasında baş gösteren uyumsuzluktan ötürü gücü kuvveti kesildi. Beli büküldü, yemek bile yiyemez oldu... İnsan hiç ihtiyarlamayıp hep genç kalsa idi, o gençlik günleri ne güzel olurdu... Yükselen her şey düşmeye mahkumdur. Her yokuşun bir inişi, her tepenin bir çukuru vardır. Her sevincin bir kederi, her lezzetin bir acısı vardır.*

On ikinci yüzyılda Edip Ahmet Yükneki tarafından Doğu Türkçesi ile yazılmış olan *Atabetü'l Hakayık* adlı eser, yörenin yöneticisine sunulmuş bir ahlak ve öğüt kitabıdır. Öğütlerinde ileri sürdüğü görüşlerini, ayet ve hadislerle destekleyen Yükneki, kitabının “Dünya Bir Konak Yeridir” başlıklı bölümünde şu görüşlere yer vermiştir (Yükneki, 2009: 21-23): Genç, ihtiyarlar; yeni eskir; güçlü çöker, kuvveti gider... dolan her şey mutlaka azalır, tam olan da eksilir. Her mamur şey sonunda harap olur... Dünya, bir elinde bal tutarken diğer elinde ağı (zehir) sunar. Önce baldan bir parça tattırarak ağzını sulandırır, sonra da kadehine zehir koyarak sunar.

On ikinci yüzyıl İran edebiyatının önde gelen şairi olan Nizami, genel anlamda dünya hayatının geçiciliğini, özel olarak ise gençlik yıllarının hızla sona ererek yaşlılık dönemine girildiğini, yaşlılık döneminde de çeşitli olumsuzluklarla karşılaşmakta olduğunu eserinde işlemiştir (Nizami, 2009: 118-121; 158-163). Nizami ile yaklaşık olarak aynı devirde yaşamış olan Turtuşi’nin oldukça hacimli olan (Türkçe çevirisi 592 sayfa) *Siracu'l Müluk* adlı kitabı 64

başlıktan oluşmaktadır. “Hükümdarlara Öğütler” adlı başlık, kitabın ilk başlığı olup, 56 sayfalık hacmiyle, kitabın en kapsamlı bölümünü teşkil etmektedir. Turtuşî bu bölümde onlarca farklı kaynak ve örnek üzerinden gençlik-yaşlılık tezatını işlemiştir. Genel anlamda hayatın fani oluşunu vurgulamış, yaşlılık özelinde ise yaşlılığın beraberinde getirmiş olduğu eksiklik ve zorlukları ele almıştır (Turtuşî, 2011: 47-53).

On üçüncü yüzyılda yaşamış olan Mevlana, yaşlılığın kaynaklık ettiği fiziksel sorunlara değinmiştir (Mevlana, 2005: 92-93). Mevlana, eserleri ve düşüncesiyle birçok düşünürü etkilemiştir. Mevlana'dan yaklaşık iki yüzyıl sonra eserler veren Molla Cami, *Salaman ve Absal* adlı eserinde Mevlana'ya atıfta bulunmuştur (Molla Cami, 2004: 33). Mevlana ile benzer bir bakış açısına sahip olan Molla Cami de yaşlılık sürecine ilişkin olarak, yaşın ilerlemesi nedeniyle ortaya çıkan fiziksel ve düşünsel yetersizlikler konusuna vurgu yapmıştır (Molla Cami, 2004: 32-33).

On üçüncü yüzyıl düşünürlerinden olan Sadi Şirazi, sekiz ana bölümden oluşan *Gülistan* adlı eserinin altıncı bölümünü “Düşkünlük ve Yaşlılık” başlığı altında kaleme almıştır (Şirazi, 2005). Özellikle Doğu dünyası üzerinde derin izler bırakan ve divan şiiri üzerinde etkide bulunan Şirazi'nin kitapları birçok İslam ülkesinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Şirazi, *Gülistan* adlı kitabının altıncı bölümünde yaşlılığın hem

olumlu hem de olumsuz yönlerini ele alarak bu konuda dengeli bir anlatım ortaya koymuştur (Bkz. Şirazi, 2005: 197-204).

1421-1451 yılları arasında Osmanlı padişahı olan Sultan Murad Han (II. Murad), şehzade olan oğlu Fatih Sultan Mehmed'e ahlaki ve sosyal öğütler içeren *Nasihati Sultan Murad* adlı kitabı kaleme almıştır. Günümüz Türkçesine Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler olarak çevrilen kitap, görece² hacimli tek bir bölümden oluşmaktadır. Kitabın, günümüz Türkçesine çevrilen kısmı 51 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın ilk dört sayfası “Sunuş” kısmını teşkil etmekte, geri kalan kısım ise “İhtiyarlığın Övülmesi Üzerine” başlığını taşımaktadır. Sultan Murad Han, kitabının adından da anlaşıldığı üzere, yaşlılığı olumlayan ayrıntılı ve uzun anlatımlar gerçekleştirmiştir (Sultan Murad Han, 1978). Söz konusu olumlu anlatımların tam tersi sayılabilecek ve yaşlılığın neden olduğu olumsuzluklara ilişkin tek yanlı vurgulamalara ise Katip Çelebi'nin *Takvimü't Tevarih* adlı eserinde rastlanılmaktadır (Çetindağ, 2003. 148-149).

Çağdaş Literatürde Yaşlılık Olgusu

İkinci dünya savaşından sonra yaşlılık ile ilgili bilimsel çalışmalar giderek artmaya başlamış ve teoriler geliştirilmeye başlamıştır. Yaşlılık ile ilgili bilimsel çalışmalar, uzun süre tıp biliminin etki alanı içinde devam etmiş ve geliştirilen teoriler biyolojik temelli olmuştur.

² Tercüman Yayınları tarafından yayınlanan Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler adlı kitap, 19.5 X 13 cm ebatlarında bir okuma kitabıdır. İç kapak ve künyesi dahil 157 sayfadan oluşan kitabın başlangıç sayfalarında eser ve yazarı ile diğer genel bilgilere yer verilmiştir. Kitabın 41 ile 80. sayfaları, Osmanlıca

aslı olan “Nasihati Sultan Murad” başlığı altında yapılandırılmış, 81 ile 132. sayfalar ise “Bugünün Diliyle” başlığını taşımaktadır. Kitabın geri kalan kısmı ise sözlük ve açıklamalar bölümünden oluşmaktadır.

Daha sonraki yıllarda ise yaşlılık konusundaki disiplinler arası çalışmalar giderek artmaya başlamıştır (Kulaksızoğlu ve Diğ., 2012: 14).

Yaşlılık, yaşamın tüm alanlarında yaygın bir kayıp duygusunun yaşandığı, kişinin bedensel, psikolojik ve sosyal bakımdan bağımsız olma durumunu kaybederek yeniden bağımlı duruma geçtikleri bir dönemdir ve kronolojik, biyolojik, psikolojik ve sosyal boyutları olan bir süreçtir (Kalınkara, 2011: 8-9). Kronolojik yaşlanma, insanların doğumundan itibaren başlayan ve içinde bulunulan zamana kadar olan aralıkta yıllara bağlı olarak yaşlanmayı ifade ederken, yaşa bağlı olarak vücudun canlılığını yitirmesi, temel fonksiyonları yerine getirme kapasitesinde gerilemeler yaşayarak sağlık, işgücü ve görünüşünde meydana gelen değişimler ise biyolojik yaşlanma olarak ifade edilmektedir (Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı, 2015: 1).

Yaşlılık, yani ne zaman başladığı tam olarak bilinmeyen bu yaşam dönemi, eğer sosyolojik ve psikolojik perspektiften ele alınacak olursa, seksen yaşında da başlayabilmekte, çok daha erken yaşlarda da başlayabilmektedir (Tufan, 2003: 13). Bunun yanı sıra pek çok etmen yaşlanma hızını etkilemektedir. Genetik özellikler, yaşanılan çevre, yaşam biçimi, ekonomik durum, beslenme özellikleri, sigara alkol gibi alışkanlıklar, var olunan hastalıklar, geçirilen kazalar gibi durumlar da yaşlanmada rol oynayabilmektedir (Uçku, 2015: 4). Dolayısıyla, doğal bir süreç olan yaşlılığın, üzerinde tüm yönleriyle uzlaşmış bir tanımı ve kesin sınırlarla belirlenmiş bir dönemi bulunmamaktadır.

Yaşlılık, tarihsel süreçte çeşitlilik arz eden, kültürden kültüre değişik algılanan bir olgudur. Yaşlılığın bir “sorun” olarak araştırmalara konu edilmesi ve çeşitli yaklaşımlar doğrultusunda tartışılması oldukça yenidir. Günümüzde çalışma yaşamının baskınlığı nedeniyle gençlik yönelimli bir dünya örgütlenmiştir. İlerleme düşüncesine bağlılık, yaşça ileri olanların, yetersizliklerini ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bu anlayış, Eksiklik Teorisi kapsamındaki düşünceler doğrultusunda şekillenmektedir (TÜBA, 2003: 9).

Yaşlılık ile ilgili olarak yapılan anlatımları, belirli teoriler altında ele alabilmek mümkündür. Yukarıdaki açıklamalar, yaşlılık ile ilgili olarak ortaya konulan ilk teori olan eksiklik teorisi ekseninde ifade edilmektedir. Eksiklik Teorisinin yanı sıra bu alanda ortaya çıkan teoriler içinde en fazla yankı uyandırmış olanlar Aktivite Teorisi (Etkinlik Teorisi) ve İlgisizlik (Disengagement) Teorisidir (Tufan, 2002: 122). Bu teoriler aşağıda kısaca açıklanmıştır.

Aktivite Teorisi, bireyin yaşamdan kopmasını normal ve doğal bir davranış olarak görmemekte, iyi ve başarılı bir yaşlanma için gereken şeyin, tam anlamıyla yaşama katılmaktan geçtiğini ileri sürmektedir. Eğer yaşlı birey yaşama katılmıyorsa, bunun ardında ya sağlık durumunun bozulması, ya yakınlarının kaybı ya da hayata katılım kanallarının tıkanması gibi faktörlerin var olduğu anlaşılması ve bunların giderilmesi gerekmektedir (TÜBA, 2003: 10).

Geri Çekilme Teorisi olarak da ifade edilebilen İlgisizlik Teorisi, yukarıda açıklanan Aktivite Teorisinin aşırı derecede idealist bir anlayışı benimsediği ve gerçeklikten uzaklaştığı

görüşünden hareket ederek bu teoriye tepki olarak geliştirilmiştir. Bu teoriye göre birey, yaşlılıkla birlikte sosyal rol ve görevlerden geri çekilmeye başlamaktadır. Bu durum, yaşlı birey açısından içsel bir süreç olarak ortaya çıkabileceği gibi, birey ile sosyal sistem arasındaki azalan etkileşimler nedeniyle karşılıklı olarak bir geri çekilme süreci olarak da ortaya çıkabilmektedir (Tufan, 2014: 16-17).

Bireylerin iş yapma biçimlerinin, genç veya yaşlı olmalarına bağlı olarak ne şekilde yansıdığına (özellikle yaşlı bireylerin, ihtiyatlı davranma adına fazlasıyla çekingen bir tutum sergileyebildiklerini) yönelik olarak çağdaş literatürde yaşlılık konusuna sadece bilimsel yayınlarda veya ders kitaplarında yer verilmemektedir. Ünlü hiciv şairi Namdar Rahmi Karatay da *Geçti Bor'un Pazarı* adlı şiir kitabında yaşlılık konusunu işlemiştir (Karatay, 2004: 11-12). Bu ve benzeri birçok örnekten de anlaşılacağı üzere yaşlılık olgusu, sadece akademik yayınlarda ele alınan bir konu olmanın dışında kadim bir konu olarak en eski çağlardan günümüze kadar üzerinde fikir yürütülen ve eserler yazılan alan olma niteliği taşımaktadır.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Sosyal bilimlerde, model oluşturmak suretiyle belirli konulara yönelik izahların açıklayıcılığının artırılması amaçlanmaktadır. Geliştirilen bu tür modellerde -bilinçli bir tercih olarak ya da sezgisel olarak- “ideal tip” yaklaşımı ortaya konulmaktadır. Bu makalede, ideal tip yaklaşımı bilinçli bir tercih olarak benimsenerek ve mümkün olduğu ölçüde gri alanların azaltılması amaçlanarak çalışmanın odağı makul ölçüler dahilinde daraltılmaya çalışılmıştır.

Cevizci'nin (2000: 485) tanımına göre ideal tip; türünün yetkin örneği olan şey, kopya edilecek, kendisine öykünülecek model anlamına gelmektedir. “İdeal tip” yaklaşımı eksenli açıklama biçiminin kurucusu ve bilimsel literatüre kazandıran bilim adamı, Alman sosyolog Max Weber'dir. Weber, kapsamlı bir şekilde ele almış olduğu bürokrasi modeli aracılığıyla, ideal bir örgütün sahip bulunması gereken bürokratik yapılanmayı izah etmiştir. Bu yönüyle bakıldığında bürokrasi modeli, “olan”ı değil, “olması gereken”i ele almaktadır. Weber, bürokratik modelin olumlu yönlerine ağırlık vermiş, modelin uygulanmasından kaynaklanabilecek difonksiyonel sonuçlara değinmemiştir (Budak ve Budak, 2013: 64). İdeal bir yapıyı betimlemiş olmasına karşın Weber, bu tür bir ideale ulaşmanın kolay kolay mümkün olamayacağını bilecek kadar da gerçekçi bir düşünürdür. Weber, bürokrasiyi, kusursuz bir sistem olarak çok yetkin ve kapsamlı bir şekilde izah ettiği için, bürokrasi alanında kendisinin ardılı niteliğindeki bilimsel yayınları yapan yazarlar, ağırlıklı olarak bürokrasiyi değil, onun kusurlu yönü olan büropatolojiyi (teknokrasi, bürokratizm, formalizm, bürokratik sabotaj, bürokratik kolektivism, konformizm, ideopatoloji, sosyal yavaşlık, Oligarşinin Tunç Kanunu, Peter Prensibi, Parkinson Kanunu, Dilbert İlkesi gibi alanlarda) çalışmışlardır.

Yaşlılık dönemi, insan yaşamının doğal bir dönemini teşkil etmektedir. Yaşlılık döneminin olumlu yönlerini konu edinen her türlü aktarım, bu makaledeki anlatımların aydınlık yönüne ilişkin vurgulamaları teşkil etmekte ve doğal olarak da birçok olumlamaı beraberinde

getirmektedir. Olması gerekeni açıklayan Bürokrasi Modeli, bu makalenin düalist yaklaşımının olumlu bakışa sahip anlatımlarına örnek teşkil etmektedir. Düalist yaklaşımın diğer yüzü/kutbu olarak ifade edilebilecek olumsuz bakışa sahip anlatımlarını oluşturmaktadır. Yaşlılık olgusunun olumlu yönlerine ilişkin olarak ifade edilen bu vurgulara rağmen gerçeklik, birçok durumda farklı biçimlerde cereyan edebilmektedir. Dolayısıyla, yaşlılık olgusuna ilişkin olarak takınılan olumlu ve olumsuz tavırlar ve bu tavırlar doğrultusunda olarak ortaya çıkan davranışsal boyutlar, bu makalede ele alınan ve Özkan'a ait yazılı/görsel anlatımlar aracılığıyla ortaya konulmuştur.

Dünyanın ilk öğretmenleri olan Sofistler, öğrencilerinin, ele almış oldukları konunun iki tarafını da tartışmalarını istemişlerdir (Keskin, 2012: 205). Bu makalede, kökeni Antik Yunan'daki Sofistlere kadar dayanan bir yaklaşım benimsenmiştir. Daha çağdaş biçimiyle ifade etmek gerekirse bu makale, Weber'in "ideal tip" anlayışı doğrultusunda yaşlılık olgusuna yönelik tartışmaların iki zıt kutbunda yer alan görüşlere yer vermekte ve dikkatleri, bu iki uç nokta arasındaki dengeyi gözetme hususuna çekmektedir.

Felsefi kökenli bu tür açıklama biçimlerinden (Weber'in "Bürokrasi Modeli" örneğinde ve benzeri izahlarda da olduğu gibi); ikna etmekten ziyade, tartışma yapmak için faydalanılmaktadır. Bu tür izahlar, gerçekliklerden uzaklaştırabilecek olan görecelilik riskini taşımakta olsa da, yine Weber'den alınan "realist" öğretisi ile bu riski kolaylıkla ortadan kaldırmak

mümkün olabilmektedir (Keskin, 2017: 163-164).

Suat Özkan'ın Eserlerinde Yaşlılık Olgusuna İlişkin Olumlu ve Olumsuz Vurgulamalar

Bu alt başlığa kadar olan anlatımlarda, antik çağlardan günümüze kadarki süreçte yaşlılık olgusunun çeşitli yönlerini ele alan felsefi ve bilimsel yayımların kısa bir özetine yer verilmiştir. Bu ve müteakip alt başlıklarda ise karikatürist Özkan'ın bakış açısı özelinde yaşlılık olgusunun ne şekilde ele alındığı üzerinde durulmuştur. Özkan hakkında genel bilgiler verdikten sonra, öncelikle çizerin eserlerinde yaşlılık olgusuna ilişkin olumlu vurgulamaları, daha sonra ise olumsuz vurgulamaları ele alınmıştır.

Suat Özkan Hakkında Genel Bilgiler

Karikatüristler genellikle belirli konular üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Çizerlik yaşamlarının tümünde veya belirli dönemlerinde, belirlemiş oldukları alana yönelik olarak eserler vermektedirler. Suat Özkan, özellikle 1990'lı yıllarda yaşlı bireyleri konu alan yüzlerce karikatür çizimi ile bu alanda kendine özgü bir yer edinmiştir. Özkan, "Neden Hep Bunlar Benim Başıma Geliyor Hikâyeleri" başlığı altında yer vermiş olduğu karikatürlerinde, yaşlılar ile ilgili olarak başından geçen gerçek olayları/yaşanmışlıkları kaleme almıştır (Bkz. Özkan, 1996: 90-107). Özkan, "Dedeler" adlı karikatür bandında uzun yıllar süresince yaşlılık temalı karikatürler çizmiştir. Bu süreç içinde, yaşlılara yönelik olarak özel bir gözlem yeteneği kazanmış ve bunun beraberinde algıda seçicilik geliştir-

miştir. Dolayısıyla Özkan, yaşlılar ile ilgili birtakım yaşanmışlıkların neden hep kendisine rastladığını, bir karikatür çiziminde şu sözlerle ifade etmiştir (Özkan, 1996: 107): “Yaşlıları çizdim çizeli başıma hep böyle şeyler geliyor... Tuncay³ da Bezgin Bekir’i çizmeye başladıktan sonra evini su bastığı halde yataktan kalkmadan günlerce yarı uykulu halde olaya müdahale etmeden öylece kalmıştı.”

Özkan'ın Eserlerinde Yaşlılık Olgusuna İlişkin Olumlu Vurgulamalar

Yaşlı bireyler özelinde çizimler yapan Özkan, yıllarını adadığı bu süreçte, tek yanlı bir vurgulama içinde bulunmamıştır. Yıllara yayılan bu yüzlerce çizimde Özkan, doğal olarak yaşlılığın hem olumlu hem de olumsuz yönlerini işlemiştir. Yaşlılık olgusuna ilişkin olumlu vurgulamaların ön plana çıktığı çizimler ve bu çizimlerin kitap sayfa numaraları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Özkan'ın Eserlerindeki Yaşlılığa İlişkin Olumlu Anlatımların Konu Dağılımları

s/n	Yaşlılığa İlişkin Olumlu Vurgulamalar	Kitaptaki Sayfa Numarası ⁴
1	Çocuklara/gençlere iyi örnek olma ⁵	Özkan, 1996: 1; 59; 88; 103; 109; 121 Özkan, ty: 120-121, Özkan, 2014: 88
2	Maddi yönelimli olmama ⁶	Özkan, 1996: 1; 109, Özkan, ty: 19
3	Sağlık sorunu yaşamama	Özkan, 1996: 8; 121, Özkan, ty: 69
4	Ölüm korkusu yaşamama ⁷	Özkan, 1996: 6-7; 8; 14; 18; 21-22; 30; 42; 52; 77; 82, 95, Özkan, ty: 31; 38; 50; 75; 143
5	Yaşam koşullarına ve zamana uyum sağlama ⁸	Özkan, 1996: 15; 23; 24; 28; 39; 130, Özkan, ty: 115

³ “Bezgin Bekir” karikatür karakterinin çizeri olan karikatürist Tuncay Akgün kastedilmektedir.

⁴ Özkan'ın kitaplarındaki sayfalarda genellikle birden çok karikatür karesi yer aldığı için, aynı kitap sayfası içinde birden fazla temanın ele alındığı karikatürlerin yer alabilmesi mümkün olabilmektedir.

⁵ Özkan'ın kitaplarında birbirinden bağımsız çizim ve anlatımların sayfa numaraları noktalı virgül (;) ile ayrılmıştır. Anlatım bakımından birbirleri arasında

bağlantı bulunan ve müteakip kitap sayfalarında devam etmekte olan çizim ve anlatımların sayfa numaraları ise aralarında tire (-) işareti bulunacak şekilde yazılmıştır. Aynı durum, Tablo 2 için de geçerlidir.

⁶ Bu sayfalarda yer alan karikatürler, tablodaki 1. madde ile yakından ilişkilidir.

⁷ Yaşama bağlılık, yaşam sevgisi dolu olma, yaşam sevincini kaybetmeme.

⁸ Yaşlıların; çağdaş, tutucu olmayan, ileri görüşlü ve demokrat tavırlar sergilemeleri.

Evlatlarından veya diğer insanlardan iyi muamele görme	Özkan, 1996: 19; 33; 48; 65; 73; 74; 109; 133; 146; 147, Özkan, ty: 32; 75; 80; 118; 135
Çocuklarla/gençlerle olumlu iletişim kurma	Özkan, 1996: 3; 5; 10; 20; 30; 34; 36; 58; 79; 116; 117; 148, Özkan, ty: 30; 53; 69; 78; 79
Yaşlı olarak saygı ve hürmet görme	Özkan, 1996: 23; 119

Özkan'ın Eserlerinde Yaşlılık Olgusuna

İlişkin Olumsuz Vurgulamalar

Tablo 1’de altı adet ana madde (olumlu vurgulama) yer almakta, altıncı ana maddenin altında ise iki alt madde yer almaktadır. Tablo 2’de de altı adet ana madde (olumsuz vurgulama) yer almakla birlikte, Tablo 1’den farklı olarak üçüncü ve beşinci ana maddelerin altında alt maddelere yer verilmiştir. Tablo 2’deki altı ana madde, Tablo 1’de yer alan altı ana maddenin olumsuz karşıtı olarak yapılandırılmıştır. Tablo 1 ile Tablo 2 karşılaştırıldığında, Tablo 2’de sayısal anlamda çok daha fazla sayıda karikatür çiziminin yer almakta olduğu görülmektedir. Söz konusu sayısal farklılığın, yaşlılık olgusuna ilişkin olumsuzlukların, olumlu durumlardan çok daha fazla olduğu veya çizirin, yaşlılık olgusuna olumsuz bir bakış açısına sahip olduğu şeklinde yorumlanmaması gerekmektedir. Zira birinci ve ikinci ana maddeler olan “Çocuklara/gençlere iyi-kötü örnek olma” ve “Maddi yönelimli olmama - Maddiyata yönelme” konulu çizimlerde yaklaşık bir denge durumu gözlenmekte, dördüncü ana madde olan “Ölüm korkusu yaşamama - Ölüm korkusu yaşama” konulu çizimlerde ise olumlu vurgulama

lehine çok daha fazla çizime yer verildiği görülmektedir. Tablo 2’deki “Sağlık sorunu yaşama” ana maddesi, sayısal dengeyi, olumsuz vurgulamalar içeren çizimler lehine çeviriyor gibi gözükmektedir. Benzer durum, Tablo 2’nin beşinci maddesi olan “Yaşam koşullarına ve zamana uyum sağlayamama” vurgulaması için de geçerli olmaktadır. Söz konusu iki olumsuz vurgulamayı (üçüncü ve beşinci maddeleri), yaşlılığın getirmiş olduğu doğal bir durum olarak yorumlamak mümkün görünmektedir.

Tablolara ilişkin dikkat çekici olan husus, Tablo 2’deki altıncı ana madde olan “Evlatlarından veya diğer insanlardan kötü muamele görme” başlıklı vurgulamada göze çarpan sayısal farklılık olarak ön plana çıkmaktadır. Olumsuz vurgulamalar lehine ortaya çıkan bu farklılığı “doğal” olarak nitelendirebilmek mümkün olamamaktadır. Yaşlı bireylerin, evlatlarından kötü muamele görmeleri durumu elbette ki hiçbir temel insanlık değeri ile bağdaşmamaktadır fakat çizirin bu konuda yapmış olduğu tek yönlü vurgulamaların bu denli fazla olmasını, okuyucunun dikkatini bu hususa çekerek, yaşlıların, zaman zaman evlatlarından veya çevrelerindeki diğer bireylerden kötü muamelelerle

karşılaşabildikleri yönündeki farkındalığı artırma gayreti olarak değerlendirebilmek olası görünmektedir. Örneğin banka kuyruğundaki yaşlı bireylerin, kötü niyetli insanlar tarafından

dolandırılması gibi konuları işleyen karikatür çizimlerini, bu konuda farkındalık geliştirmeye yönelik çizimler olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir.

Tablo 2: Özkan'ın Eserlerindeki Yaşlılığa İlişkin Olumsuz Anlatımların Konu Dağılımları

S/N	Yaşlılığa İlişkin Olumsuz Vurgulamalar	Kitaptaki Sayfa Numarası
1	Çocuklara/gençlere kötü örnek olma	Özkan, 1996: 118; 121; 123, Özkan, ty ⁹ : 7; 31; 107; 115; 119; 122; 123, Özkan, 2004: 203
2	Maddiyata yönelme	Özkan, 1996: 3; 61; 62; 66, Özkan, ty: 18
3	Sağlık sorunu yaşama	
	İşitme	Özkan, 2014: 32; 54-56, Özkan, ty: 5; 27; 131
	Alzheimer ve bunama	Özkan, 1996: 37; 52, Özkan, ty: 28; 51, Özkan, 2014: 11; 33; 84
	Cinsel sağlık sorunları	Özkan, 1996: 4; 50, Özkan, ty: 7; 13; 74; 82; 83; 90
	Psikolojik rahatsızlıklar	Özkan, 1996: 35; 56-57; 84, Özkan, ty: 57; 96
	Yaşlılığa bağlı diğer sağlık sorunları	Özkan, 1996: 8; 10; 32; 60, Özkan, ty: 10-11; 21; 42; 47; 54; 65; 101; 102; 113; 153; 155, Özkan, 2014: 97
4	Ölüm korkusu yaşama	Özkan, 1996: 14; Özkan, 2014: 25; 127, Özkan, ty: 136
5	Yaşam koşullarına ve zamana uyum sağlayamama	
	Muhafazakârlık, esnek olmama	Özkan, 1996: 1; 2; 12-13; 70; 81; 125; 144, Özkan, ty: 55; 71; 81; 88; 108; 141

⁹ Bu kitapta sayfa numaraları yer almamakta olup, bu makalede verilen numaralar, kitabın kapak sayfasından sonraki sayfalardan başlanılarak verilmiştir. Ayrıca, yayınevi yetkililerinden, basım yılı bilgisi bulunmayan bu kitabın, 1998-2000 yılları arasında basılmış olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

	Sosyal statünün dışına çıkarak farklı rollere bürünme ¹⁰	Özkan, 1996: 28; 29; 30; 33; 40; 62; 65; 71-72; 73; 97; 118; 124, Özkan, ty: 9; 24; 77; 116; 145
	Alınan davranışlar sergileme	Özkan, 1996: 18; 34, Özkan, ty: 101; 118; 124-125
6	Evlatlarından veya diğer insanlardan kötü muamele görme	Özkan, 1996: 32; 46; 64; 67-69; 76; 78 ¹¹ ; 80; 93-94; 98; 100-101; 104; 108; 115; 118; 134; 140-141, Özkan, ty: 35; 36; 40-41; 48; 86-87; 94; 110; 113; 138-139
	Kuşak çatışması yaşama (nesiller arası anlayış farklılıklarının olumsuz yansımaları)	Özkan, 1996: 10; , Özkan, 2014: 46; 47; 61; 63; 70; 84; Özkan, ty: 25; 49; 55; 63; 67; 70; 89; 154
	Çocuklarla/gençlerle iletişim engelleri, iletişim kopuğu yaşama	Özkan, 1996: 25; 37; 40; 45; 59; 62; 126, Özkan, ty: 21; 44; 98-99
	Yaşlılara karşı ilgisiz/kayıtsız veya saygısız davranışlarla karşılaşma	Özkan, 1996: 9; 23; 90-91; 145, Özkan, ty: 113; 117; 136
	Huzurevi ortamlarında olumsuzluklar yaşama ¹²	Özkan, 1996: 11; 15; 19; 29; 35; 75; 85-86; 100-101; 102; 115; 127-128, Özkan, ty: 53; 105; 109

Mizahi anlatımlarda abartı unsuru her zaman için yer almakta olduğu için Özkan'ın karikatürlerinde de sıklıkla abartı unsuru ile karşılaşmaktadır. Örneğin, evlatların veya diğer insanların yaşlılara karşı kötü muamelelerde bulunması konusu, aşırıya kaçan boyutlara taşınabilmektedir. Bu tür aşırılıklara, olumsuzlukların arzu edilmesi anlamında değil, ele alınan konularda farkındalık sağlamaya yönelik olarak çizer tarafından, yapılan tek yanlı vurgulamaları güçlendirme amacıyla başvurulmaktadır.

Tablo 1'de verilen ve Özkan'ın yaşlılığa ilişkin olumlu vurgulamalarını içeren karikatür çizimlerine örnek teşkil etmesi bakımından aşağıdaki Resim 1 görseli aktarılmıştır. Bu görselde, çevreci bir gazetenin muhabiri olarak betimlenen genç erkek karikatür karakteri, yaşlı bir erkek karikatür karakterine şunu sormaktadır:

¹⁰ Gerileme davranışı: Çocuk, ergen veya genç birey davranışları sergileme.

¹¹ Bu karikatür, aynı kitabın 143. sayfasında mükerrer olarak yer almaktadır.

¹² İlgisizlik, ihmâl veya diğer nedenlerden dolayı huzurevi ortamlarında bulunma nedeniyle, bu ortamlardaki genel olumsuzluklardan etkilenme.

Genç Erkek Karakter: İyi günler efendim. Çevreyle ilgileniyor musunuz?

Yaşlı erkek karikatür karakteri, bu soruya şu şekilde karşılık vermektedir:

Yaşlı Erkek Karakter: İlgilenmez miyim canım, Karacaahmet'teki selvi ağaçları, mezarlıklardaki çeşit çeşit topraklar... Hepsiyle çok yakından ilgileniyorum...

Yaşlı erkek karakterin bu sözleri ve vücut dili, ölüm korkusu yaşamadığını, ölüm gerçekliği ile barışık bir ruh haline sahip bulunduğunu betimleyen bir anlatımı gözler önüne sermektedir.

Resim 1: Özkan'ın Yaşlılığa İlişkin Olumlu Vurgulamalar İçeren Bir Karikatür Örneği (Özkan, 1996: 18)

Tablo 2'de verilen ve Özkan'ın, yaşlılığa ilişkin olumsuz vurgulamalarına örnek teşkil eden karikatür çizimlerine örnek olması bakımından aşağıdaki Resim 2 görseli aktarılmıştır. Bu görselde, endişeli bir vücut diline sahip yaşlı bir erkek karakteri betimlenmektedir. Karakterin sözleri, ölüm korkusunun kaynaklık etmiş olduğu bir ruh hali içinde bulunduğunu ve ölüm meleğini (Azrail) tarif eden birtakım halüsinasyonlar gördüğünü ortaya çıkarmaktadır.

Resim 2: Özkan'ın Yaşlılığa İlişkin Olumsuz Vurgulamalar İçeren Bir Karikatür Örneği (Özkan, 1996: 84)

Resim 2'deki yaşlı erkek karakteri, kendisini ölüm meleğinden korumaları için, üç adet yakın koruma edinmiştir. Yaşlı erkek karakter ile yakın korumaları arasında, aşağıda aktarılan diyalog geçmektedir:

Yaşlı Erkek Karakter: Elinde tırpanla dolaşıyo, kurukafası var, iskeletor gibi bişi gördüğünüz yerde işini bitirin...

Yakın Koruma Karakteri: Okey Boss, geleceği varsa göreceği de var..

Resim 1 ve Resim 2, bu makaledeki başlıca iki tablonun (Tablo 1 ve Tablo 2) dördüncü maddeleri olan “Ölüm korkusu yaşamama/yaşama” ayrımını gözler önüne sermektedir. Her türlü yaşamsal olguda olduğu gibi, ölüm korkusu hususunda da bireysel farklılıklara bağlı olarak ortaya çıkabilecek tepki farklılıklarını göstermesi bakımından bu iki karikatür çizimi, yaşlı bireylerin, kendi gerçekliklerine ilişkin bireysel yaklaşım farklarını da ortaya koymaktadır. Bu durum ise, birbirini yadsıyan söz konusu iki zıt görüşün, Özkan’ın kitaplarının¹³ farklı sayfalarına ne denli farklı biçimlerde (düalizm) yansımakta olduğu açıkça göstermektedir.

Tablo 1 ve Tablo 2, Özkan’ın çizimlerine konu ettiği başlıca temaların olumlu ve olumsuz yönlerini tümüyle ortaya koymaktadır. Özkan, yaşlı bireylerin, geçmiş yaşamlarında yapmış oldukları hatalara üzüldükleri çizimlere nadiren de olsa yer vermiştir (Özkan, 1996: 16¹⁴; 89; 111; 120; 139; 149). Bu çizimler, Tablo 1 ve Tablo 2’de yer alan başlıklar içine uygun bir şekilde eklenemediği için burada ayrıca açıklanmıştır. Bu karikatürlerde, yaşlı bireylerin, gençlik yıllarında yapmış oldukları hatalı davranışlarına veya vermiş oldukları yanlış kararlarına hayıflanma davranışları

betimlenmektedir. Yapılan hataların ya da verilen kararların olumsuz etkilerini görmeye başlamış olmanın verdiği pişmanlıkları yaşama, geçmişte sergilenmiş olunan rasyonel olmayan davranışların olumsuzluklarının ortaya çıkmaya başlamasının kaynaklık etmiş olduğu rahatsızlıklar, söz konusu karikatürlerin ana vurgusunu teşkil etmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Karikatürist Özkan, yaşlılık konusuna, meslek yaşantısı içinde özel bir yer vermiş, bu tema üzerine yüzlerce çizim yapmıştır. Yaşlılık sürecine ilişkin çizimlerini kitaplaştıran Özkan’ın *Dedeler* adlı kitabında kapak sayfası dahil toplam 429 çizim karesi yer almakta, *Dedeler 2* adlı kitabında ise kapak sayfası dahil toplam 330 çizim karesi yer almaktadır. Özkan’ın 2004 basımı *Kırık Leblebi 3* adlı kitabı, yaşlılık özelinde hazırlanmamış olmasına karşın bu kitapta az sayıda da olsa yaşlı bireylerin betimlendiği karikatür karelerinin yer almakta olduğu görülmektedir¹⁵. Özkan’ın, farklı bir yayınevinden yayınladığı ve aynı adı taşıyan 2014 basımı bir diğer kitabı olan *Kırık Leblebi* kitabında ise 24 adet karikatür karesinde yaşlı bireylerin betimlendiği görülmektedir¹⁶.

Özkan, kaleme aldığı çizimlerde bazı durum ve olayları tek bir karikatür karesiyle betimlemiş, bazı durum veya olayları ise birden

¹³ Resim 1 ve Resim 2’deki örnekler, bilinçli olarak *Kırık Leblebi Dedeler* kitabından seçilmiş ve böylelikle, ifade edilen düalitenin, aynı kitap içinde bile ortaya çıkabildiği ima edilmiştir.

¹⁴ Bu karikatür, aynı kitabın 77. sayfasında mükerrer olarak yer almaktadır.

¹⁵ 118, 123 ve 203. sayfalarda yaşlı birey çizimlerine yer verilmiştir fakat sadece 203. sayfadaki çizim, bu çalışmadaki yaşlılığa ilişkin olumlu-olumsuz vurgulama kapsamına girmektedir çünkü diğer çizimler

yaşlılık konusunda nötr bir özelliğe sahip bulunmaktadır.

¹⁶ Söz konusu karikatür çizimlerinin yer verildiği sayfa numaraları şunlardır: 10, 11, 25, 31, 32, 33, 37, 46, 47, 49, 56, 59, 61, 72, 82, 88, 93, 97, 99, 103, 108, 127 (kitabın 25 ve 82. sayfalarındaki çizimler iki kareden oluşmaktadır). Bu makale kapsamındaki kategoriler içinde yer alan çizimlerin sayfa numaraları Tablo 1 ve Tablo 2’de verilmiştir.

çok ardışık karelerle betimlemiştir. Özkan'ın yaşlılık konusunu odak noktasına almış olması ve bu alanda yüzlerce çizimin altına imza atmış olması, bu alandaki ciddi bir külliyatı ifade etmekte, bu nedenle de bütüncül bir resim ortaya koyan bir niteliğe sahip bulunmaktadır.

Bu makalede, aktif çizerlik yaşamı devam etmekte olan Özkan'a ait karikatürler ele alınmış ve bu karikatürlerde işlemiş olduğu yaşlılık olgusuna ilişkin olumlu ve olumsuz hususlar kategorize edilmiştir. Bu makale, çizerin 1996 ile 2014 yılları arasında yayınlamış olduğu 4 adet kitabında (teknik anlamda karikatür albümü olarak isimlendirilen) yer alan karikatürler ile sınırlandırılmıştır çünkü özellikle *Dedeler* ve *Dedeler 2* kitaplarındaki toplam 786 adet karikatür karesi, bu çalışma için veri doygunluğunu sağlamış bulunmaktadır. Dolayısıyla, Özkan'ın dergilerde yayınladığı fakat kitap haline getirmedeği ya da 2014 yılı sonrasında çizmiş olduğu karikatürler, bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Yöntem olarak, düalist anlayışın esas alınarak yürütüldüğü bu incelemede, Özkan'ın kitaplarında yaşlılık olgusuna ilişkin altı adet ana temanın ağırlık kazandığı belirlenmiştir. Bu temaların olumlu ve olumsuz yönleri ayrı ayrı tablolaştırılarak ve yorumlanarak okuyucunun dikkatine sunulmuştur. Yaşlılık olgusuna ilişkin olumlu ve olumsuz unsurlar/hususlar arasında genel anlamda bir denge söz konusu olduğu, buna karşın, altışar adet unsurun alt başlıklarında doğal birtakım farklılıkların ortaya çıkmakta olduğu belirlenmiştir.

Bu çalışmada, teorik öngöründe düşünülmeyen ilave bazı sonuçlara da ulaşılmıştır. Bu

makaleyi kaleme alan yazar, gerontoloji veya geriatri gibi alanlarda uzman olmayıp, farklı bir sosyal bilim uzmanlık alanına sahip bulunduğu için yaşlılık ile ilgili literatür taramasını, bu çalışma sürecinde gerçekleştirmiştir. Literatür taramasında, yaşlılıkla ilgili Türkçe literatürün genel anlamda aktarmacılığa dayalı olarak biçimlendiği gözlemlenmiştir. İnsanlığın kadim konularından biri olan yaşlılık olgusunun ilk çağlardan günümüze kadar yüzlerce filozof ve yazar tarafından ele alındığı bilinmektedir. Yaşlılık ile ilgili olarak yapılan Türkçe bilimsel yayınlar incelendiğinde, spesifik olarak ele alınan yaşlılık ile ilgili konudan önce, yaşlılık ile ilgili genel kavramsal bilgiler verilerek bilimsel çalışmaya giriş yapılmaktadır. Bu hususta biraz daha titiz yürütülmeye çalışılan yayınlarda ise başvurulabilecek mümkün olan en eski kaynak esere doğru gidilmekte ve yaşlılık konusunda birincil kaynak eser olarak Platon, Hipokrat, Cicero gibi filozofların eserleri ve dini kaynaklar referans gösterilmektedir. Buna karşın söz konusu anlatımların, yabancı kaynaklardan sadece aktarıldığı, sözü edilen birincil kaynak eserlerden yapılan aktarmaların doğruluğunu teyit edici bir çalışmaya yönelinmediği, dolayısıyla da söz konusu birincil kaynak eserlerin, Türkçe bilimsel yayınların kaynakçasında yer almadığı görülmektedir. Aslına bakılırsa anılan birincil kaynak eserler, telif sorunu bulunmadığı için ve onlarca farklı yayınevi tarafından Türkçe baskıları yapıldığı için erişim zorluğu bulunmayan, edinme maliyetleri düşük olan temel eserlerdir. Dolayısıyla, bu temel eserlerin bile inceleme zahmetine katlanılmadığı anlaşılmaktadır. Bu da yaşlılık alanındaki Türkçe bilimsel yayın-

ların filozofisinin henüz yeterli bir düzeyde bulunmadığını ortaya koymaktadır. Özellikle Doğu dünyasında¹⁷ nasihatname/pendname (öğüt kitabı) geleneğinde yüzlerce eser yazılmış olup, çalışma hacmi ve amacı bakımından kendine özgü kısıtları bulunan mikroanalitik bir çalışma olan bu makalede söz konusu eserlerin sadece sınırlı bir kısmına, sınırlı ölçülerde (“Antik Çağlardan Günümüze Yaşlılık Olgusu” başlığı altında) yer verilebilmiştir. Sonuç olarak, yüzlerce filozofa ait birincil kaynak eser, kütüphane, sahaf ve kitapçıların raflarını doldurmayken, yaşlılık ile ilgili olarak yapılan Türkçe bilimsel çalışmaların kaynakçasında ikincil kaynak eserlerin yer alıyor olması durumu, bir an önce giderilmesi gereken bir eksiklik ve doldurulması gereken bir boşluk olarak bilim insanlarının dikkatini çekmeyi beklemektedir.

Kaynakça

Abay, Ali Rıza ve Bekaroğlu Doğan, Yüksel, (2012) *İstanbul Yaşlılık Çalıştayı Kitabı*, İstanbul Darülaceze Müdürlüğü Yayın No: 5, İstanbul.

Armstrong, Karen (2006) *Mitlerin Kısa Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, Merkez Kitaplar, İstanbul.

Bacon, Francis (1986) *Denemeler*, Çev. Akşit Gökçürk, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Cevzici, Ahmet (2000) *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

Cicero, (1998) *Yaşlılık ve Dostluk*, Çev. Ayşe Sarıgöllü ve Türkan Tunga, Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık,

Çetindağ, Yusuf (2003) *Şark Klasiklerinden Seçmeler*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Duverger, Maurice (1986) *Siyasal Rejimler*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), Sosyal Yayınlar, İstanbul.

Hacip, Yusuf Has (2005) *Kutadgu Bilig*, Güçlü Yayıncılık, İstanbul.

Güleç, Mahir ve Tekbaş, Ömer Faruk, (1997) “Sağlık Perspektifinden Yaşlılık”, *T Klin Tıp Bilimleri*, 17, ss. 369-378.

İbn Zafer, (2009) *Adil Hükümdar*, (Haz. Joseph A. Kechichian ve R. Hrair Dekmejian), Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.

Kalınkara, Velittin (2011) *Temel Gerontoloji: Yaşlılık Bilimi*, Nobel Yayınları, Ankara.

Karatay, Namdar Rahmi (2004) *Geçti Bor'un Pazarı*, Yaba Yayınları, İstanbul.

Keskin, Uğur (2012) *Yönetim Felsefesi*, Değişim Yayınları, İstanbul.

Keskin, Uğur (2017) “Sürdürülebilirlik Yaklaşımının Düalist Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi”, (Bildirisi), *International Conference on Science and Education*, 26-29 Ekim 2017, Antalya, ss. 162-166.

Keykavus, (2008) *Kabusname*, (Haz. Hasan Ahmet Gökçe), Lacivert Yayıncılık, İstanbul.

Kulaksızoğlu, Işın Baral, Yücel, Nurullah, Ak-yüz, Hatice Kübra, Ekşioğlu, Nur Ravza (Ed.) (2012) *Yaşlıya Psikolojik Destek El Kitabı*, İBB Basımevi, İstanbul.

Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı, 2015, Kırsal Yaşlılık Analizi, Salmat Basım Yayıncılık, Ankara.

¹⁷ Doğu dünyası kadar olmasa da Batı dünyasında da bu tür eserler yazılmıştır. Öğüt veren bu tip metinler genel olarak Fürstenspiegel veya “Prens İçin Ayna” ismiyle bilinmektedir. Pratik öğütler verme adı altında,

bu yazarlar birçok alanda olduğu gibi yaşlılık alanında da önemli katkılarda bulunmuşlardır (İbn Zafer, 2009: 26).

Laeritos, Diogenes (2017) *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, (Çev. Candan Şentuna), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Lehr, Ursula (1994) *Yaşlanmanın Psikolojisi*, (Çev. Neylan Eryar), Bilimsel ve Teknik Yayınları Çeviri Vakfı, İstanbul.

Mevlana, (2005) *Mesnevi'de Geçen Bütün Hikâyeler*, (Haz. Mehmet Zeren), Hazen Yayınları, İstanbul.

Molla Cami, (2004) *Salaman ve Absal*, (Haz. Sadık Yalsızuçanlar), Timaş Yayınları, İstanbul.

More, Thomas (2003) *Utopia*, (Çev. İbrahim Yıldız), Ütopya Yayınevi, Ankara.

Özkan, Suat (1996) *Kırık Leblebi Dedeler*, Leman Yayınları, İstanbul.

Özkan, Suat (ty.) *Kırık Leblebi Dedeler 2*, Leman Yayınları, İstanbul.

Özkan, Suat (2004) *Kırık Leblebi 3*, Leman Yayınları, İstanbul.

Özkan, Suat (2014) *Kırık Leblebi*, Aya Kitap Yayınları, İstanbul.

Platon, (2010) *Devlet*, (Çev. Sultan Berker), Athena Yayınları, İstanbul.

Sultan Murat Han, (1978) *Fatih Sultan Mehmede Nasihatler*, Tercüman Yayınları.

Şirazi, Sadi (2005) *Gülistan*, (Çev. Kenan Sarıali-oğlu), Bordo Siyah Yayınları, İstanbul.

Timuçin, Afşar (2000) *Düşünce Tarihi 1. Cilt*, Bulut Yayınları, İstanbul.

Tufan, İsmail (2002) *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık*, Aykırı Yayıncılık, İstanbul.

Tufan, İsmail (2003) *Modernleşen Türkiye'de Yaşlılık ve Yaşlanmak Yaşlanmanın Sosyolojisi*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Tufan, İsmail (2014) *Türkiye'de Yaşlılığın Yapısal Değişimi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Turtuşi, Muhammed B. (2011) *Siracu'l Müluk Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair*, (Haz. Said Aykut), İnsan Yayınları, İstanbul.

TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi) Raporları, (2003) (Haz. Sibel Kolcuoğlu, Uğraş Ulaş Tol, Önder Küçükural, Kurtuluş Cengiz), *Yaşlılar ve Yaşlı Yakınları Açısından Yaşam Biçimi Tercihleri*, TÜBİ-TAK Matbaası, Ankara.

Uçku, Reyhan (2015) "Yaşlı Bakımında Temel Bilgiler", Yaşlı ve Hasta Bakım Hizmetleri (Ed. Didem Aslantaş), Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2491, Eskişehir.

Yardımcı, Mehmet (2007) *Destanlar*, Ürün Yayınları, Ankara.

Yılmaz, Engin (2005) *Dedem Korkut Hikâyeleri*, Metropol Yayınları, İstanbul.

Yükneki, Edib Ahmed Bin Mahmud (2009) *Atabetü'l Hakayık*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Isparta İl Merkezinde Bulunan Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin Örgütsel Adalet Algılamalarının Örgütsel Motivasyon Üzerine Etkilerinin İncelenmesi

Sinan TARSUSLU¹

Öz

Günümüz dünyasındaki teknolojik ilerlemeler, ekonomik ve sosyal alandaki değişimler ve yoğun rekabet şartları işletmeleri önemli ölçüde etkilemektedir. Haliyle bu değişimlerden fazlasıyla etkilenen örgütlerden biri de sağlık kuruluşlarıdır. Bu çalışma hastane çalışanlarının örgütsel adalet algılarının örgütsel motivasyon üzerine etkilerinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Bu amaç çerçevesinde Isparta ilinde bulunan kamu ve özel sektördeki hastanelerde çalışan 317 kişiye anket uygulanmıştır. Anket yoluyla elde edilen veriler SPSS 15.0 programı ile analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde frekans, faktör analizi, kruskal wallis testi, mann whitney u testi, korelasyon ve regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Araştırmadan elde edilen verilere göre; motivasyonun yöneticilerle ilişkiler boyutu, örgütsel adaletin işlemsel ve etkileşimsel adalet boyutlarından pozitif yönde etkilenmektedir. Ayrıca motivasyonun ücret sistemi boyutu ile dağıtım adaleti arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Yine motivasyon boyutlarından karar verme süreci ile teşvik ve değerlendirme sistemi boyutunun örgütsel adaletin bütün boyutlarından pozitif yönde etkilendiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Adalet, Motivasyon, Sağlık Çalışanları

Investigation of The Effect of Organizational Justice Perception of Health Personnel Working in Isparta City Center About Organizational Motivation

Abstract

Technological advances in today's world, economic and social changes in business conditions and intense competition effects firms significantly. Naturally, one of the organizations affected by these changes are in health care facilities. This work was carried out to investigate effects of hospital employees' perceptions about organizational justice on organizational motivation. For this purpose 317 health personnell is questioned working in public and private hospitals. The data obtained through questionnaires were analyzed with SPSS 15.0 software. To evaluate the data, frequency, factor analysis, Kruskal Wallis test, Mann-Whitney U test, correlation and regression analysis were used. According to data obtained from the survey; one of the dimensions of motivation which is relation with managers is positively effected from interactional and operational justice. Also it is found that, there is a significant relationship between fee system dimension of motivation and distributive justice. Decision-making process and incentive and evaluation system is influenced by all aspects of the organizational justice in positive direction.

Keywords: Organizational Justice, Motivation, Health workers

¹ Öğr.Gör., Erzinan Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, sinan.tarsuslu@erzincan.edu.tr
Bu makale **URKUND** programı yardımıyla intihale karşı kontrol edilmiştir.

I.GİRİŞ

İşletmeler, hedeflerini gerçekleştirme konusunda gerekli tüm maddi ve manevi kaynaklara sahip olsa da, bu kaynakların etkin ve verimli kullanımında, en önemli faktör olarak insan unsuru öne çıkmaktadır. Doğru işe doğru elemanı almakla işletmelerin işi bitmemekte, bu personelin motivasyonunu, örgütsel bağlılığını, iş tatminini vb. sağlamakla yükümlü olmaktadır. İşletmeler, örgüt hedeflerini gerçekleştirmek için bireyden; zaman, emek, bilgi, enerji ve deneyim isterken, birey de örgütten; ücret, terfi, takdir, ödül gibi kazanımlar elde etmek istemektedir. Bu kazanımların dağıtım sürecinde bireyler, bu örgütlerden adil davranılmasını da beklemektedirler. Bu beklenti örgütsel adalet kavramının aynı zamanda literatürde de önem kazanmasını sağlamıştır.

Ortaya çıkışı 1960'lı yıllara dayanan örgütsel adalet kavramı günümüze kadar motivasyon, iş tatmini, örgütsel bağlılık, işten ayrılma ve örgütsel vatandaşlık gibi birçok kavramla ilişkilendirilmiştir. Bu çalışmada da sağlık sektörü çalışanlarının, örgütsel adalet algılarının, motivasyon düzeylerine etkisini ölçmek amaçlanmıştır. Yapılan bu çalışma ile hemşire ve diğer sağlık personelinin, örgütsel adalet algılamalarını ve motivasyon düzeylerini arttırmak, çalıştıkları hastane ile ilişkilerini geliştirmek, çalışanların motivasyonlarına etki eden örgütsel adalet faktörlerini belirlemek ve idarecilere yönetim faaliyetlerinde yeni bakış açısı kazandıracak stratejiler geliştirmelerinde yardımcı olmak amaçlanmıştır.

II. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

II.1. Örgütsel Adalet Kavramı ve Boyutları

İnsanoğlunun topluluklar halinde yaşamaya başlamasıyla birlikte, tarihin her döneminde bilim adamları “sosyal adalet” ile ilgilenmişlerdir. Bu konuyla ilgili yapılan ilk çalışmalarda; bir insanın diğer insanlara nasıl davranması gerektiği ve kaynakların insanlar arasında hangi yöntemlerle paylaşılacağı tartışılmıştır. Bu gerekliliklerden yola çıkılarak topluluk içerisinde yaşama ihtiyaçları, kaynakların dağılımı ve bireyler arasındaki ilişkilerle ilgili yasal düzenlemelerin yapılması sonucunu doğurmuştur (Yürür, 2008:296).

Sosyal adalet kavramı üzerine yapılan çalışmalar örgütler için dizayn edilerek; kazanımların kişilere dağıtım, dağıtım kararlarının verilmesinde kullanılan yöntemler ve kişiler arası ilişkilerin idare edilmesinde kullanılan sosyal norm ve kurallarla ilgili olan “örgütsel adalet” kavramı geliştirilmiştir (Folger & Cropanzano, 1998:xiii). Geliştirilen bu kavram, endüstri-örgüt psikolojisi, insan kaynakları yönetimi ve örgütsel davranış alanlarında incelenmekte olan bir konu olup (Colquit v.d., 2001:425) kavramın temeli daha çok Adams'ın (1965) eşitlik teorisine kadar uzanmaktadır (Greenberg, 1990:400)

Örgüt içerisinde bulunan kişiler arasında gelişen ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan, kazanımların adaletli bir şekilde dağılımını ve bu dağılım yapılırken izlenen prosedürlerin adil olmasını, yöneticilerin çalışanları hakkında aldıkları kararların ve çalışanlarına davranışlarının çalışanlar tarafından tarafsız ve adil olarak

algılanmasını ifade eden bu kavram, modern örgüt teorilerinin etkisi ile 1980’li yıllardan sonra ilk olarak Greenberg (1990:426) tarafından ifade edilmiştir (Özen, 2002:107).

Literatür incelendiğinde örgütsel adaletle ilgili farklı tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Baldwin (2006:1) örgütsel adaleti iş görenlerin iş yerindeki işlemleri, etkileşimleri ve sonuçlarını algılamaları olarak tanımlamıştır. Polyhart & Ryan’a göre örgütsel adalet işle ilgili durumlarda çalışanlar tarafından adaletin nasıl algılandığı ve bu algılamalara verdikleri tepkilerle ilgili bir durumdur (1997:309).

Örgütsel adalet örgüt içerisinde çalışanların çalışma ortamlarında kendilerine ne kadar adil davranıldığı konusundaki algılarını ve bu algılarının örgütler açısından diğer sonuçları nasıl etkilediğini içeren bir kavramdır (İşcan & Sayın, 2010:195). Taylor ise örgütsel adaleti “çalışanların kendi çıktıklarına ilişkin bireysel değerlendirme dereceleriyle, adaletin örgüt çalışanları arasında paylaştırılması ve karar vericilerin çıktıkları paylaştırması sürecinde doğru metotlar izlemesi” olarak tanımlamıştır (Taylor’dan akt. Taşkiran,2011:96).

Örgütsel adalet ile ilgili çalışmalar incelendiğinde çeşitli boyutlandırmalar yapıldığı görülmektedir. Buna göre çalışmaların bir bölümünde hiç boyutlandırma yapılmamış, bir bölümünde örgütsel adalet iki boyutta (dağıtım ve işlemsel adalet), bir bölümünde ise üç boyutta (dağıtım, işlemsel ve etkileşim adaleti) ele alınmıştır (İplik, 2009:108). Örneğin; Beugre (1998: 97-102) dağıtım, prosedür, etkileşim ve sistematik adalet olarak sınıflandırmıştır. Colquitt vd. örgütsel adaleti dağıtım, prosedür

ve etkileşim adaleti olmak üzere üç kategoride ele almıştır (2001:426-427). Greenberg (1990) ise etkileşim adaletini kişilerarası ve bilgisel adalet olmak üzere ikiye ayırması sonucunda; örgütsel adalet dört boyutlu bir kavram olmuştur. Greenberg (1990) bu çalışmasında örgütsel adaleti dağıtım, işlemsel, kişilerarası ve bilgisel adalet olmak üzere dört boyutuyla ele almıştır.

Dağıtım adaleti: Sosyal ve örgütsel bağlamda dağıtım adaleti maddeler, hizmetler, fırsatlar, görevler, cezalar/ödülleri, statüler, ücretler, terfiler gibi her türlü kazanımın örgüt çalışanları arasındaki paylaşımını konu alan bir kavramdır (Cohen, 1987:20).

İşlemsel Adalet: İşlemsel adalet, çalışanların ücret miktarına karar vermek için kullanılan prosedürlere ait adalet algısı olarak tanımlanmaktadır (Folger & Konovsky, 1989:115). Daha kısa bir tanıma göre; dağıtım süreçlerinin adil gerçekleştirilmesi olarak tanımlanır (Keklik & Us, 2013:143).

Etkileşimsel Adalet: Etkileşimsel adalet, prosedürler uygulanırken iş görenlerin maruz kaldığı tutum ve davranışların niteliğine yönelik adalet algılaması olarak tanımlanır (Bies & Moag, 1986:43-55).

II.II. Örgütsel Motivasyon Kavramı ve Türleri

Motivasyon kavramının dilimizde tam karşılığını bulmak çok zordur. Bu kavram Latince “movere” (Luthans,2008:158), Fransızca ve İngilizcede “motive” kelimesinden türetilmiştir. “Motive” kelimesinin Türkçe de güdü, harekete geçirme veya saik anlamları mevcuttur (Eren, 2004:494; Silah, 2001:62; Gü-

ney, 2008:347). Saik kelimesi Osmanlıca sözlüklere göre “sevk eden” veya “harekete geçirci” anlamına gelmektedir (Eroğlu, 1996:245). Kısaca güdüleme, bir insanı belirli amaç için harekete geçiren güç demektir. O halde “motive” terimi harekete geçirci, hareketi devam ettirici ve olumlu yöne yöneltici olmak üzere üç temel özelliğe sahip bir güçtür. “Motive” kelimesinden türetilen güdüleme ise bir veya birden çok insanı, belirli bir yöne doğru devamlı şekilde harekete geçirmek için yapılan çabaların bütünü olarak tanımlanmıştır (Eren, 2004:494). Luthans (2008:158)’a göre motivasyon; kişiyi amaca ulaştıran davranışı aktif hale getiren psikolojik ve fizyolojik gereksinimlerle başlayan bir durum olarak ifade edilmiştir. Bentley ise motivasyonu kişinin içinde bulunan ve o kişiyi olumlu yada olumsuz davranışlara yönelten kişinin belirli isteklere ulaşmasını ve bunların sonucunda kişinin tatmin olmasını sağlayan güç olarak tanımlamıştır (1999:180).

Motivasyon türleri literatürde genel olarak dört farklı kategoride incelenmiştir. Bunlar; fizyolojik motiveler, iç motiveler, sosyal motiveler ve psikolojik motivelerdir.

Fizyolojik Motiveler: Bu grupta yer alan güdüler birinci derecede hedefleri olan ve öğrenilmemiş, doğuştan kazanılmış güdülerdir. Bunlar bireyin hayatı için gerekli olan temel ihtiyaçları elde etmeye yönelmiş güdülerdir (Silah, 2001:66). Fizyolojik motiveler, yarı bilinçli yarı bilinçsiz motiveler olarak tanımlanır. Bu grupta yer alan motivelere örnek olarak beslenme, ısınma, giyinme, barınma gibi ihtiyaçlar verilebilir (Taşpınar, 2006:19).

İç Motiveler: Bu grupta bulunan motiveler öğrenmeye dayanmayan ve insanın doğal ihtiyaçlarından kaynaklanan bilinçsiz davranışlar olarak tanımlanır. Bu davranışlar kendiliğinden ortaya çıkarlar. İç motiveler bütün bireylerde aynı şekilde görülür ve kalıtsaldır (Keskin, 2008:21).

Sosyal Motiveler: Toplumda bireylerin en temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra manevi olan ihtiyaçlarını karşılamak adına çaba harcadığı diğer tüm alanları içine alır. Fizyolojik olarak tatmin edilmiş ve mutlu olan bir insanın diğer ihtiyaçları arasında toplumda kabul gören, sevme, beğenilme, birey olma, takdir edilme ihtiyaçları belirir. (Okuducu, 2014:30).

Psikolojik Motiveler: Bireyin doğuştan elde ettiği veya sonradan kazandığı güdülerdir. Bu güdüler bireylerin zihinsel ve ruhsal ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Yapı olarak bireylerin kişilik ve davranış modellerini oluştururlar. Bu grupta bulunan motiveler fizyolojik ve sosyal motivelere göre daha karmaşıktır. Bu sebeple de incelenmesi ve anlaşılması daha zordur (Silah, 2001:70).

III. YÖNTEM

III.I. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın temel amacı; sağlık çalışanlarının mevcut örgütsel adalet ve motivasyon düzeylerinin belirlenmesi, örgütsel adalet ve motivasyon arasındaki ilişkilerin ortaya konması, örgütsel adaletin motivasyon üzerine etkisinin araştırılmasıdır.

Sağlık sektöründe ve diğer sektörlerde örgütsel adalet ve motivasyonla ilgili yapılmış bir takım çalışmalar mevcuttur. Bunların

bir kısmı örgütsel adalete yönelik, bir kısmı motivasyona yönelik iken bir kısmı da diğer sektörlerde yapılmış çalışmalardan oluşmaktadır. Yerli yazında yapılan araştırmalar sonucunda, sağlık sektöründe örgütsel adalet ve motivasyon ilişkisinin bir arada incelendiği başka çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bakımdan çalışmanın, literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

III.II. Örneklem, Veri Toplama Yöntemi ve Kullanılan Ölçekler

Araştırmanın evrenini 9-31 Mart 2016 tarihleri arasında Isparta merkezde bulunan iki özel hastane, bir devlet hastanesi ve bir üniversite hastanesinde çalışan hekim dışı sağlık personeli oluşturmaktadır. Hekimler, yoğunlukları ve çalışmaya katılmak istememeleri nedeniyle örnekleme dahil edilmemiştir. Kurumlardan ayrı ayrı alınan veriler ışığında bu birimlerde toplam 1681 kişinin çalıştığı tespit edilmiştir. Örneklem büyüklüğü hesaplama formülüne göre 313 kişilik bir örneklem evreni temsil etmektedir. Ancak çalışmamıza 317 kişi dahil edilmiştir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak Örgütsel Adalet ve Motivasyon anketi kullanılmıştır. Bu anket demografik soruların bulunduğu bölüm ile birlikte toplam 58 ifade-den oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde demografik verileri elde etmeye yönelik ifadeler bulunmaktadır. Anketin ikinci bölümünde, sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algılarını belirlemek üzere Colquitt (2001) tarafından geliştirilen ve 20 sorudan oluşan “Örgütsel Adalet Ölçeği” (Organizational Justice Scale) kullanılmıştır. Bu ölçekte örgütsel adaletin işlemsel adalet boyutunu ölçmeye yönelik 7 soru (1., 2.,

3., 4., 5., 6., 7. sorular), dağıtım adaleti boyutunu ölçmek için 4 soru (8., 9., 10., 11. sorular) ve etkileşim adaleti boyutunu ölçmeye yönelik 9 soru (12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20. sorular) bulunmaktadır. Örgütsel adalet algısı ölçeğine ait ifadeler için 1 puanı “Hiçbir Zaman”, 2 puanı “Nadiren”, 3 puanı “Arasına”, 4 puanı “Çoğunlukla”, 5 puanı “Her Zaman” şeklinde derecelendirilmiştir. Anketin üçüncü bölümünde ise motivasyon faktörünü ölçmek için Çiçek’in (2005) yapmış olduğu çalışmada kullandığı motivasyon ölçeğinden yararlanılmıştır. Motivasyonu 4 ayrı boyutta inceleyen bu ölçek 30 ayrı sorudan oluşmaktadır. Ölçeğin 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9. sorularını “Yöneticilerle İlişkiler”, 10., 11., 12., 13., 14. sorularını “Ücret Sistemi”, 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22., 23. sorularını “Karar Verme Süreci”, 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30. sorularını “Teşvik ve Değerlendirme Sistemi” boyutu oluşturmaktadır. Soruların cevaplanmasında ise 5’li Likert ölçeği (1- Hiç Memnun Değilim, 2- Memnun Değilim, 3- Kararsızım, 4- Memnunum, 5- Çok Memnunum) kullanılmıştır.

III.III. Araştırmada Kullanılan Hipotezler

Bu araştırmanın teorik bölümünde ele alınan konular doğrultusunda ve çalışmanın amacına bağlı aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

A. Hastane çalışanlarının örgütsel adalet algılamaları ile

A1. İşlemsel Adalet

A2. Dağıtım Adaleti

A3. Etkileşim Adaleti

B. Örgütsel motivasyon

B1. Yöneticilerle İlişkiler

B2. Ücret Sistemi

B3. Karar Verme Süreci

B4. Teşvik ve Değerlendirme Sistemi,

boyutları arasında ilişki vardır.

Tablo I: Hipotez ilişki tablosu

Hastane çalışanlarının örgütsel adalet algılamaları örgütsel motivasyonu etkilemektedir.	İşlemsel Adalet (A1)	Dağıtım Adaleti (A2)	Etkileşim Adaleti (A3)
Yöneticilerle İlişkiler (B1)	✓	✓	✓
Ücret Sistemi (B2)	✓	✓	✓
Karar Verme Süreci (B3)	✓	✓	✓
Teşvik ve Değerlendirme Sistemi (B4)	✓	✓	✓

✓ : İlişki vardır.

III.IV. Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde öncelikle ölçeklerin yapı geçerliliği analizleri ve güvenilirlik analiz sonuçları sunulmuştur. Ardından, tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Son olarak araştırma hipotezlerinin testi için korelasyon ve regresyon analizi sonuçları ortaya konmuştur.

III.IV.I. Ölçeklerin Güvenirlik Analizleri

Araştırmacı tarafından yapılan analiz sonucunda; örgütsel adalet ölçeğine ilişkin gerçekleştirilen güvenilirlik analizinde ölçeğin bütünü için güvenilirlik alpha katsayısı 0.92 olarak tespit edilmiştir. Alt boyutlar için alpha katsayıları ise işlemsel adalet için 0.90, dağıtım adaleti için 0.89, etkileşim adaleti için de 0.87 olarak bulunmuştur.(Tablo I). Bu değerler örgütsel adalet ölçeğinin yüksek bir iç tutarlılığa sahip olduğunu ve güvenirliliğin sağladığını göstermektedir.

Tablo II: Örgütsel adalet ölçeğinin güvenilirlik analizi

Boyutlar	Cronbach Alpha Katsayıları	Madde Numaraları	Özmen vd. (2007) Cronbach Alpha Katsayıları
İşlemsel Adalet	0.90	1,2,3,4,5,6,7	0.86
Dağıtımsal Adalet	0.89	8,9,10,11	0.94
Etkileşim Adaleti	0.87	12,13,14,15,16,17,18,19,20	0.88
Örgütsel Adalet Ölçeği Genel Sonuç	0.92	1,2,3,4,5,6,7,8, 9,10,11,12,13,14, 15,16,17,18,19,20	

Tablo II’de görüldüğü üzere, örgütsel motivasyon ölçeğine ilişkin gerçekleştirilen güvenilirlik analizinde ölçeğin bütünü için güvenilirlik Alpha katsayısı 0.96 olarak tespit edilmiştir. Alt boyutlar için Alpha katsayıları ise yöneticilerde ilişkiler için 0.90, ücret sistemi için 0.96, karar

verme süreci için 0.95, teşvik ve değerlendirme sistemi için de 0.94 olarak bulunmuştur. Bu değerler örgütsel motivasyon ölçeğinin yüksek bir iç tutarlılığa sahip olduğunu ve güvenilirliğin sağlandığını göstermektedir.

Tablo III: Motivasyon ölçeğinin güvenilirlik analizi

Boyutlar	Cronbach Alpha Katsayıları	Madde Numaraları
Yöneticilerle İlişkiler	0.90	1,2,3,4,5,6,7,8,9
Ücret Sistemi	0.96	10,11,12,13,14
Karar Verme Süreci	0.95	15,16,17,18,19,20,21,22,23
Teşvik ve Değerlendirme sistemi	0.94	24,25,26,27,28,29,30
Örgütsel Motivasyon Ölçeği Genel Sonuç	0.96	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18, 19,20,21,22,23,24,25,26,27,28,29,30

III.IV.II. Demografik Verilere Ait Bulgular

Örneklem gurubunu oluşturan toplam 317 sağlık çalışanının 60'ı (%18,9) erkek; 257'si (%81,1), 175'i (%55,2) evli; 142'si (%44,8) bekar, 66'sı (%20,8) 25 ve daha küçük yaş gurubunda; 75'i (%23,7) 26-30 yaş gurubunda; 59'u (%18,6) 31-35 yaş gurubunda;

62'si (%19,6) 36-40 yaş gurubunda; 36'sı (%11,4) 41-45 yaş gurubunda; 19'u (%6,0) ise 46 ve daha büyük yaş gurubunda bulunmaktadır. Araştırmaya ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo III'de görülmektedir.

Tablo IV: Tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	Gruplar	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	60	18,9
	Kadın	257	81,1
	Toplam	317	100,0
Medeni Durum	Evli	175	55,2
	Bekar	142	44,8
	Toplam	317	100,0
Yaş	25 ve daha küçük	66	20,8
	26-30	75	23,7
	31-35	59	18,6
	36-40	62	19,6
	41-45	36	11,4
	46 ve daha büyük	19	6,0
	Toplam	317	100,0
Kurum	Kamu	262	82,6
	Özel	55	17,4
	Toplam	317	100,0
Unvan	Hemşire	181	57,1
	Diğer Sağlık Personeli	136	42,9

	Toplam	317	100,0
Gelir Durumu	1000-1500	81	25,6
	1501-2000	18	5,7
	2001-2500	81	25,6
	2501-3000	91	28,7
	3001-3500	36	11,4
	3501-4000	2	0,6
	4001-4500	2	0,6
	4501 ve üstü	6	1,9
	Toplam	317	100,0
Görevdeki Çalışma Yılı	1-3 yıl	95	30,0
	4-7 yıl	67	21,1
	8-11 yıl	36	11,4
	12-15 yıl	24	7,6
	15 yıl ve üzeri	95	30,0
	Toplam	317	100,0
Kurumdaki Çalışma Yılı	1-3 yıl	122	38,5
	4-7 yıl	76	24,0
	8-11 yıl	41	12,9
	12-15 yıl	25	7,9
	15 yıl ve üzeri	53	16,7
	Toplam	317	100,0

III.IV.III. Örgütsel Adalet İle Motivasyon Boyutları Arasındaki İlişkiler

Tablo IV’de korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde örgütsel adalet ile motivasyonu etkileyen faktörlerin boyutlarının hepsinde pozitif yönlü ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin mevcut olduğu görülmektedir. Örgütsel adalet faktörleri arasındaki en güçlü ilişki ($r=0,652$) dağıtım adaleti ile işlemsel adalet arasında iken, en zayıf ilişki ($r=0,311$) etkileşim adaleti ile dağıtım adaleti arasındadır.

Motivasyon faktörleri arasındaki en güçlü ilişki ($r=0,794$) teşvik ve değerlendirme sistemi ile karar verme süreci arasındadır. En zayıf ilişki ($r=0,431$) ise ücret sistemi ile yönetim ilişkileri arasında olduğu görülmektedir. Örgütsel adalet faktörleri ile motivasyon faktörleri arasında yapılan karşılaştırmada ise en güçlü ilişki ($r=0,693$) yönetim ilişkileri ile etkileşim adaleti arasında iken en zayıf ilişki ($r=0,294$) ücret sistemi ile etkileşim adaleti arasında olduğu görülmektedir.

Tablo V: Korelasyon analizi

Korelasyon Analizi								
		Örgütsel Adalet Boyutları			Motive Edici Faktörler			
		İşlemsel Adalet	Dağıtım Adaleti	Etkileşim Adaleti	Yönetim İlişkileri	Ücret Sistemi	Karar Verme Süreci	Teşvik ve Değ. Sistemi
İşlemsel Adalet	Pearson Korelasyon	1,000						
	Sig.(2-tailed)							
Dağıtım Adaleti	Pearson Korelasyon	,652 **	1,000					
	Sig.(2-tailed)	,000						
Etkileşim Adaleti	Pearson Korelasyon	,501**	,311**	1,000				
	Sig.(2-tailed)	,000	,000					
Yönetim İlişkileri	Pearson Korelasyon	,596**	,418**	,693**	1,000			
	Sig.(2-tailed)	,000	,000	,000				
Ücret Sistemi	Pearson Korelasyon	,397**	,485**	,294**	,431**	1,000		
	Sig.(2-tailed)	,000	,000	,000	,000			
Karar Verme Süreci	Pearson Korelasyon	,593**	,506**	,510**	,723**	,564**	1,000	
	Sig.(2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000		

Teşvik ve Değerlendirme Sistemi	Pearson Korelasyon	,559**	,505**	,498**	,648**	,580**	,794**	1,000
	Sig.(2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000	,000	
** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlı								

III.IV.IV. Örgütsel Adaletin Motivasyon Üzerine Etkisi

Yöneticilerle ilişkileri, ücret sistemi, karar verme sürecini, teşvik ve değerlendirme sistemini etkileyen örgütsel adalet boyutları regresyon analizi ile test edilmiştir. Bulgular tablo V, VI, VII, VIII’de verilmiştir.

Tablo VI: Yöneticilerle ilişkileri etkileyen örgütsel adalet boyutları

Değişkenler		Model Özeti		Anova		Katsayılar		
Bağımsız	Bağımlı	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	P	β	t	P
İşlemsel Adalet	Yöneticilerle ilişkiler	0,566	0,562	135,921	0,000	0,288	5,343	0,000
Dağıtım Adaleti						0,066	1,342	0,181
Etkileşim Adaleti						0,528	12,277	0,000
Durbin Watson Testi:1,554								

**p<0,01 anlamlı

Tablo V’de örgütsel adalet boyutlarının, motivasyonun yöneticilerle ilişkiler boyutunu ne ölçüde etkilediğine dair sonuçlara yer verilmiştir. Buna göre, işlemsel adalet, dağıtım adaleti ve etkileşimsel adalet değişkenleri, yöneticilerle ilişkiler değişkenine ait varyansı %55,6 ora-

nında açıklamaktadır. Yöneticilerle ilişkiler boyutu, örgütsel adaletin işlemsel adalet ve etkileşimsel adalet boyutlarından pozitif yönde etkilenmektedir (p=0,000).

Yöneticiler, çalışanlarının kendileriyle ilişkilerinin iyileşmesini istiyorsa öncelikli olarak etkileşim adaleti ve işlemsel adalet boyutlarına ve daha sonra dağıtım adaleti boyutlarına önem vermelidir. Prosedürler uygulanırken iş görenlerin maruz kaldığı tutum ve davranışların niteliğine yönelik adalet algılaması olarak tanımlanan etkileşimsel adalet boyutunun yöneticilerle

ilişkiler boyutu ile ilişkili olması anlamlı bir sonuçtur. Çalışanlar dağıtılan kazanımların niteliği yanında bunların dağıtım sırasında gösterilen sözlü ve davranışsal yaklaşımlara da önem vermektedir. Bu nedenle, dağıtımlar esnasında yöneticilerin çalışanlara karşı nazik, güler yüzlü, saygılı ve ılımlı yaklaşımları önerilebilir.

Tablo VII: Ücret sistemini etkileyen örgütsel adalet boyutları

Değişkenler		Model Özeti		Anova		Katsayılar		
Bağımsız	Bağımlı	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	P	β	t	P
İşlemsel Adalet	Ücret Sistemi	0,260	0,253	36,751	0,000	0,69	0,938	0,326
Dağıtım Adaleti						0,398	6,205	0,000
Etkileşim Adaleti						0,136	2,413	0,076
Durbin Watson Testi:1,584								

**p<0,01 anlamlı

Tablo VI'da örgütsel adalet boyutlarının, motivasyonun ücret sistemi boyutunu ne ölçüde etkilediğine dair sonuçlara yer verilmiştir. Buna göre, işlemsel adalet, dağıtım adaleti ve etkileşimsel adalet değişkenleri, ücret sistemi değişkenine ait varyansı %26 oranında açıklamaktadır. Ücret sistemi boyutu, örgütsel adaletin sadece dağıtım adaleti boyutundan pozitif yönde etkilenmektedir (p=0,000).

Dağıtım adaleti maaşlar, hizmetler, fırsatlar, görevler, cezalar/ödülleri, statüler, ücretler, terfiler gibi her türlü kazanımın örgüt çalışanları arasındaki paylaşımını konu almaktadır. Ücret sistemi ile dağıtım adaleti boyutu arasındaki(p=0,000) ilişki, katılımcıların ücret dağılımı konusundaki hassasiyetlerini göstermektedir denilebilir. Ücreti etkili bir motivasyon aracı olarak kullanmak isteyen yöneticiler, ham ücret ve ek faydaların dağılımı konusunda hakkaniyetli davranmalıdırlar.

Tablo VIII: Karar verme sürecini etkileyen örgütsel adalet boyutları

Değişkenler		Model Özeti		Anova		Katsayılar		
Bağımsız	Bağımlı	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	P	β	t	P
İşlemsel Adalet	Karar Verme	0,439	0,434	81,628	0,000	0,307	5,010	0,000
Dağıtım Adaleti						0,216	3,865	0,000
Etkileşimsel Adalet						0,289	5,909	0,000
Durbin Watson Testi:1,630								

**p<0,01 anlamlı

Tablo VII’de örgütsel adalet boyutlarının, motivasyonun karar verme boyutunu ne ölçüde etkilediğine dair sonuçlara yer verilmiştir. Buna göre, işlemsel adalet, dağıtım adaleti ve etkileşimsel adalet değişkenleri, karar verme değişkenine ait varyansı %43,9 oranında açıklamaktadır. Karar verme boyutu, örgütsel adaletin bütün boyutlarından pozitif yönde etkilenmektedir (p=0,000).

Karar verme süreci ile ilgili memnuniyet düzeylerinin artırılması için öncelikle işlemsel adalet boyutundan kaynaklanan sorunların giderilmesi gerekmektedir. Daha sonra etkileşim adaleti ve dağıtım adaleti boyutundan kaynaklı sorunlara çözümler getirilmesi gerekmektedir. Çalışanlar, organizasyonun amaçlarına ulaşmak için alınan kararlarda söz sahibi olmak istemektedir. Kendisine fikri sorularla çalışan, kendisini daha değerli hissetmektedir. Kazanımların dağılımı konusunda da kendisiyle işbirliği yapılmasını beklemektedir.

Tablo IX: Teşvik ve değerlendirme sistemini etkileyen örgütsel adalet boyutları

Değişkenler		Model Özeti		Anova		Katsayılar		
Bağımsız	Bağımlı	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	P	β	t	P
İşlemsel Adalet	Teşvik ve Değ. Sistemi	0,413	0,407	73,271	0,000	0,246	3,926	0,000
Dağıtım Adaleti						0,252	4,415	0,000
Etkileşimsel Adalet						0,296	5,910	0,000
Durbin Watson Testi:1,689								

**p<0,01 anlamlı

Tablo VIII'de örgütsel adalet boyutlarının, motivasyonun teşvik ve değerlendirme boyutunu ne ölçüde etkilediğine dair sonuçlara yer verilmiştir. Buna göre, işlemsel adalet, dağıtım adaleti ve etkileşimsel adalet değişkenleri, teşvik ve değerlendirme sistemi değişkenine ait varyansı %41,3 oranında açıklamaktadır. Teşvik ve değerlendirme sistemi boyutu, örgütsel adaletin bütün boyutlarından pozitif yönde etkilenmektedir (p=0,000).

Teşvik ve değerlendirme sistemi çalışanların hem maddi hem de manevi tatminleri için önemlidir. Örgütsel adaletin tüm boyutlarında objektif işlemler yapılması, çalışanların teşvik ve değerlendirme uygulamalarından memnuniyetini arttıracaktır.

IV. SONUÇ

Örgütsel motivasyonun sağlanmasında çalışanların kendilerine örgüt bünyesinde adaletli bir yaklaşım gösterilip gösterilmediği algısı büyük önem taşımaktadır. Yapılan araştırma, çalışanların örgüt içinde kendilerine ne kadar

adil davranıldığı konusundaki algıları ve bu algıların örgütsel motivasyona olan etkilerini ortaya koymak açısından önemlidir.

Bu çalışmada sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algısı ile motivasyon düzeyleri arasındaki ilişkinin Isparta ili özel ve kamu sektörü hastanelerinde görev yapan çalışanlar açısından belirlenmesi amaçlanmıştır. Mevcut çalışmada, söz konusu hastanelerdeki örgütsel adaletin boyutları olan işlemsel adalet, dağıtım adaleti ve etkileşim adaleti algıları ile motivasyon boyutları olan yöneticilerle ilişkiler, ücret sistemi, karar verme süreci ve teşvik ve değerlendirme sistemi boyutları arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik analizler yapılmıştır.

Örgütsel adalet boyutları ile motivasyon boyutları arasındaki ilişkiyi görebilmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde örgütsel adalet ile motivasyon boyutlarının hepsinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin mevcut olduğu görülmektedir. Örgütsel adalet faktörleri arasındaki en güçlü ilişki dağıtım adaleti ile işlemsel

adalet arasında iken, en zayıf ilişki etkileşim adaleti ile dağıtım adaleti arasındadır. Motivasyon faktörleri arasındaki en güçlü ilişki teşvik ve değerlendirme sistemi ile karar verme süreci arasındadır. En zayıf ilişkinin ise ücret sistemi ile yönetim ilişkileri arasında olduğu görülmektedir. Örgütsel adalet faktörleri ile motivasyon faktörleri arasında yapılan karşılaştırmada en güçlü ilişkinin yönetim ilişkileri ile etkileşim adaleti arasında olduğu görülmüştür. En zayıf ilişkinin ise ücret sistemi ile etkileşim adaleti arasında olduğu tespit edilmiştir. Etkileşim adaleti kurum içinde çalışan personelin yöneticilerle arasındaki ilişkileri düzenleyen ve bu ilişkilerin seviyesini belirleyen boyuttur. Çalışanların etkileşim adaleti algısının yüksek olmasının yöneticilerle ilişkileri olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir. Değişkenlerin aralarındaki ilişkinin yönünü ve derecesini belirlemek amacıyla uygulamış olduğumuz korelasyon analizi sonucu hipotezlere göre değerlendirildiğinde “Hastane çalışanlarının örgütsel adalet algılamalarının, örgütsel motivasyon üzerinde etkisi vardır” kurmuş olduğumuz hipotez kabul edilmiştir.

Örgütsel adalet boyutlarının motivasyon düzeyine etkilerinin incelenmesinde çoklu regresyon analizi testinden yararlanılmıştır. Bağımlı değişken olan motivasyon boyutlarının, bağımsız değişkenler (işlemsel adalet, dağıtım adaleti ve etkileşim adaleti) arasında ilişkisi şu şekilde özetlenebilir:

Buna göre bağımlı değişkenlerden olan yöneticilerle ilişkiler boyutunun %55,6 oranında bu bağımsız değişkenlere (işlemsel adalet, dağıtım adaleti ve etkileşim adaleti)

bağlı olarak şekillendiği söylenebilir. Bağımlı değişken ile işlemsel adalet ve etkileşim adaleti arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur ($p<0,000$). Sonuç olarak çalışanların kendi aralarında veya yöneticileri arasındaki ilişkileri düzenleyen, yöneticilerin adil olmasını ve çalışanlarına karşı saygılı ve dürüst olması gibi faktörleri barındıran işlemsel adalet ve etkileşim adaleti boyutları motivasyon boyutlarından olan yöneticilerle ilişkiler boyutunu etkilemektedir.

Bağımlı değişkenlerden olan ücret sistemi boyutunun %26 oranında bu bağımsız değişkenlere (işlemsel adalet, dağıtım adaleti ve etkileşim adaleti) bağlı olarak şekillendiği söylenebilir. Bağımlı değişken ile bağımsız değişkenlerden dağıtım adaleti boyutu arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0,000$). Sonuç olarak kazanımların (ücret, terfi vs.) adil dağıtılmasını ve yapılan işe uygunluğunu ölçen dağıtım adaleti boyutu ile ücret sistemi boyutu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Bağımlı değişkenlerden olan karar verme süreci boyutu ise %43,9 oranında bu bağımsız değişkenlere (işlemsel adalet, dağıtım adaleti ve etkileşim adaleti) bağlı olarak şekillenmektedir. Karar verme süreci boyutu bağımsız değişken olan örgütsel adaletin bütün boyutlarından pozitif yönde etkilenmektedir ($p<0,000$). Söz hakkı düzeyini, inisiyatif kullanma derecesini, kıdem ve dereceden memnuniyeti, yaratıcılığı kullanabilme düzeyini, yetki ve sorumluluk seviyesini ölçen karar verme süreci boyutu örgütsel adaletin bütün boyutlarından pozitif yönde etkilenmektedir.

Bağımlı değişkenlerden olan teşvik ve değerlendirme sistemi boyutunun %41,3 oranında bu bağımsız değişkenlere (işlemsel adalet, dağıtım adaleti ve etkileşim adaleti) bağlı olarak şekillendiği söylenebilir. Teşvik ve değerlendirme sistemi boyutu bağımsız değişken olan örgütsel adaletin bütün boyutlarından pozitif yönde etkilenmektedir ($p < 0,000$). Kurumda uygulanan ödül ve ceza sistemini, değerlendirme ve terfi sistemini, terfi olanaklarını, performans değerlendirme sistemini, kurumdaki görev tanımını ölçen teşvik ve değerlendirme sistemi boyutu örgütsel adaletin bütün boyutlarından pozitif yönde etkilenmektedir.

Sonuç olarak örgütsel adalet boyutlarının her birinin motivasyon boyutlarından bir veya birkaçıyla yada hepsiyle istatistiksel olarak anlamlı ilişkide olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, yöneticiler kurumlarında motivasyonu yüksek, verimli çalışanlar görmek istiyorlarsa dağıtım, işlemsel ve etkileşimsel adalet boyutlarına önem vererek kurum içinde her anlamda adaleti sağlamalıdır denilebilir.

Kaynakça

- Baldwin, Susanna.** (2006). *Organisational Justice*, Institute For Employment Studies.
- Bentley, Trevor.** (1999). *İnsanları Motive Etme*, (Çev: Onur Yıldırım), İstanbul, Hayat Yayınları.
- Beugre, Constant. D.** (1998), *Managing Fairness in Organizations*, USA: Greenwood Publ.
- Bies, Robert. J. and MOAG, J. S.** (1986). *Interactional Justice: Communication Criteria of Fairness*, Research on Negotiation in Organizations.
- Cohen, Ronald L.** (1987) "Distributive justice: Theory and research". *Social Justice Research*, C:1 (1), ss. 19-40.

Colquitt, Jason A., Donald E. Conlon, Michael J. Wesson, Christopher O. L. H. Porter and K. Yee Ng. (2001) "*Justice at the Millennium: A Meta-Analytic Review of 25 Years of Organizational Justice Research*", *Journal of Applied Psychology*, Vol.86, No.3, ss. 425-445.

Eren, Erol. (2004). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 8. Baskı.

Eroğlu, Feyzullah. (1998). *Davranış Bilimleri*, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 4. Baskı.

Folger, Robert. and Mary, A., KONOVSKY (1989) "Effects of Procedural and Distributive Justice on Reactions to Pay Raise Decisions". *Academy of Management Journal*, Vol:32, No:1, p.115-130

Folger, Robert and Russell CROPANZANO. (1998). *Organizational Justice and Human Resource Management*, Sage Publications, Thousand Oaks London, New Delhi.

Greenberg, Jerald (1990) "*Organizational Justice: Yesterday, Today and Tomorrow*", *Journal of Management*, Vol.16, No.2, ss. 399-432.

Güney, Salih (2008). *Davranış Bilimleri*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 4.Baskı.

İplik, Fatma Nur. (2009) "Algılanan Örgütsel Adaletin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Süpermarket Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma: Adana İli Örneği", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:25, ss. 108.

İşcan, Ömer Faruk. ve SAYIN, Ufuk; (2010) "Örgütsel Adalet, İş Tatmini Ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 4, ss.195-216.

Keklik, Belma, ve US, Nuray Coşkun. (2013) "Örgütsel Adalet Algılamalarının İş Tatminine Etkisi: Hastane Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve*

Keskin, Burcu. (2008) "Çalışanların Performanslarını Arttırmada Bir Araç Olarak Motivasyon Ve Motivasyon Teknikleri", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Ankara.

Luthans, Fred (1997). *Organizational Behaviour*, McGrawHill, Singapore.

Okuducu, Feray (2014) "Türkiye'de Sağlık Hizmetleri ve Sağlık Çalışanlarının Motivasyonu", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.

Özen, Janset (2002). "*Adalet Kuramlarının Gelişimi ve Örgütsel Adalet Türleri*", *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi*, İstanbul Barosu, İstanbul, ss.107-117.

Ployhart ,Robert E. and RYAN, Ann M. (1997). “*Organizational Behavior And Human Decision Processes*” Vol. 72, No. 3, December, pp. 308–335.

Silah, Mehmet (2001). *Çalışma Psikolojisi*, Ankara ,Selim Kitabevi Yayınları No:1, 2. Baskı.

Taşkıran, Erkan (2010). “Liderlik Tarzının Örgütsel Sessizlik Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Adaletin Rolü ve Bir Araştırma”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taşpınar, Fatih (2006)“Motivasyon Araçlarının İşgören Motivasyonu Üzerindeki Etkisi: Afyonkarahisar İlindeki Termal Otel İşletmelerinde Bir Araştırma”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Afyon.

Yürür, Senay (2008). “Örgütsel Adalet İle İş Tatmini Ve Çalışanların Bireysel Özellikleri Arasındaki İlişkilerin Analizine Yönelik Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.13, S.2 s.295-312.

Kırsal Kesimde Yaşayan Evli Kadınların Aile İşlevlerinin Evlilik Uyumuna Etkisi

Pınar TELLİOĞLU¹ & Hacı ÖZDEMİR²

Öz

Bu çalışmanın amacı, kırsal kesimde yaşayan evli kadınların ailelerinin çeşitli aile işlevlerini gösterme düzeylerinin evlilik uyumlarına etkisini incelemektir. Araştırmanın bir diğer amacı kırsal kesimde yaşayan evli kadınların ailelerinin çeşitli aile işlevlerini gösterme düzeyleri ile evlilik uyumlarının; eğitim durumu, evlilik süresi, evlenme tipi ve çocuk sayısına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını saptamaktır. Araştırmanın modeli betimsel ilişkisel tarama modeli olup araştırmada seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini, Samsun İlinin kırsal kesiminde yaşayan evli kadınlar oluşturmaktadır. Örneklemini Samsun İlinin İlkadım İlçesine bağlı Çatkaya, Uzgur, Çivril ve Kuşçulu köylerinde yaşayan evli 150 kadın oluşturmaktadır. Verilerin analizinde Pearson Korelasyon Katsayısı, One-Way Anova ve Çoklu Regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda evlilik uyumu ile aile problem işlevi arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. Ayrıca, ailelerin problem çözme işlevini yerine getirme işlevinin evlilik uyumu üzerinde anlamlı bir yordayıcılığa sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın bir diğer sonucuna göre; kırsal kesimde yaşayan evli kadınların ailelerinin genel işlevleri yerine getirme düzeyleri ile duygusal tepki verme, roller ve iletişim işlevlerini yerine getirme düzeyleri arasında pozitif yönde orta düzeyde; gereken ilgiyi gösterme, davranış kontrolü ve problem çözme işlevlerini yerine getirme düzeyleri ile de yine pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Araştırmanın son bulgularına göre kırsal kesimde yaşayan evli kadınların evlilik uyumları; eğitim durumu, evlilik süresi, evlenme tipi ve çocuk sayısı değişkenlerine göre anlamlı olarak farklılaşmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Evlilik, Evlilik Uyumunu, Aile İşlevselliği

The Effect of Family Functions of Married Women Living in the Rural Area on Marriage Harmony

Abstract

The purpose of this study was the family of married women living in rural areas do not show a variety of family functions is to examine the impact of compliance levels of marriage. Another purpose of the study is to examine the level of marital adjustment and the level of family functioning of married women living in rural areas; education status, duration of marriage, type of marriage and number of children. The model of there search was a descriptive relational screening model and appropriate sampling method was used for non-random sampling methods in the study. The universe of there search is composed of married women living in rural areas of Samsun province. The sample consists of 150 married women living in Çatkaya, Uzgur, Çivril and Kuşçulu villages of İlkadım district of Samsun. In the analysis of the data, Pearson Correlation Coefficient, One-Way Anova and Multiple Regression analysis were used. As a result of there search, it was concluded that there is a positive relation between marital adjustment and family problem function. It has also been found that the problem-solving function of the families has a significant predictor of marital adjustment. According to another result of there search; the levels of fulfillment of the general functions of married women living in rural areas, and the levels of emotional reaction, role and communication fulfillment are moderately positive; there is also a low level of positive correlation with the level of performing there quired demonstration, behavior control and problem solving functions. According to recent findings of the survey, marital adjustment of married women living in rural areas; education status, duration of marriage, type of marriage and number of children.

Keywords: Marriage, Marriage Adaptation, Family Functionality

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, pinartellioglu@gmail.com

² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Nefier55@gmail.com

Bu makale URKUND programı yardımıyla intihale karşı kontrol edilmiştir.

1.GİRİŞ

Aile; biyolojik, sosyolojik ve psikolojik yapısı dolayısıyla birey ve toplumun ihtiyacı olan cinsellik, üreme, korunma ve barınma, sevmeye ve sevilme, sevgiyi paylaşma, bağımlı ve bağımsız olma, ait olma, statü edinme, güven duyma, kendini gerçekleştirme, çocukların bakımı ve eğitimi, toplumsal töre ve ideallerin, kazanılan mal ve bilgilerin yeni nesillere aktarımı gibi pek çok görevi yerine getirmektedir. Aileler toplumdaki topluma ve aynı toplum içerisinde farklılık gösterse de işlevleri; üreme yoluyla neslin devamlılığını, üyelerinin sosyal, psikolojik, ekonomik ve eğitimsel doyumlarını sağlamak şeklinde evrenselleşmiştir (Özgüven, 2001:2).

Aile kavramı ve psikolojik düzeyde aile; ‘aile yapıları’, ‘ailedeki etkileşim’ ve ‘ailedeki yaşam döngüsü’ açılarından incelenebilir. Genel olarak bakıldığında, aile işlevlerinde aile içi iletişime, karşılıklı saygı ve işbirliğine büyük önem verilmektedir. Aile içi ilişkiler yapısı, ailenin işlevlerini sağlıklı bir biçimde yerine getirip getirememesinde önemli bir belirleyicidir. Sağlıklı işlevlere sahip aile; sorunlarını bir araya gelerek çözebilen, birbirlerine duygusal olarak bağlı ve özgürlüklerini kısıtlamayacak şekilde birbirleri ile ilgili, kendilerinden beklenen rolleri etkili biçimde yerine getirebilen, davranışlarını aşırıya kaçmayacak şekilde kontrol edebilen, açık ve dolaysız bir iletişime sahip olan bireylerden oluşmaktadır (Bulut, 1990:4).

Her işlev, aile sisteminin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu nedenle, sadece tek bir işlevin anlaşılması ailenin tümü hakkında bilgi veremez ve hiçbir işlev de sistemin bütününden ayrıtırlamaz. Yani ailede tüm işlevler birbirine bağlıdır. Örneğin; aile içi iletişim açık ve dolaysız değilse, diğer işlevlerin de beklenen düzeyde yerine getirilmesi olanaksızdır. O halde, herhangi bir işlevde meydana gelebilecek bozulma, diğerlerini de etkileyecektir (Epstein ve Bishop, 1983; akt. Bulut, 1990:4).

İşlevlerini sağlıklı bir beraberlik içinde yerine getirmeyen aileler sağlıklı ailelerdir. Bu tür ailelerin önemli özelliği, iletişim işlevlerinin ve kişiler arası işlevlerinin bozuk olması ve kurallara aşırı bağlı olmalarıdır. Belirli roller, kişilerin üzerine zorla yüklenmiştir ve bunları değiştirmek zordur. Üyeleri birbirleriyle az konuşan ve açık bir iletişim içinde olmayan, aileyi ilgilendiren konulara birlikte çözüm aramayan, üyeleri birbirlerine gerçek bir yakınlık duymayan ve olumsuz duygular besleyen başka bir ifade ile özellikle ailede ebeveyn konumunda olan eşlerin aralarındaki uyumun düşük düzeyde olduğu aileler sağlıklıdır (Bulut, 1990:11). Çabukça ve Tutarel-Kışlak (2002), evli çiftlerde demografik değişkenlerle empati sahibi olmanın, evlilikte uyumu yordamada konusundaki etkileri üzerinde yaptığı çalışmada, empatinin evlilik uyumunun yordamasında anlamlı değişken olduğu sonucuna varılmıştır. Demiray (2006) ise, elli bir çiftte yer verdiği bir çalışmada, ailenin yaptığı ziyaretler, evliliğin süresi ve çiftin hangi yaşta olduğunun, evlilikte uyumla ilişkisinin anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Şener (2002), araştırmasında

da genelde 35 yaş üzeri kişilerde erkek ve kadınların uyum puanları, eğitim düzeyleri, ailedeki ekonomik durum ve gelir yaş artışına bağlı olarak artmaktayken, kaç çocuğa sahip olduğu ve çiftin yaş farkı azalma göstermektedir. Uyum puanlarına bakıldığında hem kadın hem de erkeğin çalıştığı ilişkilerde bu puan yüksek, emekli kadının bulunduğu ilişkilerde de puan düşük olmaktadır. Eşlerin iletişimi, kararları beraber alma ve beraber etkinliklerin bir parçası olma, hem eşinin hem de kendi akrabaları ile yeterli ilişkiye sahip olma ve iyi bir ekonomik duruma sahip olma konularındaki memnuniyet artınca, uyum puanlarının da arttığı görülmektedir.

Gürsoy'un (2004) çalışmasında, eşlerin evlilik öncesi birbirlerini ne kadar zamandır tanıdığı, çocuk sayısı, evliliğin ne zaman olduğu, eğitimleri, işleri, yaşları ve kaygı durumlarının, evlilik uyumunu ne derecede yordadığını gözlemlemiştir. Çalışmaya göre kadınlarda uyumu yordadığı düşünülen değişkenler eğitim ve kaygı; erkeklerdeyse iş durumu ve kaygının yordadığı görülmüştür. Tuncay (2006), mükemmeliyetçi kişilerin evliliklerindeki uyumu kişilerarası düzeyde araştırmıştır. Evli çiftler üzerinde yapılan araştırmada, kadınlardaki mükemmeliyetçilikle alakalı aldıkları puanların yüksekliğiyle kaygı ve depresyonla alakalı ölçümlerde aldıkları yüksek puanların, uyum konusunda aldıkları düşük puanlarla arasında ilişki olduğu görülmüştür. Bir kadın eşinin kendisini eleştirdiğini düşünüyorsa bu durum, uyum puanında düşüklüğe neden olmaktadır. Erkeklerde ise depresyon ve mükemmeliyetçilik puanla-

rında artış oldukça, uyum puanlarında düşüş olmuştur. Bir erkek, arada eleştirel bir yaklaşım olduğunu düşünüyorsa, bu durumda da kadınlarda olduğu gibi, evlilik uyumunda düşüş olmaktadır.

Evlilik kurumuna kentlerde yaşayan kadınlardan daha erken yaşta adım atan kırsal kesimde yaşayan kadınlar aile içerisinde yapmakla mükellef olduğu iş ve işlevleri yerine getirmede sorun yaşayabilmektedir. Bu durum eşleri ile arasındaki ilişkinin niteliğini de etkileyebilmektedir. Bu açıdan kırsal kesimde yaşayan kadınların evlilik uyumunu etkileyen unsurları ve aile işlevinin evlilik uyumundaki rolünü tespit etmek, kadınların uyumlu evlilik geçirmeleri noktasında fikir vermesi açısından önem arz etmektedir. Tük (2018) raporuna göre; “*evlenen çiftlerin sayısı 2016 yılında 594 bin 493 iken 2017 yılında %4,2 azalarak 569 bin 459 oldu. Kaba evlenme hızı binde 7,09 olarak gerçekleşti. Boşanan çiftlerin sayısı 2016 yılında 126 bin 164 iken 2017 yılında %1,8 artarak 128 bin 411 oldu. Kaba boşanma hızı binde 1,6 olarak gerçekleşti.*” Boşanma ile ilgili sayısal veriler 2017 yılında evlenen çiftlerin %22'si kadar çift boşanmıştır. Bu durum boşanmanın ülkemizde bir problem alanı olduğunu göstermektedir. Boşanmanın sebeplerinden önemli bir bölümünün aile işlevselliği ve evlilik uyumu olduğu düşünülmektedir. Çalışmamızın çıktılarının aile işlevselliği ve evlilik uyumu noktalarında önemli bilgiler vereceği ve boşanma konusunda yapılacak çalışmalara temel teşkil edeceği düşünülmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı kırsal kesimde yaşayan evli kadınların ailelerinin çeşitli aile işlevlerini gösterme düzeyleri ile evlilik uyumları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmanın bir diğer amacı kırsal kesimde yaşayan evli kadınların ailelerinin çeşitli aile işlevlerini gösterme düzeyleri ile evlilik uyumlarının; eğitim durumu, evlilik süresi, evlenme tipi ve çocuk sayısına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını saptamaktır. Araştırmanın temel amacı kapsamında aşağıdaki alt problemlere cevaplar aranacaktır;

1. Kırsal kesimde yaşayan evli kadınların ailelerinin problem çözme, genel işlevler, iletişim, roller, duygusal tepki verme, gereken ilgiyi gösterme, davranış kontrolü işlevlerini yerine düzeyleri evlilik uyumlarını yordamakta mıdır?

2. Kırsal kesimde yaşayan evli kadınların evlilik uyumları eğitim durumuna, evlilik süresine, evlenme tipine ve çocuk sayısına göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?

2.YÖNTEM

2.1.Evren ve Örneklem

Bu çalışmada betimsel ilişkiyel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini, Samsun İlinin kırsal kesiminde yaşayan evli kadınlar, örneklemi ise Samsun İlinin İl-kadım İlçesine bağlı Çatkaya, Uzgur, Çivril ve Kuşçulu köylerinde yaşayan 150 evli kadın oluşturmaktadır. Araştırmada seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bunun için de araştırma yapıldığı sıradan ulaşılabilen, kırsal kesimde yaşayan evli kadınlar araştırmanın örneklemini

oluşturmuştur. Araştırmanın örneklemin oluşturulan kırsal kesimde yaşayan evli kadınlara ait sosyo-demografik bilgiler aşağıda verilmiştir.

Örneklemin yaş aralıklarına göre dağılımına baktığımızda %2,7'si 18-24 yaş (4), %19,3'ü 25-30 yaş (29), %46,7'si 31-45 yaş (70), %25,3'ü 45-59 yaş (38), %6'sı 60 ve üstü yaş (9) aralığındadır. Örneklemin eğitim durumuna göre dağılımına baktığımızda %12,7'si sadece okur yazar (19) durumundadır ve %38,7'si ilköğretim (58), %34'ü lise (51), %14,7'si üniversite (22) mezunudur. Örneklemin evlilik süresine göre dağılımına baktığımızda %9,3'ü 1-5 yıl (14), %20,7'i 6-10 yıl (31), %14,7'si 11-15 (22), %16,7'si 16-20 (25), %38,7'si 21 ve üstü (58) yıldır evlidir. Örneklemin evlenme tipine göre dağılımına baktığımızda (67), %48'i anlaşarak (72), %2'si zorla (3), %5,3'ü kaçarak (8) evlenmiştir. Örneklemin sahip olduğu çocuk sayısına göre dağılımına baktığımızda . %18'i bir çocuğa (27), %38'i iki çocuğa (57), %26,7'si üç çocuğa (40), %13,3'ü dört ve üstü çocuğa (20) sahiptir.

2.2.Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Evlilik Uyum Ölçeği, Aile Değerlendirme Ölçeği ve sosyo-demografik bilgilere ulaşabilmek için Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır.

2.2.1.Evlilik Uyum Ölçeği (EUÖ)

Locke ve Wallace (1959) tarafından geliştirilen ve Kışlak (1996) tarafından Türkçeye uyarlanıp geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan Evlilik Uyum Ölçeği (EUÖ), evlilik ilişkisinden alınan evlilik uyumunu ölçmeyi amaçla-

maktadır. Ölçek, seçenek sayıları farklı 15 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınan toplam puan 0–60 arasında değişmektedir. 43 puanın üzerinde alanlar evlilik ilişkileri açısından uyumlu, altında alanlar ise uyumsuz olarak kabul edilmektedir. Kışlak (1996) ölçeğin güvenirliği için yaptığı çalışmada cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı. 80, iki yarı güvenirlik katsayısı da. 67 olarak bulunmuştur (Kışlak, 1996: 36).

2.2.2.Aile Değerlendirme Ölçeği (ADÖ)

Aile Değerlendirme ölçeği, Amerika Birleşik Devletleri'nde Brown Üniversitesi ve Buttlar Hastanesi tarafından Aile Araştırma Programı çerçevesinde geliştirilmiştir ve ailenin işlevlerini hangi konularda yerine getirip getirmediğini ortaya çıkarmak amacıyla kullanılmaktadır. Ölçek; problem çözme, iletişim, roller, duygusal tepki verme, gereken ilgiyi gösterme, davranış kontrolü, genel fonksiyonlar olmak üzere yedi alt boyuttan ve toplam 60 maddeden oluşmaktadır.

Ölçeğin Türkiye'deki geçerlik ve güvenirlik çalışması Bulut (1989) tarafından iç tutarlılık yöntemleriyle sınanmıştır. İç tutarlılığı, 67 deneğin verdikleri cevaplar üzerinden her bir boyut için Cronbach alfa katsayıları hesaplanarak yapılmıştır. Problem Çözme için 0.80, İletişim için 0.71, Roller için 0.42, Duygusal Tepki Verebilme için 0.59, Gereken İlgiyi Gösterme için 0.38, Davranış Kontrolü için 0.52, Genel Fonksiyonlar için 0.86 olarak bulunmuştur ($p=0.001$).

2.2.3.Kişisel Bilgi Formu

Bu araştırma için hazırlanan kişisel bilgi formu, araştırmanın örneklemini oluşturan kırsal kesimde yaşan evli kadınların yaş aralıkları, eğitim düzeyleri, evlilik süreleri, evlenme tipleri ve çocuk sayıları hakkında sorulan sorulardan oluşmaktadır.

2.3.Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma kapsamında yapılan istatistiksel analizlerde, araştırma problemi ve değişkenlerin özellikleri göz önünde bulundurularak Pearson Korelasyon Katsayısı, One-WayAnova ve Çoklu Regresyon analizleri kullanılmıştır. One-WayAnova ve Pearson Korelasyon Katsayısı analiz yöntemlerinin normallik şartını sağlayabilmek amacıyla normallik varsayımı örneklem büyüklüğü dikkate alınarak ölçme ve değerlendirme uzmanlarının önerileri doğrultusunda çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmış, histogram grafikleri incelenmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin tüm değişkenler için -1,5 ile +1,5 değerleri arasında olup dağılımların normallikten manidar düzeyde sapmadığı görülmüştür. Bu sebeple araştırma verileri normal dağılım gösterdiği için parametrik testler kullanılmıştır.

3.BULGULAR

Bu bölümde, araştırmaya katılan kırsal kesimde yaşan evli kadınların ölçeklere verdikleri cevaplar doğrultusunda elde edilen verilerin istatistiksel çözümlenmeleri sonucunda ulaşılan bulgular yer almaktadır.

Kırsal kesimde yaşayan evli kadınların ailelerinin problem çözme, genel işlevler, iletişim, roller, duygusal tepki verme, gereken ilgiyi gösterme, davranış kontrolü işlevlerini yerine düzeylerinin evlilik uyumlarını yordamasına ilişkin bulgular

Kırsal kesimde yaşayan evli kadınların evlilik uyum, ailelerinin problem çözme, genel işlevler, iletişim, roller, duygusal tepki verme, gereken ilgiyi gösterme, davranış kontrolü işlevlerini yerine düzeyleri arasındaki ilişkinin anlamlılık düzeyini test etmek amacıyla Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. İlgili değişkenlere ilişkin bulgular aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları ve Betimsel İstatistikler

	1	2	3	4	5	6	7	8
1.Evlilik Uyum	-							
2.Genel İşlev	.040	-						
3.Gereken İlgiyi G.	.064	.283**	-					
4.Davranış Kontrolü	.066	.275**	.485**	-				
5.Duygusal Tepki Verme	.123	.346**	.461**	.352**	-			
6.Roller	.112	.440**	.505**	.432**	.475**	-		
7.İletişim	.047	.388**	.239**	.136	.269**	.459**	-	
8.Problem Çözme	.406**	.178*	.203*	.177*	.100	.058	.264**	-
\bar{X}	36.40	30.01	16.68	24.52	15.86	29.11	21.04	10.89
SS	6.24	3.44	3.38	3.62	2.83	3.71	3.36	3.46

Not. p<. 05*, p < .001**.

Tablo 1’de görüldüğü gibi kırsal kesimde yaşayan evli kadınların evlilik uyumları ile ailelerinin problem çözme ($r=.406$, $p<.001$) işlevini yerine getirme düzeyi arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Kırsal kesimde yaşayan evli kadınların ailelerinin genel işlevleri yerine getirme düzeyleri ile duygusal tepki verme ($r=.346$, $p<.001$), roller ($r=.440$, $p<.001$) ve iletişim ($r=.388$, $p<.001$) işlevlerini yerine getirme düzeyleri arasında pozitif yönde orta düzeyde; gereken ilgiyi

gösterme ($r=.283$, $p<.001$), davranış kontrolü ($r=.275$, $p<.001$) ve problem çözme ($r=.175$, $p<.05$) işlevlerini yerine getirme düzeyleri ile de yine pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Kırsal kesimde yaşayan evli kadınların ailelerinin gereken ilgiyi gösterme işlevini yerine getirme düzeyleri ile davranış kontrolü ($r=.485$, $p<.001$), duygusal tepki verme ($r=.461$, $p<.001$) ve roller ($r=.505$, $p<.001$) işlevlerini yerine getirme düzeyleri arasında pozitif yönde orta düzeyde; iletişim ($r=.239$, $p<.001$) ve problem çözme ($r=.203$, $p<.05$) işlevlerini yerine getirme düzeyleri ile de yine pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Kırsal kesimde yaşayan evli kadınların ailelerinin davranış kontrolü işlevini yerine getirme düzeyleri ile duygusal tepki verme ($r=.352$, $p<.001$) ve roller ($r=.432$, $p<.001$) işlevlerini yerine getirme düzeyleri arasında pozitif yönde orta düzeyde, problem çözme ($r=-.177$, $p<.05$) işlevini yerine getirme düzeyi ile de negatif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Kırsal kesimde yaşayan evli kadınların ailelerinin duygusal tepki verme işlevini yerine getirme düzeyleri ile roller ($r=.475$, $p<.001$) iş-

levlerini yerine getirme düzeyleri arasında pozitif yönde orta düzeyde; iletişim ($r=.269$, $p<.001$) işlevini yerine getirme düzeyleri ile de yine pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Kırsal kesimde yaşayan evli kadınların ailelerinin roller işlevini yerine getirme düzeyleri ile iletişim ($r=.459$, $p<.001$) işlevlerini yerine getirme düzeyleri arasında pozitif yönde orta düzeyde; iletişim işlevini yerine getirme düzeyleri ile problem çözme ($r=.264$, $p<.001$) işlevlerini yerine getirme düzeyleri arasında da yine pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Kırsal kesimde yaşayan evli kadınların ailelerinin problem çözme, genel işlevler, iletişim, roller, duygusal tepki verme, gereken ilgiyi gösterme, davranış kontrolü işlevlerini yerine getirme düzeyi değişkenlerine göre evlilik uyumlarının yordanmasına ilişkin Çoklu Regresyon Analizi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki ikili korelasyonların .80'nin altında olduğu, çoklu bağlantı problemi olmadığı ve veriler normal dağılım gösterdiği için ilgili değişkenler regresyon analizine katılmıştır. Çoklu Regresyon Analizi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. *Evlilik Uyumunun Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları*

	B	Stan- dart Hata	β	T	p	İkili r	Kısmi R
Sabit	34.666	5.091	-	6.810	.000	-	-
Problem Çözme	.866	.150	.481	5.772	.000	.406	.436
İletişim	-.274	.169	-.147	-1.618	.108	-.047	-.135
Roller	-.045	.173	-.027	-.260	.795	-.112	-.022
Duygusal Tepki V.	-.137	.200	-.062	-.685	.494	-.123	-.057
Gereken İlgili G.	.213	.178	.115	1.197	.233	-.064	.100
Davranış Kontrolü	.065	.155	.038	.419	.676	-.066	.035
Genel İşlevler	-.141	.161	-.078	-.874	.383	-.040	-.073

R=.454 R²=.206 F(7,142)=5.266 p=.000

Tablo 2’de görüldüğü gibi problem çözme, iletişim, roller, duygusal tepki verme, gereken ilgiyi gösterme, davranış kontrolü ve genel işlevler değişkenleri birlikte, kırsal kesimde yaşayan evli kadınların evlilik uyumları ile orta düzeyde anlamlı bir ilişki vermektedir (R=.454, R²=.206). Adı geçen yedi değişken birlikte, evlilik uyumundaki varyansın yaklaşık %21’ini açıklamaktadır.

Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin evlilik uyumu üzerindeki önem sırası; problem çözme, iletişim, gereken ilgiyi gösterme, genel işlevler, duygusal tepki verme, davranış kontrolü ve rollerdir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına

ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise, sadece problem çözme değişkeninin evlilik uyumu üzerinde anlamlı bir yordayıcılığı olduğu görülmektedir. İletişim, roller, duygusal tepki verme, gereken ilgiyi gösterme, davranış kontrolü, genel işlevler önemli bir etkiye sahip değildir.

• **Kırsal kesimde yaşayan evli kadınların evlilik uyumları eğitim durumuna, evlilik süresine, evlenme tipine ve çocuk sayısına göre anlamlı olarak farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin bulgular**

Kırsal kesimde yaşayan evli kadınların evlilik uyumlarının eğitim durumu, evlilik süresi, evlenme tipi ve çocuk sayısı değişkenleri

bakımında anlamlı olarak farklılaşmış farklılaşmadığını test etmek amacıyla yapılan Tek

Yönlü Varyans Analizi (One-WayAnova) sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Evlilik Uyum Puanlarına Yönelik Betimsel İstatistikler ve Değişkenlere İlişkin OneWayAnova Sonuçları

Betimsel İstatistikler				Eğitim Durumuna göre ANOVA Sonuçları						
Grup	N	\bar{X}	SS	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Okuryazar	19	36.36	7.00	G.Arası	88.338	3	29.4460	.751	.524	Fark Yoktur
İlköğretim	58	35.51	6.31	G.İçi	5725.856	146	39.218			
Lise	51	37.29	6.28	Toplam	5814.193	149				
Üniversite	22	36.72	6.32							
Toplam	150	36.40	6.24							

Betimsel İstatistikler				Evlilik Süresine göre ANOVA Sonuçları						
Grup	N	\bar{X}	SS	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
1-5 yıl	14	34.50	6.75	G.Arası	88.739	3	22.185	.562	.691	Fark Yoktur
6-10 yıl	31	35.80	6.57	G.İçi	5725.454	145	39.486			
11-15 yıl	22	36.54	6.97	Toplam	5814.193	149				
16-20	25	37.28	6.18							
21 ve üstü	58	36.75	5.76							
Toplam	150	36.40	6.24							

Betimsel İstatistikler				Evlenme Tipine göre ANOVA Sonuçları						
Grup	N	\bar{X}	SS	Varyans	Kareler	sd	Kareler	F	p	Anlamlı
				Kaynağı	Toplamı		Ortalaması			Fark
Görücü	67	36.22	6.34	G.Arası	124.385	3	41.462	1.562	.366	Fark Yoktur
Anlaşarak	72	35.25	6.20	G.İçi	5689.88	146	38.971			
Zorla	3	42.66	4.93	Toplam	5814.193	149				
Kaçarak	8	37.00	6.00							
Toplam	150	36.40	6.24							

Betimsel İstatistikler				Çocuk Sayısına göre ANOVA Sonuçları						
Grup	N	\bar{X}	SS	Varyans	Kareler	sd	Kareler	F	p	Anlamlı
				Kaynağı	Toplamı		Ortalaması			Fark
Yok	6	31.50	2.94	G.Arası	187.359	4	46.840	1.207	.310	Fark Yoktur
1	27	37.62	6.18	G.İçi	5626.84	145	38.806			
2	57	36.36	6.83	Toplam	5814.193	149				
3	40	36.52	5.93							
4 ve üstü	20	36.10	5.63							
Toplam	150	36.40	6.24							

Tablo 3'te görüldüğü gibi kırsal kesimde yaşayan evli kadınların evlilik uyumları, eğitim durumu, evlilik süresi, evlenme tipi ve çocuk sayısı değişkenlerine göre anlamlı olarak farklılaşmamaktadır.

$f(3.146)=.751, p>.05$; $f(3.145)=.562, p>.05$;
 $f(3.146)=1.562, p>.05$; $f(4.145)=1.207, p>.05$

4.TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırmanın ilk ulaşılan sonucuna göre kırsal kesimde yaşayan evli kadınların evlilik uyumları ile ailelerinin problem çözme işlevini yerine getirme düzeyi arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Ayrıca ailelerin problem çözme işlevini yerine getirme işlevinin evlilik uyumu üzerinde anlamlı bir yordayıcılığa sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani ailelerin problem çözme becerileri arttıkça evlilik uyumları da artmaktadır ve problem çözme evlilik uyumu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Konuyla ilgili saptanan sonuç literatürle de paralellik göstermektedir. Ailenin problem çözme işlevini yerine getirebilmesi için çatışma çözme becerileri noktasında yeterliliğinin olması bilinen bir gerçektir. Yapılan araştırmalarda olumsuz çatışma çözme stili ile evlilik uyumu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu, çatışma çözme stillerinin evlilik uyumunu önemli ölçüde yordadığı saptanmıştır (Özen, 2006: 98). Yirmi yıldan fazla süredir evli olan yirmi sekiz çift üzerine yapılan araştırmaya göre problem çözme ve güçlü iletişim becerileri, evlilik doyumunun yordayıcılarıdır (Norgren, Souza, Kaslowlll, Hammerschmidt & Sharlin, 2004). Tüm bunlar dikkate alındığında evliliklerde uyumu artırabilmek için ailelerin problem çözme becerilerini edinmesi ve bu becerileri aile içinde işlevsel olarak kullanması son derece önemlidir.

Araştırmanın bir diğer sonucuna göre; kırsal kesimde yaşayan evli kadınların ailelerinin genel işlevleri yerine getirme düzeyleri ile duygusal tepki verme, roller ve iletişim işlevlerini yerine getirme düzeyleri arasında pozitif

yönde orta düzeyde; gereken ilgiyi gösterme, davranış kontrolü ve problem çözme işlevlerini yerine getirme düzeyleri ile de yine pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Yani ailelerin genel işlevleri yerine getirme düzeyleri arttıkça duygusal tepki verme, roller, iletişim, gereken ilgiyi gösterme, davranış kontrolü, problem çözme işlevlerini yerine getirme düzeyleri artmaktadır. Bu durum ailenin işlevsel olmasının aile içi iletişimi, aile arasında iş paylaşımını ve yardımlaşmayı, birbirlerinin duygularını anlama noktasında çaba içerisinde olmayı, davranışlarını kontrol ederek problem çözme eğilimi göstermeyi olumlu yönde etkileyeceğini düşündürmektedir. Tüm bunların da evlilik uyumuna olumlu katkılar sağlayacağı açıktır. Bir diğer sonuca göre, kırsal kesimde yaşayan evli kadınların ailelerinin gereken ilgiyi gösterme işlevini yerine getirme düzeyleri ile davranış kontrolü, duygusal tepki verme ve roller işlevlerini yerine getirme düzeyleri arasında pozitif yönde orta düzeyde; iletişim ve problem çözme işlevlerini yerine getirme düzeyleri ile de yine pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Aile bireylerinin birbirlerine karşı ilgili ve duyarlı olmaları, birbirlerinin duygularına tepki vermelerini sağladığı ve empati yeteneklerini geliştirdiği ve buradan hareketle evlilik uyumunu artırdığı düşünülebilir. Ayup ve Iqbal (2012) iletişim becerilerinin evlilik doyumuyla ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Norgren, Souza, Kaslowlll, Hammerschmidt ve Sharlin (2004) evlilik doyumunun iletişim becerilerini yordadığını belirtmiştir.

Yukarıda ifade edilenler dikkate alındığında aile işlevlerine ilişkin değişkenler ailenin aile içi ilişkilerinin dinamik yapısını etkiler ve doğrudan veya dolaylı olarak evlilik uyumuna pozitif veya negatif etki yapmaktadır. Tufan'a (1983) göre ailenin fonksiyonel ve fonksiyonel olmaması yani sağlıklı ve sağlıklı olmaması, sosyo-ekonomik özellikleri, toplumdaki hizmet ve olanaklar, aile üyelerinin genetik özellikleri, kişilikleri ve aile içi ilişkilerin dinamik yapısı ile ilgilidir. Sorunlarını bir araya gelerek çöze-bilen, birbirlerine duygusal olarak bağlı ve özgürlüklerini önlemeyecek şekilde ilgili, herkesin kendinden beklediği rolü etkin biçimde yerine getirebildiği, birbirlerinin davranışlarını aşırıya kaçmayacak şekilde kontrol edebilen ve aralarında açık, rahat, dolaysız bir iletişim bulunan aileler, işlevlerini yerine getiren sağlıklı ailelerdir (Bulut, 1990: 67).

Araştırmanın son bulgularına göre kırsal kesimde yaşayan evli kadınların evlilik uyumları, eğitim durumu, evlilik süresi, evlenme tipi ve çocuk sayısı değişkenlerine göre anlamlı olarak farklılaşmamaktadır. Literatür incelendiğinde araştırmanın bu bulgularını destekleyen veya desteklenmeyen araştırma sonuçlarına ulaşılmıştır. Kadınların toplumsal baskı altında olmaları, bireysel doyumlarını olumsuz yönde etkilemektedir, ancak eğitim düzeyi yüksek kadınların bu baskıyı daha az hissetmektedir ve bireysel doyumları artmaktadır. Bireysel doyumun artmasının evlilik uyumunu da olumlu yönde etkileyeceği düşünülebilir. Eğitim düzeyi yükseldikçe eşlerin çatışma ve anlaşmazlıklarını karşılıklı saygı çerçevesinde çöz-

meye çalışırlar, eğitim seviyesi düştükçe de empati düzeyi azalabilir ve bu da eşlerin uyumunu olumsuz yönde etkileyebilir. Eğitim düzeyi arttıkça evlilik ilişkilerini ve evlilikle ilgili duyguları olumlu yönde etkilediği, eğitim düzeyi düştükçe de bu parametrelerin azaldığı görülebilir (Demiray, 2006: 51).

Araştırmanın bir başka sonucuna göre evlilik uyumu ile evlenme tipine göre anlamlı olarak farklılaşmamaktadır. Araştırmanın bu bulgusunun aksine literatürde evlenme tipi ile evlilik uyumu arasında anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Kadınların kişilik özellikleri, evlilik doyumunu en iyi yordayan değişkenken, flört ederek evlenen kadınların genel ruh hali, evlilik doyumunu en iyi yordamaktadır. Eşlerin ilişkiye yaptıkları yatırım arttıkça ilişki doyumunu artmakta, evlilik doyumunu arttıkça da ilişkiye yapılan yatırımın artmakta olduğu görülmektedir. Görücü usulü evlilik yapan ev kadınların, muhtemelen evliliklerinde aradığını bulamadığından dolayı anksiyete, somatizasyon belirtilerinin tanınarak evlenenlerden daha çok görüldüğünü ifade etmişlerdir. Yapılan bir çalışmada görücü usulü ile evlenenler daha çok çatışma yaşamakta ve bunun da evlilik uyumunu azaltıcı bir etken olduğunu tespit edilmiştir. Bir birini yeterince iyi tanıyarak evlenen bireylerde evliliğe dair beklentilerinde bir değişiklik olmamakla beraber, yeterince birbirini tanımadan yapılan evliliklerde az da olsa evliliğe dair beklentileri değişmektedir. Evliliğe hazır oluş da evlilik uyumunu doğrudan etkilemektedir (Güngör, 2007: 36).

Bir diğer sonuca göre evlilik süresine göre kırsal kesimde yaşayan evli kadınların evlilik uyumları evlilik süresine göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Fışiloğlu (1992) yüksek lisans öğrencilerinin evlilik süreleri ile evlilik uyumları arasındaki ilişkiyi incelemiş, bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığını belirlemiştir. Evlilik süresinin, cinsiyetler açısından evlilik uyumunu nasıl etkilediğine ilişkin araştırmalarda ise, kadınlarda evlilik uyumunun evlilik süresi arttıkça düştüğü, erkeklerde ise yükseldiği belirlenmiştir. Turan (1997) tarafından yapılan bir çalışmada ise erkekler için evlilik süresi anlamlı bulunurken, kadınlar için anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Bir diğer sonuca göre evlilik süresine göre kırsal kesimde yaşayan evli kadınların evlilik uyumları çocuk sayısına göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Evlilik uyumunun çocuk sayısına bağlı olarak değişmediğine işaret eden çalışmalar bulunmaktadır. Çocuklar küçük yaşta evlilikte istikrarı artırmaktadır, diğer yandan da evlilikte kaliteyi düşürmek gibi çelişkili bir etkiye sahiptir. Ayrıca evlilik kalitesindeki düşüşler ve artışlar, depresyon belirtileri, çocuğun cinsiyeti ve hamileliğin planlanmış olup olmadığıyla öngörülebildiği belirtilmektedirler. Evlilikteki problemlerin çiftlerin çocuklarını etkilediği, çocuklarda depresyon, yetersiz sosyal beceriler, kötü sağlık sonuçları, düşük akademik başarı ve davranış problemleri oluşturduğu bildirilmektedir. Dolayısıyla eşler arasındaki uyum ile çocuğun uyumu arasındaki ilişki sıklıkla araştırılan konuların başında gelmektedir.

Tüm bu sonuçlar dikkate alındığında ailelerin aile içinde meydana gelen problemler karşısında problem çözme becerilerini devreye sokmaları onların evlilik uyumlarını artırdığı söylenebilir. Ayrıca sağlıklı bir ailede olması gereken ailenin genel olarak ailesel işlevleri paylaşarak yapabilmesinin ardında aile bireylerinin birbirlerine karşı şeffaf bir biçimde duygularını açabilmelerinin, ev içi rolleri paylaşabilmelerinin, empatiyle engelsiz bir iletişim kurabilmelerinin, birbirlerine karşı gereken zamanı ve ilgili sunabilmelerinin, birbirlerine karşı davranışlarında otokontrollerini sağlayarak problemlerin çözümüne ilişkin gayret gösterebilmelerinin olduğu düşünülebilir.

5.ÖNERİLER

Bu çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara dayalı olarak aşağıdaki önerilere yer verilmiştir:

1. Bireylerin evlilik uyum düzeylerini arttırmalarında orta düzeyde etkili olan aile işlevlerine önem vermeleri, bu sayede daha uyumlu bir evlilik yaşayabilecekleri önerilmektedir.
2. Konu ile ilgili araştırma yapacak olan araştırmacılar, kırsal kesimden ve Samsun ilinden daha geniş kitlelere ulaşarak çalışmalarını yürütebilirler.
3. Evlilik uyumu ve aile işlevi ile ilgili daha farklı ölçeklerden yararlanarak farklı boyutlarda araştırma yapabilirler.

Kaynakça

Ayub, M., Iqbal, S. (2012). The factors predicting marital satisfaction: a gender difference in pakistan. *The International Journal of Interdisciplinary Social Science*, 6(7), 63-73

Bulut, I. (1990). *Aile Değerlendirme Ölçeği El Kitabı*. Ankara: Özgüzel Matbaası.

Demiray, Ö. (2006). *Evlilikte Uyumun Demografik Özelliklere Göre İncelenmesi*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Fışiloğlu, H. (1992). Lisans Üstü Öğrencilerin Evlilik Uyumunu, *Psikoloji Dergisi*, (7), 16-23.

Güngör, H. C. (2007). *Evlilik Doyumunu Açıklamaya Yönelik Bir Model Geliştirme*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Gürsoy, Ç. (2004). Kaygı ve Demografik Değişkenlerin Evlilik Uyumuna İle İlişkisi, Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Norgren, M.B.P., Souza, R.M., Kaslowll, F., Hammerschmidt, V., Sharlin, V.S.A. (2004). Possível. [marital satisfaction in long-lasting marriages: a feasible construction.] *Estudos de Psicologia (Natal)*, 9 (3), 575-584.

Özen, Aç (2006). *Evlilik Uyumunun Yordayıcıları Olarak Karı ve Kocaların Değer Uyumları ve Eşlerin Çatışma Çözüm Stilleri*, Ankara: ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Özgüven, İ. (2001). *Ailede İletişim Ve Yaşam*. Ankara: PDREM Yayınları.

Şener, A. (2002). Ailede Eşler Arası Uyuma Etki Eden Faktörlerin Araştırılması, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Tuncay, E. (2006). Mükemmeliyetçiliğin Evlilik Uyumuna Üzerindeki Yordayıcı Rolü, Ankara: ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Turan, M. (1997). *Erzurum'daki Evli Çiftlerin Evlilik İlişkilerinin Değerlendirilmesi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Tutarel-Kışlak, Ş. ve Çabukça, F. (2002). "Empati ve demografik değişkenlerin evlilik uyumu ile ilişkisi", *Aile ve Toplum. Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, 5, 35-41

Tüik (2018). Evlenme ve Boşan İstatistikleri 2017. *Haber Bülteni*, 27593

Psikolojik Yıldırma ve Örgütsel Bağlılık İlişkisinde Önyargının Aracılık Rolü

Ali BALTAÇI¹

Öz

Bu çalışma örgütsel bağlılık ve psikolojik yıldırma ilişkisinde önyargının aracılık etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Psikolojik yıldırma, örgütteki bir çalışanın diğer çalışanlara uyguladığı olumsuz eylem ve davranışlardır. Örgütsel bağlılık çalışanın örgütü benimsemesini ve örgüt için istekli bir şekilde çaba göstermesini ifade etmektedir. Önyargı ise bir kişi veya gruba karşı bilgi eksikliği sebebiyle genellikle olumsuz öngörü sahibi olma durumudur. Alanyazında psikolojik yıldırma ve örgütsel bağlılığa ilişkin çalışmalar olsa da bu kavramları önyargı ile ilişkilendiren bir çalışma bulunmamaktadır. Araştırma örneklemini Ankara ilinde görev yapan 391 öğretmenden oluşmaktadır. Örgütsel bağlılık, psikolojik yıldırma ve önyargı davranışlarını ölçmek için araştırmacı tarafından alanyazın temel alınarak geliştirilen ölçekler kullanılmıştır. Bu araştırma ilişkisel tarama modeli ile desenlenmiştir. Veriler korelasyon ve hiyerarşik regresyon testleriyle analiz edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre mesleki kıdem, yaş ve okul büyüklüğü örgütsel bağlılık, psikolojik yıldırma ve önyargı davranışını etkilemektedir. Psikolojik yıldırma ve örgütsel bağlılık arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur. Önyargı ve örgütsel bağlılık arasında da anlamlı ve negatif bir ilişki belirlenmiştir. Bununla birlikte, önyargı ve psikolojik yıldırma arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Hiyerarşik regresyon analizi sonucunda ise önyargının, örgütsel bağlılık ile psikolojik yıldırma davranışı arasında tamamen aracılık ettiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Bağlılık, Psikolojik Yıldırma, Önyargı, Aracılık

The Mediating Role of Prejudice In Mobbing and Organizational Commitment

Abstract

This study aims to determine the effect of prejudice on the relationship between organizational commitment and mobbing. Mobbing is the negative actions and behaviors that an employee in an organization applies to other employees. Organizational commitment implies that the employee is adopting an organization and that he/she is trying for the organization willingly. Prejudice is oftentimes a negative prognostication because of lack of information against a person or a group. Although there are studies on mobbing and organizational commitment in the literature, there is no study linking these concepts with prejudice. The research sample consists of 391 teachers working in Ankara. To measure organizational commitment, mobbing and prejudice behaviors, scales developed by the researcher based on the literature were used. This research was designed with correlational survey model. Data were analyzed by correlation and hierarchical regression tests. According to the results of the research, professional tenure, age and school size influence organizational commitment, mobbing, and prejudice. A significant and negative relationship was found between mobbing and organizational commitment. Likewise, a significant and negative relationship was found between prejudice and organizational commitment. However, there is a meaningful and positive relationship between prejudice and mobbing. Because of the hierarchical regression analysis, prejudice was found to be completely mediated between organizational commitment and mobbing.

Key Words: Organizational Commitment, Mobbing, Prejudice, Mediation

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, e-posta: a.baltaci@alparslan.edu.tr

Bu makale URKUND programı yardımıyla intihale karşı kontrol edilmiştir.

Giriş

Psikolojik yıldırma (mobbing), çalışma yaşamında sıklıkla karşılaşılan bir davranıştır. Kısaca bir çalışanın dışlanması olarak ifade edilebilecek olan psikolojik yıldırma, çalışana karşı örgüt içindeki diğer çalışanlar ve/veya örgüt yöneticileri tarafından yürütülen planlı, sistematik, uzun süreli ve kasıtlı davranışlardır (Lutgen-Sandvik, 2008). Psikolojik yıldırma örgüt içinde taciz, bıkırma, bezdirme gibi baskın davranışlarla görünür hale gelmektedir. Bunun yanında çalışana rahatsız edebilecek ve onun iş performansını etkileyebilecek her tür dışsal etki (dedikodu, iftira, alay etme, lakap takma vb.), yıldırma olarak belirlenmiştir (Leymann, 1990). Psikolojik yıldırma gerçeğe aktörler, diğer örgüt çalışanları olduğu kadar örgüt yönetimi de olabilmektedir. Psikolojik yıldırmanın öznesi olan kişi genellikle bu durumdan olumsuz etkilenmekte ve çoğunlukla çalıştığı örgütten ayrılmaktadır. Örgütsel bağlılık, bir çalışanın örgüte olan bağlanma derecesidir (Meyer, 2015). Çalışanın örgütü içselleştirmesi, örgütün hedeflerine ulaşmasını kolaylaştıracaktır. Çalışanların örgüte olan bağlılıklarının artması örgütleri daha çalışılabilir yapabilmektedir. Örgütsel bağlılık, çalışanın örgüt içindeki istekliliğini arttırabilir, ayrıca çalışana aleyhine durumlarda bile örgüt menfaatlerinin ön planda tutulması söz konusudur (Ping, 2015). Örgütsel bağlılık çalışana

için pozitif yönlü bir etki yaratırken, psikolojik yıldırma negatif yönlü bir etki yaratmakta ve çalışanın örgütten ayrılması amacını gütmektedir.

Basit bir anlatımla önyargı, bir şey veya kişiye karşı önceden edinilmiş bir fikir veya tutum içinde olunmasıdır (Allport ve Ross, 1967). Önyargılar, genellikle bilgi eksikliğinden veya önceki deneyimlerimizin genelleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Kişisel önyargıların yanında bir gruba ait olmanın beraberinde getirdiği sosyal önyargılar da söz konusudur. Bir grubun, bir kişi ya da bir grup hakkında bilgi eksikliğinden veya sadece kendilerinden farklı olmasından kaynaklanan önyargıları olabilmektedir (Minton, 2014). Genellikle olumsuz ve sabit görümler olan önyargıları değiştirmek oldukça zordur. Örgüt içinde farklı türden davranışın altında önyargılar yatmaktadır. Bir örgütte çalışan bir kişiye karşı önyargılı tutum ve davranışlar içinde olan diğer çalışanların oluşturacağı örgüt iklimi ve çalışma koşulları gerek örgütün etkililiğini ve gerekse çalışanlar arası sosyal uyumu etkileyebilmektedir (Nelson, 2004). Örgüt içinde karşılaşılan önyargılar çoğu kez değiştirilememekte ve mağdurun örgütü terk etmesiyle sonuçlanabilmektedir.

Okullar sosyal alt sistemler olması sebebiyle çalışanlar arası etkileşimin yoğun olduğu örgütlerdir. Okullarda öğretmenleri yöneticiler ve veliler arasında çeşitli etkileşimler olması doğaldır. Bu etkileşimlerin

yönü ve içeriğinin öğretmenlerin örgüte olan aidiyetlerinin artmasına neden olabileceği gibi örgüt içinde baskı altına alınmalarına da neden olabilir (Küçükçayır ve Altun, 2016). Bu çalışma alanyazında farklı şekillerde çalışılmış olan örgütsel bağlılık ve psikolojik yıldırma davranışlarının birbirine etkisine ve bu etkileşim içinde önyargının yerinin ne olabileceğine odaklanmakta ve alanyazında bu yönde bulunan önemli bir boşluğu doldurma amacını taşımaktadır. Alanyazında yapılan ilk araştırma olması, araştırmanın öncü karakteristiğine vurgu yapmaktadır. Öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerinin onlara yönelik yıldırma davranışları ile hangi ölçüde farklılık gösterebileceği ve önyargının bu ilişkiadaki rolünün ne olduğu düşüncesi bu araştırmanın amacıdır. İlerleyen bölümlerde örgütsel bağlılık, psikolojik yıldırma ve önyargı davranışı ele alınmıştır.

Örgütsel Bağlılık Kavramı

Örgütler sosyal sistemin önemli parçalarıdır. Sosyal sistem içerisinde farklı üretim görevlerini üstlenen örgütlerin iç mekanizmaları da sosyal bir alt sistemi barındırır. Örgüt içi sosyal etkileşimin önemli bir yönü çalışanlar ile örgüt arasındaki iletişime atıfta bulunmaktadır (Baltacı, 2017). Örgütsel bağlılık, örgüt içinde çalışanları önemli bir örgütsel davranışdır. Örgütsel bağlılık, bireyin örgüte olan yüksek derecede ilgisi veya kendisini örgüte adanmasıdır (Meyer ve Allen, 1991). Çalışandaki bağlılık düzeyi, onun örgüte olan inanç seviyesini de arttıracaktır. Örgüte inanan bir çalışan, örgütün hedeflerini sahiplenecek ve örgütün değerlerini

daha kolay benimseyecektir (Porter, Steers, Mowday ve Boulian, 1974). Örgütsel bağlılık, çalışanın örgüt içindeki birçok görevde gönüllü olabilmemesini ve örgütte uzun süreli iş görmesini de sağlayabilmektedir (Buchanan, 1974).

Örgütsel bağlılık, çalışanları örgüte bağlayan psikolojik bir duygu yoğunluğu olarak tanımlanmaktadır (O'Reilly ve Chatman, 1986). Örgütsel bağlılık çalışanın duygusal bağlılığının bir göstergesi olarak tanımlandığında, çalışanın örgütle kurduğu duygusal bağlanma durumu bahis konusu olmaktadır. Duygusal bağlanma, çalışanın kendisini örgütün bir parçası olmaktan memnun olduğu varsayımına dayanmaktadır. Örgütsel bağlılık belirli bir zaman sürecinde oluşagelen bir duygu yoğunluğudur ve bu haliyle devamlılık arz etmektedir. Devam bağımlılığı olarak adlandırılan bu durum, çalışanın örgütle ilişkisini kesmede zorlanması, örgütte çalışmayı her şeyden çok istemesi gibi karmaşık ve bağımlı duyguları ihtiva eder. Örgütsel bağlılığın bir diğer türünde ise çalışan kendisinin örgüte manen borçlu olduğunu ve bu gönül borcunu örgütte çalışarak ödemesi olarak adlandırılan normatif bağlılık yer almaktadır (Meyer, 2015; Reichers, 1985; Chun, Shin, Choi ve Kim, 2015). Birbirinden oldukça farklı olan bu bağlılık türleri çalışandan çalışana değişiklik göstermekte ve her çalışanda farklı seviyelerde sergilenebilmektedir (Dhar, 2015).

Örgütsel bağlılık örgüt ve çalışanlar için farklı anlamlar içeren bir durumdur. Çalışanların sahip olacağı örgütsel bağlılık seviyesinin artması, örgüt için yüksek düzeyde bir beklentiye neden olabilir (Wood ve Wilberger, 2015). Böylesi bir durumda örgüt, çalışandan daha fazla bireysel performans artışı beklentisi içerisinde olacaktır (Ping, 2015). Bunun yanında yüksek bağlılık davranışı sergileyen çalışanın örgüt içinde, yöneticilerin ilgisini ve olumlu yönde desteğini görebileceği belirlenebilir (Stevens, Beyer ve Trice, 1978). Örgütsel bağlılığın sebep olduğu bireysel performans artışı, örgütün performansını arttıracak ve bu sayede düşük çalışan devamsızlığı gibi olumlu örgütsel etkileri olacaktır (Hofman ve Newman, 2014). Örgütsel bağlılık düşük seviyelerde de sergilenmektedir. Böylesi bir durum çalışanda örgütsel bağlılığın olmadığı anlamına gelmemektedir. Düşük seviyede örgütsel bağlılığa sahip olan çalışanlar, örgüte daha az ilgi duymakta ve örgüt yönetimince daha kolay gözden çıkarılabilmektedir (Green, Dishop ve Aarons, 2016).

Örgütsel bağlılık, çalışanların örgüte tam olarak uyum sağlaması, örgütün amaçlarını içselleştirmesi, bu içselleştirmenin devamlı olması ve örgüte içten bir sadakatle bağlanmasıdır (Meyer ve Allen, 1991). Örgütsel bağlılık davranışında hem çalışan ve hem de örgüt için bir karşılıklı çıkar ilişkisi de bulunabilmektedir. Bu haliyle çıkarlar için bir araç olarak kullanılan bağlılık davranışı, O'Reilly ve Chatman'a (1986) göre uyum, özdeşleştirme ve içselleştirme olarak

belirlenebilen üç alt boyutta incelenmiştir. Örgütsel bağlılığın 'uyum' boyutunda çalışanlar, örgüte daha az bağlılık hissetmekte ve çıkarları doğrultusunda zorunlu olarak örgütte kalmaktadırlar (Biswas ve Bhatnagar, 2013). Bu boyutta çalışanlar genellikle daha somut kazançlara ve çıkarlarına odaklanmışlardır (Avolio, Zhu, Koh ve Bhatia, 2004). Özdeşleşme boyutundaysa çalışanlar enformel iletişim söz konusudur. Bu boyutta çalışanlar, örgütün değerlerini benimsemekte gerek yöneticilerle ve gerekse diğer çalışanlarla sosyal iletişim kurmakta ve kendilerini örgüt içinde var etmeye ve örgütün bir üyesi olmaya çalışmaktadırlar (Cook ve Wall, 1980; Porter, Steers, Mowday ve Boulian, 1974). Örgütsel bağlılığın içselleştirme boyutundaysa çalışanlar örgütü sahiplenmiş ve kendilerini örgüt ile bütünleşmiş bir biçimde görmektedirler. Bu boyutta çalışanlar örgütün amaç ve değerlerini tam olarak benimsemiş ve kendi amaç ve değerleri haline getirmişlerdir (Tett ve Meyer, 1993). İçselleştirme boyutu, örgütsel bağlılığın en üst derecesidir (Meyer, 2015).

Çalışanların örgüte olan bağlılıkları hem kendi özellikleri ve hem de örgüt kaynaklı değişkenler tarafından yönlendirilmektedir. Örgütsel bağlılık, bireysel, örgütsel ve çevresel unsurlardan etkilenmektedir. Bireysel faktörler, cinsiyet, yaş, etnik köken gibi çalışanların sahip oldukları kişisel özelliklerdir (Balay, 2000). Kişisel özellikler, çalışanların örgütle olan etkileşiminde temel belirleyicidir. Çalışanın uyumlu kişilik özellikleri sergilemesi onun gerek yöneticiler ve

gerekse diğer çalışanlarca daha kolay kabul görmesini sağlayabilir (Hofman ve Newman, 2014). Örgütsel faktörler, örgütün yapısı, çalışanlar arası roller, adil bir ödül ve ceza sistemi, örgüt içi iletişim, çalışanlar arasındaki uyum gibi örgüt kaynaklı unsurlardır. Çalışanların örgütsel bağlılıklarında örgüt kaynaklı unsurlar önemli bir yere sahiptir. Dengeli bir iklime sahip örgütler amaçlarına daha kolay ulaşırken çalışanlar da böylesi örgütlere daha fazla bağlılık göstermektedirler. Çevresel faktörler ise örgütün içinde bulunduğu rekabet ortamı, örgütün imajı, yasal düzenlemeler ve üst sistemlerle ilişkiler gibi unsurları içermektedir (Tett ve Meyer, 1993; Dhar, 2015). Çalışanlar için çalıştıkları örgütün toplum içindeki imajı ve diğer örgütlerle rekabet edebilir bir konumda olması örgütsel bağlılıklarını arttırmaktadır (Wood ve Wilberger, 2015).

Eğitim örgütleri, sosyal etkileşimin yoğun olduğu yapılardır. Okullarda profesyonel olarak çalışan öğretmenler, yöneticiler ve diğer çalışanlar ile veliler ve öğrencilerin karşılıklı etkileşimi farklı türden bağlılık davranışlarının sıklıkla sergilenmesini gerektirmektedir. Okulu bir üretim örgütü olarak tanımladığımızda, öğretmenler, okullardaki başlıca çalışanlar olarak belirlemektedir. Öğretmenlerin okula bağlılığı, duygusal, devam ve normatif bağlılığın farklı seviyelerini içerebilen dinamik bir süreci ifade etmektedir (DiPaola ve Tschannen-Moran, 2014). Bunun yanında öğretmenlerin örgütlerini içselleştirdikleri ve örgütlerine yüksek düzeyde bağlılık gösterdikleri de belirlenmiştir

(Balay, 2000). Okullarda karşılaşılan örgütsel bağlılık davranışı araştırmaları çoğunlukla yönetici veya öğretmenlerin bağlılık düzeylerinin ölçülmesi veya farklı örgütsel davranış türlerinin (örgütsel adalet, örgütsel sessizlik vb.) birbiri ile ilişkilendirilmesi şeklinde süregelmiştir. Örgütsel bağlılık, kapsamlı, dinamik ve çok yönlü bir davranıştır ve bu davranışın farklı değişkenlerle sınılanması onun karmaşık yapısının aydınlatılması açısından önem taşımaktadır. Bu araştırmada örgütsel bağlılık davranışı ile psikolojik yıldırma ve önyargı davranışı arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu araştırmanın konusunu oluşturan psikolojik yıldırma davranışı ilerleyen bölümde incelenmiştir.

Psikolojik Yıldırma Kavramı

Psikolojik yıldırma (mobbing), iş yerlerinde çalışanlar arasında yaşanan olumsuz etkileşim durumları olarak tanımlanmaktadır (Leymann, 1996). Bunun yanında, iş yerinde bir ya da daha fazla çalışan tarafından yine bir veya bir grup çalışana karşı uzun bir süre olumsuz eylem ve davranış sergilenmesi, psikolojik yıldırma olarak tanımlanabilir (Leymann, 1990; Zapf, 1999). Psikolojik yıldırma, genellikle sistematik bir önyargı eğilimini ve belirli bir çalışana karşı girişilen olumsuz eylem ve davranışları kapsamaktadır (Niedl, 2004). Olumsuz eylem ve davranışların sıklığı ve şiddeti, çalışanların fiziksel ve ruhsal rahatsızlıklar yaşamasına ve hatta örgütten ayrılmasına neden olabilmektedir (Hubert ve Van Veldhoven, 2001). Psikolojik yıldırma, çalışanların karşılaşabi-

leceği önemli bir stres faktörü olarak görülmektedir (Curio, Ernst ve Vieth, 1978). Örgütlerde yaşanan psikolojik yıldırma sürecinde mağdur, farklı türden olumsuz eylem ve davranışlarla karşı karşıya kalmaktadır (Einarsen, 1999). Bu olumsuz eylem ve davranışlar, öncelikle yalnızca bir çalışan tarafından gerçekleştirilirken daha sonra örgüt içinden diğer çalışanlarında katılımıyla bir grup ve hatta örgütte çalışanların tamamı tarafından sergilenmektedir (Vartia, 1996). Psikolojik yıldırma davranışına maruz kalan genellikle örgüt içi sosyal bir yalıtıma uğramakta, damgalama (stigmatization) ve şeytanlaştırma (demonization) gibi farklı durumlarla karşı karşıya kalabilmektedir (Leymann ve Gustafsson, 1996). Psikolojik yıldırma, örgüt içinde bir çalışana karşı girişilen ahlak dışı bir eğilim dizgesi olmakla birlikte, incitici ve yıpratıcı sözler söyleme ve küfür etme gibi durumları, cinsel taciz ve tecavüz veya fiziksel istismar gibi konusu suç teşkil eden pek çok eylemi de kapsamaktadır (Lutgen-Sandvik, 2008). Psikolojik yıldırma davranışının faili ise, mağduru sindirerek veya yıldırarak örgütte kendi gücünü meşrulaştırmakta veya örgütü terk etmesini sağlamaktadır (Niedl, 2004).

Psikolojik yıldırma, sistematik olmasının yanında failer tarafından önceden planlanmış bir eylem ve davranış dizgesine de sahiptir (Leymann, 1996). Çalışanlara yönelik taciz, tehdit, korkutma, zorbalık ve saldırganlık gibi çoğu durum önceden planlanmaktadır. Olumsuz eylem ve davranışları

sergileyen failer genellikle konusu suç teşkil eden durumları daha dikkatli planlamakta, mağdurların çatışmayı engelleme davranışlarına karşı kayıtsız kalmaktadırlar (Martin ve Peña, 2012). Böylesi bir kayıtsızlık, mağdurda da görülebilmektedir. Mağdur, kendisine karşı sürdürülen yıldırma amaçlı eylem ve davranışları önemsemiyor veya böylesi bir durumu fark etmiyor da olabilir (Keim ve McDermott, 2010). Mağdur tarafından algılanmasa da örgütlerde yaşanan yıldırıcı olumsuz eylem ve davranışlar, diğer çalışanlar için önemli bir stres kaynağı olmaktadır. Diğer çalışanlar, kendilerine de böylesi yıldırıcı bir eylem ve davranış dizgesinin yönelebileceğinin farkındadırlar (Duffy ve Sperry, 2007).

Psikolojik yıldırma, bir çalışana, başka bir çalışanın zulmetmesidir. Genellikle örgüt yöneticileri psikolojik yıldırmanın faili olabilirken, mağdur bir çalışan veya örgütün bir paydaşı da olabilir (Cemaloğlu, 2007). Örgütün yapısından kaynaklı olumsuzluklar; örgüt yöneticilerinin yetersizliği, mağdurun psikolojik, fiziksel veya sosyal açıdan yetersizliği ve diğer çalışanların sahip olduğu düşük etik değerler, örgütlerde psikolojik yıldırmanın görülmesinde etkili olabilmektedir (Branch, Ramsay ve Barker, 2013). Ayrıca çoğu durumda örgüt içinde yaşanan kıskançlıklar ve dedikodu gibi enformel sosyal süreçler de yıldırma sebebi olabilmektedir (Rivers ve Smith, 1994). Örgüt içinde belirgin bir denetim olmaması, yöneticilerin astlarını denetlememeleri; çalışanlar arasındaki rekabet, örgüt içinde ödül

ve ceza prosedürlerinin belirlenmemiş olması; ödül beklentisi gibi çeşitli etmenlerin de yıldırma davranışının görülmesinde etkili olduğu belirlenmiştir (Crawshaw, 2009). Psikolojik yıldırma davranışının görülmesinde mağdurun kişilik özellikleri de önemlidir. Mağdurun sakin, teslimiyetçi veya saldırgan kişilik özelliklerinde olması veya örgüt içinde diğer çalışanları olumsuz etkileyebilecek bir karaktere sahip olması, psikolojik yıldırma davranışının oluşmasında etkilidir (Salin, 2003; Niedl, 2004). Psikolojik yıldırma nadiren fiziksel şiddet içermektedir (Lewis, 1999). Ancak yıldırma süreci, belirli bir düzeyde saldırgan ve kışkırtıcı davranışlar, zorbalık, asılsız damgalama, yalnızlaştırma gibi psikolojik şiddet unsurlarını da kapsar (Keim ve McDermott, 2010). Mağdur sürecin her aşamasında ciddi travmalar yaşayabilmekte; giderek örgütten soyutlanmakta ve çoğunlukla örgütten ayrılmaktadır (Duffy ve Sperry, 2007). Psikolojik yıldırmada failler, mağdurlar ve izleyicilerden oluşan üç farklı rol takımından bahsedilebilir. Failler, yıldırmanın ana uygulayıcılarıyken, mağdurlar olaydan etkilenen kitledir; bunun yanında izleyicilerse örgütte yaşanan olayları dışarıdan izleyen çalışanlardır. Failler aktif bir rol etkinliğine sahipken, mağdur ve izleyiciler genellikle pasif bir konumdadır (Leymann, 1996).

Eğitim örgütlerindeki çalışanlar arasında psikolojik yıldırma davranışlarına sıklıkla rastlanılmaktadır. Eğitim örgütlerinde üstler (okul müdürü ve diğer üst yöneticiler

vb.), genellikle ast durumunda olanlara (öğretmenler ve diğer çalışanlar) karşı yaygın olarak yıldırma davranışları sergilemektedirler (Şener, 2013; Küçükçayır ve Altun, 2016). Bununla birlikte, aynı konumdaki çalışanlar arasında (öğretmenler veya diğer çalışanlar arasında) veya astların üstlerine (öğretmenlerin okul müdürlerine vb.) karşı yıldırma davranışı sergilediği de bildirilmektedir (Özgan, Kara ve Arslan, 2013). Okullarda yaşanan dedikodu, damgalama, yalnızlaştırma gibi durumlar çoğunlukla aktif yıldırma davranışlarıdır ve mağdurlar genellikle örgütten ayrılmakta veya ceza alabilmektedir (Erdemir ve Murat, 2014). Okullarda yaşanan yıldırma davranışlarının incelenmesi, okullardaki çalışma koşullarının, çalışanlar arasındaki ilişkilerin durumunun ve örgütün ikliminin belirlenmesi için önem arz etmektedir. İlerleyen bölümde bu çalışmanın başka bir konusu olan önyargı kavramı incelenmiştir.

Önyargı Kavramı

Önyargı, bir şey ya da kişi hakkında belirgin bir neden veya delile dayanmaksızın, önceden geliştirilen olumlu veya olumsuz bir fikir veya yargılardır (Baltacı, 2017). Önyargılar, sabit ve değişmeye dirençli fikirlerdir (Devine, 1989). Genellikle önyargılara olumsuz bir anlam yüklenmekle birlikte, bir şeye veya kişiye karşı geliştirilen olumlu önyargılarda söz konusu olabilmektedir (Dovidio ve Gaertner, 1986). Belirli bir gruba veya o grubun bir üyesine karşı, yalnızca o grubun bir üyesi olmasından dolayı veya haklı bir neden olmaksızın geliştirilen

ve tarafgirlik içeren düşünce ve tutumlar da önyargı olarak adlandırılmaktadır (Allport ve Ross, 1967). Çoğunlukla olumsuz bir yönelimi olan önyargılar, kişiler arasında oluşabileceği gibi gruplar arasında da oluşabilen kötü niyetli düşünce ve tutumlardır (Duckitt, 1992). Örgütsel önyargı, örgütlerde yaşanan önyargılar olmakla birlikte, çoğunlukla bir çalışana, başka bir örgüte veya paydaşlara ilişkin olabilir (Van Dijk, 1987). Örgütsel önyargılar, bir kişi veya grup hakkında doğruluğu ispat edilmemiş ve çoğu kez hayatın gerçekleriyle örtüşmeyen kuvvetli ve olumsuz tutumlardır (Meyer, 2003). Bunun yanında örgüt içinde yaşanan önyargılar, bir kişi veya bir grup çalışana karşı haklı olmayan, hoşgörüsüz, asılsız görüşler ve tutumlardır. Örgütlerde yaşanan önyargılı tutumlar, çalışanları benzer ortak karakteristiklerine göre kümeleyerek aynı küme içinde yer alan tüm çalışanların aynı özellikte olduğu öngörüsünden hareket etmektedir. Böylesi bir tutum gerçekte çalışanları kategorize etme eğilimi olarak görülmektedir (Blumer, 1958). Örgütlerde yaşanan önyargılar soyut ve somut olarak rahatlıkla belirlenebilmektedir (Eagly ve Karau, 2002). Örgüt içinde bir çalışana karşı önyargılı davranışlar zaman içinde farklı örgütsel davranışlara (yıldırma, damgalama vb.) evrilebilir (Lutgen-Sandvik, 2008). Böylesi bir durum örgüt içinde yaşanan önyargıların denli önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.

Örgütlerde çalışanlar cinsiyet, yaş, din, etnik köken, ten rengi, siyasi veya cinsel tercih gibi çok çeşitli özellikleri sebebiyle

önyargılı tutumlarla karşılaşabilmektedirler. Çalışanların belirli kategorilerde değerlendirildiği böylesi bir önyargılı yaklaşım zamanla çeşitli olumsuz eylem ve davranışlara dönüşmektedir (Kinder ve Sears, 1981). Örgüt içinde yaşanan önyargılı davranışlar aşağılayıcı veya alay edici şakalar, hakaretler, tehdit, iftira ve sözlü veya fiziksel taciz gibi durumlarını; daha ileri düzeyde ise saldırganlık, fiziksel şiddet gibi konusu suç teşkil edebilen eylemleri de kapsamaktadır (Pettigrew ve Meertens, 1995). Bunun yanında örgütlerde karşılaşılan önyargıların: örgüt içi ödeme ve ikramiyelerde yanlı davranma, ödemelerde yapılan fazladan kesintiler, örgüt içindeki çeşitli etkinliklerden sistematik bir şekilde yalıtma, sürekli ve sıkı denetleme, yüksek standartlar veya gerçekleştirilemeyecek hedefler belirleme, çalışma koşullarını zorlaştırma gibi daha gizli bir motifte sürdürüldüğü de belirlenmiştir (Fiske, 2000; Baltacı, 2017).

Örgütlerde, engelli, yaşlı, kadın çalışanlar ile dini ve etnik açıdan örgüt içinde diğer çalışanlardan önemli ölçüde farklılık gösteren çalışanlar genellikle çeşitli önyargılı tutum ve davranışlarla karşılaşabilmektedirler (Ponterotto ve Pedersen, 1993). Böylesi olumsuz bir durum çalışanın psikolojisinin bozulmasına ve dolayısıyla örgütün etkililiğinin azalmasına neden olabilmektedir (Tajfel, 1969). Örgütlerde yaşanan önyargılı davranışlar astlar arasında olabildiği kadar, astlardan üstlere ve üstlerden astlara da yönelik olabilir (Kinder ve Sears, 1981). Hatta çoğu durumda örgüt içinde önyargılı tutum

ve davranışlarla karşılaşan çalışanlar, karşı bir düşünce geliştirmekte ve örgüte karşı önyargı içinde olabilmektedir (Meyer, 2003). Örgütlerde yaşanan önyargılı davranış ve tutumlar kişisel olmaktan öte örgüt siyasalarına da dönüşebilmektedir. Böylesi önyargılara, özellikle örgüte yeni bir üye katılımında veya örgüt içi terfilerde rastlanılmaktadır. Örgüt içinde işe alma veya terfi sürecinde aktif olarak yer alan karar vericiler, kendilerine benzer özelliklere sahip çalışanları işe alma veya terfi ettirmeye eğilimli olmaktadır (Dovidio, Glick ve Rudman, 2005). Böylesi bir durum, örgüt yöneticilerinin kendilerine uygun bir örgüt iklimi oluşturma çabası ve bir tür avantaj durumu olarak değerlendirilebilirken, gerçekte işin gerektirdiği yeteneklerle donanmış ve nitelikli kişilerin göz ardı edilmesine neden olabilmektedir (Van Dijk, 1987). Örgütlerde yaygın olarak karşılaşılan önyargılar ve bunların neden olduğu olumsuzluklar, eğitim örgütlerinde de söz konusudur. Özel okullardan farklı olarak resmi okullarda, çalışanların seçilmesi merkezi bir atama usulüyle yapıldığından, herhangi bir etnik köken, cinsiyet, din ve kültürel farklılığa sahip çalışanların bulunması olasıdır. Böylesi bir çeşitliliğe sahip okullarda sosyal uyumu sağlamak ve çalışanlarda önyargı oluşumunu engellemek güçlükler içermektedir. Okullarda nitelik ve niceliksel olarak baskın grupların dışında kalan kişi ve gruplara (dış gruplar) karşı önyargılar gelişmektedir (Allport ve Ross, 1967; Pettigrew ve Meertens, 1995). Okullarda söz konusu olan önyargılar, öğretmenler arasında

veya öğretmenlerle yöneticiler arasında olabildiği gibi öğrenci ve velilerin aktörü olduğu çeşitli önyargı durumları da söz konusudur. Örneğin öğretmenin dini tercihleri veya yöneticinin cinsiyeti ya da öğrencinin etnik kökeni belirgin bir önyargı oluşturmaktadır (Eagly ve Karau, 2002). Okullarda yaşanan önyargı tutum ve davranışlarının incelenmesi, okullardaki sosyal etkileşimleri görünür kılabılır. Ayrıca önyargıların engellenmesine yönelik çalışmaların eğitim sistemine eklemlenmesiyle önyargı araştırmalarının, önemli bir toplumsal etkisinin olacağı da düşünülmektedir.

Alanyazında psikolojik yıldırma ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar bulunmaktadır (Şener, 2013; Karcıoğlu ve Çelik, 2012; Pelit ve Kılıç, 2012). Bu araştırmalarda çoğunlukla psikolojik yıldırma ve örgütsel bağlılığın ters yönlü bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte örgütsel bağlılık ve önyargı veya psikolojik yıldırma ve önyargı arasındaki ilişkinin göz ardı edildiği görülmektedir. Bu araştırma alanyazında eksikliği belirlenen bir boşluğu giderme niyetiyle yapılmıştır. Araştırmanın amacı, öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerinin, onlara yönelik psikolojik yıldırma davranışları ile ilişkisinde önyargının aracılık rolünün belirlenmesidir. Bu amaçla aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

Hipotez 1: Öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri, onlara yönelik psikolojik yıldırma davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 2: Öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri, önyargılarını olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 3: Öğretmenlere yönelik psikolojik yıldırma davranışları, öğretmenlerin önyargılarını olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 4: Öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları ile onlara yönelik psikolojik yıldırma davranışları arasındaki ilişkide önyargının aracılık etkisi vardır.

Yöntem

Araştırma Deseni

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden nedensel karşılaştırmalı araştırma deseni kullanılmıştır. Bu kapsamda araştırmada öğretmenlerin, örgütsel bağlılığın içselleştirme, özdeşleşme ve uyum boyutlarındaki özellikleri gösterme düzeyleri ile onlara yönelik psikolojik yıldırma davranışlarını ve öğretmenlerin önyargı davranışlarını belirlemek amacıyla 'örgütsel bağlılık', 'psikolojik yıldırma' ve 'önyargı' ölçekleri kullanılmıştır. Daha sonra her üç davranış arasındaki ilişkiler korelasyon ve hiyerarşik regresyon yöntemiyle incelenmiştir.

Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, Ankara'daki 2.631 okulda (Anaokulu, ilkököl, ortaokul ve lise) çalışan 67.969 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise olasılıklı örneklem tekniklerinden biri olan tabakalı örnekleme tekniği kullanılarak belirlenmiştir. Örneklemde bulunan öğretmenlerin belirlenmesinde, evrendeki ayrıntıların

örneklemde de temsil edilmesine olanak tanıyan, olasılığa dayalı örnekleme biçimlerinden tabakalı örnekleme tekniği kullanılmıştır (Neuman, 2014). Örneklem büyüklüğü güç analizi ile belirlenmiş; bu doğrultuda evrenden çekilen ve örnekleme yansıtılan sayıların hesaplanmasında Cochran'ın (2007) tabakalı örneklemede örneklem büyüklüğünü saptamada yaygın olarak kullanılan formülü kullanılmıştır. İlgili örneklem hesaplamaları formülü kullanılarak evreni .05 anlamlılık ve %5 hata payı ile temsil edecek örneklem sayısı 382 olarak belirlenmiştir. Araştırmada kullanılan tabakaların oluşturulmasında 25 ilçede bulunan öğretmen sayıları dikkate alınmış, ayrıca cinsiyet, yaş ve mesleki kıdem değişkenlerinin evrende var olduğu biçimde temsil edilmesi için azami çaba gösterilmiştir. İlçelerin tabakalara ayrılmasında ise Ankara İlini beş yaşam kalitesi düzeyine göre sınıflandıran Şeker'in (2011) sınıflandırması kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu Ankara İlının 25 ilçesinde yer alan okullara araştırmacı tarafından elden veya e-posta ile ulaştırılmış ve katılımcılara araştırma konusu hakkında bilgi verilerek yeterli süre içinde ölçme araçlarını doldurmaları istenmiştir. Doldurulan anket formları, yine elden araştırmacı tarafından veya e-posta kanalıyla toplanmıştır. Katılımcılara (öğretmenler), 500 anket formu gönderilmiş, 417'si geri dönmüştür. Bu formlardan 19'u eksik veya yanlış doldurma, 7'si de uç değerler nedeniyle analizden çıkarılmıştır. Belirlenen örneklem büyüklüğünü karşılayan 391 anket formu analize dâhil edilmiştir. Araştırmada kullanılacak olan anket

formlarının ön uygulaması ana araştırmaya katılmayan ve örneklem özelliklerini taşıyan Ankara'nın farklı ilçelerinde görev yapan 109 kişilik bir öğretmen örneklemini üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın ana uygulamasına katılan öğretmenlerin %53,7'u kadındır; %36,3'ü 31-40 yaş; %31,8'inin mesleki kıdemi 10-15 yıl ve %69,6'sı lisans düzeyinde eğitim almıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin çalıştıkları okullar çalışan sayılarına göre değerlendirildiğinde ise %22,7'sinin küçük ölçekli okullar (çalışan sayısı 10'dan az,) %51,4'ünün orta ölçekli okullar (çalışan sayısı 10-50 arası) ve %25,9'unun ise büyük ölçekli okullardır (çalışan sayısı 50-250 arası).

Veri Toplama Aracı

Araştırmada yer alan veriler anket yöntemi ile toplanmıştır. Söz konusu ankette öğretmenlere ait demografik bilgilerin yanı sıra araştırmada kullanılacak değişkenlere ve kontrol değişkenlerine ait ölçekleri içeren dört bölüm bulunmaktadır. Ölçek, likert tipi beşli dereceleme türünde hazırlanmıştır. Likert tipi ölçekte yer alan maddeler: (5) "Her zaman" ve (1) "hiçbir zaman" şeklinde puanlanmaktadır.

Psikolojik Yıldırma Ölçeği, Einarssen ve Raknes (1997)'in geliştirdiği 'Olumsuz Davranış Soruları' ölçeği ve Leymann (1990) tarafından geliştirilen 'Psikolojik Terör Envanteri' ölçeği temel alınarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Psikolojik Yıldırma Ölçeğinin yapı geçerliğini sınamak için araştırma sürecinde toplanan ön uygu-

lama verileri üzerinde öncelikle normal dağılım incelemeleri yapılmıştır. Bu noktada, Analiz için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0,987 ve Barlett's testi anlamlı ($p < 0.01$) bulunmuştur. Verilerin faktör analizi için uygun olduğu belirlenmiştir. Daha sonra veri setine açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. 32 maddelik taslak ölçekten faktör yük değeri .30'den düşük olan 6 madde ile binişik olan iki madde çıkarılmıştır. 2 madde de madde toplam korelasyonu .25'den daha küçük olduğu için çıkarılmıştır. Ön uygulama verilerinden hareketle faktör analizi sonucunda belirlenen 22 maddenin tek faktöre dağıldığı ve ölçeğinin hesaplanan Cronbach Alpha katsayısı ($\alpha = .87$) ile doğrulanan Bileşik güvenilirlik katsayısı değeri .91 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin ayrışım geçerliliğini belirlemek üzere doğrulayıcı faktör analiziyle gerçekleştirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin tek modele sahip olduğu ve uyum iyiliği değerlerinin ($\chi^2_{(336)} = 762.70$, $\chi^2/sd = 2.27$ RMSEA = .081, GFI = .96, CFI = .93, IFI = .92, SRMR = 0.06, NNFI = .90, AGFI = 0.91) kabul edilebilir değerlerde olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre, araştırmadan elde edilen verilerin psikolojik yıldırma davranışının tek faktörlü modeli ile uyuştuğunu ve toplam varyansın %76,82'sini açıkladığını göstermiştir.

Örgütsel bağlılık davranışı Allen ve Mayer (1990) tarafından geliştirilen ve Meyer, Allen ve Smith (1993) tarafından güncellenen ölçekten ve Porter, Steers, Mowday ve Boulian (1974) tarafından geliştirilen öl-

çeklerden faydalanılarak araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin yapı geçerliğini sınamak üzere ön uygulama değerleri üzerinde normal dağılımı incelemesi yapılmıştır. Bu bağlamda, Analiz için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0,979 ve Barlett's testi anlamlı ($p < 0.01$) bulunmuştur. Veriler faktör analizi için uygundur; ardından veri setine açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. 38 maddelik taslak ölçekten faktör yük değeri .35'den düşük

olan sekiz madde ile binişik olan üç madde atılmıştır. Dört madde de madde toplam korelasyonu .25'den daha küçük olduğu için atılmıştır. Ön uygulama verilerinden hareketle faktör analizi sonucunda belirlenen 23 maddenin üç faktöre dağıldığı belirlenmiştir. Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin hesaplanan Cronbach Alpha katsayısı ve doğrulanan Bileşik güvenirlik katsayısı değerleri Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Güvenirlik Katsayıları

Faktörler	\bar{X}	SS	Cronbach Alpha (α) Katsayısı	Bileşik Güvenirlik Katsayısı
Uyum	51.78	6.03	0.85	0.88
Özdeşleşme	52.67	6.37	0.87	0.91
İçselleştirme	47.41	6.49	0.84	0.86

Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin 'uyum' boyutu için iç tutarlılık katsayısı (α) .85 ve bileşik güvenirlik katsayısı .88; 'özdeşleşme' boyutu için iç tutarlılık katsayısı (α) .87 ve bileşik güvenirlik katsayısı .91 ve 'içselleştirme' boyutu için iç tutarlılık katsayısı (α) .84 ve bileşik güvenirlik katsayısı .86 olarak belirlenmiştir. Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin her üç alt boyutu için belirlenen güvenirlik katsayılarının tamamı bir ölçekte bulunması tavsiye edilen güvenirlik sınırı olan .70 (Cortina, 1993; Sijtsma, 2009) şartını karşılamaktadır. Ölçeğin tamamına ilişkin toplam Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı .86 ve

bileşik güvenirlik katsayısı .89 olarak hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin üç boyutlu modelinin ($\chi^2_{(366)}=782.56$, $\chi^2/sd=2.13$, $p=0.00$, CFI=0.93, NFI= 0.91, SRMR=0.06, RMSEA=0.04, IFI=.92, GFI=0.89, AGFI=0.91) oldukça iyi bir uyum gösterdiği belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre, araştırmadan elde edilen verilerin örgütsel bağlılık davranışının üç faktörlü modeli ile uyuştuğunu ve üç faktörün, toplam varyansın %79,88'ini açıkladığı belirlenmiştir.

Önyargı Ölçeği, Asamen ve Barry (1987), Masson ve Verkuyten (1993), Castro (2010) ile Meertens ve Pettigrew (1992) ölçeklerinden faydalanılarak araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Önyargı Ölçeğinin yapı geçerliğini sınamak için araştırma sürecinde toplanan ön uygulama verileri üzerinde öncelikle normal dağılım incelemeleri yapılmıştır. Bu noktada, Analiz için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0,991 ve Bartlett's testi anlamlı ($p < 0.01$) bulunmuştur. Verilerin faktör analizi için uygun olduğu belirlenmiştir. Daha sonra veri setine açım-layıcı faktör analizi uygulanmıştır. 21 maddelik taslak ölçekten faktör yük değeri .35'den düşük olan dört madde ile binişik olan bir madde atılmıştır. İki madde de madde toplam korelasyonu .25'den daha küçük olduğu için atılmıştır. Ön uygulama ve-rilerinden hareketle faktör analizi sonucunda belirlenen 14 maddenin tek faktöre dağıldığı ve ölçeğinin hesaplanan Cronbach Alpha katsayısı ($\alpha = .91$) ile doğrulanan Bileşik gü-venirlilik katsayısı değeri .94 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin ayrışım geçerliliğini belirlemek üzere doğrulayıcı faktör analiziyle gerçekleştirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin tek modele sahip olduğu ve uyum iyiliği değerlerinin ($\chi^2_{(312)} = 746.58$, $\chi^2/sd = 2.39$ RMSEA=.089, GFI=.98, CFI=.96, IFI=.95, SRMR=0.07, NNFI=.94, AGFI=0.96) kabul edilebilir değerlerde olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre, araştırmadan elde edilen verilerin önyargı davranışının tek faktörlü modeli ile uyuştuğunu ve toplam varyansın %77,12'sini açıkladığını göstermiştir.

Araştırmada kullanılacak olan de-ğişkenlerin ayrışım geçerliliğini doğrulayıcı faktör analiziyle yapılan sınamada; üç fak-törlü (üç faktörlü örgütsel bağlılık + önyargı + psikolojik yıldırma) modele ait uyum iyi-liği istatistiklerin ($\chi^2_{(384)} = 656.26$, $\chi^2/sd = 1.70$ RMSEA=.084, GFI=.90, CFI=.93, IFI=.92, SRMR=0.06, NNFI=.92, AGFI=0.92) kabul edilebilir değerlerde olduğu görülmüştür. Araştırmada kullanılan kontrol değişkenleri için ise ilgili alanyazındaki öneriler doğrul-tusunda öğretmenlerin cinsiyeti, yaşı ve mesleki kıdem ile okul büyüklüğü analiz iş-lemelerinde dikkate alınmıştır.

Verilerin Analizi

Öğretmenlerin örgütsel bağlılık, psi-kolojik yıldırma ve önyargı davranışlarının, cinsiyet, yaş, meslek kıdemi ve okulun bü-yüklüğüne göre ilişkilerinin belirlenmesinde korelasyon ve hiyerarşik regresyon testleri kullanılmıştır. Aracılık düzeyinin ve modele etkisinin anlamlı bir şekilde belirlenebilmesi için Sobel testi kullanılmıştır. Manidarlık sı-namaları $\alpha = 0.05$ anlamlılık düzeyinde ger-çekleştirilmiştir.

Bulgular

Araştırmada öncelikle değişkenler arası ilişkilerin düzeyini tespit etmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 2'de araştırmanın ana değişkenleri (örgütsel bağ-lılık, önyargı ve psikolojik yıldırma) ve kontrol değişkenleri (yaş, mesleki kıdem, cinsiyet ve okul büyüklüğü) arasındaki iliş-kilere ait korelasyon analizi sonuçları yer al-maktadır.

Tablo 2. Değişkenlere ait Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	\bar{X}	SS	1	2	3	4	5	6	7
1 Yas	36,42	7,28	-						
2 Mesleki Kıdem	8,43	3,12	.93**	-					
3 Cinsiyet	-	-	.06*	.04	-				
4 Okul Büyüklüğü	-	-	.01	.02	.07	-			
5 Örgütsel Bağlılık	4,16	0,63	.32*	.38*	.06	.59**	-		
6 Psikolojik Yıldırma	3,94	0,72	.42*	.44*	.04	.54**	-.76**	-	
7 Önyargı	3,89	0,61	.61**	.60**	.03	.57**	-.72**	.83**	-

**p<.01 *p<.05

Tablo 2'deki sonuçlar incelendiğinde araştırmanın bağımsız değişkeni olan örgütsel bağlılığın, kontrol değişkenlerinden mesleki kıdem ($r = .38$, $p < .05$) ve yaş ($r = .32$, $p < .05$) ile pozitif yönlü zayıf ilişkisinin olduğu; buna karşın okul büyüklüğü ($r = .59$, $p < .01$) ile pozitif yönlü orta düzeyde ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde psikolojik yıldırma davranışının, mesleki kıdem ($r = .44$, $p < .05$) ve yaş ($r = .42$, $p < .05$) ile pozitif yönlü zayıf ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Okul büyüklüğüyle psikolojik yıldırma davranışı arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki söz konusudur ($r = .54$, $p < .01$). Önyargı davranışı ile mesleki kıdem ($r = .60$, $p < .01$), yaş ($r = .61$, $p < .01$) ve okul büyüklüğü ($r = .57$, $p < .01$) değişkenleri arasında orta düzeyde pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır. Psikolojik yıldırma ile önyargı arasında yüksek düzeyde

pozitif yönlü ilişki olduğu bulunmuştur ($r = .83$, $p < .01$). Örgütsel bağlılık ise hem psikolojik yıldırma ($r = -.76$, $p < .01$) hem de önyargı ile ($r = -.72$, $p < .01$) yüksek düzeyde negatif yönlü ilişkiler içerisinde olduğu görülmüştür.

Araştırmanın amacı doğrultusunda örgütsel bağlılık ile psikolojik yıldırma arasındaki ilişkide önyargının aracılık rolünü tespit etmek için Baron ve Kenny'nin (1986) dört aşamalı yaklaşımı doğrultusunda hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır. Analizin ilk aşamasına kontrol değişkenleri olarak yaş, mesleki kıdem, cinsiyet ve okul büyüklüğü modele girilmiştir. İkinci aşamasında ise örgütsel bağlılığın, psikolojik yıldırma üzerindeki etkisinin, önyargı aracılığı ile azalıp azalmadığı veya tamamen kalkıp kalkmadığı tespit edilmiştir. Regresyon analizine ilişkin sonuçlar Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Önyargı		Örgütsel Bağlılık			
	1.Adım	2.Adım	1.Adım		2.Adım	
Kontrol Değişkenleri						
Yaş	.36**	.24*	.20	.13	.20	.29
Mesleki Kıdem	.37**	.20*	.34**	.26**	.34**	.36**
Cinsiyet	.04	.02	.02	.03	.02	.03
Okul Büyüklüğü	.46**	.41	.36	.25*	.36	.38*
Bağımsız ve Aracı Değişken						
Psikolojik Yıldırma		.81***		-.63***		-.72***
Önyargı						-.79***
R ²	.224	.558	.108	.243	.108	.559
F	6.00***	25.29***	4,64**	8.86***	4.64**	22.65***

***p<.001; **p<.01; *p<.05 Tabloda yer alan değerler standardize edilmiş Beta (β) Katsayılarıdır.

Tablo 3’de yer alan sonuçlara göre araştırmanın bağımsız değişkeni olan örgütsel bağlılığın, psikolojik yıldırma davranışı üzerinde ($\beta = -.63$, $p<.001$) negatif yönde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın birinci hipotezi “*Öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri, onlara yönelik psikolojik yıldırma davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir.*” reddedilmiştir. Aracı değişken önyargının, bağımlı değişken örgütsel bağlılık üzerinde ise ($\beta = -.79$, $p<.001$) yine negatif yönde etkisi bulunmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın ikinci hipotezi “*Öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri, önyargılarını olumlu yönde etkilemektedir*” reddedilmiştir. Psikolojik yıldırmanın, aracı değişken önyargı üzerinde ise ($\beta = .81$, $p<.001$) pozitif yönde etkisi görülmektedir. Bu sonuç ile araştırmanın üçüncü hipotezi “*Öğretmenlere yönelik psikolojik yıldırma davranışları, öğretmenlerin önyargılarını olumlu yönde etkilemektedir.*” kabul edilmiştir.

Aracı değişken önyargı modele eklendiğinde, psikolojik yıldırmanın, örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinin $\beta = -.63$ ’dan ($p<.001$) $\beta = -.72$ ($p<.001$) değerine düştüğü bulunmuştur. Bu sonuç, önyargı değişkeninin, psikolojik yıldırmanın örgütsel bağlılık üzerindeki etkisine tamamen aracılık ettiğini göstermektedir. Daha sonra, aracı değişken olarak önyargının, örgütsel bağlılığa etkisini anlamlı bir şekilde psikolojik yıldırma üzerine taşıma durumu Sobel (1982) testi ile incelenmiştir. Yapılan test sonucunda aracılık etkisinin anlamlı ($z = 3.39$, $p<.01$) olduğu bulunmuştur. Bu nedenle dördüncü hipotez “*Öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları ile onlara yönelik psikolojik yıldırma davranışları arasındaki ilişkide önyargının aracılık etkisi vardır*” doğrudan kabul edilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmanın amacı örgütsel bağlılık ile psikolojik yıldırma arasındaki ilişkide önyargının aracılık rolünü tespit etmektir. Elde edilen bulgular örgütsel bağlılık davranışının hem önyargı hem de psikolojik yıldırma ile negatif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca önyargı ve psikolojik yıldırma arasındaki ilişkinin de pozitif yönde olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar doğrultusunda araştırmanın birinci ve ikinci hipotezi reddedilmiştir. Buna karşın araştırmanın üçüncü hipotezi kabul edilmiştir. Hiyerarşik regresyon analizi sonucu ise örgütsel bağlılık ve psikolojik yıldırma arasındaki ilişkide önyargının tamamen aracılık ettiği tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile örgütsel bağlılığa sahip öğretmenler, psikolojik yıldırma davranışlarına karşı önyargılı değillerdir. Önyargılı öğretmenler ise okullarda psikolojik yıldırma davranışlarına neden olmaktadır. Bu sonuçlar ile araştırmanın dördüncü hipotezi de kabul edilmiştir.

Alanyazında psikolojik yıldırma ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi açıklamayı amaçlayan araştırmalar, bu araştırmanın söz konusu davranışlar arasındaki ters yönlü ilişkiye yönelik bulgusunu desteklemektedir. Karcıoğlu ve Çelik (2012), banka çalışanları üzerine yaptıkları bir araştırmada psikolojik yıldırma davranışı ile örgütsel bağlılık arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğunu bildirmektedirler. Atalay (2010) ve Yıldız, Akbolat ve Işık (2011), örgütsel bağlılık ve psikolojik yıldırma arasında ters

yönlü bir ilişkinin bulunduğu belirlemişlerdir. Özler, Atalay ve Şahin (2008), çalışmalarında psikolojik yıldırmanın yaşandığı örgütlerde; çalışanlarda işten ayrılma niyetinin olduğu, örgütsel bağlılıklarının azaldığı ve buna bağlı olarak çalışan devir hızının arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Ancak alanyazındaki farklı araştırmalarda çelişkili sonuçlara da rastlanılmıştır. Tengilimoğlu ve Mansur (2008), psikolojik yıldırma ve örgütsel bağlılık anlamlı bir ilişki bulunmadığını bildirmişlerdir. Kul (2010), psikolojik yıldırma ve örgütsel bağlılık arasında düşük düzeyli bir ilişki bulunduğunu belirlemiştir. Yüksel ve Tunçsiper (2011), psikolojik yıldırma ile örgütsel bağlılık arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır. Örgütsel bağlılık ve psikolojik yıldırma ilişkisini inceleyen çalışmalar farklı sonuçlar vermekle birlikte genel olarak psikolojik yıldırma davranışlarına maruz kalmanın çalışanların örgüte olan bağlılıklarını azalttığı söylenebilir.

Alanyazında önyargı ile örgütsel bağlılık ve psikolojik yıldırma davranışı ilişkisi üzerine yapılan araştırmalarda, önyargı davranışındaki artışın örgütsel bağlılığı azalttığına ilişkin sonuçlar, bu araştırmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir (Greenberg, 2005; Mueller, Finley, Iverson ve Price, 1999; Ashforth, Harrison ve Corley, 2008). Benzer şekilde önyargı davranışı ile psikolojik yıldırma davranışı arasında pozitif yönde ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşan araştırmalarda söz konusudur (Minton, 2014; Sloan, Matyók, Schmitz ve Short, 2010; Sperry ve Duffy, 2009). Önyargının hem

psikolojik yıldırma ve hem de örgütsel bağlılık davranışları üzerindeki etkisi kabul edilmekle birlikte, alanyazında söz konusu üç davranış arasındaki ilişkileri birlikte açıklamaya yoğunlaşan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

Araştırma bulgularından hareketle cinsiyetin örgütsel bağlılık, psikolojik yıldırma ve önyargı davranışları üzerinde etkisinin olmadığı belirlenebilir. Bu sonuç alanyazındaki pek çok bulgu ile benzerlik göstermektedir (Minton, 2014; Tengilimoğlu ve Mansur). Ancak psikolojik yıldırma davranışında mağdurların çoğunlukla kadın olduğunu bulgulayan araştırmalar da söz konusudur (Sperry ve Duffy, 2009). Araştırmada yer alan yaş değişkeni, önyargı ve psikolojik yıldırma davranışları üzerinde etkilidir. Öğretmenlerin yaşları arttıkça daha önyargılı olmaktadır ve yine daha yaşlı öğretmenler daha fazla psikolojik yıldırma davranışlarına maruz kalmaktadırlar. Bu sonuç alanyazındaki çok sayıda araştırma sonucuyla benzerlikler göstermektedir (Nelson, 2004; Duncan, 2008; Doyle ve Aboud, 1995). Ayrıca, mesleki kıdemi fazla olan öğretmenlerin daha fazla örgütsel bağlılığa sahip oldukları görülmektedir. Mesleki deneyim arttıkça öğretmenler daha fazla bağlılık göstermektedir. Bu sonuç alanyazındaki araştırmalarla benzerlik göstermektedir (Kartal, 2005; Celep, Sarıdede ve Beytekin, 2005).

Araştırmada yer alan okul büyüklüğü değişkeni, okulda çalışan öğretmen sayısını temsil etmektedir. Buna göre okul bü-

yüklüğü, örgütsel bağlılık, psikolojik yıldırma ve önyargı davranışını etkilemektedir. Büyük ölçekli okullarda önyargı ve psikolojik yıldırma davranışları gözlemlenirken, küçük ölçekli okullarda örgütsel bağlılık davranışının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bunun nedeni olarak, öğretmen sayısı fazla olan okullarda çalışan öğretmenlerin, okuldaki diğer çalışanlarla ilişki kurmakta zorlandığı, daha fazla enformel gruplar içinde yer aldığı ve okulda önyargı davranışının bu tür iletişimsizlikten kaynaklandığı belirlenebilir. Bunun yanında küçük ölçekli okullarda kişilerarası ilişkilerin daha canlı olduğu ve iletişimle birlikte uyum ve özdeşleme ile içselleştirmenin daha fazla gerçekleştirildiği sonucuna varılmıştır.

Örgütlerde görülen önyargının örgütsel bağlılık ve psikolojik yıldırma davranışlarıyla ilişkisini konu edinen bu araştırma, alanyazında kuramsal bahsedilen ancak henüz incelenmeyen önyargının aracı rolüne değinmektedir. Alanyazındaki önemli kuramsal bir varsayımı deneyen bu araştırma yeni çalışma alanlarına ve kuramsal boşlukları belirginleştirmiştir. Önyargı üzerine yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak bu araştırma önyargı davranışını bir sonuç değil, diğer davranışların altında yatan önemli bir neden olarak ele almıştır. Özellikle demografik değişkenlerin artırılarak araştırma sonuçlarının farklı örneklem grupları üzerinde çalışılması, alanyazına önemli katkı sağlayabilir. Ayrıca araştırmanın aracı de-

ğişkeni moderatör değişken olarak belirlenerek farklı davranışların çalışılması örgütsel davranış alanyazımına katkı sağlayacaktır.

Sosyal bilim araştırmaları, olgusal değişkenlerin dinamik yapısından sıklıkla etkilenmektedirler. Değişken toplumsal sistemlerin en önemli özelliği olan belirsizlik bu araştırma için de geçerlidir. Sosyal bilimlerin değişkenliği ve farklı zamanlarda farklı sonuçların elde edilebileceği gerçeğinden hareketle bu araştırma 2017 yılı içinde Ankara ili merkez ve taşra ilçelerinde çalışan öğretmenlerden toplanan verilerle yapılmıştır. Bu nedenle araştırmanın örneklemini en önemli kısıtlılık olarak görülmektedir. İleride yapılacak araştırmalarda diğer bölgelelerin ve sektörlerin tercih edilmesi elde edilen sonuçları daha güçlü hale getirecektir. Bunun yanında önyargı ve diğer davranışların değişken doğası sebebiyle araştırmanın farklı yıllarda tekrarlanması ile zamanın araştırma değişkenlerine olan etkisi incelenmelidir.

Kaynakça

- Allport, G. W., & Ross, J. M.** (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of personality and social psychology*, 5(4), 432.
- Allen, N. J., & Meyer, J. P.** (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of occupational and organizational psychology*, 63(1), 1-18.
- Allen, N. J., Meyer, J. P. & Smith, C. A.** (1993). Commitment to organizations and occupations: Extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of applied psychology*, 78(4), 538.
- Asamen, J. K., & Berry, G. L.** (1987). Self-concept, alienation, and perceived prejudice: Implications for counseling Asian Americans. *Journal of Multicultural Counseling and Development*.

Ashforth, B. E., Harrison, S. H., & Corley, K. G. (2008). Identification in organizations: An examination of four fundamental questions. *Journal of management*, 34(3), 325-374.

Atalay, İ. (2010). Mobbingin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi. *Kamu Sektöründe Bir Örnek*, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Avolio, B. J., Zhu, W., Koh, W., & Bhatia, P. (2004). Transformational leadership and organizational commitment: Mediating role of psychological empowerment and moderating role of structural distance. *Journal of organizational behavior*, 25(8), 951-968.

Baltacı, A. (2017). Relations between Prejudice, Cultural Intelligence and Level of Entrepreneurship: A Study of School Principals. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 9(3), 645-666.

Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173.

Biswas, S., & Bhatnagar, J. (2013). Mediator analysis of employee engagement: role of perceived organizational support, PO fit, organizational commitment and job satisfaction. *Vikalpa*, 38(1), 27-40.

Blumer, H. (1958). Race prejudice as a sense of group position. *Pacific Sociological Review*, 1(1), 3-7.

Branch, S., Ramsay, S., & Barker, M. (2013). Workplace bullying, mobbing and general harassment: A review. *International Journal of Management Reviews*, 15(3), 280-299.

Buchanan, B. (1974). Building organizational commitment: The socialization of managers in work organizations. *Administrative science quarterly*, 533-546.

Castro, M. C. (2010). Forms of ethnic prejudice: Assessing the dimensionality of a Spanish language version of the Blatant and Subtle Prejudice Scale. *Psicothema*, 22(1), 118-124.

Celep, C. Saridede, U., ve Beytekin, F. (2005). Eğitim Örgütlerinde Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ve Tükenmişlik Arasındaki İlişki, XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 13-19, Denizli.

Cemaloğlu, N. (2007). Örgütlerin kaçınılmaz sorunu: Yıldırma. *Bilig*, 42, 111-126.

- Chun, J. S., Shin, Y., Choi, J. N., & Kim, M. S.** (2013). How does corporate ethics contribute to firm financial performance? The mediating role of collective organizational commitment and organizational citizenship behavior. *Journal of Management*, 39(4), 853-877.
- Cochran, W. G.** (2007). *Sampling techniques*. New York: John Wiley & Sons.
- Cook, J., & Wall, T.** (1980). New work attitude measures of trust, organizational commitment and personal need non-fulfilment. *Journal of occupational psychology*, 53(1), 39-52.
- Cortina, J. M.** (1993). What is coefficient alpha? An examination of theory and applications. *Journal of applied psychology*, 78(1), 98.
- Crawshaw, L.** (2009). Workplace bullying? Mobbing? Harassment? Distraction by a thousand definitions. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 61(3), 263.
- Curio, E., Ernst, U., & Vieth, W.** (1978). Cultural transmission of enemy recognition: one function of mobbing. *Science*, 202(4370), 899-901.
- Devine, P. G.** (1989). Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of personality and social psychology*, 56(1), 5.
- Dhar, R. L.** (2015). Service quality and the training of employees: The mediating role of organizational commitment. *Tourism Management*, 46, 419-430.
- DiPaola, M., & Tschannen-Moran, M.** (2014). Organizational citizenship behavior in schools and its relationship to school climate. *Journal of School Leadership*, 11(5), 424-447.
- Dovidio, J. F., & Gaertner, S. L.** (1986). *Prejudice, discrimination, and racism: Historical trends and contemporary approaches*. Academic Press.
- Dovidio, J. F., Glick, P. E., & Rudman, L. A.** (2005). *On the nature of prejudice: Fifty years after Allport*. Blackwell Publishing.
- Doyle, A. B., & Aboud, F. E.** (1995). A longitudinal study of White children's racial prejudice as a social-cognitive development. *Merrill-Palmer Quarterly (1982-)*, 209-228.
- Duckitt, J. H.** (1992). *The social psychology of prejudice*. Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group.
- Duffy, M., & Sperry, L.** (2007). Workplace mobbing: Individual and family health consequences. *The Family Journal*, 15(4), 398-404.
- Duncan, C.** (2008). The dangers and limitations of equality agendas as means for tackling old-age prejudice. *Ageing and society*, 28(08), 1133-1158.
- Eagly, A. H., & Karau, S. J.** (2002). Role congruity theory of prejudice toward female leaders. *Psychological review*, 109(3), 573.
- Einarsen, S.** (1999). The nature and causes of bullying at work. *International journal of manpower*, 20(1/2), 16-27.
- Einarsen, S., & Raknes, B. I.** (1997). Harassment in the workplace and the victimization of men. *Violence and victims*, 12(3), 247-263.
- Erdemir, S., & Murat, M.** (2014). İlköğretim Öğretmenlerinin Duygusal Zeka Düzeyleri ile Yaşadıkları Psikolojik Yıldıırma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25).
- Fiske, S. T.** (2000). Stereotyping, prejudice, and discrimination at the seam between the centuries: Evolution, culture, mind, and brain. *European Journal of Social Psychology*, 30(3), 299-322.
- Green, A. E., Dishop, C. R., & Aarons, G. A.** (2016). Organizational Stress as Moderator of Relationship Between Mental Health Provider Adaptability and Organizational Commitment. *Psychiatric Services*, 67(10), 1103-1108.
- Greenberg, J.** (2005). *Managing behavior in organizations*. Prentice Hall.
- Hofman, P. S., & Newman, A.** (2014). The impact of perceived corporate social responsibility on organizational commitment and the moderating role of collectivism and masculinity: evidence from China. *The International Journal of Human Resource Management*, 25(5), 631-652.
- Hubert, A. B., & Van Veldhoven, M.** (2001). Risk sectors for undesirable behaviour and mobbing. *European journal of work and organizational psychology*, 10(4), 415-424.
- Karcioğlu, F., & Çelik, Ü. H.** (2012). Mobbing (yıldıırma) ve örgütsel bağlılığa etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(1).
- Kartal, S.** (2005). İlköğretim okulu yönetici ve öğretmenlerinin örgütsel sosyalleşmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 6, 99 – 112
- Keim, J., & McDermott, J. C.** (2010). Mobbing: Workplace violence in the academy. In *The Educational Forum* (Vol. 74, No. 2, pp. 167-173). Taylor & Francis Group.
- Kinder, D. R., & Sears, D. O.** (1981). Prejudice and politics: Symbolic racism versus racial threats to the good life. *Journal of personality and social psychology*, 40(3), 414.

- Kul, M.** (2010), "Okul Yöneticilerinin Liderlik Stilleri İle Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Yıldıırma (Mobbing) Yaşama Düzeyleri, Örgütsel Bağlılıkları ve İş Doyumu Arasındaki İlişki", *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara*
- Küçükçayır, G. A., & Altun, S. A.** (2016). Eğitim Örgütlerinde Etnik-Kültürel Yıldıırma ve Yaşantıları Üzerine Bir Durum Çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 22(2), 137-164.
- Lewis, D.** (1999). Workplace bullying—interim findings of a study in further and higher education in Wales. *International Journal of Manpower*, 20(1/2), 106-119.
- Leymann, H.** (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and victims*, 5(2), 119-126.
- Leymann, H.** (1996). The content and development of mobbing at work. *European journal of work and organizational psychology*, 5(2), 165-184.
- Leymann, H., & Gustafsson, A.** (1996). Mobbing at work and the development of post-traumatic stress disorders. *European Journal of work and organizational psychology*, 5(2), 251-275.
- Lutgen-Sandvik, P.** (2008). Intensive remedial identity work: Responses to workplace bullying trauma and stigmatization. *Organization*, 15(1), 97-119.
- Martin, B., & Peña, F.** (2012). Mobbing and suppression: Footprints of their relationships. *Social Medicine*, 6(4), 217-226.
- Masson, C. N., & Verkuyten, M.** (1993). Prejudice, ethnic identity, contact and ethnic group preferences among Dutch young adolescents. *Journal of Applied Social Psychology*, 23(2), 156-168.
- Meyer, J. P., & Allen, N. J.** (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human resource management review*, 1(1), 61-89.
- Meyer, J. P.** (2015). Organizational commitment. *Wiley Encyclopedia of Management*.
- Meyer, I. H.** (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: conceptual issues and research evidence. *Psychological bulletin*, 129(5), 674.
- Minton, S. J.** (2014). Prejudice and effective anti-bullying intervention: Evidence from the bullying of "minorities". *Nordic Psychology*, 66(2), 108-120.
- Mueller, C. W., Finley, A., Iverson, R. D., & Price, J. L.** (1999). The effects of group racial composition on job satisfaction, organizational commitment, and career commitment the case of teachers. *Work and Occupations*, 26(2), 187-219.
- Nelson, T. D.** (2004). *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons*. MIT press.
- Neuman, L. W.** (2014). *Social research methods*. New York: Pearson Education Limited.
- Niedl, K.** (1996). Mobbing and well-being: Economic and personnel development implications. *European journal of work and organizational psychology*, 5(2), 239-249.
- O'Reilly, C. A., & Chatman, J.** (1986). Organizational commitment and psychological attachment: The effects of compliance, identification, and internalization on prosocial behavior. *Journal of applied psychology*, 71(3), 492.
- Özgan, H , Kara, M , Arslan, M .** (2013). Öğretmenlerin okul yöneticilerine uyguladıkları psikolojik yıldıırma uygulamaları ve etkileri. *E-AJELI Anatolian Journal of Educational Leadership and Instruction*, 1(1), 2-14. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/ajeli/issue/1520/18701>
- Özler, D. E., Atalay, C. G., & Şahin, M. D.** (2008). Mobbing'in örgütsel bağlılık üzerine etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 37-60.
- Pelit, E., & Kılıç, İ.** (2012). Mobbing ile örgütsel bağlılık ilişkisi: şehir ve sayfiye otellerinde bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 122-140.
- Pettigrew, T. F., & Meertens, R. W.** (1995). Subtle and blatant prejudice in Western Europe. *European journal of social psychology*, 25(1), 57-75.
- Ping, R. A.** (2015). Taking Another Look at Organizational Commitment. In *New Meanings for Marketing in a New Millennium* (pp. 202-202). Springer International Publishing.
- Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T., & Boulian, P. V.** (1974). Organizational commitment, job satisfaction, and turnover among psychiatric technicians. *Journal of applied psychology*, 59(5), 603.
- Porter, L. W., Mowday, R. T. & Steers, R. M.,** (1979). The measurement of organizational commitment. *Journal of vocational behavior*, 14(2), 224-247.

- Ponterotto, J. G., & Pedersen, P. B.** (1993). *Preventing prejudice: A guide for counselors and educators*. Sage Publications, Inc.
- Reichers, A. E.** (1985). A review and reconceptualization of organizational commitment. *Academy of management review*, 10(3), 465-476.
- Rivers, I., & Smith, P. K.** (1994). Types of bullying behaviour and their correlates. *Aggressive behavior*, 20(5), 359-368.
- Salin, D.** (2003). Bullying and organisational politics in competitive and rapidly changing work environments. *International Journal of Management and Decision Making*, 4(1), 35-46.
- Sijtsma, K.** (2009). On the use, the misuse, and the very limited usefulness of Cronbach's alpha. *Psychometrika*, 74(1), 107.
- Sloan, L. M., Matyók, T., Schmitz, C. L., & Short, G. F. L.** (2010). A story to tell: Bullying and mobbing in the workplace. *International Journal of Business and Social Science*, 1(3).
- Sobel, M. E.** (1982). Asymptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models. *Sociological methodology*, 13, 290-312.
- Sperry, L., & Duffy, M.** (2009). Workplace mobbing: Family dynamics and therapeutic considerations. *The American Journal of Family Therapy*, 37(5), 433-442.
- Stevens, J. M., Beyler, J. M., & Trice, H. M.** (1978). Assessing personal, role, and organizational predictors of managerial commitment. *Academy of management journal*, 21(3), 380-396.
- Şeker, S.D.** (2011), *Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi*, DPT-SSKGM: Ankara.
- Şener, O.** (2013). Genel kamu liselerinde psikolojik yıldırma ve örgütsel bağlılık ilişkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 47.
- Tajfel, H.** (1969). Cognitive aspects of prejudice. *Journal of social issues*, 25(4), 79-97.
- Tengilimoğlu, D. ve F. Akdemir Mansur** (2008), "İşletmelerde Uygulanan Mobbingin (Psikolojik Şiddet) Örgütsel Bağlılığa Etkisi", 7. Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik Kongresi, 22-24 Ekim 2008, 199-213.
- Tett, R. P., & Meyer, J. P.** (1993). Job satisfaction, organizational commitment, turnover intention, and turnover: path analyses based on meta-analytic findings. *Personnel psychology*, 46(2), 259-293.
- Van Dijk, T. A.** (1987). *Communicating racism: Ethnic prejudice in thought and talk*. Sage Publications, Inc.
- Vartia, M.** (1996). The sources of bullying—psychological work environment and organizational climate. *European journal of work and organizational psychology*, 5(2), 203-214.
- Wood, V. R., & Wilberger, J. S.** (2015). Globalization, Cultural Diversity and Organizational Commitment: Theoretical Underpinnings. *World*, 6(2), 154-171.
- Yıldız, G., Akbolat, M. ve O. Işık** (2011), "Psikolojik Taciz ve Örgütsel Bağlılık: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma", *Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 113-141.
- Yüksel, M ve B. Tunçsiper**, (2011), "The Relationship Between Mobbing and Organizational Commitment in Workplace", *International Review of Management and Marketing*, 1(3), 54-64.
- Zapf, D.** (1999). Organisational, work group related and personal causes of mobbing/bullying at work. *International journal of manpower*, 20(1/2), 70-85.

EBÛ HAYYÂN'IN el-BAHRU'L-MUHÎT TEFSİRİNDE TEŞBİH SANATI*

Halil İbrahim KOCABIYIK¹

Öz

Çalışmamız, belâgat açısından Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît adlı eserinin incelenmesidir. Ebû Hayyân, Endülüs Emevî Devleti'nin Gırnâta şehrine bağlı Matahşâraş beldesinde 654/1256 yılında dünyaya gelmiş ve yirmi beş yaşına kadar memleketinde ilim tahsil etmiştir. Daha sonra doğup büyüdüğü yerden ayrılmış bazı ülkelere seyahatler yaptıktan sonra Mısır'a yerleşip orada 745/1345 yılında vefât etmiştir. Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhît tefsirinde sözü güçlendirmek için aralarında ortak nitelik ve benzerlikler bulunan iki şeyi birbirine benzetme diye adlandırılan teşbih sanatına büyük önem vermektedir. Tefsirinde müşebbeh, müşebbehün bih, benzetme edatı ve benzeme yönüyle alakalı bilgileri uygulamalı bir şekilde anlatmaktadır. Teşbihin kısımlarından müfred, mürekkeb, maklub, tahyili ve temsili teşbihleri zikreder ve bunlarla ilgili bilgiler verir.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhît, Teşbih

ART OF SIMILE IN COMMENTARY OF EBÛ HAYYÂN'S el-BAHRU'L-MUHÎT

Abstract

Our study is the analysis of the work of el-Bahru'l-Muhît by Ebû Hayyân in terms of rhetoric. Ebû Hayyân, was born in 654/1256 in Matahşâraş town of Gırnâta, city of Andalusian Umayyad State and he studied in his hometown until he was twenty-five years old. Then, after leaving his hometown and travelling to some countries, he settled in Egypt and died in 745/1345. Abu Hayyan in the commentary of al-Bahri'l-Muhît paid great attention to the art of simile, which is called simile of two things having common qualities and similarities between them in order to strengthen the speech. In his commentary, he gives the information in a practical way about the subject of simile, the object of simile, prepositions of simile and the direction of simile. He mentions about the parts of simile such as müfred (singular), mürekkeb (compounds), maklub (word eversion), tahyil (visualization) and representative similitude and informs about them.

Key Words: Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhît, Simile

* Bu makale, yazarın Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı *Belâgat Açısından Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît Tefsiri* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, ibrahim.kocabiyyik@usak.edu.tr

Bu makale URKUND programıyla intihale karşı kontrol edilmiştir.

GİRİŞ

Arapça, Kur'ân-ı Kerim Hz. Peygamber'e indirilmeden önce Arap yarımadasında konuşulan yerel bir dildi. İslâm'ın gelişi ile birlikte kültürel, sosyal ve ekonomik sahalarda önemli gelişme kaydeden Arap Yarımadası dışına yayılan Arapça günümüzde bir dünya dili haline gelmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanlar Kur'ân-ı Kerim'i daha iyi anlayabilmek için Arapça öğrenmeyi dinî bir görev kabul etmişlerdir. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim'in indirilmesiyle "din dili" olma özelliğini kazanarak evrenselleşen Arapça'ya olan bu ilgi, eskiden olduğu gibi bugün de sürmekte ve dünyanın her tarafında bu dil öğrenilmekte ve öğretilmektedir.

Bu özelliklere sahip olan Arapçanın, İslâm âlimleri tarafından araştırılması, incelenmesi ve İslâm milletlerinin geleceğine hizmet etmesi açısından ciddi çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaları yapan âlimlerin ileri gelenlerinden biri de Ebû Hayyân el-Endelüsî'dir.

I. Ebû Hayyân'ın Hayatı

Ebû Hayyân'ın tam adı, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân'dır (el-Yemânî, 1986:290). es-Safedî'nin icâzet töreninde bizzat kendisinin zikrettiğine göre Şevval ayının sonlarına doğru 654/1256 yılında doğmuştur (ez-Zehebî, t.y: IV, 134).

Ebû Hayyân, Endülüs Emevî Devleti'nin Gırnâta şehrine bağlı Matahşâraş belde-sinde dünyaya gelmiştir (el-Kutubî, 1973:IV, 71). Müellif de el-Bahru'l-Muhît adlı eserinin

mukaddimesinde doğum yerinin Gırnâta şehrine bağlı Matahşâraş kasabası olduğunu ifade etmektedir (es-Safedî, 1970:V, 175).

Müellif bazı sebeplerden dolayı Gırnâta'dan ayrılmak zorunda kalmış ve birkaç ülkeye yaptığı seferden sonra Mısır'a yerleşmiştir.

Küçük yaşta kendini ilme veren müellif, kısa sürede kendisini yetiştirmiş ve el-Makkâri (ö. 1041/1632)'nin ifadesine göre saygın bir ilim adamı olmayı başarmıştır (el-Makkârî, 1968:II, 535).

Ebu Hayyân farklı hocalardan ders aldığını; "Yaklaşık 450 hocadan ders dinledim. Gırnâta, Mâleka, Sebte, Diyâr-ı Afrîkıya, Diyâr-ı Mısır, Hicaz, Irak ve Şam hocalarından icazet aldım." şeklinde ifade etmektedir (el-Askalânî, t.y.: IV, 302).

Ebû Hayyân çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Bu öğrencilerin büyük bir kısmı ilim sahasında söz sahibi olan meşhur âlimlerden olup ilmin çeşitli alanlarında eserler verdiler (İbnu'l-İmâd, t.y.: VIII, 252).

Ebû Hayyân, ilmî manada çok yönlü olması bakımından çeşitli sahalarda pek çok eserler yazmış olan bir âlimdir. Arap dili ve edebiyatı, kıraat, tefsir, fıkıh, nahiv, şiir vb. alanlarda içerikleri ve çeşitleri bakımından göz dolduran büyük bir servet bırakmıştır.

el-Yemânî, konuyla ilgili olarak; "Özlü ama gerektiğinde ayrıntılara giren, okuyanı etkileyen ve ahiret yurdunu kazandırmayı amaçlayan elli civarında eseri vardır." demektedir (el-Yemânî, 1986:290).

Ebû Hayyân başlangıçta Mâlikî mezhebini benimserken, o dönemde Endülüs'te çok yaygın olan Zâhiriyye mezhebine geçmiş, Mısır'a gittikten sonra da Şâfiî mezhebini benimsemiştir (el-İsnevî, 2002: I, 219).

Ebû Hayyân, 745/1345 yılında Cumartesi günü ikinci vaktinden sonra Kahire'de vefat etmiştir (es-Subkî, 1964:IX, 279).

Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît adlı tefsiri ve en-Nehru'l-Mâd adlı kısa tefsiri ve müellifin talebesi Tâceddin Ahmed b. Abdülkâdir'in el-Bahru'l-Muhît'in muhtasarı olan ed-Durru'l-Lakît mine'l-Bahr isimli eseri Mısır'ın Kahire şehrinde, 1910 yılında Saâdet Matbaasında sekiz cilt olarak yayımlanmıştır. Yine el-Bahru'l-Muhît'in sekiz cilt halinde 1928 yılında Kahire'de neşredilmiş başka bir baskısı vardır.

II. Belâgat

Belâgat, “بَلَّغَ” fiilinden türemiş bir mastardır. Konumuzla ilgili olan “بلوغ” bülüğ, “بلاغ” belâğ, “ابلاغ” iblâğ, “بليغ” belîğ ve “تبليغ” teblîğ aynı kökten gelmektedirler. Bütün bu kelimeler; ulaşmak, ulaştırmak, sona ermek, yaklaşmak, kaliteli olmak ve ergenliğe girmek anlamlarına gelmektedirler (el-Halîl, t.y.:IV, 421).

Terim olarak; “Biri ‘meleke’ diğeri ‘ilim’ olmak üzere iki manada kullanılmıştır. Melekeden kasıt, güzel söz söyleme ve yazmanın kendiliğinden, tabii olarak gelişmesiyle gerçekleşmesidir. Meşhur olan bir ifade ile ‘sözün, fasih olmakla beraber muktezây-ı hâle (yerinde, yeterince ve adamına göre söz söylemeye) uygun olmasıdır.” (el-Curcânî, 1983:37)

Kur’ân’ın nazil olduğu dönemde, manası herkes tarafından anlaşılıyordu. Şayet anlaşılmayan bir husus olursa Hz. Peygamber (S.A.V.)’e soruluyordu. Bir ilim olarak belâgatın gelişmesi, İbn Abbas (ö. 68/687)’in “Kur’ân’daki hemen anlaşılamayan kelimeleri, Arap şiiirinde arayınız” sözleriyle, tam bir canlılık kazanmış ve böylelikle Kur’ân’daki anlaşılmayan kelimeler yani teşbih, istiâre, mecaz, kinaye takdim ve te’hir gibi hususlar, şiiirde ve Arap dilinin özelliklerinde aranmaya başlanmıştır (Hacımüftüoğlu, 1993: 267-298).

III. Teşbih (التشبيه)

Teşbih, sülâsî kökü (شَبَّهَ) “şibh” ve (شَبَّهَ) “şebh” olup, (تَفْعِيلٌ) “tef’îl” babından benzetme anlamına gelen mastardır (İbn Manzûr, 1990:XIII, 503). Belâgat terimi olarak, iki şey arasında benzetme edatı kullanarak veya kullanmaksızın bir benzerlik kurmaya denir (el-Curcânî, 1983:37) es-Suyûtî (ö. 911/1505)’ye göre teşbih, sözü güçlendirmek için aralarında ortak nitelik ve benzerlikler bulunan iki şeyi birbirine benzetmeye denir (es-Suyûtî, 1974:III, 128).

Ebû Hayyân, teşbih konusuna gereken önemi vermekte ve onu sadece tespit etmekle yetinmeyip gerekli inceliklerini de ortaya koymaktadır. Müşebbeh, müşebbehün bih, benzetme edatı ve benzeme yönüyle alakalı bilgileri uygulamalı bir şekilde vermektedir. Teşbihin kısımlarından müfred, mürekkeb, maklub, tahyili ve temsili teşbihleri zikreder ve bunlarla ilgili bilgiler verir. Özellikle mürekkep teşbih diye de adlandırılan temsili teşbih, temsil ve teş-

bih sanatıyla ilgili tafsilatlı açıklamalar yapmaktadır. Önce teşbihin öğelerini izah etmek yerinde olacaktır.

Teşbihin dört ögesi vardır (el-Meydânî, 1996:II, 159).

- Müşebbeh (المُشَبَّه): (Benzeyen).*
- Müşebbehün bih (المُشَبَّهُ بِهِ): (Kendisine benzetilen).*
- Vech-i şebeh (وَجْهُ الشَّبَه): (Benzetme yönü).*
- Edatü't-Teşbih (اداة التشبيه): (Benzetme edatı).*

Ebû Hayyân, (ك) “gibi”, (كأن) “sanki”, (مثل) “benzetme” ve (شبهه) “benzetme” gibi anlamlara gelen bu lafızlardan teşbih edatı olarak bahsetmektedir.

ك (الكاف): Kâf harfi, teşbihin temel edatı olup genelde müşebbeh bihin başına gelir (el-Meydânî, 1996:II, 159). Allah kudretini ve kulları üzerindeki zahîrî ve batınî nimetlerini bir teşbih sanatıyla anlatmıştır. ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَغْلَامِ﴾ “Denizde dağlar gibi akıp gidenler (gemiler) de O'nun (varlığının) delillerindedir.” (Şûrâ, 42-32). Ebû Hayyân'a göre bu âyet, rüzgâr estiğinde büyük gemilerin denizler üzerinde yürütülmesi Allah'ın kulları üzerindeki gizli-açık nimetlerinin varlığını ve gücünün belirtilerini beyan etmektedir. Burada denizler üzerinde yüzüp giden gemiler ve gemiler üzerine yapılmış tesisler büyüklük yönüyle dağlara benzetilerek teşbihin etkisi artırılmıştır. Yani bu benzetmenin gayesi suda giden gemilerin ve gemilerin üzerine yapılmış tesislerin büyüleyici büyüklüğünü ifade etmek içindir (Ebû Hayyân, 2000: IX, 339-340).

Fil sahiplerinin düştükleri kötü durum güzel bir benzetme ile anlatılmaktadır. Bu benzetmede teşbih edatı zikredilip vech-i şebeh zikredilmediğinden dolayı mücmel teşbih sanatı

meydana gelmiştir. ﴿فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ﴾ “Böylece Allah onları yenilip çiğnenmiş ekine çevirdi.” (Fîl, 105-5). Bu cümlede fil sahiplerinin durumu açıklanarak helak olan insanlar, yenmiş ve ayaklar altında çiğnenmiş ekinlere benzetilmiştir. Bu âyetteki teşbih şöyle yorumlanabilir: Allah, fil sahiplerini hayvanların yiyip çıkardığı ekin kalıntıları veya atıkları gibi yaparak hepsini helak etmiştir (Ebû Hayyân, 2000: X, 545).

Allah (cc), Müslümanlara Hz. Peygamberin meclisinde iken nasıl konuşacaklarını edebî, benzetme ile öğretmektedir. ﴿وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ﴾ “Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın.” (Hucurât, 49-2). Ebû Hayyân'a göre bu âyet, Müslümanlara Hz. Peygamberin meclisinde nasıl konuşacaklarının edebini öğretmektedir. Peygamber (S.A.V.)'in meclisinde yüksek sesle konuşma durumu, kendi aralarındaki bağırarak konuşma durumuna benzetilmiştir. Yani birbirinize karşı vurdumduymazlık, saygısızlık, yüksek sesle konuşma gibi yaptığınız hususları Peygamberin meclisinde yapmayınız manasındadır. Bu benzetmeden Hz. Peygamberin sıradan insanlar gibi olmadığı durumu ortaya çıkmaktadır (Ebû Hayyân, 2000: IX, 507-508). Bu örneklerde teşbih edatı olarak (ك) harfi gelmiştir.

كأن: Kâf ve inne'nin birleşmesinden oluşmuştur ve müşebbehin başında bulunur (Bulut, 2015:196). Süleyman (as) ile Belkis arasında geçen şu âyeti örnek olarak verebiliriz. ﴿جَاءَتْ قَيْلٌ أَهْكَذَا عَزْشَكَ قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ﴾ “Melike gelince: Senin tahtın da böyle mi? dendi. O, şöyle cevap verdi: Tıpkı o!” (Neml, 27-42). Ebû Hayyân'a göre, ﴿أَهْكَذَا عَزْشَكَ﴾ “Tahtın böyle mi?” terkibi,

“*Tahtın bu gibi midir?*” manasındadır. Hz. Süleyman (as), Sebe’ Melikesi Belkis’a bir ipucu vermemek için (أَهَذَا عَرْشُكَ) “Senin tahtın bu mu?” dememiş, “Senin tahtın da böyle miydi?” demiştir. İbn Atiyye, bunun üzerine o kadın da, “Bu, o” veya “bu, o değildir.” (İbn Atiyye, 2001:IV,261) demeyip, “Sanki bu, odur.” diyerek Süleyman (as)’ın tahtını kendi tahtına benzeterek cevap vermiştir ki bu da onun zeki olduğunun göstergesidir. Benzetme yoluyla Belkis’in tahtı iki farklı tahtmış gibi ifade edilmiştir fakat hakikatte birdir (Ebû Hayyân, 2000: VIII:242). Görüldüğü üzere teşbihin tarafları müfred ve hissidir. Teşbih edatı (كأن), benzeme yönü yani vech-i şebeh de “nicelik ve nitelik” olup müşebbeh ve müşebbehün bihin birbirinin ortak olduğu noktadır.

Cehennem ateşinin şiddetinin vasıflandırıldığı şu âyetlerde iki tane benzetme edatı bulunmaktadır. ﴿إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ * كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ﴾ “O, saray gibi kocaman kıvılcım saçar. Sanki o (kıvılcım), sanki birer sarı deve gibidir.” (Mürselât, 77/32-33). Ebû Hayyân’a göre, havada uçuşan cehennem kıvılcımları önce büyüklüğü ve uzunluğu bakımından büyük bir saraya benzetilirken bu benzetmenin beyanı içinde renk, çokluk, birbirini izleme ve hızlı hareket etme hususunda develere benzetilmiştir. Birinci âyette, müşebbeh (شَرَارِ النَّارِ) “ateşin kıvılcımı”, müşebbeh bih (القصر) “saray”, teşbih edatı (ك) ve vech-i şebeh (العظام) “büyüklük”dür. İkinci âyette ise müşebbeh (ه) “hu” zamiri olup (كأن) benzetme edatından hemen sonra ve (شَرَارِ نَارِ جَهَنَّمَ) “cehennem ateşinin kıvılcımı” isminin yerine gelmiştir. Müşebbeh bih (الجمالة) “deve”, teşbih edatı (كأن) ve vech-i şebeh (اللون والكثرة)

“renk ve çokluk”dur. Ebû Hayyân’ın yaptığı açıklamalar doğrultusunda buradaki benzetmenin manası şöyle yorumlanabilir: Cehennemden etrafa saçılan kıvılcımların büyüklüğü saraylar büyüklüğündedir. Bu büyüklükteki kıvılcımların peşpeşe, çok miktarda olmaları, renkleri ve hızlı hareket etmeleri yönüyle sarı develeri andırmaktadır (Ebû Hayyân, 2000: X:378).

مَثَلٌ: Ebû Hayyân’a göre الْمَثَلُ kelimesi, “benzetme” anlamında gelir ve diğer teşbih edatlarından birisiyle de bir arada bulunursa beraberindeki bu teşbih edatları “zaid” olur ve tekid anlamına gelirler (Ebû Hayyân, 2000:I, 123). Cennet kadınlarının güzelliklerini vasıflandıran şu âyet örnek olarak verilebilir. ﴿وَحُورٌ سَاكِنَاتُ الْبُيُوتِ الْمَكِينَاتِ﴾ “Saklı inciler gibi, iri gözlü huriler...” (Vâkıa, 56/22-23). Ebû Abdillâh (ö. 209/824), Allah (cc), onları beyazlık hususunda inciye benzetti ve onu saklanmış sıfatı ile niteledi, der. Çünkü saklanmış incinin güzelliği değiştirilemez. Ümmü Seleme (ö. 14/635), Rasulullah (S.A.V.)’a bu âyetin tefsirini sorduğunda Rasulullah (S.A.V.) şöyle cevap verdi: ﴿قَالَ الرَّسُولُ (ص): صَفَاؤُهُنَّ كَصَفَاءِ الدَّرِّ الَّذِي (لَا تَمَسُّهُ الْأَيْدِي﴾ “O kadınların saflığı, sedefleri içinde bulunan ve el değmemiş olan incilerin saflığı gibidir.” (Ebu’l-Kâsım, t.y.: III, 278). Ebû Hayyân’a göre, bu âyet ve hadiste geçen hüriler, saflık ve berraklıkta el değmemiş incilere benzetilmiştir. Benzetme edatı (أَمْثَالٌ) olup (ك) edatı zaid olarak gelmiş ve tekid anlamındadır (Ebû Hayyân, 2000:X, 81).

Kâfirlerin yaratılış gayelerinin dışındaki işlerle meşgul olmaları bir benzetmeyle kınanmaktadır. ﴿قَبَائِلُ الَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ﴾ “Artık muhakkak ki o zulmedenler

için arkadaşlarının (azap) hissesi gibi bir nasib vardır. O halde acele etmesinler.” (Zâriyât, 51/59). Katâde (ö. 23/643), âyette geçen (مَثَلًا) “gibi” benzetme ismini burada şu şekilde açıklamaktadır: (سَجَلًا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِثْلَ سَجَلِ أَصْحَابِهِمْ) “(Zulmeden kimseler için) Arkadaşlarının (azaptan) hisseleri olduğu gibi Allah’ın azabından bir nasipleri vardır.” Bu cümlede Mekke kâfirleri yaratılış gayelerinin dışındaki şeylerle meşgul olmaları sebebiyle kınanmakta ve günahları da geçmiş milletlerden kâfir olan kimselerin günahlarına benzetilmektedir (Ebû Hayyân, 2000:IX, 561-562). Ebû Hayyân burada benzetme edatı olarak (مَثَلًا) gelmiştir.

Ebû Hayyân, bir teşbihte teşbihin tarafları denen müşebbeh ve müşebbehün bihin her ikisinin de zikredilmesi olmazsa olmaz şartlarıdır. Teşbihin taraflarının aklî ya da hissî, müfred ya da mürekkep olması gibi özelliklerinden bahsetmektedir (Ebû Hayyân, 2000:I, 84).

Şu âyette tarafların her ikisi de hissidir. (وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ) “Ay için de bir takım menziller (yörüngeler) tayin ettik. Nihayet o, eğri hurma dalı gibi (hilâ) olur da geri döner.” (Yâsîn, 36-39). Ebû Hayyân’a göre, ay için menziller yaratıldı ki onun bu menzillerde yürümesiyle aylar bilindir. Ay son menzile geldiğinde incelen, eğrilen ve kuruyan hurma dalına benzetilmesiyle zihinlerde ona karşı algılama durumlarında bir genişleme meydana gelmiştir. ez-Zemahşerî’ye göre urcûn, kuruyup sararak yay haline gelen hurma sapına denir (ez-Zemahşerî, 1987:IV, 17). Burada, müşebbeh (القمر) “ay” ve müşebbehün bih (عُرْجُون) “ay” ve müşebbehün bih (عُرْجُون)

“hurma salkımı” her ikisi de beş duyu organlarından biriyle algılandığı için hissidir.

Ebû Hayyân, şu âyette bulunan teşbihin taraflarının her ikisinin de aklî olduğunu ifade eder. (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ قَبْلِكُمْ) “Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı.” (Bakara, 2-183). Bu âyet, orucun sadece Hz. Muhammed (S.A.V.)’in ümmetine değil geçmiş ümmetlere de farz kılındığını haber vermektedir. Bir kısım belâgat âlimlerine göre, (الكاف) edatı, (الصيام) “oruç” kelimesinden hal olmak üzere nasp konumundadır. Yani (مُشَبَّهًا مَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ) “Sizden öncekilere farz kılınan şeye benzer bir şekilde...” anlamındadır. İbn Atiyye, âyette geçen (الكاف) edatı mahzûf olan (الصوم) kelimesinin sıfatı olarak gelmesi caiz olabilir ve takdiri: (صَوْمًا كَمَا كُتِبَ) “Farz kılınan oruç” şeklindedir (İbn Atiyye, 2001:I, 248). Ebû Hayyân, İbn Atiyye’nin görüşünü uzak bir ihtimal olarak görmektedir. Müellif yukarıdaki görüşleri aktardıktan sonra şu açıklamalarda bulunmaktadır: (الكاف) edatı, Sîbeveyhi ve cumhurun ifade ettikleri gibi bir şeyi diğer bir şeye benzetme manasında bir harftir. Burada Hz. Peygamber (S.A.V.)’in ümmetine orucun farz kılınması, geçmiş ümmetlere farz kılınmasına benzetilmiştir. Bu benzetmenin hikmeti oruç ibadeti meşakkatli bir ibadet olduğundan dolayı müminlerin rağbetini artırmak içindir (Ebû Hayyân, 2000:I, 423). Teşbihin tarafları müfred ve farziyet durumu beş duyu ile algılanamadığından aklîdir.

Müşebbeh ve müşebbeh bih her ikisi müfred olabileceği gibi mürekkep de olabilir.

Ayrıca iki taraftan biri müfred diğeri mürekkep de olabilir (Muhammed, 2003:149).

Teşbih-i Müfret, buradaki müfreden maksat lafız yönünden olup nahiv ilminde ifade edilen müfred, tesniye ve cemi' yönünden değildir. İsrail oğullarının kalplerinin taşlardan daha katı olduğunu ifade eden şu âyeti örnek olarak verebiliriz. ﴿ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً﴾ (Ne var ki) bunlardan sonra yine kalpleriniz katılaştı. Artık kalpleriniz taş gibi yahut daha da katıdır." (Bakara, 2-74). Bu âyette, Yahudi topluluğuna hitap edilerek şöyle deniliyor: Ey Yahudi topluluğu! Sizlere gösterilen apaçık mucizeleri gördükten sonra, yine de kalpleriniz öyle katılaştı ki onlara ne bir nasihat ne de bir öğüt tesir ediyor. Kalpleriniz taş gibi hatta daha da fazla katılaştı. Ebû Hayyân göre bu cümlede Allah (cc), Yahudi topluluğunun kalplerini taşlara benzetmiş ve bu durumda müşebbeh (قُلُوبِكُمْ) "kalpler", müşebbehün bih ise (الحجارة) "taş" olmaktadır. Aynı zamanda teşbihin taraflarının her biri birer lafızdan oluştuğundan dolayı müfret ve beş duyu organlarından en az biriyle algılandıkları için de hissîdir (Ebû Hayyân, 2000:I, 423).

Teşbih-i Mürekkeb, teşbihin bir veya iki tarafının iki ya da daha fazla unsurun oluşturduğu bir taS.A.V.vurdan meydana gelmesidir (el-Meydânî, 1996:II, 186).

Ebû Hayyân, müşriklerin şirkten kaçınmalarının gerekli olduğunu ve hatta bunun şart olduğunu ifade eden şu âyette hem mürekkeb hem de teşbih-i müferrak olabileceğini ifade etmektedir. ﴿وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا حَرَّمَ مِنَ السَّمَاءِ فَتُحَطَّفُ﴾ (Kim Allah'a

ortak koşarsa sanki o, gökten düşüp parçalanmış da kendisini kuşlar kapmış, yahut rüzgar onu uzak bir yere sürüklemiş (bir nesne) gibidir." (Hac, 22-31). Ebû Hayyân, âyette geçen benzetme teşbih-i mürekkeb olursa mana şöyle olur der ve ez-Zemahşerî'nin sözünü nakleder: "Kim Allah'tan başka bir ilah edinirse büyük bir hüsrana uğramış ve açık bir helake düşmüş olur. O gökyüzünden düşüp yırtıcı kuşların kapıp parparça ettiği ve her birinin bir parça koparıp aldığı ve tamamen helake uğradığı kimse gibidir. Yahut rüzgârın savurduğu, helak edici ıssız, kurtuluş olmayan bir yere sürüklediği kimse gibidir." Müellif, sözlerine şu şekilde devam etmiştir. Kim Allah'a ortak koşarsa sanki o gökten düşüp kendisini kuşların kaptığı kimse gibidir. Bu teşbihten maksadın şirkin çirkinliğini göstermek ve ondan nefret ettirmektir. Şayet teşbih-i müferrak olursa mana şöyle olur: İmana sahip olmayı semada yükselmeye, imanı terk etmeyi ve Allah'a şirk koşmayı semadan düşmeye dine aykırı düşüncelerle fikirlerini dağıtan heva ve onu sapıklık vadilerinde savuran şeytan ise helak eden çukurlara sürükleyen rüzgâra benzetilmiş olur (ez-Zemahşerî, 1987:III, 154).

Ebû Hayyân'a göre, aşağıdaki âyette geçen, iyi bir gelecek beklerken, dünyanın hızlıca bitip gitmesi ve nimetlerinin yok olması hali, yeryüzünün yeşillenip ve bu yeşilliklerin her tarafı kaplamasından sonra kuruyup gitmesine benzetilmiştir. ﴿مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْتًا قَوْمٌ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ﴾ (Bu dünya hayatında sarf ettiklerinin durumu, kendilerine zulmeden kimselerin ekinlerine isabetle kavurup mahveden soğuk bir rüzgârın durumu gibidir." (Âl-i İmrân, 3/117). ez-Zemahşerî bu âyeti

şöyle açıklamaktadır: Kâfirler, münafıklar vb. durumda olanlar, mallarını dünyalık maksatları sebebiyle veya gösteriş yapmak, övünmek ve başkaları tarafından övülmek gayesiyle harcadıkları için onlara bir fayda sağlamayacaktır. Allah rızası dışında harcadıkları bu malların misali, kasıp kavuran bir fırtınanın bir ekine isabet etmesi ve geride hiçbir şey kalmayacak şekilde onu yok etmesi gibidir. İbn Atiyye'ye göre, Allah rızası gözetilmeden yapılan şeylerin kıyamet günündeki misali şöyledir: Çiftçi ürünlerini eker, ürünler yeşerir ve olgunlaştığında hasat edip güzel bir kâr elde edeceğine dair beklentisi güçlenir. Tam bu esnada kavurucu bir rüzgârın esip bütün ürünlerini yakıp kavurduğunda elde nasıl bir şey kalmazsa, Allah rızası dışında yapılan ameller de buna benzer. Bu konudaki görüşlerini nakleden Ebû Hayyân, burada İbn Atiyye'nin görüşlerini benimsemekte olup sözlerine şu şekilde devam etmektedir: Bu âyette müşebbeh, (كون الشيء منقفاً والنية في إنفاقه من) (القربة أو السمعة كون المنفق كافراً) (أو منافقاً) "harlayan kimsenin kâfir veya münafık olması" durumlarından oluşan bir mürekkeptir. Müşebbehün bih, (الريح) "rüzgâr", (الصر) "katı soğuk", (إصابة حرث قوم) "kavmin ekinine isabet etmesi" ve (إهلاك الحرث) "ekinin helak olması" bileşenlerinden oluşan mürekkeptir. (ez-Zemahşerî, 1987:I, 403). Ayrıca müşebbeh olan harcamalar ve niyet beş duyu organıyla algılanamadığından dolayı aklî müşebbehün bih ise rüzgâr olup algılanabildiğinden dolayı hissîdir. (Ebû Hayyân, 2000:III, 314).

Farzîyet durumu beş duyu ile algılanamadığından aklîdir.

Teşbih; müşebbeh ve müşebbeh bih, teşbih edatı ve vech-i şebihin ifade edilip edilmemesine göre değişik isimler alır.

Müşebbeh ve müşebbeh bihe göre teşbih; tahyilî teşbih, teşbih-i mablûb, teşbih-i zımnî, teşbîh-i belîğ ve teşbih-i tesviye isimlerle adlandırılır.

Müşebbeh bihin hayalî olduğu teşbihler tahyilî teşbih olarak adlandırılmaktadır. (Ebû Hayyân, 2000:IX, 106-107). Ebû Hayyân'a göre, şu âyet şeytanda iyilik ve hayır namına hiçbir şeyin bulunmadığını, kötülükler bakımından ise zirvede oluş düşüncesini zihinlere en iyi şekilde kavratılmak için hayalî benzetme sanatını tercih etmiştir. ﴿إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ * طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ﴾ "O, cehennem dibinde çıkan bir ağaçtır. Tomurcukları şeytan başı gibidir." (Sâffât, 37/64-65). Şekli ve gidişatı, güzel ve mükemmel bir insanın fazileti anlatılmak istediğinde, onun meleğe benzetilmesi nasıl yerinde oluyorsa; çirkinliklerin ve çarpıklıkların şeytanların başlarına benzetilmesi de aynı derecede yerinde olması gerekir. Buradaki benzetme maddî yani görünen bir şeye benzetme değil, düşünülen (muhayyel) bir şeye benzetme babındandır. Buna göre şöyle denilmek istenmiştir: Düşünce ve hayallerinizde olan çirkin şeyler, şeytanların başları gibidir. İşte bu ağaç, manzarasının çirkinliği ve şeklinin çarpıklığı hususunda şeytanların başlarına benzetilmiştir (Ebû Hayyân, 2000:IX, 106-107). Buradaki benzetmede teşbih edatı (كَانَ) "keenne" zikredildiği için bu teşbih mürsel, vech-i şebeh hazfedildiği için mücmeldir. Mahzuf olan ortak niteliğin müellifin açıklamalarına göre "çirkinlik" olduğunu tahmin etmekteyiz.

Benzeme yönünün müşebbehte müşebbeh bihin daha üstün olduğu iddiası üzerine bu iki tarafın yer değiştirmesi teşbih-i maktûb olarak isimlendirilir (el-Meydânî, 1996:II, 201).

Faizle ilgili uzun bir âyetin konumuzla ilgili bu bölümünde inançsızların alış-verişi faize benzetmelerini ve faizi alış-verişten üstün göremelerini Allah (cc), kâfirlerin dilinden şu ibare ile ortaya koymuştur. ﴿إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا﴾ “Alış-veriş de tıpkı bir faizdir.” (Bakara, 2/275). Ebû Hayyân’a göre, bu âyetin konusu faiz olup alış-veriş değildir. Âyet “Faiz de tıpkı bir alış-veriştir.” şeklinde ifade edilmeyip müşebbeh ile müşebbeh bih yer değiştirilerek teşbih-i maktûb yapılması mübalağa içindir. Çünkü bu kimseler, kendi inançları doğrultusunda faizi helal kabul edip tıpkı alış-veriş gibi görmekte o kadar aşırı gitmişlerdi ki adeta onu alış verişin temel bir yasası olarak görmüşlerdir. Burada (البيع) “alış-veriş”, (الربا) “faize” benzetilmiştir. Yani müşebbeh (البيع), müşebbeh bih ise (الربا) kelimesidir. Aslında tam bunun tersi olmalıydı yani faiz, alış-verişe benzetilmeliydi.

Ebû Hayyân, bu çeşit teşbih türünün Arap şiirinde de kullanıldığını ifade edip Ebu’l-Kâsım el-Hâni (ö. 362/973) (Faruk. 1999: XX, 27-29)’nin şu beytini zikreder:

كَأَنَّ ضِيَاءَ الشَّمْسِ عُزَّةٌ جَعْفَرٌ رَأَى الْقُرْنَ فَارْدَادَتْ
طَلَّاقَتُهُ ضِعْفًا

“Güneşin parlaklığı Cafer’in alnının parlaklığı gibidir. O güneşin doğan ilk ışıklarını gördü de güneşin neşesi ikiye katlandı.” (Ebû İshâk, t.y.:III, 811).

Teşbihte, zayıf olan güçlü olana benzetilmesi gerekirken, parlaklığı daha güçlü olan

(ضِيَاءَ الشَّمْسِ) “güneşin parlaklığı”, parlaklığı daha zayıf olan (عُرَّةُ جَعْفَرٍ) “Cafer’in alnının parlaklığı”na benzetilerek teşbih-i maktûb yapılmıştır.

Ahirette Müslümanların mücrimler gibi olamayacağını ifade eden şu âyeti de örnek olarak verebiliriz; ﴿أَفَتَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ﴾ “Öyle ya, (Allah’a) teslimiyet gösterenleri, (o) günahkârlar gibi tutar mıyız hiç?” (Kalem, 68-35). Ebû Hayyân tefsirinde atıfta bulunduğu âlimlerden biri olan Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)’a şu şekilde atıf yaparak, ilgili âyet hakkında şu açıklamaları yapmaktadır: Kureyş kâfirleri, dünyalıktan büyük pay sahibi olduklarını, buna karşılık Müslümanların dünyalıktan az bir paylarının olduklarını iddia ediyorlardı. Allah (cc)’ın Müslümanlara dair ahiret vaatlerini duyduklarında şöyle diyorlardı: “Eğer Muhammed’in ileri sürdüğü gibi bizim öldükten sonra dirilişimiz doğru ise, onların durumu dünyadaki gibi olabilir. Onların sahip olacakları şeyler bizden fazla olmayacaktır.” şeklindeki ifadeleriyle kendilerini asil olarak birinci derece insanlar, Müslümanları ise ikinci derecede insanlar olarak görüyorlardı. Bu tavırları, daha belirgin bir ifade olan teşbih-i maktûb üslubuyla ifade edilmiştir (Ebû Hayyân, 2000:X, 244-255).

Müşebbeh ve müşebbeh bihin açık olmadığı, teşbih olduğu ancak sözün manasından anlaşılan teşbihler de teşbih-i zimmî olarak adlandırılmaktadır (Bulut, 2015:204). Halk arasında kelamı kibar olarak ifade edilen “Balık kavak ağacına çıkmadıkça” sözüne benzer bir söyleyiş ile zikredilen, deve iğne deliğinden

geçmedikçe Allah'ın âyetlerini yalanlayan kimselerin cennete giremeyecekleri ifade edilmektedir. ﴿وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾ “*Ve onlar deve iğne deliğinden geçmedikçe cennete giremeyecekler.*” (A‘raf, 7/40). Ebû Hayyân, âyet ile ilgili İbn Abbas, İkrime, el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830) ve Mucâhit (ö. 324/936)’in görüşlerini naklettikten sonra kendi görüşünü ortaya koyar. Burada, kâfirlerin cennete girişinin imkânsız olduğu anlatılmaktadır. İbn Atiyye bu âyette belâgî bir maksadın varlığından söz etmektedir. Bu görüşe müellif de muvafakat etmekte ve meseleyi şu şekilde açıklamaktadır: Âyette geçen imkânsız durum bilinen teşbih yöntemleriyle değil “teşbih-i zımnî” üslubuyla anlatılmıştır. Bu yöntemde, teşbihin tarafları açıkça zikredilmez, benzetmenin varlığı manadan anlaşılır. Burada kâfirlerin cennete giremeyecek olmaları, devenin iğne deliğinden geçme imkânsızlığına benzetilmiştir. Devenin vücudu, Arapların bildiği hayvanlardan vücudu en büyük olanıdır. İğnenin deliği ise deliklerin en dar olanlarından. Bu sebeple kâfirlerin cennete girmeleri devenin iğne deliğinden geçme şartına bağlanınca bu şartın da gerçekleşmesi imkânsız olduğu sabit olunca, onların cennete girmelerinin kesin olarak imkânsız olduğu anlaşılmaktadır (İbn Atiyye, 2001:II, 400).

Allah’tan başka kendisine tapılan kimseler kendilerine bir sineğin verdiği zararı dahi defedemezler kaldı ki kendisine tapan kimseler zorda kaldıklarında onların sıkıntılarını nasıl gidereceklerini anlatan şu âyeti örnek olarak verelim: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاستَمْعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ

﴿عَیْ إِنْسَانٍ!﴾ “*Ey insan! (size) bir misal verildi; şimdi onu dinleyin: Allah’ı bırakıp da yalvardıklarınız (taptıklarınız) bunun için bir araya gelseler bile bir sineği dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar. İsteyen de aciz, kendinden istenen de!*” (Hac, 22-73). Ebû Hayyân, konuyla alakalı olarak ez-Zemahşerî’nin sözünü zikrederek şöyle der: “Dinlenen bu parlak kıssaya, bazı meseller benzetilerek, istihsan yoluyla mesel denmiştir.” demektedir. Bu âyette de yine teşbih bilinen yöntemleriyle gelmemiştir. Teşbihin varlığı manadan anlaşılmaktadır. Burada, müşriklerin taptıkları putların, kendilerine bir zarar verilse bu zararı savamayacakları, kendilerine seslenilse cevap veremeyecek kadar aciz oldukları gösterilmekte ve müşriklerin putların aciziyetini gördükleri halde onlara tapmaya devam etme cahillikleri zımnen tenkit edilmektedir (ez-Zemahşerî, 1987:III, 171).

Teşbih edatının ve vech-i şebihin hazfedildiği teşbihler ise teşbih-i belîğ olarak isimlendirilir (Bolelli, 2006:42). Müminlerin mağfirret yollarına teşvik edildiği şu âyette de bu sanat örneğine rastlamaktayız. ﴿وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ﴾ “*Rabbimizin bağışına ve takva sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!*” (Âl-i İmrân, 3/133). Ebû Hayyân, İbn Abbas ve Saîd b. Cübeyr’in âyetle ilgili yorumlarını şu şekilde nakletmektedir: Bu âyet, muttakiler için hazırlanmış olan yerler ve gökler genişliğindeki cennetten bahsetmekte ve Allah’ın bağışlamasını hak etmek için kulları

cennet ehlinin amellerini yapmaya teşvik etmektedir. Ayrıca müellif, burada geçen teşbih sanatı ile ilgili şu nakillerde bulunur. ez-Zemahşerî'ye göre, âyette geçen teşbihin hakiki olup olmadığı hakkında ihtilaflar vardır. Ona göre buradaki benzetme mübalağa için gelmiş olup hakikî mana ihtiva etmemektedir. ez-Zeccâc, Araplar arasında (بِلَادٍ عَرِيضَةً) “Eni olan bir ülke” dendiğinde (بِلَادٍ وَسِيعَةً) “Geniş bir ülke” anlaşılır. Sema ile yer birbiriyle önce bitişikti daha sonra elbisenin yayılması gibi yayılıp birbirlerinden ayrılmıştır diyen cumhur, cennetin genişliğini yer ve sema arasındaki mesafenin genişliğine benzetmiştir. Bu açıklamalardan sonra müellif, cumhurun görüşünü tercih ettiğini ifade etmektedir. Buna göre geçen âyette teşbih edatı ve vech-i şebah hazf olmuş olup takdiri (عرضها كالسماوات والارض في السعة) “Eni genişlik yönünden gökler ve yer gibidir.” şeklindedir (Ebû Hayyân, 2000:III, 345-346).

Ebû Hayyân'a göre, hâlin delâletinin veya kelamın belirleyici olduğu durumlarda benzetmenin istiâre olmayıp teşbih olması daha belîğdir (Ebû Hayyân, 2000:X, 216). ﴿وَكُلُّوا﴾ وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَبْيُنِّبَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ﴿Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yeyin, için.﴾ (Bakara, 2/187). Müellife göre, ufukta enine görülen aydınlık beyaz ipliğe, bu beyazlığın yanında siyahlığın uzanması da siyah ipliğe benzetilmiştir. Âyette geçen (من الفجر) terkibi, cümleyi istiâre olmaktan çıkarmıştır. Çünkü “fcer” kelimesi burada zikredilen beyaz iplikten kastedilen şeyi açıklığa kavuşturup manasını belirlemiştir. Beyaz ipliğin açıklığa ka-

vuşmasıyla, siyah iplikte açıklığa kavuşmuş anlamına gelir ve bu da ifadeyi istiâre olmaktan çıkarıp teşbih yapmıştır. Bu durumun netliğe kavuşması için şöyle bir örnek verilebilir. ﴿رَأَيْتُ﴾ (أَسَدًا) “Bir aslan gördüm.” cümlesindeki aslan kelimesinden hakiki anlamı bakımından hayvanlar âlemine mensup bir canlı olarak anlarız. Ancak bu kelime cesaret sahibi, yiğit, cesur gibi anlamlarda da kullanılması mümkündür. Cümle, ﴿رَأَيْتُ أَسَدًا مِنْ زَيْدٍ﴾ “Zeyd’in bir aslanlığını gördüm.” şeklinde olduğunda herkes bu sözden hakiki anlamda “aslan” olmadığını bilir. Buradaki Zeyd ismi “aslan” kelimesinden kastedileni açığa çıkararak bir kelam olarak gelmiştir (Ebû Hayyân, 2000:II, 215-218).

Ebû Hayyân, şu âyette belîğ teşbih sanatının olduğunu ifade etmektedir. ﴿وَمَنْ يُسَلِّمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ﴾ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿*“İyi davranışlar içinde kendini bütünüyle Allah’a veren kimse, gerçekten en sağlam kulpa yapışmıştır. Zaten bütün işlerin sonu Allah’a varır.”*﴾ (Lokman, 31/22). Amelinde ihsan ile Allah’a yönelen kimse, sağlam bir ipe tutunmuş yüksek bir dağa çıkmak isteyen kimseye benzetilmiştir. ez-Zemahşerî'ye göre; bu, temsil kabilindedir. Allah’a tevekkül eden kimsenin durumu, yüksek bir yerden sarkan ve kopmayacağından emin olunan sağlam bir ipe yapışan kimsenin durumu gibidir. Yapılan açıklamalardan da anlaşıldığı gibi Allah’ın emirlerine tutunmak müşebbeh olurken, (العروة) kulp denilen bir şeye tutunmak da müşebbehün bih olmaktadır. Teşbih edatı ve vech-i şebah hazf olduğundan dolayı, bu belîğ bir teşbihtir. Yine müşebbeh olan Allah’ın emirleri aklen idrak edildiğinden dolayı akli, müşebbehün bih olan “kulp” beş duyuru

organlarıyla idrak edildiğinden dolayı da hissi-
dir (ez-Zemahşerî, 1987:III, 500).

Müşebbeh birden çok, müşebbeh bihin
ise tek bir öğeden oluşması teşbih-i tesviye ola-
rak adlandırılır (Muhammed-Muyiddîn,
2003:156). Aşağıdaki âyette İslâm düşmanla-
rıyla savaşmanın en faziletli amellerden olduğu
bu teşbih sanatıyla anlatılmıştır. ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ
﴿Allah, “يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُيُوتٌ مَرْصُومَةٌ﴾
kendi yolunda kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağ-
layarak savaşanları sever.” (Saf, 61-4). Ebû
Hayyân’a göre, bu âyette müminlerin Allah yo-
lunda savaşmak için saflar halinde dizilip kay-
naşmaları, tuğlaların birbirine kenetlenip bir
bina oluşturmaya benzetilmiştir. Bu teşbihle,
müminlerin söz birliği yapmaları hususunda
gösterdikleri sebatkârlıkları, binayı oluşturan
tuğlaların birbirine geçmesiyle oluşturdukları
sağlamlık manasına geldiği ifade edilmiştir
(Ebû Hayyân, 2000:X, 164-165).

Vech-i şebelin durumuna göre teşbihe,
mufassal, mücmel, temsîlî ve gayri temsîlî gibi
isimler verilir.

Vech-i şebelin zikredilen teşbihler mufassal teş-
bih olarak adlandırılır (Muhammed-Muyiddîn,
2003:160). Hakla batılın apaçık ortada oldu-
ğunu, dileyen kimsenin iman edebileceğini, di-
leyen kimsenin de Allah’ı inkâr edebileceğini
ve zalimler için erimiş maden suyuna benzer sı-
caklıkta suların hazırlandığını ifade eden şu
âyette vech-i şebelin zikredilmiştir. ﴿إِنَّا أَعْتَدْنَا
لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَنصِفُوا يُعَاثُوا بِمَاءٍ
﴿كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ﴾
Biz zalimlere öyle bir cehen-
nem hazırladık ki, onun duvarları kendilerini
çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) İmdat di-
leyecek olsalar imdatlarına, erimiş maden gibi

yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir.” (Kehf,
18-29). Ebû Hayyân, bu âyetin yorumunda Saîd
b. Cübeyr’in etkisinde kalarak şu şekilde açık-
lamada bulunmuştur: İnkârcılar için hazırlanan
ateş her taraftan kendilerini kuşatmıştır. Şiddetli
susuzluktan dolayı imdat dileyip su istedikle-
rinde, ikram edilecek su onlara yaklaştırılır ve
bu su çok sıcak olduğundan dolayı henüz içme-
den yüzlerini yakıp kavuracaktır. Burada zikre-
dilen yüzden kasıt insanın bütün bedenidir.
Âyette geçen teşbih hususunda müellifin görüşü
ez-Zemahşerî’nin görüşüyle örtüşmekte olup şu
şekildedir: İnkârcılara kıyamet günü verilecek
su, eritilmiş ve yakıcı olan maden eriğine ben-
zetilmiş olduğundan dolayı müşebbeh (الماء)
“su”, müşebbeh bih (المهل) “maden eriği”dir.
Teşbih edatı (ك), vech-i şebelin ise âyette zikri
geçen (يَشْوِي الْوُجُوهَ) “yüzleri haşlayan” ifadesin-
den ve Ebû Hayyân’ın yorumlarından anladığı-
mıza göre (الحرارة) “sıcaklık”tır. Teşbih edatı ve
vech-i şebelin zikredilmesinden dolayı bu ben-
zetmeye “teşbih-i mürsel ve mufassal”, müşeb-
beh ve müşebbehün bih beş duyu organlarından
biriyle hissedilmesinden dolayı da “hissi” denir.
Müellife göre buradaki teşbihin gayesi, kâfir
kimse su içmek isteyip de kendisine içmesi için
su yaklaştırıldığında nasıl ki vücudunun bütün
derileri döküyorsa Allah’ın azabına tam mana-
sıyla uğradığında bu şiddetli azap karşısında du-
rumunun nasıl olacağına dair insanın düşünce-
sini ulaştırmada daha belîğ bir ifade tarzı ol-
maktadır (ez-Zemahşerî, 1987:II, 718).

Vech-i şebelin hazf edilen teşbihler de
teşbih-i mücmel olarak isimlendirilir (Muham-
med-Muyiddîn, 2003:159). Bu teşbih çeşidi şu
âyette mevcuttur. ﴿وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا

﴿*İnsanlardan kimi vardır ki: 'Allah'a inandık' der; fakat Allah uğrunda eziyete uğratıldığı zaman, insanların işkencesini Allah'ın azabı gibi tutar.*﴾ (Ankebût, 29/10). Ebû Hayyân'a göre bu âyet, Allah'ın dininde iken bazı sıkıntılarla karşılaştıklarında bu sıkıntılara dayanamayan münafıkların takındıkları tutumun hoş olmadığını beyan etmektedir. Burada geçen teşbihin manasını müellif şu şekilde açıklamaktadır: Dilleriyle iman eden münafıklar, kâfirler tarafından bir işkenceye maruz kaldıklarında imandan yüz çevirdikleri gibi Allah'ın azabının var olması da müminleri küfre girmekten alıkoymuştur. Âyette, kâfirlerin müminlere yaptıkları eziyetler Allah'ın azabına benzetilmiştir (Ebû Hayyân, 2000:VIII, 337-338). Teşbih edatı olarak (ك) harfi zikredilmiş olup vech-i şebeh hazf olduğundan dolayı bu benzetme türüne “teşbih-i mücmel” denir.

Teşbih, teşbih edatının zikredilip zikredilmemesine göre teşbih-i müekked ve teşbih-i mürsel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Teşbih edatı hazf edilen teşbihlere teşbih-i müekked olarak adlandırılır (el-Meydânî, 1996:II, 173). Şu âyette teşbih edatı düşürülmüştür. ﴿*وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَنْ تُتَّبَعَتْ أَهْوَاءُهُمْ بَعْدَ*﴾ (Ve böylece biz onu Arapça bir hüküm (hikmetli bir söz) olarak indirdik. Eğer sana gelen bu ilimden sonra onların arzularına uyarsan, (işte o zaman) Allah tarafından senin ne bir dostun ne de koruyucun vardır.﴾ (Ra'd, 13-37). Ebû Hayyân'a göre Allah (cc), ümmetlerin hidayet üzere yaşantılarını sürdürmeleri için kendilerine kitaplar göndermiştir. Burada Hz. Peygambere

Kur'ân'ın indirilmesi kendisinden önceki peygamberlere indirilen kitaplara benzetilmiştir (Ebû Hayyân, 2000:VI, 395-396). Bu benzetmede teşbih edatı ve vech-i şebeh zikredilmemiştir.

Teşbih edatı zikredilen teşbihlere de teşbih-i mürsel denmektedir (el-Meydânî, 1996:II, 173). Ebû Hayyân, kıyamet günü kâğıtların dürülmesine benzetilen sema örneğinde de benzetme sanatının olduğunu ifade etmektedir. ﴿*يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجْلِ لِلْكِتَابِ*﴾ (Düşün o) günü ki, yazılı kâğıtların tomarını dürer gibi göğü toplayıp düreriz.﴾ (Enbiyâ, 21/104). Bu cümlede semaların dürülmesi kâğıt tomarının dürülmesine benzetilmiş (Ebû Hayyân, 2000:VII, 471). olup müşebbeh ve müşebbehün bihin her biri müfret ve hissidir. Teşbih edatı (ك) ve vech-i şebeh ise sema ve kâğıtların her birindeki değişimdir.

Benzer durum şu âyette de mevcuttur. ﴿*وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَّمَحٍ بِالْبَصَرِ*﴾ (Bizim buyruğumuz bir göz kırpması gibi anidir.﴾ (Kamer, 54-50). Burada eşyanın yaratılması hakkında Allah'ın emrinin hızı göz kırpmaya hızına benzetilmiştir. Ebû Hayyân'a göre âyette geçen teşbihin manası, Allah bir şeyin olmasını murad ettiği zaman iradesinde hiçbir gecikmenin söz konusu olmaması durumudur (Ebû Hayyân, 2000:X, 49).

Başka bir örnek; ﴿*يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبٍ وَنَمَائِيلٍ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ*﴾ (Onlar Süleyman'a kalelerden, heykellerden, havuzlar kadar (geniş) leğenlerden sabit kazanlardan ne dilerse yaparlardı.﴾ (Sebe', 34/13). Bu cümlede, Süleyman'ın istediği işlerde çalışmak üzere cinlerin onun hizmetine verildiği ifade

edilmektedir. Burada leğenler büyüklük yönleriyle havuzlara benzetilmiştir (Ebû Hayyân, 2000:VIII, 528-529).

Diğer bir örnek; *﴿فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً﴾* *“Sonra onlara farz kılınca, içlerinden bir grup hemen Allah’tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korku ile insanlardan korkmaya başladılar.”* (Nisâ, 4/77). Müşriklere karşı savaşmak farz kılınca âyette Müslümanlardan bir grubun savaşmaktan çekinip korkmaları, inananların Allah’tan korkmalarına benzetilmiştir. Vech-i şebih insanların ölüm musibetinden korkma halidir (Ebû Hayyân, 2000:III, 714-715).

Temsîlî Teşbih, durumun başka bir duruma benzetilmesidir (Atik, 2009:34). Ebû Hayyân’a göre; (مَثَلٌ) “mesel” kelimesi “benzer” anlamına gelmektedir. Arap dilinde مَثَلٌ/مَثِيلٌ/مِثْلٌ denildiği gibi سَبَبٌ/شَبَابٌ/شَبَابَةٌ de denilir. Gerçeklerin daha iyi anlaşılması, üstü kapalı şeylerin açıklanması ve gizli manaların ortaya çıkması için temsîlî teşbihin önemi büyüktür (Ebû Hayyân, 2000:I, 122).

Ebû Hayyân, şu âyette Allah’tan gayri şeylere tapan kimselerin taptıkları şeylerin durumu hafif bir rüzgârda dahi yıkılıp giden zayıf örümcek ağına benzetildiğini ifade etmektedir. *﴿مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بِئْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾* *“Allah’tan başka dostlar edinenlerin durumu, örümceğin durumu gibidir. Örümcek bir yuva edinir; hâlbuki yuvaların en çürüğü şüphesiz örümcek yuvasıdır. Keşke bilselerdi!”* (Ankebût, 29/41). Allah’ı bırakıp da kendisine fayda sağlamayan, zarar da vermeyen ilahlar edinen kimselerin durumu, sıcak ve soğuğa

karşı örümceyi koruyamayan örümcek yuvasına benzetilmiştir. Hiçbir fayda sağlamayan, hiçbir zarar vermeyen uydurma ilahlar örümcek yuvasına benzetilmiştir. Allah, onların ilahlarının güçsüzlüklerine ve gevşekliklerine bir örnek vererek bunları örümcek yuvasına benzetmiştir. Yani eğer bunlar putlara ibadet etmenin kendilerine hiçbir fayda sağlamayan örümceğin yuva edinmesine benzediğini ve onların örneklerinin bu olduğunu bilselerdi elbette uydurma ilahlara iman etmezlerdi. Yoksa örümceğin yuvasının zayıf olduğu anlatılmak istenmemiştir (Ebû Hayyân, 2000:I, 122).

Temsîlî Teşbih, sadece bir grubun diğer bir gruba benzetmekle olmayıp bir kıssanın diğer bir kıssaya benzetilmesiyle de gerçekleşebilir. Şu âyette Yahudilerin Tevrat kitabı ile amel etmemeleri kıssası, eşeğin yükünün kitap olması kıssasıyla temsîlî teşbihle anlatılmıştır. *﴿مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ﴾* *“Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir.”* (Cum’a, 62-5) Ebû Hayyân’a göre, Yahudilerin Hz. Muhammed (S.A.V.)’in sadece Araplara peygamber olduğu iddialarını ortaya atmalarından sonra kendilerine O’nun hem ümmî Araplara hem de Yahudilere gönderilmiş bir peygamber olduğu beyan edilince, Tevrat ile amel etmekten ve Hz. Muhammed (S.A.V.)’i tasdik etmekten yüz çeviren Yahudilere bir mesel getirilmiştir. Bu darb-ı mesel ile anlatılmak istenen şudur: Yahudiler, Tevrat ile amel etmeyince eşeğe benzetilmişlerdir. Eğer onlar, Tevrat’a göre amel etmiş olsalardı ondan istifade ederlerdi. Çünkü Tev-

rat'ta Hz. Muhammed (S.A.V.)'in sıfatları, peygamber olarak gönderileceği müjdesi ve onun dinine girmenin gereği anlatılmıştı. Elllerinde Tevrat olduğu halde ondan istifade etmeyen, sadece sırtında bir yükün varlığını hisseden kitap taşıyıcısı eşeklere benzetilmiştir. Bunun gibi Yahudilerin de kitaplarından kendilerine kalan şey mesuliyet yüküdür. Burada soyut bir ifade olan mesuliyet yükünü taşıma vasfı, daha iyi anlaşılması ve zihinlere daha iyi yerleşmesi için, eşeğin taşıdığı yükün vasfıyla somut hale getirilerek temsilî bir şekilde izah edilmiştir (Ebû Hayyân, 2000:I, 127).

Benzer bir durum şu âyette de bulunmaktadır. ﴿وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾ *“İşte biz, bu temsilleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir.”* (Ankebût, 29/43). Ebû Hayyân'a göre müşrikler, “Göklerin ve yerin yaratıcısı nasıl oluyor da, sinek gibi böceklerden mesel getiriyor.” dediler. Onlara şöyle cevap verilebilir: Teşbihler, kalplere deliller gibi tesir ettiğinden dolayı insanlar için yapılır. Mesellerin hakikatini, Allah'tan başkasına ibadetin yanlış olduğunu bilen kimseler bu gerçeğin sırrına ulaşabilir. Allah insanlara bir darb-ı mesel (teşbih) getirdi. Bu teşbihin hakikatini ve ifade etmek istediği her şeyi ancak âlim olanlar anlayabilirler. Burada geçen alimden kastı, Meşhur hadis kitaplarında bulamadığımız Cabir (ra)'dan gelen bir rivayette Hz. Peygamber (S.A.V.): (الْعَالِمُ مَنْ) *“Alim o kimsedir ki Allah'ın dediklerini anlamış, O'na itaat ile amel eden, O'nu gazaplandırıan şeylerden de kaçınan kişidir.”* şeklinde açıklamıştır (Ebû Hayyân, 2000:VIII, 358).

Yapılan antlaşmaları yeminlerle sağlamlaştırıp sonra da bu antlaşmayı bozan kimselerin durumu ipini sağlamca büküp ve ardından bozan kadının durumuna benzetilen şu âyeti örnek olarak verebiliriz; ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِي تَفَصَّحْتُمْ﴾ *“İpliğini sağlamca bükütükten sonra çözüp bozan (kadın) gibi olmayın.”* (Nahl, 16/92). Bu âyette temsili teşbih vardır. Anlaşma yapıp da bu anlaşmayı bozan kimse ip eğirip de sonra bunu bozan kadına benzetilmiştir. Müellife göre âyette geçen teşbihin manası, kadının ip yumağını çözdüğü gibi bir ahit yaptığınızda veya söz verdiğinizde ve bunları da Allah'ı şahit göstererek yani yemin ederek sağlamlaştırdıktan sonra bozmayınız, çözmeyiniz (Ebû Hayyân, 2000:VI, 588). demektir.

Teşbih-i gayri temsilî, teşbih-i temsilî olmayan teşbihlere denir (Bulut, 2015:211). Ebû Hayyân, Musa (as)'a kavmi çok eziyet ediyordu. Müminlerin de Musa (as)'a yapılan eziyetlere benzer davranışların Hz. Peygamber (as)'a yapılmamasını isteyen şu âyette mufassal teşbih olduğunu ifade etmektedir. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا﴾ *“Ey iman edenler! Siz de Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın. Nihayet Allah onu, dedikleri şeyden temize çıkardı.”* (Ahzâb, 33-69). Bu âyette, müminlere hitap edilerek Hz. Musa'ya kavminin yaptığı eziyetler gibi Hz. Peygambere de eziyet yapmayınız, denildi. Burada müşebbeh (الذين) “müminler”, müşebbehün bih (الذين) “(الذين) (المؤمنون) (الذين) (المؤمنون)”, Musa (as)'a eziyet eden kimseler”, teşbih edatı (ك) ve vech-i şebeh (إفشاء) “(الأخبار المؤذية للرسول عليه السلام (S.A.V.)'e eziyet verici haberlerin ifşa edilmesi”dir. Müellif buradaki teşbihin manasının

ifk hadisesi gibi hadiselerle Hz. Peygamberi üz-
mekten sakınılması gerektiğini ifade etmektedir
(Ebû Hayyân, 2000:VIII, 508).

SONUÇ

Ebû Hayyân el-Bahru'l-Muhît adlı tef-
sirinde, belâgî bir bakış açısıyla Kur'ân'ı daha
iyi anlama konusunda ve ona hizmet etme husu-
sunda kusur etmemeyi hedeflemiş ve Kur'ân'ın
doğru anlaşılmasını gaye edinmiştir.

Ebû Hayyân, belâgat konusunda Sîbe-
veyh, el-Muberrid, Ebû Ca'fer en-Nehhâs, el-
Hûfî, İbn 'Atiyye, ez-Zemahşerî gibi âlimlerin
görüşlerinden istifade etmiştir.

Ebû Hayyân, teşbih konusuna gereken
önemi vermiş ve onu sadece tespit etmekle kal-
mayıp gerekli inceliklerini de ortaya koyarak
açıklamıştır. Özellikle mürekkep/bileşik teşbih
diye de adlandırılan temsili teşbih, temsîl ve teş-
bih sanatıyla ilgili tafsilatlı açıklamalar yapmış-
tır.

Ebû Hayyân, Nisâ Sûresi'nin sonuna
kadar tefsirini yaptığı âyetlerden sonra âyet-
lerde geçen teşbihin kısımlarının anlamlarını
verir ve izahını yapar. Bu sûreden sonraki âyet-
leri tefsir ettiği sırada ismini vermekle yetinir,
açıklama gereği duymaz.

Ebû Hayyân, tefsirinde teşbihle ilgili
konularda kendisinden önceki âlimlerin kapalı
olarak zikrettikleri görüşlerini net bir şekilde or-
taya koymuş, teşbih konusunda izahı açıkça ya-
pılmamış temsili teşbih gibi konuların kolayca
anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Abdulkâhir, Ebû Bekr b. Abdirrahman b. Muham-
med el-Cürcânî, Delâilu'l-İ'câz fi 'İlmi'l-Muânî,
(Thk. Mahmut Muhammed Şâkir Ebû Fehr), Kahire
1992.

el-Askalânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali, ed-Dureru'l-
Kâmine fi A'yâni'l-Mi'eti's-Sâmine, Dâru İhyâi't-
Turâsi'l-Arabî, Beyrut t.y.

Atîk, Abdu'l-Azîz, Ilmu'l-Meânî, Dâru'n-Nehda,
Beyrut 2009.

Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyetu'l-Ârifin Esmâ'ul-
Mu'ellifin ve Âsârü'l-Musannifin, Millî Eğitim Ba-
kanlığı, İstanbul 1955.

Bolelli, Nusrettin, Mu'cemu Mustalahâtü'n-Nahvi
ve's-Sarfî, Yasin Yayınevi, İstanbul 2006.

Bulut, Ali, Belâgat Terimleri Sözlüğü, M.Ü. İlahiyat
Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.

el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Mu'cemu't-Tâ'rifât, (Thk.
Muhammed Sıddîk el-Minşâvî), Dâru'l-Fadîle, Ka-
hire t.y.

Çelik, Hüseyin Avni, "Ebû Hayyân el-Endelüsî ve
Tefsîrdeki Metodu", Atatürk Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi, sy. 9 (1990).

ed-Dâvûdî Şemsuddîn Muhammed b. Ali, Ta-
bakâtu'l-Mufessirîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Bey-
rut t.y.

Ebû Hayyân, Esiruddin Muhammed el-Endelüsî, en-
Nehru'l-Mad Mine'l-Bahrü'l-Muhit, (Thk. Ömer
Esad) Beyrut, 1995.

el-Mübdiu fi't-Tasrif li Ebi Hayyân en-Nahvî el-En-
delüsî, Mektebetü Dâri'l-Urûbe, Kuveyt t.y.

el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr, (Thk. Sıdkî Muham-
med Cemîl), Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000.

Kitabu'l-İdrak li Lisâni'l-Etrâk, yay. Ahmed Cafe-
roğlu, İstanbul 1930-1931.

Ebu'l-Kâsım el-Huzelî Yûsuf b. 'Ali b. Cebâre, el-
Kâmil fi'l-Kirâ'âti'l-Hamsîn, (Thk. Cemal b. es-
Seyyid b. Rufâî), y.y. 2007.

Hacimüftüoğlu, Nasrullah, "Beyân", DİA, İstanbul
1992.

"Belâgat İlminin Gelişimine Müessir Olan Kaynak-
lar", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,
Erzurum 1993, Say. 11.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b.
Abdirrahman el-Endelüsî, el-Muharraru'l-Vecîz fi
Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz, (Thk. Abdüsselâm Abdüşâfi
Muhammed), Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut
2001.

İbn Kâdî, Şühbe Ebu's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dımaşkî, Tabakâtu'n-Nuhât ve'l-Lugaviyyîn, (Thk. Muhsin Ğâd, Matbaatu'n-Nu'man), Bağdat 1984.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, Lisânu'l-'Arab, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1990.

İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemaleddin, el-Menhelu's-Sâfi ve'l-Mustevfâ be'de'l-Vâfi, (Thk. Muhammed Muhammed Emîn), Kahire 2005.

İbnu'l-'Imâd, Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed, Şezerâtu'z-Zehab fi Ahbâri men Zeheb, Dâru İbn Kesîr, Beyrut t.y.

İbnu'l-Cezerî Ebu'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Muhammed, Gâyetu'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ, (Thk. G. Bergstraesser), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan 2006.

el-İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Ali, Tabakâtu's-Şâfi'ıyye, (Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, y.y.

Kafes Mahmut, Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin Hayatı ve el-Bahru'l-Muhît İsimli Tefsirindeki Metodu, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1994, s. 82.

Kazan, Ramazan, Edebî Uslûp Açısından Hadis Metinleri, Nobel Yayınları, Ankara 2013.

Kehhâle, Ömer Rızâ b. Muhammed Râgıb b. Abdî'l-Ganî ed-Dimeşkî, Mu'cemu'l-Muellfin, Mektebetu'l-Mesnâ, Beyrut t.y.

el-Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrisî, Fehresu'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemu'l-Me'âcim ve'l-Meşyahât ve'l-Muselselât, (Thk. İhsân Abbâs), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1982.

Kocabiyik, Halilibrahim, "İstifhâm Edatları", Bilecik Şeyh Edibali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. II, sy. II.

el-Kutubî, Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir, Fevâtu'l-Vefeyât, (Thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1973.

el-Meydânî, Abdurrahman b. Hasen Habenneke, el-Belâgatu'l-Arabiyye, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1996.

Muhammed Ahmed Kâsım-Muhyiddîn Dîb, Ulûmi'l-Belâga el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Meânî, (Nşr. el-Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kitâb), Lübnan 2003.

es-Safedî, Salâhuddîn Halil b. Aybek, el-Vâfi bi'l-Vefeyât, (Thk. Muhammed b. Mahmûd-İbrâhîm b. Süleymân, Franz Steiner Verlag), Wiesbaden 1970.

Soyupek, Hasan, "Teşbih Sanatının Hadislerdeki Yansıması" Marife Dergisi, sy. 2 (2007).

es-Subkî, Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Ali, Tabakâtu's-Şâfi'ıyyeti'l-Kubrâ, (Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî – Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, İsâ el-Bâbî el-Halebî), Kahire 1964.

es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn, el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'ân, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Mısır 1974.

Bugyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire 1964.

el-Yemânî, 'Abdualbâkî b. 'Abdilmecîd, İşâratu't-Ta'yîn fi Terâcimi'n-Nuhât ve'l-Lugaviyyîn, (Thk. 'Abdilmecîd Diyâb), Riyad 1986.

ez-Zehabî, Şemsuddîn Ebî 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, el-İ'lâm bi Vefayâti'l-E'lâm, (Thk. Mustafa b. Ali Avaz-Ebû Bekr Abdalbâkî), Müessesetü Kutubu's-Sekâfiye, Beyrut 1993.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed, el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1987.

Kuramsal Bir Gelenek Olarak Tarihsel Kurumsalcılık ve Uluslararası İlişkiler

Fatih DEMİRCİOĞLU¹

Öz

Bu çalışmada tarihsel kurumsalcılığın sosyal bilimler ve uluslararası ilişkiler içerisindeki seyri açıklanmış ve ilgili literatürden örneklere başvurmak suretiyle uluslararası sistemin evrimi tarihsel kurumsalcı yöntemin kavramlar seti aracılığıyla anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Uluslararası sistemin kurumsal değişim ve dönüşümü üzerinde etkili olan tarihsel kurumsalcı gündemlerden ve kademeli değişim modellerinden bahsedilmiştir. Tarihsel kurumsalcılığın, kurumsalcı geleneğin diğer yaklaşımlarıyla olan farkları vurgulanarak bu yöntemin Uluslararası İlişkiler Disiplini'nin olgunlaşmasına katkı yapabilecek potansiyele sahip olduğu gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel Kurumsalcılık, Uluslararası İlişkiler

Historical Institutionalism as a Theoretical Tradition and International Relations

Abstract

In this study, the historical institutionalism was explained in the course of social sciences and international relations and the evolution of the international system was tried to be understood through the set of concepts of historical institutionalist method by referring to examples from the related literature. Historical institutional agendas and models of gradual change that have impacted on institutional change and transformation of the international system have been mentioned. It has been demonstrated that this method has the potential to contribute to the maturation of the International Relations Discipline, emphasizing the differences between historical institutionalism and other approaches of institutional tradition.

Key Words: Historical Institutionalism, International Relations

¹ Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, demircioglufatih@hotmail.com

Bu makale **URKUND** programı yardımıyla intihale karşı kontrol edilmiştir.

Giriş

Bu makalede, bir kuramsal gelenek olarak tarihsel kurumsalcılığın uluslararası meselelerdeki hayati sorulara, analitik özellikleriyle yaptığı atıf ve genel olarak bu geleneğin uluslararası ilişkiler disiplinine yaptığı katkılar tartışılacaktır.

Tarihsel Kurumsalcılık terimi ilk kez Ocak 1989'da Boulder, Colorado'daki bir buluşma sonucunda ortaya çıktı. Buluşmanın katılımcıları arasında Douglas Ashford, Colleen Dunlavy, Peter Hall, Ellen Immergut, Peter Katzenstein, Desmond King, Frank Longstreth, Jonas Pontusson, Bo Rothstein, Theda Skocpol, Sven Steinmo, Kathleen Thelen, Geroge Tsebelis, ve Margeret Weir gibi akademisyenler vardı. Ardından 1992 yılında "Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Politics (Steinmo, Thelen ve Longstreth 1992)" makalesi ile tarihsel kurumsalcılık sosyal bilim içerisindeki yerini almış oldu. (della Porta ve Keating 2015)

Tarihsel kurumsalcı gelenek, uluslararası siyasal gelişim çalışmalarındaki yeni araştırma gündemlerini açıklamakta umut vaat etmektedir. Devlet tercihlerinin kökeni, yönetim boşluklarının kaynağı ve uluslararası sistemdeki değişim ve devamlılığın doğası, başlıca gündem maddeleridir. Tarihsel kurumsalcılığın analitik yönünün ve asli özelliklerinin uluslararası ilişkilerdeki disipliner olgunlaşmaya olumlu yönde katkıda yapacağı öngörülmektedir.

Tarihsel Kurumsalcılığın

Uluslararası İlişkiler Disiplini İçerisindeki Seyri

Uluslararası ilişkilerdeki kurumsal dönüş, disiplinin olgunlaşmasına belirgin bir biçimde katkı sağlayan birçok sağlam araştırma programı üretmiştir. Realizm ve liberalizmin çeşitli sürümleri arasındaki paradigmatik savaşları disiplinin odağı konumundan çıkarıp uluslararası ilişkileri daha geniş bir boyuta taşımıştır. (Katzenstein, Keohane ve Krasner 1998)

Uluslararası İlişkiler disiplini günümüzde, bilimsel araştırmanın özenli ve ortak standartları, daha zengin ampirik temeller ve sosyal bilimler için yaygın ve ortak olan kavramların kullanımı ile karakterize olmaktadır. Disipliner olgunlaşmanın bu özellikleri, yaygın teorilerin değeri üzerine tartışmaların geride bırakılması ve uluslararası meseleleri açıklarken kurumsal teorilerin kullanılmasının bir sonucudur.

Uluslararası ilişkilerdeki kurumsal dönüş, Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı ve Sosyolojik Kurumsalcılık ile dikkatleri çekmiş; sosyal bilimlerin diğer alanlarına yapılan katkılar, kurumsalcı geleneğin bu iki dalının politika çalışmalarında da kullanılabileceği fikrini cesaretlendirmiştir. (Keohane ve Martin 2001; Snidal 2002; Milner 1998; Pollack 2006; Finnemore 1996; Finnemore ve Sikkink 2001) Ancak, bu iki alt dala nazaran, Uluslararası İlişkiler, çağdaş siyaset biliminin kurumsal geleneğinin üçüncü alt dalına, yani Tarihsel Kurumsalcılığa gereken önemi göstermemiştir. Bu ekol saha dışında bırakılmıştır. (Carlsnaes, Risse ve Simons 2002; Reus-Smit ve Snidal 2008)

Bir tarafta devlet merkezli Uluslararası İlişkiler disiplini ile rasyonel seçim kurumsalcılığı arasındaki, diğer tarafta sosyolojik kurumsalcılık ve uluslararası toplum yaklaşımları arasındaki sıkı yakınlık göz önüne alındığında, Uluslararası İlişkiler disiplinindeki kurumsal dönüşün, Realizm ve İdealizmin rakipleri olarak nitelendirilen kurumsalcılığın çatışan teorileri tarafından başlatılması gayet doğaldır. Ancak Uluslararası İlişkiler disiplininde kurumsal dönüşün hız kazanması, Siyaset Bilimi gibi sosyal bilimlerin diğer alt dallarını karakterize eden üç ayaklı kurumsalcı geleneğin, Uluslararası İlişkiler disiplini için neden iki ayaktan ibaret kaldığı sorusunun gündeme getirilmesi için iyi bir neden olmuştur.

Tarihsel kurumsalcılığın uluslararası ilişkilerdeki eksikliği, disipline özellikle çalışmanın konusu uluslararası kurumlardaki süreklilik ve değişim modelleri olduğu zaman bazı belirgin analitik ve ampirik fırsatlara mâl olmaktadır.

Uluslararası İlişkiler akademisyenleri, yerel ve uluslararası politika çalışmaları arasındaki ayrımın azaltılması için kapsamlı çağrılarda bulunmalarına rağmen disiplinin, kurumsalcı geleneğin önemli bir yaklaşımını ihmal ediyor olması şaşırtıcıdır. Ayrıca, tarihsel kurumsalcılık, uzun vadeli güç ilişkilerini şekillendiren kuruluş anlarının mirasları, yeni fikirler önemli hale geldiğinde oluşan beklenmedik sonuçların heryerdeliği ve özellikle kademeli ve kökten dönüşümler üzerinde artan reformların yaygınlaşması gibi uluslararası ilişkileri karakterize eden süreç tiplerinin önemine vurgu yapmaktadır. (Milner 1998; Martin ve Simmons 1998; Frieden ve Martin 2001)

Uluslararası ilişkiler, elbette tarih ile hiçbir bağı olmayan bir disiplin değildir. Hatta tam tersine tarih disiplinine çok şey borçludur. (Elman ve Elman 2001; Woods 1996) Ancak, genel anlamda uluslararası ilişkiler, tarihi kendi teorilerini geliştirmesini kolaylaştıracak ampirik temellerin sağlayıcısı olarak görmüştür.

Birçok uluslararası ilişkiler akademisyeninin karşılaştığı değişkenleri belirleme sorunu ele alındığında tarihsel arşiv sıklıkla, karşılaştırmalı vaka analizlerini de içeren, olay sayısını genişleten bir kaynak olarak görülmüştür.

Birçok uluslararası ilişkiler akademisyeninin karşılaştığı değişkenleri belirleme sorunu ele alındığında tarihsel arşiv sıklıkla, karşılaştırmalı vaka analizlerini de içeren, olay sayısını genişleten bir kaynak olarak görülmüştür.

Tarihsel kurumsalcılar için tarih, bağımsız olayların bir sıralaması değildir. Tarihe ciddiyetle yaklaşmak sonuçta araştırmacının değişkenlerin bağımsız şeyler olduğu düşüncesine kuşkuyla yaklaştığı anlamına işaret etmektedir. Tarihin önemine vurgu yapmak, değişkenlerin birbirini şekillendirebileceği ve genelde böyle olduğu konusunda bir anlayışı temsil eder. Tarihsel kurumsalcılar, değişkenlerinin karşılıklı bağımlılığı üzerinde, diğer geleneklerdeki araştırmacılardan daha fazla durmaktadırlar. (della Porta ve Keating 2015)

Tarihsel kurumsalcılar, sosyal bilimlerde “her şeyin yasa”nı bulmaya dair heveslere şüpheyle yaklaşırlar, nomotetik öngörüyle değil açıklama ile ilgilenirler. Bu geleneğin temel varsayımlarından biri de evrensel ve her zaman geçerli bir yasanın olanaksız olmasıdır. Tarihsel kurumsalcılar, karşılıklı bağımlılığı olan

değişkenlerin zaman içindeki karmaşık etkileşimi sebebiyle bu tür yasalara ulaşılamayacağını düşünmektedirler. Tarihsel akış içinde, insanlar ve kurumlar değişir, uyum sağlar ve etkilendirir. Evrensel yasalara ulaşma çabası ve bununla bağlantılı bilimsel paradigma, dünyanın gerçeklerini reddeder. Sosyal bilimlerin incelemesi doğa bilimlerindeki gibi değildir ve olamaz, çünkü araştırma nesnesi ve açıklamak istediğimiz şeyler mutlak yasaların geçerli olduğu cansız nesnelere değildir. (della Porta ve Keating 2015) Tarihsel kurumsalcı akademisyenler, tarihsel süreçler politik süreçleri nasıl ve ne zaman şekillendirir bununla ilgilenirler. Pierson, tarih ile olan bu yakınlaşmayı bir kuramsal dönüş olarak tanımlar ve disiplinin daha güncel çalışmalarında gözlenen bağlamından koparılmış devrimi onaracağını ve düzeltereğini belirtir. Ona göre, son raddede kuramsal dönüş, genel olanın açıklanması ve özel olanın anlaşılması arasındaki dengeye daha tatmin edici ve etkili bir katkı sağlayacaktır. (Pierson 2004, s.178)

Bir disiplin hangi koşullar altında olgunlaşır konusunu inceleyen bir makalede Lake aynı genel kriteri benimsemekte ve Uluslararası İlişkiler disiplininin, akademisyenler ortak bilimsel araştırma standartlarını teşvik ettiklerinde, ampirik bilginin önemini vurguladıklarında ve sosyal bilimlerde ortak olan kavramlar kullandıklarında olgunlaştığını tartışmaktadır. (Lake 2002, s.136)

Tarihsel kurumsalcılık, ulusal egemenliğin evrimi, uluslararası işbirliği ve uluslararası sistem gibi uluslararası politika çalışmalarının

daki temel sorularla ilgilenmektedir. Savaş, barış, finans, ticaret, kalkınma, hukuk gibi uluslararası ilişkilerin birçok alanını kapsayan, on yıllardan birkaç yüzyıla kadar sürebilecek uzun zamansal süreçlere odaklanır.

Temsilcilerinin çoğu kendilerini tarihsel kurumsalcı olarak tanımlamıyor olsalar da hepsi, takip edecek gelişmeleri şekillendirmede kurucu anların rolü, kurumsal mirasların güç ve kaynak kullanımının derecesini nasıl etkilediği ve aşamalı artan uyumlama modellerinin kurumları zamanla hangi yollarla biçimlendirdiği gibi geleneğin özündeki temellerin altını çizmektedir.

Tarihsel kurumsalcılık, ne bir siyaset teorisi ne de kurumsal gelişimin genel bir teorisidir. Rasyonel seçim kurumsalcılığı ve sosyolojik kurumsalcılık gibi analitik kavramlar ve yöntemlerin farklı bileşenlerden oluşan bir karışımı ile seçilmiş konular kümesine özel ilgi gösteren kuramsal bir gelenek olarak tanımlanır. (Mahoney ve Reuschemeyer 2003)

Tarihsel kurumsalcılığın en ayırt edici işareti, olayların zamanlama ve sıralanışının politik süreçleri şekillendirmesi şeklinde ifade edilebilecek zamansal bağlam konusuna verdiği önceliktir. Daha özel terimsel ifadeyle belirtecek olursak; tarihsel kurumsalcılık zamanlama ve sıralamanın, öngörülemeliğe, esnemezliğe, hesaplanamazlığa ve etkisizliklere katkı yaptığını savunur. (Pierson 2000 ve 2004). Bunlar, ne üzerinde uzlaşamaz ne de yeni iddialardır. Fakat bunları somut veriler ve analitik terimler kullanarak ciddiye almak uluslararası ilişkilerdeki kurumsal çalışmalara yönelik farklı bir yaklaşım olması açısından katkı yapmaktadır.

Tarihsel kurumsalcılar, politik olaylardaki zamanlama ve sıralamanın önemli olduğuna dikkat çekerler; çünkü kişi eylemleri ile şekillenen birçok kurumdaki fırsatların ve sınırlamaların evrimi, genel olarak zaman içerisinde farklı türden oyunlar ortaya çıkarır. Özellikle politik aktörlerin kişisel hesapları ve hâlihazırda mevcut olan sistemden kaynaklanan sınırlılıkların doğası zamanla belirgin bir şekilde değişebilmektedir. Başka bir deyişle tarihsel kurumsalcılık, zamansallığa (geçiciliğe) hayati bir önem atfetmektedir; çünkü takip edecek olan olaylar, öncekiler tarafından koşullandırılmıştır. Ayrıca bu gelenek disiplinin araştırma nesnesini sabit girdileri ve sonuçları olan bir şey olmaktan çıkarmakta ve kurumsal gelişimin dinamik ve çeşitli süreçlerini açıklamaya odaklanmaktadır. (Pierson 2004; Streeck ve Thelen 2005; Thelen 1999; Sanders 2006; Mahoney ve Thelen 2009)

Tarihsel Kurumsalcılığı

Diğer Yaklaşımlardan Ayıran Unsurlar

Tarihsel kurumsalcılık ve diğer gelenekler arasındaki analitik ve somut farklılıklar yaygın kabul görmüş olsa da bazı uluslararası ilişkiler akademisyenleri bu geleneğin kurumsalcı gelenek içerisinde kendine özgü bir konuma sahip olduğuna dair ve ayrı bir dal olmayı hak edip etmediği konusundaki şüpheliciliklerini dile getirmişlerdir. (Stein 2008; Lawson 2006) Fakat tarihsel kurumsalcılık için merkezi önemi haiz kavramların diğer geleneklerde de kullanılıyor oluşu (veya tersi) bu kuramsal gelenek hakkında “ayrı bir dal olacak kıymette değildir” gibi bir yargıya varmak için uygun bir ölçüt değildir. Zira diğer iki kurumsalcı gelenek de di-

ğer teorilerden yöntemler ve kavramlar devşirerek kendi kuramsal temellerine ve disipline katkılar yapmıştır.

Kurumsal çalışmaları diğer yaklaşımlardan ayırt eden şey, özel kavramlar ya da yöntemler kullanılması değildir. Daha çok, geleneğin bağımsız asli kapsamı ve özellikle siyasal süreçlerin şekillenmesinde kurumların rolü ve insan faktörüne atfettiği önemlidir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde tarihsel kurumsalcılık diğer iki kurumsal gelenekten birçok önemli noktada ayrılmaktadır. Tarihsel kurumsalcılığın bağımsız profili, zamansal kapsam ile belirginleşen sorular ve kurumların zaman içerisindeki yaratma, yeniden üretme, geliştirme ve yapısı ile ilgilenmektedir. (Pierson ve Skocpol 2001; Thelen 2004; Sanders 2006)

Ikenberry ve Raustiala, iki asırdan fazladır ulusal egemenliğin doğası ve uluslararası siyasal düzeni tanımlayan kurumların evrimini açıklamaya odaklanmışken; Newman, Barton ve Abdelal gibi yazarlar, uluslararası kurallar üzerinde politik pazarlıkların zamanlaması ve sıralamasının nasıl erken 21. yüzyılda uluslararası ilişkilerin doğasına dair beklenmeyen ve istenmeyen sonuçlar ürettiğini tartışmışlardır. (Ikenberry 2001; Raustiala 2009; Newman 2008; Barton vd. 2006; Abdelal 2007)

Tarihsel kurumsalcılığa farklı bir kuramsal kimlik kazandıran en önemli unsurlardan biri de ikinci-dereceden sorulardır. İkinci-dereceden kuramsallaştırma, analitik bir geleneğin aktörlerin tercihlerinin kökeni ve yapısını, insan faktörü kavramı ve insan davranışlarındaki sınırlamaları nasıl anladığına işaret eder.

(Wendt 1999, s.4) Haddi zatında ikinci-dereceden sorular, fikirlerin ve aktörlerin rolü, çıkarlar ve kurumlar arasındaki ilişki, bunun yanı sıra kurumsal gelişimin çeşitli modellerinin ortaya konulmasında ön plana çıkan mikro-mekanizmalar gibi meselelerle ilgilenir.

Tarihsel, sosyolojik ve rasyonel seçim kurumsalcılığı gelenekleri arasındaki ikinci-derece farklılıklar, insan tercihleri ve eylemlerinin alternatif anlayışlarından kaynaklanmaktadır. Tercihler, Katznelson ve Weingast'ın deyimiyle; eğilimlerin, belirli koşullar altında ne yönde evrileceğini, kesin veya göreceli olarak muhakeme edilen alternatifler arasında ayırım yapacak kişiler aracılığıyla belirler. (Katznelson ve Weingast 2005, s.7)

Üç kurumsal gelenek, kişilerin fikirlerini eyleme geçirecekleri alternatifler üzerinde karar verme noktasında farklı varsayımlarda bulunurlar. Rasyonel seçim geleneğinde öncelikli husus, tercihleri şekillendiren ve eylemi motive eden şeyin nihai nokta karşılaştırmaları olduğudur. (March ve Olsen 1984) Olası aday alternatiflerden daha az maliyetli ve daha çok etkili olanı baskın gelir ve eylemi yönlendirir. Eğer bir alternatif, mevcut duruma göre daha olası görünüyorsa ve baskın ise aktörlerin tercihi, alternatif model lehine dönüşümü devreye sokmak olacaktır. Buna zıt olarak tarihsel kurumsalcılar eylemi iki nokta arası karşılaştırmaları ile belirlenen tercihlerin fonksiyonu olarak görürler. Yeni duruma uyum sağlamanın faydaları ve maliyetlerinin değerlendirilmesi sürecini yönlendiren aktörler ve çıkarlarıdır. Aktörler, geçmiş düzenlemelerdeki mevcut avantajlı konumlarını ve yatırımlarını korumak için veya

aktörlerin yüklendiği maliyetleri azaltmak için hâlihazırdaki mevcut durumu dönüştürürken, yeni kurulacak düzenin dengeleyicisidirler. Böylece geçmiş kararlar, dönüşümün muhtevasını şekillendirir. Tarihsel kurumsalcı çalışmaların odak noktası, hangi geçmiş kararlar ve modellerin, aktörlerin, kurumların güncel ve olası gelecekteki yapıları üzerindeki tercihlerini şekillendirmedeki anahtar tanımlayıcı faktör olduğudur. (Pierson 2004; Thelen 2004)

Rasyonel seçim geleneğinde iki olası alternatif aday arasında tercih yaparken, *örtük bedeller (sunk costs)*, *miras etkileri (legacy effects)* gibi faktörler etkisizdir ve dikkate alınmaz. Tarihsel kurumsalcılıkta ise tersine, karar tercihini şekillendiren, tarihsel bir referans noktasından ölçülen değişimin derecesidir. Bu değişiklikler aktörlerin avantajlı konum edinmeleri ya da bu konumlarını korumalarının derecesini belirler. Geçmiş modellerle ilişkili olan ve bu modellerde öncelikli bir konum edinmiş olanlar, kendilerine uzun vadede artan getiriler, olumlu çıktılar ve diğer faydalar sağlayacak, kurumlarda kalıcı nüfuz sahibi olacakları bir modele doğru dönüşümü desteklerler.

Rasyonel seçim modelindeki, oransal açıdan daha iyi olan alternatifin mutlaka tercih edileceği varsayımına karşılık tarihsel kurumsalcı gelenekte bu dönüşüm tercihi, ancak gelecek modeller, geçmiş yapıyla bağların koparılmasından doğan kayıpları telafi edecek cinsten ise gerçekleşir. Çünkü bu koşullu şartlanmış kuramsal bağlamdaki kayıpların doğası, aynı dışsal parametrelere maruz kalacak biçimde konumlanmış aktörler üzerinde farklı tepkiler üretmektedir. Burada önemli bir nokta şudur ki;

büyük krizler gibi dışsal gelişmeler, tarihsel kurumları çok önemsemeyen bazı ülkelerdeki gruplar üzerinde ulusal modelleri dönüştürecek tercihleri harekete geçirirken, aynı olaylar tarihsel kurumları dikkate alan başka ülkelerde hâlihazırdaki modelleri güçlendirecek tercihlere hizmet edebilir. (Falletti ve Lynch 2009)

Tarihsel kurumsalcılık sıklıkla delikli denge modelleriyle ilişkili görülse de bu modellerin savunucuları geleneğin içinden bazı akademisyenler tarafından, tercihlerin evriminin içsel süreçlerini göz ardı ettikleri gerekçesiyle eleştirilere maruz kalmışlardır. (Capoccia ve Kelemen 2007)

Sosyolojik kurumsalcılar gibi tarihsel kurumsalcılar da öğrenmenin, inançlara ikna olmanın ve sosyal süreçlerin kurumsal modeller üzerindeki tercihleri şekillendirmede önemli bir rol oynadığını kabul etmektedirler, fakat tarihsel kurumsalcılar uluslararası örgütler gibi sosyal kolektiflerin, yerel grupların kimlik ve tercihlerini şekillendirmede daha küçük bir rolü olduğunu düşünmektedirler. Tarihsel kurumsalcılar genelde sosyolojik kurumsalcılar tarafından benimsenen, ortak anlayışların yeni kurumların kaynağı olduğu fikrini tersine çevirerek, belirli kurumların varlığının yeni fikir ve anlayışların önemli olup olmayacağına dair karar vermede rol oynadığını düşünürler. Bu sebeple, onların fikirlerin rolüne dair çalışmaları, politik sonuçlara yol açabilen kurumlarda içselleştirilmiş fikirlerin durumuna odaklıdır. Bu bağlamda ilkel inançlardan çok, siyasal paradigma oluşturan fikirlere önem verirler. (Goldstein 1993; Hall 1993; McNamara 1998; Blyth 2001)

Tarihsel kurumsalcılığın, sıklıkla uluslararası ilişkiler içerisinde ayrı ve köklü bir yeri olan tarihsel sosyolojiyle ilişkilendirilen makro-tarihsel çalışmalardan farklı olmasının en büyük nedeni metodolojik bireyciliğin benimsenmesidir. (Hobden ve Hobson 2002; Lawson 2006) Örneğin, tarihsel sosyolojinin kritik tarihsel kavşaklardan sonraki sürekliliği açıklarken önceki yapısal koşulları vurgulama eğiliminde olmasının aksine tarihsel kurumsalcılık, aktörler için böylesi kavşaklar sırasında veya sonrasında yeniden üretim ve tersine dair dürtüleri yaratan mikro-seviye süreçlerin önemine vurgu yapmaktadır. (Capoccia ve Kelemen 2007) Tarihsel kurumsalcılık aynı zamanda, birçok tarihsel sosyoloji çalışmasının merkezindeki geniş yapısal dönüşüm tiplerinden ziyade, politik aktörlerin davranışlarının, kademeli değişimin farklı formlarını nasıl şekillendirdiğine daha çok odaklanmaya meyillidir. (Streeck ve Thelen 2005; Mahoney ve Thelen 2009)

Tarihsel kurumsalcıların kurumsal değişim modellerine dair açıklamalarında tercihlerin yapısı ve kökenini anlamak merkezi bir önem arz etmektedir. Çünkü geçmiş modellerdeki yatırımlar, bireyler yeni gerçekliklerle ve kademeli reform yahut kökten dönüşüm kararı gerektiren durumlarla karşılaştıklarında, tercihin hangi yönde olacağını belirleyecektir. Tarihsel kurumsalcılar, uluslararası ilişkilerde rasyonel seçim modellerinde büyük önem atfedilen tarihsel etkililik kavramının geçerliliğine dair şüpheci bir görüşe sahiptirler. (March ve Olsen 1984) Rasyonel Seçim kurumsalcılığı tarihi, örtük bedelleri dikkate almadan etkili görür oysa tarihsel kurumsalcılar, bu bedellerin ve miras

etkilerinin, tasarımların evrimini şekillendirmede anahtar faktör olduğunu belirtmektedirler. Buna ek olarak örneğin tarihsel kurumsalcılar, çıkar gruplarının buldukları avantajlı konumu, bir kurumun kuruluş anındaki stratejik pozisyonların işgal edilmesine borçlu olduklarını vurgulamaktadırlar. Yahut farklı olumlu çıktılarını olan bir alternatif ile karşılaştıkları zaman çıkar gruplarının radikal değişim yerine, mevcut düzenlemelerin yeniden uyumlanmasını tercih ettiklerini söylemektedirler. Sonuçta, öncelikli pozisyonlar ve iş bölümü üzerindeki göreceli güç değişimi dengesi sağlandığında, büyük kolektif etki yaratacak uyumlama modelleri ortaya çıkmaz ve kurumlar sıklıkla orijinal ayarlarını korumuş olarak varlıklarını sürdürür. (Pierson 2004 ve Thelen 1999).

Tarihsel Kurumsal Geleneğin Anahtar Kavramları

Tarihsel etkisizlik (historical inefficiency), yaygın olarak tarihsel kurumsalcılıkla ilişkilendirilen yol bağımlılığı kavramının merkezindedir. *Yol bağımlılığı (path dependence)*, sıklıkla kritik bir kavşak konumunda olan belirli anlardan sonra kurulan hâkim yapıdaki süreçlere atıfta bulunur. Bu belirli anlar, yeni tesis edilecek model karşısında daha etkili alternatif kurumsal modellerin zafer kazanma ihtimalini azaltacak gelecekteki rotayı şekillendirir. (Pierson 2004, s.17)

Tarihsel kurumsal geleneğin erken çalışmalarında yol bağımlılığı, kurumsal gelişmelerde belirlemci bir anlayışı getirdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. (Crouch ve Farrell 2004) Güncel çalışmalarda ise gelenek, yol bağımlı rotaları güçlendiren veya baltalayan

mikro-seviye mekanizmaların açıklanması konusuna ağırlık vermektedir. (Pierson 2004; Thelen 1999 ve 2004)

Güncel çalışmalar, gelişmelerin neden belirli ve sağlam bir yol üzerinde ilerlediğine dair dört sebebe büyük önem atfetmektedir. Kurumlar uzun süreli zaman dilimleri içerisinde güç dengelerine ve politika paradigmalarına bağlı kalabilirler. Ayrıca mevcut modelleri korumak, çıkar sahipleri için, çoğunlukçu bir tercih olmasa da en önemli çıkarlarını içeren ayrıcalıklı pozisyonlarını sürdürmenin aracı olarak görülebilir. Böylesi durumlarda yeni bir düzenlemeyi devreye sokabilme ihtimali ancak kurum üzerinde nüfuzu en yüksek olan aktörlerin mutabakata varmasıyla ortaya çıkabilir.

Eğer bağlılık etkileri (lock-in effects) mevcut ise en iyi olmayan modeller uzun süreli zamanlar boyunca yürürlükte kalabilir, çünkü bir kere benimsenmiş olan kurallar çıkar gruplarına köklü değişiklikleri önleme gücü vermektedir. Tarihsel kurumsalcılığın erken çalışmaları, rasyonel seçim ve sosyolojik kurumsal çalışmalarda da görülen bağlılık etkilerine odaklıydı fakat güncel çalışmalarda belli bir yol bağımlılığı üreten diğer üç mekanizma daha fazla önem kazanmıştır. Zamanla kurumlar yeni çıkar grupları yaratabilirler ya da mevcut seçmenlerin *olumlu geribildirim etkilerine (positive-feedback effects)* bağlı olarak hâlihazırda yürürlükte olan düzenlemeyi desteklemelerine sebep olabilirler. Bu olumlu geribildirim etkileri aktörlerin ağ ve koordinasyon etkisi yaratmasıyla var olurlar. *Artan getiriler (increasing returns)*, olumlu geribildirim etkilerine benzer

ama bunlar belirli bir modeli devreye sokmaktan kaynaklanan basit küçük kazanımlar değil, bir kere gerçekleşebilen alternatiflerle ilişkili getirilerdeki istikrarlı artıştır. (Page 2006, s.88) Son olarak kurumlar, diğer kurumlarla tamamlayıcı ilişkiler yaratabildikleri ölçüde *kendi kendini destekleyen (self-reinforcing)* bir yapıya sahip olabilir. Son üç nedende, bir kez benimsenmiş olan modeller, yeni ve mevcut seçmenler üzerinde kökten değişikliğe nazaran kademeli değişikliği desteklemek yönünde yoğun bir destek yaratır ve modelin devamlılık potansiyelini güçlendirir. (Pierson 1993)

Genel olarak bu dört faktörden herhangi biri mevcutsa tarihsel kurumsalcılar, kurumsal gelişim modellerinin rasyonel seçim ve sosyolojik kurumsalcılığın öngördüğünden daha seyrek, yavaş ve kademeli olmasını beklerler. Bu faktörlerin aynı anda var olma ihtimalinin artışıyla doğru orantılı olarak zaman içerisinde radikal kurumsal değişim beklentisi de azalmaktadır. (Mahoney, Kimball ve Koivu 2009) Zaman içerisinde yol bağımlılığını besleyen bu dört faktörden, üç varsayım ortaya çıkmaktadır. Birincisi; kurumlardaki değişiklikler ve politikada büyük dönüşlerin yaşanma ihtimali, bu dört faktörden herhangi birisi ya da özellikle birkaç tanesi aynı anda mevcutsa daha düşük olacaktır. İkincisi; zaman içerisinde çıkar gruplarının bazı kurumsal gelişmelerden sağladığı faydalardan ötürü, bir düzenlemenin orijinal isteklendirmesinden sapılmış olsa bile kurumsal istikrar devam edecektir. Son olarak; mevcut modellerden ileri gelen avantajların tadını çıkaran aktörler, somut faydaların kaynağı konumundaki kurumsal fonksiyonları etkilemeyecek

yeni kurumlar ve politikalarla işbirliğini tercih edeceklerdir. Tam tersini düşünürsek, bu dört faktörün yokluğunda, özellikle olumlu geribildirim etkisi yoksa veya seçmenler artan getirilerden yararlanamıyorsa kurumlar radikal değişimlere daha duyarlı olacak demektir.

Tarihsel Kurumsalcı Literatürden Örnekler

Tarihsel kurumsalcı çoğu çalışma uluslararası ilişkilerde yol bağımlılığını besleyen nedenleri operasyonelleştirmiş ve aralarındaki ayrımları ortaya koymuştur. Büyük bir istisna, uluslararası ilişkilerde kendini tarihsel kurumsalcı olarak tanımlayan ilk kitap olan Ikenberry'nin "Zaferden Sonra"sıdır. (Ikenberry 2001) Ikenberry, bu eserinde devletlerin uluslararası politika kurallarını inşa ederken güç asimetrileriyle nasıl başa çıktıklarını sorgular. Savaşların ardından devletler, hegemonik güçlerin dayattığı kurallara dayalı bir sistemi işletmek, kendi aralarındaki güç dengesini tesis etmek ya da hukuk kurallarına dayalı yasal bir düzeni hayata geçirmek suretiyle istikrarı artırabilirler. Ikenberry, Napolyon Savaşları, İki Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş sonrası düzenlemelerin ve bunların kurumsal karakterinin önemli ölçüde değişmesinin, büyük güçler ve ikincil devletler arasındaki pazarlıkların muhtevasını belirleyen bir özellik olduğunu söylemektedir. Devletler yasal düzenlemeleri artan bir şekilde önemsemişler ve kurula dayalı yönetişimin seviyesi zaman içerisinde kapsamını geliştirmiştir. Ikenberry'nin güncel sisteme dair görüşü, ne çok taraflılığın diğer alternatiflerinden daha uygun olduğuna inanan ABD politika yapıcılarının aydınlanmış liderlik iddialarına ne de geçiciliği

tartışılmayan hegemonik bir ABD fikrine dayanır. O, Soğuk Savaş sonrası yeni düzenin inşasının, eski modellerle ilişkili örtük bedeller ve artan getiriler tarafından kısıtlandığını savunmaktadır. Ikenberry, ABD dış politikasında liberal uluslararasılık fikirlerinin rolü olduğunu kabul ederken, en önemli belirleyici olarak siyasi hiziplerin menfaatlerini gösterir. Tercihlerin kademeli dönüşümüne ve erken ikinci dünya savaşı sonrası dönemde tesis edilen modelde geçmiş düzenlemelerin çıkar gruplarını nasıl yarattığına işaret eder. Ikenberry, büyük tarihsel kavşaklara rağmen kurumsal devamlılığın yüksek seviyede olmasına katkıda bulunan mikro-seviye mekanizmalara da dikkat çekmiştir. Bu sayede Soğuk Savaş sona erdiğinde çok taraflı düzenin de dağılacığını düşünenlerin neden yarıldıkları (Mearsheimer 1990) ve 11 Eylül 2001 sonrası uluslararası sistemin özünün neden oldukça dirençli kaldığı (Ikenberry 2009) gibi önemli soruların cevaplanabilmesine yardımcı olmuştur.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra NATO gibi uluslararası organizasyonların sürekliliğine dair çalışmalar da orijinal kuruluş isteklendirmesinin artık mevcut olmadığı durumda devletlerin bu örgütleri kademeli şekilde yeniden yapılandırarak sürdürmesindeki kazançlarının kurumsal düzleme yansımalarını vurgulamaktadır. (Wallander 2000) Ayrıca Barton, Golstein, Josling ve Steinberg'in eseri "Ticaret Rejiminin Evrimi", erken savaş sonrası dönemde uluslararası kurumlardaki çok taraflılığın artırılması çabaları için yerel seçmenlerin desteğinin nasıl arttığına dikkat çekiyor. Barton ve arkadaşları tarihsel kurumsalcı araştırma

programının merkezinde, hem süreçlerdeki yavaş değişim periyotlarının hem de çok taraflılığın kapsamındaki istikrarlı genişlemenin altında yatan mantığın olduğunu düşünmektedirler. Önce gelen çok taraflı anlaşmalar, serbest ticaretin genişlemesine ve güçlenmesine sebep olmuş ve yerel seçmenlerin desteğini, olumlu geri bildirim etkileri aracılığıyla kazanmıştır. Böylece büyük ticaret devletleri zaman içerisinde daha büyük çok taraflı anlaşmaları desteklemişler ve hâlihazırdaki model meydana gelmiştir. Olumlu geri bildirim etkilerinin ivme kaynağı olmuştur. Ayrıca burada çok taraflılığın yavaş yayılmasının ve ticaret anlaşmalarının azalmasının büyük devletler arasındaki düzenleme anlaşmazlıklarından kaynaklandığını vurgulamışlardır. Bu tip düzenleyici uyumsuzluklar, Barton ve arkadaşlarının tartıştığı biçimde olumlu geri bildirim etkilerinin ürünüdürler. Ancak, ulusal ve sektörel alanda bu etkilerin tezahürleri belirgin olduğu için hükümetler uluslararası pazar serbestisini artıracak anlaşmalara ulaşmada güçlük yaşarlar. Bu sebeple ticaret anlaşmaları liberal doğrultuda hızla ilerlerken, ulusal düzenleyici sistemlerdeki tarihsel çeşitlilikler, devletlerin yavaş ve doğrusal olmaktan uzak bir yörünge izlemesine sebebiyet vermiştir.

Raustiala'nın "Yasa, Bayrağı Takip Eder mi?" adlı eseri de uluslararası ilişkilerin doğasını şekillendirmede yerel ve uluslararası düzenleyici politikalar arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır. Modern ulus devletinin gelişimi üzerine yapılan zengin ve tarih odaklı çalışmalar genelde ticaret ve savaş üzerine odaklanmış-

tır. (Tilly 1990; Spruyt 1994; Philpott 2001) Raustiala, modern devlet sisteminin gelişiminde yerel ve uluslararası yasal çeşitliliğe büyük önem atfederek literatüre bu yönde bir katkıda bulunmaktadır. Raustiala, yerel ve yasal düzenleyici geleneğin ve hukuksal, yönetsel ve ticari çıkarların korunması için ABD tarafından atılan adımları önemsemekte ve dikkat çekmektedir. Onun değerlendirmesine göre bu gibi çıkarlar yerel gelişmelerin ürünüdür ama hükümetlerin bu çıkarları koruma kabiliyeti dışsal olaylarla koşulludur.

Diğer tüm siyasal alanlarda olduğu gibi *istenmeyen sonuçlara (unintended consequences)* dair çalışmalarda da, tarihsel etkisizlik ve yol bağımlılığını destekleyen faktörler merkezi role sahiptir. (Jervis 1997) Beklenmeyen sonuçlar üreten kurumsal yapılar, tipik olarak kuruluşlarındaki gücü şekillendiren bilişsel sınırlamalar veya daha sonra ortaya çıkan karmaşık etkileşim etkileriyle bağlantılıdır. (Keohane 1984; Barnett ve Finnmore 2004) Tarihsel kurumsalcılar tüm bu faktörleri kabul ederken, istenmeyen sonuçların aynı zamanda eksiksiz bilgi sahibi devletlerin şeffaf hareket ettiği ve büyük zamansal sınırlamalarla karşılaşmadığı durumlarda da belirgin bir bulgu olduğunu görmüşlerdir. (Lindner ve Rittberger 2003) Buna ek olarak tarihsel kurumsalcılar istenmeyen sonuçların kaçınılmaz olabileceğini düşünen diğer gelenekler içindeki akademisyenlerle bu konuda hemfikirken zaman içerisinde yeniden üretilmeleri sıklıkla, az da olsa kaçınılabilirlik olduğunu belirtirler. Onlar modellerin türetimi, bağlılık etkilerinden –özellikle olumsuz sonuç-

ları olan- daha fazla olduğunda bunun açıklanmaya değer bir politik eylem olduğunu vurgularlar.

Tarihsel kurumsalcılar kuruluşlarında bilgi yeterli seviyede olmasına rağmen istenmeyen sonuçların ısrarla var olmasına neden olan birçok başka sebebe de vurgu yaparlar. Örneğin bir organizasyonun kuruluş anında kendini kanıtlayan etkili karakteri daha sonraki aşamalarda karşılaşılan güçlüklerin doğasından ötürü etkililiğini ortaya koyamayacak bir şekle bürünebilir.

Borton, Goldstein, Jasling ve Steinberg, 1947'de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasıyla kurulan düzenin zaman içerisinde bazı taraf ve taraf olmak isteyen devletler için birtakım olumsuz ve istenmeyen sonuçlar ortaya çıkardığını bulmuşlardır. Çünkü bu anlaşma, uluslararası ticaretin gelişimini cesaretlendirmek için tercihe bağlı ticaret anlaşmalarının tesis edilmesine olanak sağlarken aslında ticaret rejiminin temel elementi olan en çok gözetilen ulus ilkesinin altının oyulmasına sebep olmuştur. Bir yandan sınırlaması çok zor bu tip süreçler yaşanırken diğer yanda devletlerdeki ekonomik gruplar, böyle anlaşmalarla avantajlar elde etmişler ve bu avantajların devamlılığı için geniş yatırımlar yapmışlardır. Bu durum, tam manasıyla çok taraflı bir ticaret rejiminin inşa edilmesini ve kapsamının genişlemesini yavaşlatmıştır.

Paradoksal olarak 1995 Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması ekonomik ayrımcılığın var olan türlerini azaltmış olsa da bazı üye devletler için istenmeyen sonuçlar üretmiştir. Özellikle

gelişmekte olan ülkelerin, zenginliği elinde tutan ülkeler karşısındaki kabiliyetini yükseltmeyi amaçlayan modeller, çıkarlarını siyasal süreçler yoluyla korumaya muktedir ve bol kaynaklardan faydalanma kapasitesi yüksek ülkeler sebebiyle tersine etki oluşturmuştur. (Shaffer 2006)

İstenmeyen sonuçlar her yerde bulunabilir olmasına rağmen bunların ne zaman meydana geldiği ya da olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğu olduğuna dair genelleştirilebilir ifadelerde bulunmak zordur. İstenmeyen sonuçları tanımlamak, bağımlı değişkenin seçilmesini içerir. Sadece ortaya çıktıklarında gözlemlenirler. Yoklukları durumunda tam manasıyla tanımlanamazlar. Ancak tarihin akışı içerisindeki materyaller olmaları bu çıktıkları incelemek için iyi bir nedendir. Bu bağlamda tarihsel kurumsalcılar, belirli istenmeyen sonuçların tahmin edilebilir olsalar da olmasalar da neden etkili olduğuna dair önemli katkılar yapmışlardır. Bu türde çıktıkların açıklanması için güncel çalışmalar, tesadüfi olaylar, bilişsel sınırlamalar ya da bürokratik patolojilerin, karmaşık karşılıklı etkileşim etkisi ve uluslararası modeller üzerindeki gelişmelerin ne gibi tercihler ve sınırlamalar ortaya çıkardığının incelenmesinin dikkatli bir analizi için olmazsa olmaz olduğunu önermektedir.

Zamanlamanın rolünün gelecek yörüngeleri şekillendirmedeki etkisine ek olarak tarihsel kurumsalcılar, politik olaylardaki *sıralamanın rolünün* (*role of sequence*) takip eden değişikliklerde ne derece önemli bir etki yaratacağının altını çizerek. Alternatif fikirler bü-

yük bir destek kazanmadan önce organizasyonel yapılar içerisine gömülü fikirler, bazen diğer fikirler daha meşru gözükmeye rağmen korunmaktadır. Örneğin; politika yapıcılarının ekonomilerini, küresel ekonomiye entegre etmeleri, uzak bir gelecekte olası artan güvenlik tehdidine rağmen nükleer silah ediniminin reddedilmesine vesile olabilmektedir (Solingen 2007) veya bir yönetim, siyasal kurumlar üzerinde hukukun üstünlüğü ve özgür basın gibi demokratikleşme düzenlemelerine giriştiğinde bu durum söz konusu devletin savaş eğilimini de kalıcı bir biçimde azaltıcı sonuçlar üretebilmektedir. (Mansfield ve Snyder 2005)

Newman'ın "Gizliliğin Koruyucuları" ve Abdelal'ın "Sermaye Kuralları"nda tarihsel sıralamanın ampirik bulmacaların çözülmesine nasıl yardım ettiği hususu belirgindir. İki çalışma da benzer bir konuyu inceler: "Avrupa ülkeleri, askeri ve ekonomik açıdan ABD'ye nazaran çok daha zayıf olmalarına rağmen küresel düzenleyici yapılarda nasıl bu kadar etkili olabilmektedir?" Veri gizliliği ve finansal düzenlemelere odaklı iki eserde, Avrupa'nın, etkinliğini 1970 ve 1980'lerde kilit Avrupa ülkelerinin bu alanlardaki işbirliğini derinleştiren yerel politik süreçlere borçlu oldukları sonucuna ulaşılmıştır. (Newman 2008; Abdelal 2007) Newman ve Abdelal, ilerleyen süreçte ABD muhalefetine rağmen Avrupa ülkelerinin, dijital ve finansal alanda uluslararası organizasyonlarda stratejik pozisyonlar elde ederek, uluslararası düzenlemeleri şekillendirmedeki nüfuzunu arttırmasının ve ABD'nin tartışmasız hegemon olarak görüldüğü 1990'larda bile tek taraflı düzenleme-

leri uygulamaya sokmasının nasıl önüne geçildiği konularında tarihsel sıralamanın rolüne vurgu yapmaktadırlar. Çalışmalardan çıkarılabilecek bir başka sonuç ise Avrupa'nın potansiyel olarak kendisinden daha büyük ekonomiye sahip bir ülke olarak Çin'e göre uzun vadede nüfuz sahibi olduğu düzenlemelerin avantajlarını yaşayacak olması ve bunlar üzerindeki etkililiğini daha güçlü bir şekilde devam ettireceğidir.

Olayların sıralaması, sadece kronolojik açıdan değil, hangi olayların politik aktörlerin çıkarlarını ne şekilde etkilediğini, sonuçları şekillendirme yeteneklerini ve tarihin akışını yönlendirebilmelerini göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu sebeple tarihsel kurumsalcılar olayların, daha önceki olayları şekillendiren çıkarlar, güncel ve gelecek politik çatışmaların bağlamı dikkate alınmadan yalıtılmasını doğru bulmazlar. Başka bir deyişle sıralamayı dikkate almak, gerekli ve yeterli şartlar oluştuğunda özel türde sonuçların mevcudiyetinin varlığına ve tarihin ne zaman ve nasıl önem arz ettiğine dair cevaplar sağlayabilir.

Tarihsel Kurumsal Çalışmalarda Öne Çıkan Gündemler

Tarihsel kurumsalcılık için merkezi olan kavramlar tikel olaylar ve genel yapılar arasında bir *denge (balance)* gözeterek uluslararası ilişkilerdeki güç ve egemenliğe dair özel olaylar üzerinden açıklamalar sunmaya çalışır. Bu geleneği diğer iki kurumsal gelenekten ayıran en temel husus, ampirik bulmacaların çözümünde *mikro-mekanizmaların* belirleyici olması ve ikinci-derece farklılıkları oluşturmasıdır.

Uluslararası ilişkilerin tarihle önceki ilişkilerinin aksine, tarihsel kurumsalcılık geçmişin bir dökümantasyonunu yapmaktan çok belirli mekanizmaların etkisi altında, geçmiş etkilerin bugünü ve geleceği nasıl şekillendireceğiyle ilgilenmektedir. Her ne kadar tarihsel kurumsalcılığın asli teması ve merkezi kavramları uluslararası ilişkiler çalışmalarına yapıcı katkılar sunmuş olsa da bu geleneğin geleceği güncel araştırma gündemine sunacağı başarılı katkıların ölçüsünce tayin edilecektir. Uluslararası ilişkilerde bir araştırma alanı olarak güncel uluslararası kurumlarda devamlılık ve değişimin doğası artan bir önem kazanmıştır. Keohane'in belirttiği gibi "Benzeri görülmemiş değişimlerin yaşandığı bir dönemde yaşıyoruz. Değişim anlayışımız, uzun dönemli düzenlemelere dair anlayışımıza kıyasla çok alt seviyede." (Keohane 2008, s. 710)

Değişimi ele alan çalışmalara tarihsel kurumsalcı geleneğin yapacağı katkı değerlendirilirken *mikro-seviye devlet tercihleri (micro-level state preferences)*, *yönetişim boşlukları (governance gaps)* ve uluslararası sistemde kurumsal gelişimin genel yapısını anlamak gerekmektedir.

Uluslararası örgütler ve hükümet dışı organlar dünya siyasetinde belirgin bir otonomi ve etkinlik kazansalar da (Barnett ve Finnmore 2004; Ruggie 2004) hala uluslararası kurumları önemli ölçüde şekillendiren anahtar aktörün devletler olduğu yönünde yaygın bir kanaat vardır. Sonuç olarak bir devletin dış politikasını nelerin şekillendirdiği ve özel olarak belirli ulus-

lararası kurumları desteklerken neyi amaçladıkları hala uluslararası ilişkilerin büyük sorunlarındanrındandır.

Uluslararası ilişkilerdeki kurumsal dönüş, disiplini devletlere göreceli belirsiz birimler olarak yaklaşmaktan ziyade onları devlet tercihlerinin kökeni, evrimi ve çeşitliliği merkezinde sabit tercihleri olan birimler olarak ele almaya doğru itmiştir. (Frieden 1999; Moravscik 1997) Gitgide daha çok çalışma, hükümetlerin çok taraflı tercihlerini şekillendiren yerel süreçlere odaklanmıştır. Devlet tercihlerini incelerken, yerel gruplar ve kamu görevlilerinin hükümet politikalarını şekillendiren kilit aktörler olarak ele alınmasıyla karakterize olan çoğulcu politika modelleri, yaklaşımın disipline yaptığı katkının altında yatan bir başka öğedir.

Uzun dönemli kurumların, toplumsal tercihlerin bütününe nasıl etkilediğinin altının çizilmesinin ötesinde tarihsel kurumsalcılık aynı zamanda tarihsel koşullu ulusal yapılanmaların, yerel grupların çıkarlarını nasıl şekillendirdiğine ve hükümetlerin pozisyonlarını uluslararası düzenlemelere nasıl adapte ettiğine dikkat çekmektedir.

Tarihsel kurumsalcılar, grupların kurumsal tercihlerinin yapısının, önemli ölçüde hâlihazırda var olan ve özellikle artan getiriler ve olumlu çıktılarının kaynağı olan geçmiş modellerdeki yatırımlar tarafından şekillendirildiğini varsayarlar. (Farrell ve Newman 2010) Diğer kurumsalcı geleneklerin temsilcilerine nazaran tarihsel kurumsalcılar, devletlerin ulusal politikaları ve kurumsal seçimlerinde yeni uluslararası kural ve normların etkinliğine daha şüp-

heci yaklaşırlar. Bu noktada tarihsel kurumsalcılığın ürettiği hipotezlerin test edilmesinde Avrupa Birliği önemli bir uluslararası organizasyondur. Çünkü üye ülkeler için benzer dışsal sınırlamalar söz konusudur. (Meunier ve McNamara 2007; Pierson 1996) Örneğin, ekonomik küreselleşmeye ulusal tepkileri ele alan tarihsel kurumsalcılıkla ilgili çalışmalar, kapitalizmin ulusal çeşitliliğindeki farkların, hükümetlerin neden uluslararası işbirliğinin farklı formlarını desteklediklerini göstermede anahtar role sahip olduklarını ortaya koymuştur. Bu çalışmalar, ekonomik grupların maddi profilini ve hükümetlerdeki yerel çıkar gruplarını besleyen kurumsal avantajların, olumlu çıktılarının ve artan getirilerin kaynağı olan hâlihazırda ulusal modelle koşullanmış farklı çok taraflı modellerin desteklenmesine bağlı olarak meydana gelen devlet tercihlerinden kaynaklı bir politik ekonomi yaklaşımının ortaya konulmasını sağlamıştır. (Callaghan ve Höpner 2005) Diğer öğelerin yanı sıra bu çalışmalar, hükümet değişikliklerinin partizan doğasına sahip belirli devletlerin tesis ettiği modellerdeki kayda değer sürekliliğin ve zaman içerisinde devletlerin yapısı üzerindeki kalıcı değişimlerin neden var olduğunu açıklamaya yardımcı olmuşlardır. Gilpin, yerel ekonomilerin ve bu ekonomilerdeki farklılıkların rolünün uluslararası ekonomik meselelerde belirgin bir şekilde tayin edici hale geldiklerini belirtmektedir. (Gilpin 2001, s.148) Ancak uluslararası ilişkiler alanı, ulusal ekonomik sistemlerin evriminin uluslararası kurumları şekillendirmedeki rolüne dair henüz ön hazırlık aşamasında bir anlayışa sahiptir. (Keohane 2008, s. 711)

AB'ye dair tarihsel kurumsalcı çalışmalar, uluslararası işbirliği formlarının ulusal modellerle ilişkili avantajlara sahip yerel seçmenlerin yatırımlarını nasıl etkilediğine dair açıklamaların eksikliğini kapatmak üzere yola çıkmışlardır. (Farrell ve Newman 2010) Böyle bir yaklaşımı çeşitli hipotezler takip eder. Örneğin, yerel grupların karşılaştırmalı avantajlarının kaynağı olan ulusal modellerle olan ilişkisi, bu grupların yerel kurumlarla bütünlüğünü koruyacak uluslararası modellere destek vermelerine sebep olmaktadır. (Pierson 2004, s. 153) Yerel gruplarla uluslararası anlaşmalar ve yasal düzenlemeler arasındaki uyum arttıkça, tarihsel yatırımların etkisiz kalacağı yeni alanlar ve modellerin hükümetler tarafından desteklenme ihtimali de azalmaktadır.

Tarihsel kurumsalcılar, hükümetler-üstü işbirliğinin yoğun formlarının ulusal seviyede benzer düzenlemeler yaratacağı konusunda şüphecidirler. Ulusal düzenleme sistemlerinin parçalanmış veya merkeziyetçi olması gibi tarihsel koşullu meseleler, çıkar gruplarının politika yapımı süreçlerindeki kabiliyetlerini doğrudan etkilemektedir ve çeşitli kurumların hızlı ve başarılı bir şekilde anlaşabilmelerini sağlamakta ya da tersine sebep olmaktadır. (Singer 2007) Buna ek olarak tarihsel kurumsalcılar, uluslararası işbirliğinin yeni formlarındaki artışın ulusal modelleri temelden değiştirmesini beklemezler. Aslında, Avrupa Birliği ve G20'de artan bir şekilde gözlenen işbirliği türünün evrimi sürecini, uluslararası anlaşmalar karşısında devletlerin içinde bulunduğu tarihsel çeşitliliğe göre şekil alan düzenlemenin ulusal formlarında

karşılaşılan zorlukların tezahürü olarak değerlendirirler.

Tarihsel kurumsalcılığın devlet tercihlerine atfettiği önem, uygunluk ve sonuç mantığına güçlü vurgu yapan yaklaşımlardan daha fazladır. Tarihsel kurumsalcılık devletlerin uluslararası kurumlar ile nasıl bütünleştiği, hangi koşullar altında uzlaşma sağlanabildiği ve devletlerin uluslararası yapıları zaman içerisinde neden sahiplendiği veya reddettiği gibi meselelerle ilgili tatmin edici seviyede ve çeşitlilikte teorik argümana sahiptir. Bu yaklaşım aynı zamanda devletlerin uluslararası güçlükler karşısında neden farklı tepkiler ürettikleri ve uluslararası kurumların yapısına dair görüşlerinde neden ve ne zaman devamlılık gösterdikleri ile ilgili ayrıntılı ve kapsamlı açıklamalar sağlamaktadır.

Erken 21. yüzyılda uluslararası sistem yönetim paradoksu ile karakterize olmuştur. Uluslararası meseleleri yöneten organizasyonlar hiç olmadığı kadar fazlalaşmış, kaynaklar ve yetkilerle donatılmıştır. Buna rağmen yine aynı organizasyonlar, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar beklentileri karşılama noktasında yetersiz kalmakta ve bu yüzden ağır bir biçimde eleştirilmektedir. Tarihsel kurumsalcı gelenekte bu paradoks, çeşitli yönetim boşluklarının ortaya çıkışı ve sürekli var oluşu ile açıklanır. *Yönetişim boşlukları*, bir organizasyonun hedeflediği ve gerçekte sundukları arasındaki farktan kaynaklanan uzun dönemli tutarsızlıklar ve yaygın bir şekilde ihtiyaçları karşılayan bir modelin olmadığı durumlardan doğan olaylara işaret eder.

Tarihsel kurumsalcılık politika yapıcılarının bilişsel sınırlılıklarını ve sosyalleşme etkilerini kabul ederken, temsilcileri bu tip boşlukların diğer kurumsal geleneklerde olduğu gibi kolayca kapanabileceğine ya da ilk önce kapanacak yönetim boşluğunun en büyüğü olacağına karşı şüphe ile yaklaşır. Yönetişim boşluklarının göreceli olarak devamlılık arz etmesinin ve zamanla sayılarının artmasının iki büyük nedeni vardır. Birincisi; kurucu anlar, belirli devletlerin uluslararası organizasyonlar içerisinde öncelikli bir pozisyon elde etmesini sağlar ve büyük reformlara dirençli yapılar oluştururlar. Bunun en somut örneklerinden birisi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyesi İngiltere ve Fransa'nın durumudur. Bu devletler, Almanya, Japonya ve Hindistan gibi kendilerinden ekonomi ve işgücü anlamında daha güçlü ülkeler karşısında, Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın 1945'te belirlediği öncelikli pozisyonlarının avantajlarını hala sürdürmektedirler. 1945'teki kurucu anın etkisi, değişen güç dengelerine rağmen devam etmekte ve bir yönetim boşluğuna sebep olmaktadır. (Bourantonis 2005, s. 97) Sonuç olarak bu boşluk zaman içerisinde kapanmamakta, tam tersine öncelikli pozisyonları işgal etmiş devletlerce yeni düzenlemeler oluşturulmak suretiyle büyümektedir.

İkincisi; hükümetler ve yerel seçmenlerinin, hâlihazırda var olan düzendeki çıkarları ve yatırımları boşluğun kapanmasına engel olmaktadır. Buna dair dikkate değer örnekler küresel halk sağlığı rejimi ve çevre alanında görülebilir. Örneğin, belirli bir hastalık ile mücadelede kullanılan kaynaklar, ne hastalık yüküne ne

de küresel normlara göre dağıtılmaktadır. Kaynakların dağıtımı daha çok bağışçı devletlerin yatırım yaptıkları özel programlara olmaktadır ve bu durum uluslararası arenada hastalıkla mücadelenin hızlı ve etkin bir biçimde yürütülmesini engellemektedir. (Garrett 2007) Benzer süreçler çevre alanında da geçerlidir. Uluslararası toplum, uzun mücadeleler sonucunda ekonomide durağanlığın ağır bedellerini göze alarak iklim değişikliğine karşı kapsayıcı ve uygulanabilir anlaşmalar tesis edebilmiştir. (Victor 2001) Ancak endüstrileşmiş devletlerdeki ekonomik çıkar grupları ve serbest pazar ekonomisiyle bütünleşen ülkelerdeki ekonomik gruplar ve hükümetler, bu alandaki uluslararası düzenlemelere, endüstriyel stratejilerinde gözettikleri avantajları zayıflattığı gerekçesiyle ısrarla direnmektedirler. Paradoksal olarak böyle dirençler, hükümetlerin yönetim boşluklarını kabul etmeleri anlamına gelecek uluslararası anlaşmalara sebebiyet vermekte, karşılaşılabilecek yeni yerel politik bedelleri zaman içerisinde genişletmektedir.

Tarihsel kurumsalcılar, yönetim boşluklarının asla kapanmayacağı tezini savunmazlar. Bunların hangi ölçüde ulusal düzenlemelere koşullu olduğuna ve uluslararası görüşmeleri karakterize eden kararlara ve kararsızlıklara ne şekilde bağlı olduğuna göre hızlı mı yoksa yavaş mı kapanacağına tayin edileceğini söylerler. Tarihsel kurumsalcılık, yönetim boşluklarının varlığının sürekli olmasının altında yatan sebebi iklim değişikliğiyle savaşmanın önemi gibi ortak normların eksikliği değil, birbirinden farklı ve çeşitli çıkarlara sahip, kuruluş aşamasında etkinliğe ve özel yatırımlara sahip büyük

devletler olduğunu söylemektedir. Bu devletlerin bireysel çıkarları gelecekte özellikle kriz anları ortaya çıktığında kolektif zararlara sebep olabilir. Sıklıkla devletlerin yönetim boşluklarını kapatmadaki başarısızlıkları uyumsuz ulusal çıkarlara yapılan atıf ile açıklanmaktadır. Bu tip açıklamalarda eksik olan kısım, ortak hareket üzerinde geniş bir anlaşmanın faydası ve durağanlığın kolektif bedelleri ortadayken, bu uyumsuz çıkarların neden çeşitlilik arz ettiği ve devletlerin yönetim boşluklarını kapatmada neden zorlandıklarıdır. Tarihsel kurumsalcılar bu konudaki boşluğu doldurmak için önemli argümanlar sunarlar.

Tarihsel Kurumsalcılığa Göre

Uluslararası Sistemin Yapısı ve Kademeli Değişim Modelleri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sistemin kurumsal karakterinin büyük ve köklü değişiklikler geçirdiğine dair uluslararası ilişkiler disiplini içinde yaygın bir fikir birliği vardır. 21. yüzyılın başlangıcına geldiğimiz süreçte tarihin diğer tüm dönemlerine göre uluslararası kurumların önemi ve kapsamı daha büyüktür. Uluslararası kurumların sayısı, güvenlik, ekonomi, insan hakları, çevre gibi alanlarda gittikçe artmaktadır. Ulusal düzlemde uluslararası organizasyonlar arasında paylaşılmaktadır. (Goldstein vd. 2000; Ruggie 2004; Kahler ve Lake 2003) Ancak uluslararası sistemdeki güncel gelişmeler, egemen otoritenin uluslararası yapıya devredildiği, temel sistemsel bir değişiklik anlamına gelmemektedir. (Kahler ve Lake 2009) Buna ek olarak modern uluslararası sistem, diğer iki kurumsalcı gelecekte savunulduğu şekliyle rasyonel olarak

veya normatif kurullarla düzenlenmiş de değildir. Uluslararası sistemin durumu daha çok tarihsel kurumsalcıların işaret ettiği şekilde kademeli değişimlerin alternatif türleri arasında var olan bir yapıdadır. Bu gelenek, yeni kurumsal gerçekliği oluşturan temel politik yapının yeniden üretilmesi sürecindeki karmaşık girdileri yaratan kademeli değişim modellerini inceler.

Kademeli değişim modelleri, özellikle yeni tasarımların eskilerinin üzerine eklendiği katmanlama süreçlerini kapsamaktadır. (Streck ve Thelen 2005; Mahoney ve Thelen 2009) kurumsal katmanlama uluslararası düzende sayısız bağlamda belirgin biçimde gözlenebilir. Devletler, büyüyen uluslararası karşılıklı bağımlılığın zorluklarıyla yüzleşmekte hâlihazırda var olan uluslararası organizasyonlardan kaynaklanan çıkarlarından vazgeçmemek adına, alt kurumlar ve yeni kurumsal formlar tesis etmektedir. 1945 sonrasında, bu alt kuruluşların gittikçe artan şekilde gözlenmesi bir vaka-dır. (Shanks, Jacobson ve Kaplan 1996) Uluslararası sistemdeki bu katmanlaşma sonucu yetkilerini aşan organizasyonlarda düzen karmaşası ortaya çıkmıştır. (Raustiala ve Victor 2004; Alter ve Meunier 2009) Tarihsel kurumsalcılar, özel organizasyonların merkezi kurumlarının farklı hız ve düzeylerde katmanlaşmasının politika yapıcılar için çekici bulunduğundan ötürü gerçekleştiğini vurgulamaktadırlar. (Thelen 1999; Schickler 2001) Katmanlama ile büyük kurumlarda zaman içerisinde radikal değişimler zorlaşmakta ve güç dengesindeki değişimler uluslararası yönetişimin temel dokusuna çok az etki etmektedir. Başka bir deyişle uluslararası

düzende katmanlama deneyimi en güçlü pozisyonu işgal etmiş ülkelerin konumunu daha da güçlendirmektedir. (Drezner 2009) Katmanlama, kısa dönemde politik olarak etkili sonuç verse de uzun dönemde uluslararası sistemin parçalanmasına, hükümetlerin yeni tasarımlara yatırım yapıp eski modeli korumaktan vazgeçmelerine sebep olabilir. Tarihsel kurumsalcılar, kademeli değişim modellerinin uygulanması ile oluşan *delikli dengenin (punctuated equilibrium)* dünya savaşları gibi büyük bir kriz ile karşılaşmaya kadar geçerli ve etkili olduğunu düşünürler. Streeck ve Thelen'in saptamış oldukları kurumsal değişimin beş modeli şunlardır:

- a. Yerdeğiştirme: Bir kurum bir diğerinin yerini alır
- b. Kaplama: Bir kurum eski işlevlerin üzerine yeni işlevleri yerleştirir
- c. Kayma: Bir kurumun içinde var olduğu ortam değişir ama kurum aynı şekilde uyum sağlayamaz
- d. Dönüşme: Kurumlar yeni işlev, hedef ya da amaç benimser
- e. Tükenme: Kurumsal çöküş ve başarısızlık durumu (Streeck ve Thelen 2005)

Sonuç

Bu çalışma tarihsel kurumsalcılığın Uluslararası İlişkiler Disiplini içerisindeki yerinin alana yapacağı olumlu katkılar aracılığıyla devam edeceğini göstermiştir. Başvurulan literatür örnekleri dahilindeki değişkenler incelenirken açıklanan kavramlar, tarihsel kurumsalcılığın diğer kurumsalcı yaklaşımlardan ve klasik yöntemlerden bağımsız olarak uluslararası ilişkiler çalışmalarında kullanılabileceğini kanıtlamıştır. Tarihsel kurumsalcılığın uluslararası sistemdeki kademeli dönüşümü açıklarken kullandığı kavramlar, bu yaklaşımın sosyal bilimlerde başlı başına münferit bir epistemolojik yaklaşım olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Kaynakça

Abdelal, Rawi (2007). *Capital Rules: The Construction of Global Finance*, Cambridge: Harvard University Press.

Alter, K. J. ve Sophie Meunier (2009). "Symposium: The Politics of International Regime Complexity", *Perspectives on Politics*, Cilt 7 (1), ss. 13-24.

Barnett, Michael ve Martha Finnemore (2004). *Rules for the World: International Organizations in Global Politics*, Ithaca, New York: Cornell University Press.

Barton, John H., Judith L. Goldstein, Timothy E. Josling ve Richard H. Steinberg (2006). *The Evolution of the Trade Regime: Politics, Law, and Economics of the GATT and the WTO*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Blyth, Mark (2001). *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*, New York: Cambridge University Press.

Bourantonis, Dimitris (2005). *The History and Politics of UN Security Council Reform*, London: Routledge Press.

Callaghan, Helen ve Martin Höpner (2005). "European Integration and the Clash of Capitalisms: Political Cleavages over Takeover Liberalization", *Comparative European Politics*, Cilt 3 (3), ss. 30-32.

Capocchia, Giovanni ve R. Daniel Kelemen (2007). "The Study of Critical Junctures: Theory, Narrative, and Counterfactuals in Historical Institutionalism" *World Politics*, Cilt 59 (3), ss. 341-369.

Carlsnaes, Walter, Thomas Risse ve Beth A. Simmons (2002). *Handbook of International Relations*, London: Sage Press.

Crouch, Colin ve Henry Farrell (2004). "Breaking the Path of Institutional Development? Alternatives to the New Determinism in Political Economy", *Rationality and Society*, Cilt 16 (1), ss. 5-43.

Drezner, Daniel (2009). "The Power and Peril of International Regime Complexity" *Perspectives on Politics*, Cilt 7 (1), ss. 65-70.

Elman, Colin ve Elman, Miriam Fendius (2001). *Bridges and Boundaries: Historians, Political Scientists, and the Study of International Relations*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Falletti, Tulia G. ve Julia F. Lynch (2009). "Context and Causal Mechanisms in Political Analysis", *Comparative Political Studies*, Cilt 42 (9), ss. 1143-1166.

Farrell, Henry ve Abraham Newman (2010). "Making International Markets: Domestic Institutions in International Political Economy", *Review of*

International Political Economy, Cilt 17 (4), ss. 609-638.

Finnemore, Martha ve Kathryn Sikkink (2001). "Taking Stock: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics", *Annual Review of Political Science*, Cilt 4, ss. 391-416.

Frieden, Jeffrey A. (1999). "Actors and Preferences in International Relations", (*Strategic Choice and International Relations* içinde), ed. David A. Lake ve Robert Powell, ss. 39-76, Princeton, New York: Princeton University Press.

Frieden, Jeffrey A. ve Lisa Martin (2001). "International Political Economy: Global and Domestic Interactions", (*Political Science: State of the Discipline* içinde), ed. Ira Katznelson ve Helen V. Milner, ss.118-146, New York: Norton Press.

Garrett, Laurie (2007). "The Challenge of Global Health", *Foreign Affairs*, Cilt 86 (1), ss. 14-38.

Gilpin, Robert (2001). *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Goldstein, Judith (1993). *Ideas, Interests and American Trade Policy*, Ithaca, New York: Cornell University Press.

Goldstein, Judith, Miles Kahler, Robert O. Keohane ve Anne-Marie Slaughter (2000). "Introduction: Legalization and World Politics", *International Organization*, Cilt 54 (3), ss. 1-15.

Hall, Peter A. (1993). "Policy Paradigms, Social Learning, and the State: The Case of Economic Policymaking in Britain", *Comparative Politics*, Cilt 25 (3), ss. 275-296.

Hobden, Stephen ve John M. Hobson (2002). *Historical Sociology in International Relations*, New York: Cambridge University Press.

Ikenberry, G. John (2001). *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Ikenberry, G. John (2009). "Liberal Internationalism 3.0: America and the Dilemmas of Liberal World Order", *Perspectives on Politics*, Cilt 70 (1), ss. 71-87.

Jervis, Robert (1997). *System Effects: Complexity in Political and Social Life*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Kahler, Miles ve David A. Lake (2003). *Governance in a Global Economy: Political Authority in Transition*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Kahler, Miles ve David A. Lake (2009). "Economic Integration and Global Governance: Why So

Little Supranationalism?" (*The Politics of Global Regulations* içinde), ed. Walter Mattli ve Ngaire Woods, ss. 242-276. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Katzenstein, Peter J., Robert O. Keohane ve Stephen D. Krasner (1998). "International Organization and the Study of World Politics", *International Organization*, Cilt 52 (4), ss. 645-685.

Katznelson, Ira ve Barry R. Weingast (2005). "Intersections between Historical and Rational Choice Institutionalism", (*Preferences and Situations: Points of Intersection between Historical and Rational Choice Institutionalism* içinde), ed. Ira Katznelson ve Barry R. Weingast, ss. 1-26. New York: Russell Sage Foundation Press.

Keohane, Robert O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Keohane, Robert O. (2008). "Big Questions in the Study of World Politics" (*The Oxford Handbook of International Relations* içinde), ed. Christian Reus-Smit ve Duncan Snidal, ss. 708-715, New York: Oxford University Press.

Keohane, Robert O. ve Lisa L. Martin (2001). "Institutional Theory as a Research Program", (*Progress in International Relations Theory: Appraising the Field* içinde), ed. Colin Elman ve Elman Miriam Fendius, ss. 71-108, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Lake, David (2002). "Progress in International Relations: Beyond Paradigms in the Study of Institutions", (*Realism and Institutionalism in International Studies* içinde), ed. Michael Brecher ve Frank P. Harvey, ss. 135-152. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Lawson, George (2006). "The Promise of Historical Sociology in International Relations", *International Studies Review*, Cilt 8 (3), ss. 397-423.

Lindner, Johannes ve Berthold Rittberger (2003). "The Creation, Interpretation and Contestation of Institutions: Revisiting Historical Institutionalism", *Journal of Common Market Studies*, Cilt 41 (3), ss. 445-473.

Mahoney James, Erin Kimball ve Kendra L. Koivu (2009). "The Logic of Historical Explanation in the Social Sciences", *Comparative Political Studies*, Cilt 42 (1), ss.114-146.

Mahoney, James ve Dietrich Rueschemeyer (2003). *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*, New York: Cambridge University Press.

Mahoney, James ve Kathleen Thelen (2009). *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power*, New York: Cambridge University Press.

Mansfield, Edward D. ve Jack Snyder (2005). *Electing to Fight: Why Emerging Democracies Go to War*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

March, James G. ve Johan P. Olsen (1984). "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life", *American Political Science Review*, Cilt 78 (3), ss. 734-749.

Martin, Lisa L. ve Beth A. Simmons (1998). "Theories and Empirical Studies of International Institutions", *International Organization*, Cilt 52 (4), ss. 729-757.

McNamara, Kathleen R. (1998). *The Currency of Ideas: Monetary Politics in the European Union*, Ithaca, New York: Cornell University Press.

Mearsheimer, John (1990). "Back to the Future: Instability of Europe After the Cold War", *International Security*, Cilt 15 (1), ss. 5-56.

Meunier, Sophie ve Kathleen R. McNamara (2007). *Making History: European Integration and Institutional Change at Fifty*. New York: Oxford University Press.

Milner, Helen V. (1998). "Rationalizing Politics: The Emerging Synthesis of International, American and Comparative Politics", *International Organization*, Cilt 52 (4), ss. 759-786.

Moravcsik, Andrew (1997). "Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics", *International Organization*, Cilt 51 (4), ss. 513-553.

Munuera, Gabriel (1994). *Preventing armed conflict in Europe: lessons from recent experience*, Institute for Security Studies Western European Union Press, Paris.

Newman, Abraham L. (2008). *Protectors of Privacy: Regulating Personal Data in the Global Economy*, Ithaca, New York: Cornell University Press.

Page, Scott (2006). "Path Dependence", *Quarterly Journal of Political Science*, Cilt 1 (1), ss. 87-115.

Philpott, Daniel (2001). *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Pierson, Paul (1993). "When Effect Becomes Cause: Policy Feedback and Political Change", *World Politics*, Cilt 45 (4), ss. 595-628.

Pierson, Paul (1996). "The Path to European Integration: A Historical-Institutionalist Analysis", *Comparative Political Studies*, Cilt 29 (2), ss. 123-163.

Pierson, Paul (2000). "Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics", *American Political Science Review*, Cilt 94 (2), ss. 251-267.

- Pierson, Paul** (2004). *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Pierson, Paul ve Theda Skocpol** (2001). "Historical Institutionalism in Contemporary Political Science", (*Political Science: State of the Discipline* içinde), ed. Ira Katznelson ve Helen V. Milner, ss. 693-721, New York: Norton Press.
- Pollack, Mark A.** (2006). "Rational Choice and EU Politics", (*Handbook of European Union Politics* içinde), ed. Knud Erik Jørgensen, Mark A. Pollack ve Ben Rosamond, ss. 31-56, London: Sage Press.
- Raustiala, Kal** (2009). *Does the Constitution Follow the Flag? The Evolution of Territoriality in American Law*, New York: Oxford University Press.
- Raustiala, Kal ve David G. Victor** (2004). "The Regime Complex for Plant Genetic Resources", *International Organization*, Cilt 58 (2), ss. 277-309.
- Reus-Smit, Christian ve Duncan Snidal** (2008). *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford, England: Oxford University Press.
- Ruggie, John Gerard** (2004). "Reconstituting the Global Public Domain: Issues, Actors, and Practices", *European Journal of International Relations*, Cilt 10 (4), ss. 499-531.
- Sanders, Elizabeth** (2006). "Historical Institutionalism", (*The Oxford Handbook of Political Institutions* içinde) ed. R. A. W. Rhodes, Sarah A. Binder ve Bert A. Rockman, ss. 39-55. New York: Oxford University Press.
- Schickler, Eric** (2001). *Disjointed Pluralism: Institutional Innovation and the Development of the U.S. Congress*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Shaffer, Gregory** (2006). "The Challenges of WTO Law: Strategies for Developing Country Adaptation", *World Trade Review*, Cilt 5 (2), ss. 177-198.
- Shanks, Cheryl, Harold K. Jacobson ve Jeffrey H. Kaplan** (1996). "Inertia and Change in the Constellation of International Governmental Organizations, 1981-1992", *International Organization*, Cilt 50 (4), ss. 593-627.
- Singer, David Andrew** (2007). *Regulating Capital: Setting Standards for the International Financial System*, Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Snidal, Duncan** (2002). "Rational Choice and International Relations", (*Handbook of International Relations* içinde), ed. Walter Carlsnaes, Thomas Risse, ve Beth A. Simmons, ss. 73-94. London: Sage Press.
- Solingen, Etel** (2007). *Nuclear Logics: Contrasting Paths in East Asia and the Middle East*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Spruyt, Hendrik** (1994). *The Sovereign State and Its Competitors*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Stein, Arthur** (2008). "Neoliberal Institutionalism". (*Oxford Handbook of International Relations* içinde), ed. Christian Reus-Smit ve Duncan Snidal, ss. 201-221, New York: Oxford University Press.
- Streeck, Wolfgang ve Kathleen Thelen** (2005). "Introduction". (*Beyond Continuity: Institutional Change in Advanced Capitalist Economies* içinde), ed. Wolfgang Streeck ve Kathleen Thelen, ss. 1-39. New York: Oxford University Press.
- Thelen, Kathleen** (1999). "Historical Institutionalism in Comparative Politics", *Annual Review of Political Science*, Cilt 2, ss. 369-404.
- Thelen, Kathleen** (2004). *How Institutions Evolve: The Political Economy of Skills in Germany, Britain, the United States, and Japan*, New York: Cambridge University Press.
- Tilly, Charles** (1990). *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992*. Malden, Massachusetts: Blackwell Press.
- Victor, David** (2001). *The Collapse of the Kyoto Protocol and the Struggle to Slow Global Warming*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Wallander, Celeste A.** (2000). "Institutional Assets and Adaptability: NATO After the Cold War", *International Organization*, Cilt 54 (4), 705-735.
- Wendt, Alexander** (1999). *Social Theory of International Politics*, New York: Cambridge University Press.
- Woods, Ngaire, vd.** (1996). *Explaining International Relations Since 1945*, Oxford, England: Oxford University Press.

The Relationship Between Organizational Silence and Allen-Meyer Organizational Commitment Model: A Research In The Health Sector In Turkey

Erdoğan KORKMAZ¹

Abstract

The purpose of this study is to determine whether the organizational commitment of employees in the public health sector has a meaningful effect on employees' silent behavior. The study was carried out on a total of 120 people working in public hospitals, emergency health service stations and community health centers operating in Balıkesir's Erdek municipality. The data of the study were obtained by questionnaire. It was used 'organizational silence scale' developed by Van Dyne, Ang & Botero (2003) to measure the levels of silence and 'organizational commitment scale' developed by Meyer & Allen (1991) to measure the level of organizational commitment of employees in questionnaire. The reciprocal and causal relationships between organizational commitment and organizational silence were analyzed respectively by correlation and simple linear regression methods. According to the results of the research, organizational commitment affects organizational silence positively. In other words, as the organizational commitment increases, the employee silence increases.

Key Words: Organizational commitment, organizational silence, health sector.

Allen-Meyer Örgütsel Bağlılık Modeli ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi: Türkiye'de Sağlık Sektöründe Bir Araştırma

Öz

Bu çalışmanın amacı, kamu sağlık sektöründeki çalışanların örgütsel bağlılıklarının örgütsel sessizlik davranışı üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını, tespit etmektir. Çalışma, Balıkesir'in Erdek ilçesinde faaliyet gösteren kamuya ait hastane, acil sağlık hizmetleri istasyonu ve toplum sağlığı merkezinde çalışan toplam 120 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın verileri anket yöntemiyle elde edilerek, çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerini ölçmek için Meyer ve Allen' in (1991) geliştirdiği 'örgütsel bağlılık ölçeği', sessizlik düzeylerini ölçmek için Van Dyne, Ann ve Botero' nun (2003) geliştirdiği 'örgütsel sessizlik ölçeği' kullanılmıştır. Örgütsel bağlılık ve örgütsel sessizlik arasındaki karşılıklı ilişki ve neden sonuç ilişkileri sırasıyla korelasyon ve basit doğrusal regresyon yöntemleriyle analiz edilmiştir. Araştırma sonucuna göre, örgütsel bağlılık örgütsel sessizliği pozitif yönde etkilemektedir. Diğer bir deyişle örgütsel bağlılık arttıkça çalışan sessizliği artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel bağlılık, örgütsel sessizlik, sağlık sektörü.

¹ Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Doktora Öğrencisi, erdogankorkmaz23@gmail.com
Bu makale URKUND programı yardımıyla intihale karşı kontrol edilmiştir.

INTRODUCTION

Today, increasing global competition and the efforts of organizations to maintain their assets have made it necessary to increase the organizational commitment of talented employees. Employees attached to the organization consider themselves as a part of the organization (Johnston et al., 1990). A number of meta-analysis studies have shown that employees attached to the organization perform better, participate more actively in organizational processes, and demonstrate effective organizational citizenship behavior (Meyer & Maltin, 2010). In cases where the organizational commitment of the employees is not ensured, the employees leave the organization and work in other organizations. Organizational commitment has become an important concept for organizations and managers because of its close relationship with turnover (Meyer & Allen, 1988).

For the change and development of organizations in an increasingly competitive environment, it is necessary for employees to clearly state their ideas about issues of interest and issues in the decision-making process of the organization (Morrison & Milliken, 2000). Employees play an important role in early detection of opportunities and problems in work routines / procedures by providing important input into decision-making processes. Organizations can successfully respond to unexpected situations, prevent preventable errors, and provide continuous process improvement by enabling employees to communicate their views and concerns in a sincere manner (Tangirala & Ramanujam,

2012). In some cases, these employees reserve their knowledge and ideas. This creates a major obstacle to organizational change and development. In addition, organizations are deprived of important inputs in decision making, problems can not be detected early, and problems are caught unprepared. (Morrison & Milliken, 2000, Morrison, 2014). In particular, exhibitions of silent behaviors of health professionals who perform a task related to human life can jeopardize human health (Tangirala & Ramanujam, 2008).

When studies on organizational commitment and organizational silence are examined, it is seen that the relationships between these two concepts have inconsistent results (Deniz, Noyan & Ertosun, 2013). In order to evaluate the findings obtained from the studies, this study aims to investigate the relationship between organizational commitment and employee silence.

LITERATURE REVIEW

Organizational Commitment

Like every issue in organizational psychology, organizational commitment is conceptualized and measured in various forms. These different perspectives are more focused on the attitudinal and behavioral orientation of organizational commitment (Meyer & Allen, 1991). The common point of these studies is that organizational commitment is a strong bond with turnover. However, due to these various opinions on organizational commitment, there is no consensus on the definition of organizational commitment (Allen & Meyer, 1990; Meyer &

Allen, 1991). Allen & Meyer (1987a) set out a model of attitudinal organizational commitment to complement the shortcomings in this area and to shed light on future research (Allen & Meyer, 1990).

Almost all of these studies have emphasized affective commitment, perceived costs and obligations inherent in organizational commitment (Meyer & Allen, 1991), although there are different conceptualizations about organizational commitment in the article. In the commitment model developed by Allen & Meyer (1987a), these three themes are conceptualized as, affective commitment, continuance commitment and normative commitment (Allen & Meyer, 1990; Meyer & Allen, 1991, Gellatly et al., 2006). These concepts reflect the psychological evaluations of employees and their relations with the organization and affect employees' decision to leave the organization (Allen & Meyer, 1990).

Affective commitment is the emotional bond of an employee to the organization, the identity of the organization, and the willingness to remain in the organization. Employees with high affective commitment volunteer to stay in the organization (Allen & Meyer, 1988; Meyer, Allen & Smith, 1993). Continuance commitment is that the employee continues to stay in the organization because of the inability to see costs incurred when leaving the organization. Employees with high continuance commitment remain in the organization due to their need to work (Powell & Meyer, 2004). Normative commitment refers to employees' feelings of obligation towards organization. Employees with a

high normative commitment remain in the organization in the belief that it is necessary and appropriate to remain in the organization (Meyer & Parfyonova, 2010).

According to Allen and Meyer (1990), three types of commitment are influenced by different premises: (Meyer et al., 2002). Mowday et al., (1982) argue that affective commitment is influenced by personal characteristics, organizational structure, work-related characteristics and work experience factors. The most important of these factors is work experience (Allen & Meyer, 1988). The affective commitment of employees who are satisfied with their psychological needs, who feel comfortable working, and who are skilled in their work is increasing (Meyer & Maltin, 2010). According to Becker (1960), there is an inability to reach the side bets or investments and alternatives accumulated in the continuance commitment. In this case, employees continue to stay in the organization, by thinking that employment is limited and that they will lose the investments they accumulate when they leave the organization (Powell & Meyer, 2004). Weiner (1982) argues that normative commitment is influenced by organizational socialization processes after starting to work and familial and cultural socialization before starting to work in the organization. Practices such as family and cultural pressures, salary increases and education increase the normative commitment of the employee (Meyer & Parfyonova, 2010).

Organizational Silence

The silent studies in the literature of organizational behavior on organizational silence has emerged with Morrison & Milliken's (2000) conceptual study. Morrison & Milliken (2000) focus on organizational causes and effects that increase the silence climate in their work (Morrison, 2014). The authors expressed organizational silence as a common phenomenon that causes employees to not talk about possible problems and issues in an organization (Morrison & Milliken, 2000). According to Morrison & Milliken (2000), employees' fear of receiving negative feedback from management and managers' negative thoughts about employees are two important factors that increase employee silence (Morrison & Milliken, 2000).

Pinder and Harlos (2001) argue that organizational silence can be viewed at the individual level, and that silence can not be regarded merely as a lack of voice and speech (Van Dyne et al., 2003). The authors described organizational silence as the concealment of behavioral, cognitive, and emotional evaluations of perceived and experienced injustice against managers who have the ability to change or correct behavioral and cognitive conditions, and organizational conditions (Pinder & Harlos, 2001). The definitions of later researchers refer to the definition of Pinder and Harlos (2001) (Morrison, 2014; Tangirala & Ramanujam, 2008).

The traditional view of silence assumes that silence is mostly passive behavior (Van Dyne et al., 2003). Van Dyne et al., (2003) have examined the silence of employees in three

ways: acquiescent silence, defensive silence, and prosocial silence (Pinder & Harlos, 2001; Morrison & Milliken, 2003), arguing that employee silence is deliberate and conscious behavior. Acquiescent silence is an employee's idea of changing speech based on the belief that the idea of speech is meaningless and will not make a difference. Defensive silence is silence behavior in order to protect itself, depending on the employee's fear of the consequences of his speech. Prosocial silence is silence behavior for the benefit of the organization. In other words, business ideas are hiding in order to prevent harm to the organization and other employees (Van Dyne et al., 2003).

Employee silence is an obstacle to organizational change and development by blocking the flow of information to managers in decision-making processes (Tangirala & Ramanujam, 2008). In addition, silence causes employees to feel unworthy of themselves, to perceive lack of control over their environment, and to live in business disputes (Morrison & Milliken, 2000). Employees feel themselves worthless, reducing organizational commitment and trust. As a result of reduced commitment and trust, the motivation and satisfaction of employees decreases, psychological withdrawal behaviors and turnover increase (Bagheri, Zarei & Aeen, 2012; Morrison & Milliken, 2000). Employee feelings of lack of control can cause a variety of harmful effects, such as motivation, dissatisfaction, stress-related discomfort, physical and psychological withdrawal, sabotage or other forms of deviation. In bilateral coincidence, there is contradiction between working beliefs

and behavior, which creates stress and anxiety at work (Beheshtifar, Borhani & Moghadam, 2012; Morrison & Milliken, 2000).

Relationship Between Organizational Commitment and Organizational Silence

This section describes some of the studies in Turkey and abroad to explain the relationship between organizational commitment and employee silence.

Studies in Turkey

Seymen & Korkmaz (2017) found that there is positive relationship between organizational commitment and organizational silence in their study on public health employees. In same study, they found that there is negative relationship between affective commitment and acquiescent silence, and positive relationship between affective commitment and defensive and prosocial silence, and positive relationship between normative commitment and defensive and prosocial silence, and positive relationship between continuance commitment and acquiescent and prosocial silence. In contrary, there is no meaningful relationship between continuance commitment and defensive silence, and between normative commitment and acquiescent silence.

Vardarer & Akıner (2017) found that there is positive relationship between affective commitment and acquiescent silence, and negative relationship between affective commitment and defensive silence, and positive relationship between normative commitment and defensive silence in their study of employees of an insur-

ance company. There is no meaningful relationship between organizational commitment and other sub-dimensions of organizational silence. In the same study, generally, there is no meaningful relationship between organizational silence and organizational commitment.

Salha et al., (2016) found that there is negative relationship between affective commitment and acquiescent silence and defensive silence, and positive relationship between affective commitment and prosocial silence in their study on food and beverage company employees. In the same study, in general, there is negative relationship between organizational silence and organizational commitment.

Atilla Gök (2016) found that there is positive relationship between acquiescent silence and three of the dimensions of organizational commitment (affective, continuance, normative), and negative relationship between defensive silence and affective and continuance commitment, and positive relationship between prosocial silence and all three dimensions of commitment in her study on military school employees.

Elitok & Elitok (2016) found that there is positive relationship between affective commitment and organizational silence in their study on bank employees. In the same study, there is no meaningful relationship between normative commitment and organizational silence.

Köse (2014) found that there is negative relationship between organizational commitment and organizational silence in his study on teachers.

Deniz et al., (2013) found that there is negative relationship between affective commitment and defensive silence in their study on private hospital employees. They didn't found relationship between affective commitment and other forms of silence in the same study.

Ülker & Kanten (2009) found that there is positive relationship between affective commitment and organizational silence in their study on employees in food and machinery manufacturing enterprises.

Studies Abroad

Hesam & Raesi (2016) found that there is positive relationship between organizational commitment and sub-dimensions and organizational silence in their study on health employees in Iran.

Norouzi & Vazifeh (2016) found that there is negative relationship between organizational commitment and organizational silence and sub-dimensions in their study on railway employees in Iran.

Qazelvand & Shahtalebi (2016) found that there are negative relationships between organizational commitment and organizational silence and sub-dimensions in their study on teachers in Iran.

Hussain et al. (2016) found that there is positive relationship between organizational commitment and organizational silence in their

study on teachers working in the public education sector.

Dedahanov & Rhee (2015) found that there is negative relationship between organizational commitment and acquiescent silence and defensive silence in their study on employees in heavy industry in South Korea.

Fard & Karimi (2015) found that there is negative relationship between organizational commitment and organizational silence in their study on university employees in Iran.

Kim & Lee (2015) found that there is positive relationship between organizational commitment and organizational silence in their study on travel agencies employees in South Korea.

Laeque & Bakhtawari (2014) found that there is negative relationship between organizational commitment and organizational silence and sub-dimensions in their study on a higher education institution employees in Pakistan.

Nikmaram et al. (2012) found that there is positive relationship between the silent climate perception and the silent behavior of employees and organizational commitment in their study on university employees in Iran.

Panahi et al., (2012) found that is negative relationship between organizational commitment and organizational silence in their study on university employees in Azerbaijan.

The following hypothesis can be developed in the light of the empirical data above:

H.1. Organizational commitment or-
ganizational silence affects the negative direc-
tion.

H.1.a. Affective commitment affects
acquiescent silence in the negative direction.

H.1.b. Affective commitment affects
the defensive silence in the negative direction.

H.1.c. Affective commitment affects
prosocial silence in the positive direction.

H.1.d. Continuance commitment af-
fects acquiescent silence in the positive direc-
tion.

H.1.e. Continuance commitment af-
fects defensive silence in the positive direction.

H.1.f. Continuance commitment affects
prosocial silence in the positive direction.

H.1.g. Normative commitment affects
acquiescent silence in the positive direction

H.1.h. Normative commitment affects
defensive silence in the negative direction.

H.1.i. Normative commitment affects
prosocial silence in the positive direction.

METHODOLOGY

The research model of this study is as shown in Fig.1

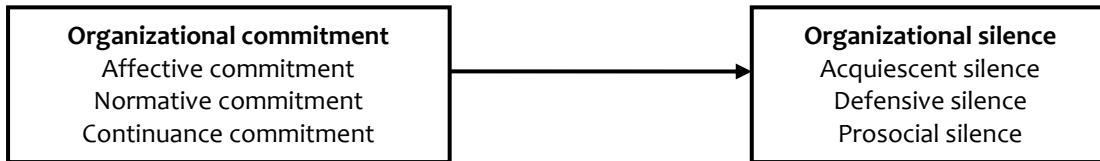

Figure 1. Model of the Research

Sampling

The study was carried out on a total of 120 people working in public hospitals, emergency health service stations and community health centers operating in Balıkesir's Erdek municipality. Within this scope, 150 questionnaires were applied to the employees; 120 questionnaires returned. The turnover rate of the questionnaires is 80%. In this case, the number of survey forms included in the analysis was 120.

Data Collection Tools

Organizational Commitment Scale:

The 18-item scale developed by Meyer & Allen (1991) was used in the study to measure the organizational commitment of employees. The scale consists of affective commitment (items 1-6), normative commitment (items 7-12) and continuance commitment dimensions (items 13-18). Each dimension contains six expressions. Expressions were measured with 5-Likert-type scales between 1 = strongly disagree and 5 = strongly agree.

Organizational Silence Scale: The 15-item scale developed by Van Dyne et al., (2003) was used to determine organizational silence levels of employees. The scale consists of the dimensions of acquiescent silence (1-5), defensive silence (6-10), and prosocial silence (11-

15). Each dimension contains five expressions. Expressions were measured with 5-Likert-type scales between 1 = strongly disagree and 5 = strongly agree.

FINDING

Demographic Finding

Table 1. Demographic Finding (n=120)

<i>DEMOGRAPHIC FEATURES</i>	<i>Frequency</i>	<i>%</i>
<i>Gender</i>		
Male	42	35
Female	78	65
<i>Marital Status</i>		
Unmarried	29	24,2
Married	91	75,8
<i>Age Range</i>		
18-25	21	17,5
26-35	58	48,3
36-49	39	32,5
50+	2	1,7
<i>Education Status</i>		
Primary School	1	0,8
High School	29	24,2
Associate	54	45
Undergraduate	33	27,5
Master Degree	3	2,5
<i>Experience Year</i>		
Less than 1	10	8,3
1-5	48	40
6-10	33	27,5
11-15	16	13,3
16-20	7	5,8
21+	6	5
TOTAL	120	100

As seen in Table 1, rate of male employees is %35 (n=42), rate of female employees is %65 (n=78), the rate of married employees is %75,8 (n=91) and rate of unmarried employees is %24,2 (n=29).

Rate of employees in the age range of 18-25 years is %17,5 (n=21), rate of employees in the age range 26-35 years is %48,3 (n=58), rate of employees in the age range 36-50 years %32,5 (n=39) and rate of employees aged 50 years or older is %1,7 (n=2).

Rate of primary school graduates is %0,8 (n=1), rate of high school graduates is %24,2 (n=29), rate of associate graduates is %45 (n=54), rate of undergraduate graduates is %27,5 (n=33) and rate of master degree graduates is %2,5 (n=3).

Rate of working less than one year in the health sector is %8,3 (n=10), rate of working in the 1-5 years range is %40 (n=48), rate of

working in the 6-10 years range is %27,5 (n=33), rate of working in the 11-15 years range is %13,3 (n=16), rate of working in the 16-20 years range is %5,8 (n=7), rate of working 21 years or more is %5 (n=6).

Findings related to Validity and Reliability

Organizational commitment: The general cronbach’s alpha of the organizational commitment scale is 0,833; the cronbach’s alpha of the affective commitment scale 0,784; the cronbach’s alpha of the normative commitment scale is 0,69 and the cronbach’s alpha of the continuance commitment scale is 0,715.

Organizational Silence: The general cronbach’s alpha of the organizational silence scale is 0,772. The cronbach’s alpha of the acquiescent silence scale is 0,864; the cronbach’s alpha of the defensive silence scale is 0,60; the cronbach’s alpha of the prosocial silence scale is 0,937.

Table 2. Cronbach’s Alpha Values

<i>Scales</i>	<i>Cronbach’s Alpha (a)</i>
Organizational Commitment	0,833
Affective Commitment	0,784
Normative Commitment	0,69
Continuance Commitment	0,715
Organizational Silence	0,772
Acquiescent Silence	0,864
Defensive Silence	0,60
Prosocial Silence	0,937

RESULTS

Data Analysis

I analyzed data in accordance with the research design in the statistical program. I performed parametric tests after I tested the normal distribution of the variables. In the normality

test, skewness and kurtosis values of organizational commitment and organizational silence variables were between -1.5 and +1.5; Kolmogorov-Smirnov values were observed as $p>0.05$. These results showed the normality of the data.

Descriptive Statistics and Correlation Analysis

Table 3. Descriptive Statistics and Correlation Analysis

Variables	Mean	SD	1	2	3	4	5	6	7	8
1.OC	3,063	0,604	1							
2.AC	3,123	0,844	0,826**	1						
3.NC	3,104	0,724	0,840**	0,636**	1					
4.CC	2,961	0,751	0,673**	0,255**	0,348**	1				
5.OS	2,984	0,593	0,463**	0,236**	0,395**	0,470**	1			
6.AS	2,571	0,930	-0,082	-0,338**	-0,048	0,227**	0,487**	1		
7.DS	3,091	0,714	0,316**	0,184**	0,273**	0,291**	0,768**	0,325**	1	
8.PS	3,290	1,187	0,569**	0,508**	0,466**	0,351**	0,656**	-0,249**	0,296**	1

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$

As seen in Table 3, there is meaningful and positive relationship between organizational commitment and organizational silence ($r=0,463$, $p < 0,01$), defensive silence ($r=0,316$, $p < 0,01$), prosocial silence ($r=0,569$, $p < 0,01$). In contrary, there is no meaningful relationship between organizational commitment and acquiescent silence.

There is meaningful and positive relationship between affective commitment and organizational silence ($r=0,236$, $p < 0.01$), defensive silence ($r=0,184$, $p < 0,01$), prosocial silence ($r=0,508$, $p < 0,01$). In contrary, there is meaningful and negative relationship between affective commitment and acquiescent silence ($r=-0,338$, $p < 0,01$).

There is meaningful and positive relationship between normative commitment and organizational silence ($r=0,395$, $p < 0,01$), defense silence ($r=0,273$, $p < 0,01$), prosocial silence ($r=0,466$, $p < 0,01$). In contrary, there is no meaningful relationship between normative commitment and acquiescent silence.

There is meaningful and positive relationship between continuance commitment and organizational silence ($r=0,470$, $p < 0,01$), acquiescent silence ($r=0,227$, $p < 0,01$), defensive silence ($r=0,291$, $p < 0,01$), prosocial silence ($r=0,351$, $p < 0.01$).

Regression Analysis

Table 4. Regression Analysis

Variables	OS	AS	DS	PS
	<i>B</i>	<i>B</i>	<i>B</i>	<i>B</i>
OC	0,463*	-0,082	0,316*	0,569*
F	32,196	0,806	13,074	56,433
R ²	0,214	0,007	0,100	0,324
Adjusted R ²	0,208	-0,002	0,092	0,318
AC	0,236*	-0,338*	0,184*	0,508*
F	6,988	15,189	4,132	41,112
R ²	0,056	0,114	0,034	0,259
Adjusted R ²	0,048	0,107	0,026	0,252
NC	0,395*	-0,048	0,273*	0,466*
F	21,856	0,277	9,516	32,794
R ²	0,156	0,002	0,075	0,217
Adjusted R ²	0,149	-0,006	0,067	0,211
CC	0,470*	0,227*	0,291*	0,351*
F	33,386	6,441	10,958	16,540
R ²	0,221	0,052	0,085	0,123
Adjusted R ²	0,214	0,044	0,077	0,116

*p<0.05, **p<0.01

As seen in Table 4, there is meaningful and positive relationship between organizational commitment and organizational silence (B=0,463, p<0,05), defensive silence (B=0,316, p<0,05), prosocial silence (B=0,569, p<0,05). However, there is no significant relationship between organizational commitment and acquiescent silence. According to these results, H1 was rejected.

There is meaningful and positive relationship between affective commitment and organizational silence (B=0,236, p<0,05), defensive silence (B=0,184, p<0,05), prosocial silence (B=0,508, p<0,05) in Table 4. Moreover, there is meaningful and negative relationship between affective commitment and acquiescent silence (B=-0,338, p<0,05). According to these results, H1a and H1c were accepted; H1b was rejected.

There is there is meaningful and positive relationship between continuance commitment and organizational silence (B=0,470, p<0,05), acquiescent silence (B=0,227, p<0,05), defensive silence (B=0,291, p<0,05), prosocial silence (0,351, p<0,05) in table 4. According to these results, H1d, H1e and H1f were accepted.

There is there is meaningful and positive relationship between normative commitment and organizational silence (B=0,395, p<0,05), defensive silence (B=0,273, p<0,05), prosocial silence (B=0,466, p<0,05). However, there is no meaningful relationship between organizational commitment and acquiescent silence in Table 4. According to these results, H1i was accepted; H1h and H1g are rejected.

CONCLUSION

The purpose of this research is to determine the effects on the silent behavior of the organizational commitment of the 120 public health sector employees in the district of Erdek, Balıkesir. In this context, the relationship between organizational commitment and organizational silence are determined by correlation and regression analysis.

According to analysis results, organizational commitment affects positively organizational silence. In other words, as the employees's commitment increases, the employees's silence increases. This result is supported with the findings Seymen & Korkmaz (2017), Hesam & Raeesi (2016), Hussain et al., (2016), Kim & Lee (2015), and Nikmaram et al., (2012).

According to other results, while affective commitment affects positively the defensive and prosocial silence, It affects negatively acquiescent silence. In other words, as affective commitment increases, defensive and prosocial silence increase. But acquiescent silence decreases. While this result is in full similarity with the findings of Seymen & Korkmaz (2017), the findings of Salha et al., (2016) and Atilla Gök (2016) show partial similarity with this results.

Continuance commitment affects positively acquiescent defensive and prosocial silence. In other words, as commitment increases, all three silence behaviors increase. This result partially similarity with the findings of Seymen & Korkmaz (2017) and Atilla Gök (2016).

Normative commitment affects positively defensive and prosocial silence. There is no meaningful relationship between normative comitment and acquiescent silence. In other words, as the normative commitment increases, the defensive and prosocial silence increases. While this result fully coincides with Seymen & Korkmaz's (2017) research result, the findings of Vardarlier & Akiner (2017) are partially similar to this result.

The studies that investigate the relationship between organizational commitment and organizational silence in the literature, especially in the health sector, are limited. These studies were conducted mostly in turkey and Iran. When the results of the studies are examined, it is understood that the results are in part similar to this study. In this respect, this study will contribute to the comparison and evaluation of the consistency of the results of the relevant studies in the health sector and other sectors.

REFERENCES

- Allen, N. J., & Meyer, J. P.** (1990). "The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance, and Normative Commitment to The Organization". *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1–18.
- Atilla Gök G.** (2016). "Bir Bağlılık Pratiği Olarak Örgütsel Sessizlik", *Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 104-124.
- Bagheri, G. H., Zarei, R., & Nik Aeen, M.** (2012). "Organizational Silence. Basic Concepts and Its Development Factors". *Ideal Type of Management*, 1(1), 47-58.
- Beheshtifar, M., Borhani, H. & Moghadam, M. N.** (2012). "Destructive Role of Employee Silence in Organizational Success". *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 2 (11), 275-282.
- Dedahanov, A.T. & Rhee, J.** (2015). "Examining The Relationships among Trust, Silence and Organizational Commitment". *Management Decision*, 53(8), 1843-1857. doi.Org/10.1108/MD-02-2015-0041.
- Deniz, N., Noyan A. & Ertosun Ö. G.** (2013). "The Relationship between Employee Silence and Organizational Commitment in a Private Healthcare Company". *Social and Behavioral Sciences*, 99, 691–700.
- Elitok, E. & Elitok, U.** (2016). "Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Kocaeli İlinde Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(28), 453-463.
- Fard, P. G. & Karimi, F.** (2015). "The Relationship between Organizational Trust and Organizational Silence with Job Satisfaction and Organizational Commitment of the Employees of University". *International Education Studies*, 8(11), 219-227.
- Hesam, S. & Raeesi, D.** (2016). "The Relationship between Social Capital, Organizational Commitment and Organizational Silence in Selected Training Hospitals in Shiraz City". *International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology*, 3(11), 2933-2939.
- Hussain M.W., Ali. A., Khalid, M., Shafique, M. N. & Ahmad, H.** (2016). "Organizational Silence a Predictor of Organizational Commitment in Higher Education Institution", *Developing Country Studies*, 6(2), 123-128.
- Kim, P.Y. & Lee, Y.L.** (2015). "Effects of Abusive Supervision on Organizational Silence and Organizational Commitment in Travel Agency". *Journal of the Korea Contents Association*, 15(5), 507-514.
- Köse, O.** (2014). "Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Kamu Kurumunda Alan Araştırması", *Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya*.
- Laeque, S. H. & Bakhtawari N. Z.** (2014). "Employee Silence As a Determinant of Organizational Commitment: Evidence from The Higher Education Sector of Pakistan". *European Journal of Business and Management*, 6 (20), 46-51.
- Meyer, J. P., & Allen, N. J.** (1991). "A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment". *Human Resource Management Review*, 1, 61–89.
- Meyer, J. P., & Allen, N. J.** (1988). "Links between Work Experiences and Organizational Commitment during The First Year of Employment: A Longitudinal Analysis". *Journal of Occupational Psychology*, 61, 195-209.
- Meyer, J. P., Allen, N. J., & Smith, C. A.** (1993). "Commitment to The Organization and Occupations: Extension and Test of a Three-Component Conceptualization". *Journal of Applied Psychology*, 78, 538–551.
- Meyer, J. P., Stanley, D. J., Herscovitch, L., & Topolnytsky, L.** (2002). "Affective, Continuance, and Normative Commitment to The Organization: A Meta-Analysis of Antecedents, Correlates and Consequences". *Journal of Vocational Behavior*, 61, 20–52.
- Meyer, J. P., & Parfyonova, N. M.** (2010). "Normative Commitment in The Workplace: A Theoretical Analysis and Re-Conceptualization". *Human Resource Management Review*, 20, 283–294.
- Meyer, J. P., & Maltin, E. R.** (2010). Employee Commitment and Well-Being: A Critical Review, Theoretical Framework, and Research Agenda. *Journal of Vocational Behavior*, 77, 323–337.
- Meyer, J. P., Allen, N. J., & Gellatly, I. R.** (1990). "Affective and Continuance Commitment to The Organization: Evaluation of Measures and Analysis of Concurrent and Time-Lagged Relations". *Journal of Applied Psychology*, 78, 538–551.
- Milliken F.J., Morrison E.W., & Hewlin P.** (2003). "An Exploratory Study of Employee Silence: Issues That Employees Do not Communicate Upward and Why". *Journal of Management Studies*. 40, 1453-1476.
- Morrison, E.W.** (2014). "Employee Voice and Silence". *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1, 173-197. doi: 10.1146 / annurev-orgpsych- 031413-091328.

Morrison, E.W. & Milliken, F. (2000). "Organizational Silence: A Barrier to Change and Development in a Pluralistic World". *Academy of Management Review*, 25, 706-725. doi: 10.5465/AMR.2000.3707697.

Nikmaram S.; Yamchi G. H.; Shojaii S., Zahrani M.A. & Alvani S.M. (2012). "Study on Relationship between Organizational Silence and Commitment in Iran", *Work Applied Sciences Journal*, 17(10), 1271-1277.

Norouzi, S.& Vazifeh, Z. (2016). "Study of The Relationship between Organizational Silence and Organizational Commitment (Case Study: Mashhad Railway General Department Employees)", *The International Input-Output Association*, 7(2), 168-176.

Panahi, B.; Veiseh, S.; Divkhar, S. & Kamari F. (2012). "An Empirical Analysis on Influencing Factors on Organizational Silence and It's Relationship with Employee's Organizational Commitment". *Management Science Letters*, 2(3): 735-744.

Pinder, C. C. V. & Harlos, K. P. (2001). "Employee Silence: Quiescence and Acquiescence as Responses to Perceived Injustice". *Research in Personnel and Human Resources Management*, 20, 331-369.

Powell, D. M., & Meyer, J. P. (2004). "Side-Bet Theory and The Three-Component Model of Organizational Commitment". *Journal of Vocational Behavior*, 65, 157-177.

Qazelvand, R., ve Shahtalebi B. (2016). "Survey of the Relationship between Organizational Silence and Organizational Commitment of Junior Secondary and Senior Teachers of Azna City". *Review of European Studies*, 8(2), 105-113.

Salha H., Cinnioğlu, H., Yazıt H. & Yenişehirlioğlu E. (2016). "İşgörenlerin Örgütsel Sessizlik Düzeylerinin Örgütsel Bağlılıklarına Etkisi: Tekirdağ'daki Yiyecek İçecek İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma". *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 5-15.

Tangirala, S. & Ramanujam, R. (2008). "Employee Silence on Critical Work Issues: The Cross Level Effects of Procedural Justice Climate". *Personnel Psychology*, 61(1): 37-68.

Tangirala S. & Ramanujam R. (2012). "Ask and You Shall Hear: Examining The Relationship between Manager Consultation and Employee Voice". *Personnel Psychology*, 65, 251-282.

Ülker, F. & Kanten, P. (2009). "Örgütlerde Sessizlik İklimi, İşgören Sessizliği ve Örgütsel Bağlılık İlişkisine Yönelik Bir Araştırma". *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(2): 11- 126.

Van Dyne, L.; Ang, S. & Botero, I. C. (2003). "Conceptualizing Employee Silence and Employee

Voice as Multidimensional Constructs". *Journal of Management Studies*, 40(6): 1359-1392.

Vardarlier, P. & Akmer, Ö. (2017). "Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Sessizlik İlişkisini Belirlemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma". *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 79-94.

Seymen, O. & Korkmaz, E. (2017). "Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Sessizlik İlişkisinde Güç Mesafesinin Düzenleyici Etkisi". *Social Sciences Studies Journal*, 3 (8), 509-529. dx.doi.org/10.26449/sssjsj.66.

XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkelerinde Mekânsal İşleyiş: Tekkelerin Mensup Oldukları Külliyeye İçindeki Diğer Birimlerle İlişkileri¹

Ayşe BÖLÜKBAŞI²

Öz

XVI. yüzyılda Osmanlı toplumsal hayatında en etkili tarikatlarından biri Halvetilikti. Halvetiler sahip oldukları bu gücü devlet idarecilerinin desteğine borçluydu. Bu sayede payitaht İstanbul başta olmak üzere birçok şehirde yaygın bir tekke ağına sahip olmuşlardı. Halveti tekkeleri çoğunlukla devlet adamları tarafından inşa edilmiş irili ufaklı külliyelerin içerisindeydi. Söz konusu tekkeler mensup oldukları külliyelerin diğer birimleriyle irtibat ve etkileşim halindeydi. Cami, mescid, darülhadis, medrese, imaret, hamam gibi yapılarla tekkeler arasında gerek mekân, gerekse personel açısından ortaklıklar mevcuttu. Tekke mensupları kimi zaman külliyesinin diğer birimlerinde görev alabiliyor; zikir, tevhid, sema gibi tasavvufi ritüelleri icra ederken diğer birimlere ait mekânları kullanabiliyor; kimi zamanda diğer birimlerin çeşitli imkânlarından faydalanabiliyordu. Bütün bunlar Halvetiliğe mensup kişilerin geniş toplumsal kesimlerle irtibat kurmasını sağladığı gibi, tarikatın etkisini azami seviyeye çıkarıyordu. Bu durum başlangıçtan itibaren tekke banilerinin arzu ettiği ve bilinçli olarak alt yapısını hazırladığı bir sürecin neticesiydi.

Anahtar Kelimeler: tekke, Halvetiyye, tevhidhane, darülhadis

Spatial Functioning in Khalwati Convents in the XVI. Century of Istanbul: Relations of Tekke Units to Other Structures in the Complex

Abstract

In the XVI. century, Khalwatiyya was one of the most influential orders in Ottoman social life. The order of Khalwatiyya owed this power to the support of government officials. In this respect, they had a widespread convent network in many cities, especially in Istanbul. Khalwati convents were mostly in the large or small complexes built by the statesmen. These convents were in contact and interaction with other units of the complexes they belonged to. There were partnerships in terms of space and staff between the convents and the mosque, masjid, madrasah, darülhadis, imaret, hamam of the complex. The members of a convent sometimes can get a job in other units of the complex; can use the spaces belonging to other units while they were performing the mystical rituals like zikir, tawhid, sema ; and sometimes they were able to benefit from the various facilities of other units. All this helped to keep members of Khalwatiyya in touch with the broader social sectors, as well as maximizing the influence of the order. From the beginning, it was the result of a process in which the patrons of these convents wanted and consciously prepared their sub-structure.

Keywords: convent, Khalwatiyya, tevhidhane, darülhadis

¹ Bu makale Ayşe Bölükbaşı'ya ait (*XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, dan. Prof. Dr. İlknur Kolay, İstanbul 2015) künyeli tezin IV. bölümünün I. kısmı; V. bölümünün II. ve III. kısmı ve I. kısmının bazı başlıkları esas alınarak hazırlanmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, ayse.bolukbasi@bilecik.edu.tr

Bu makale URKUND programı yardımıyla intihale karşı kontrol edilmiştir.

Sultan II. Bayezid devrinde İstanbul'a nüfuz etmeye başlayan Halvetilik, XVI. yüzyılda payitahtın en etkili tarikatlarından biri haline gelmiştir. Devlet idarecileri başta olmak üzere çeşitli toplumsal kesimlerle güçlü ilişkiler kuran Halvetiler, İstanbul'un sosyal ve kültürel hayatında belirleyici olan unsurlardan biriydi. Bu çalışmada temel olarak Halveti tekkelerinin mensup oldukları külliyelerin diğer birimleriyle ilişkileri ele alınacaktır. Bu girişim tekkelerdeki mekansal işleyişin anlaşılmasına yardımcı olacağı gibi tekkelerin toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel etkisinin daha iyi anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır.

XVI. yüzyıldaki Halveti tekkeleri mescit/cami-tevhidhane ya da müstakil bir tevhidhane, derviş hücreleri, selamlık, şeyhin ikamet ettiği hane ya da hücre, türbe, hazire, matbah, taamhane, kiler, hamam gibi bölümlerden tamamını veya bir kısmını ihtiva etmekteydi. Bu birimlerin boyutları, sayısı ve çeşidi tekkenin büyüklüğüne ve türüne göre değişmekteydi. XVI. yüzyılda İstanbul'da mevcut olan Halveti tekkeleri mekansal açıdan cami yanında bulunan tekkeler, mescit yanında bulunan tekkeler ve münzevi tekkeler olarak üç ana gruba ayrılabilir. En küçük grubu oluşturan münzevi tekkeler genel-

likle şeyhler tarafından inşa ettirilmişti. Banilerin mali imkanları sınırlı olduğu için söz konusu tekkeler mütevazı binalardı¹.

Diğer iki gruba mensup tekkeler ise (mescit veya cami yanındaki tekkeler) Halveti tekkelerinin büyük bir bölümünü oluştuyordu. Bunlara komşu olan cami ya da mescid tarikat mensuplarınca tevhidhane² olarak kullanılmaktaydı. Namaz vakitleriyle çakışmamak üzere, zikir ve tevhitlerini burada gerçekleştirmektedirler. Söz konusu tekkeler cami/mescid dışındaki başka binalarla da ilişki içindeydi. Bunlar duruma göre medrese, darülhadis, saray, hamam, imaret gibi yapılar olabiliyordu. Bunlardan bir kısmı doğrudan tekke mensuplarına hizmet vermeyen birimlerdi. Ancak tekke ünitesini oluşturan bölümlerden bir kısmı, darülhadis hücrelerinde, sarayın bahçesinde, medrese avlusunda vs. konumlandırılmıştı. Ortak mekânları kullanıp iç içe hizmet veriyorlardı. Hatta bazen tekke ile mensup olduğu külliye-deki diğer bir yapının personeli arasında keşişme olabiliyordu. Darülhadis-tekke yapılarında tekke şeyhi hem tekkede, hem darülhadiste görev yapabilmekte, cami-tekke yapılarında ise tekke şeyhi aynı zamanda cami vaizi olarak görevlendirilebilmekteydi.

¹ XVI. yüzyılda İstanbul'daki Halveti tekkelerinin banileri için bakınız: Ayşe Bölükbaşı, "Halveti Tekkelerinin İnşasında Devlet İdarecilerinin Rolü" *History Studies (Prof. Dr. Şerafettin Turan'a Armağan)*, cilt 6, sayı 3, s. 71-87, Nisan 2014.

² Tevhidhane eğitim ve ibadet yapılan, dervişlerin sohbet, zikir, tevhid ve halvet ettikleri tekke birimidir. Bektaşilikte meydan, meydan evi; Mevlevilikte semahane diye adlandırılan bölümün diğer tarikatlarda tevhidhane olarak adlandırıldığı bilinmektedir (M. Baha Tanman, *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri, Tipoloji Denemeleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990, s.504).

Tekke Cami/Mescit Kesişmesi

Halveti tekkelerinde tarikat erbabının ibadet ettiği, şeyhin müritlerini irşad ettiği, dervişlerin sohbet, zikir, tevhid ve halvet ettikleri yer tevhidhane olarak adlandırılırdı. Ancak bu adlandırma arşiv belgelerinde kullanılmamaktadır. Belgelerde tevhid ve zikir yapılan yer "tekye"³, "hangah"⁴, zaviye ve mescid⁵ olarak geçmektedir. Belgelerde cami/mescit ile zaviye/hangah/tekke yapıları çok iç içe anlatılmıştır. Hangah/zaviye/tekkede tevhid ve zikir gibi ibadetler yapılsın denilirken kastedilenin cami harimi mi, yoksa müstakil bir tevhidhane mi olduğu çoğu defa anlaşılmamaktadır. Ancak belgeler ve literatür birlikte değerlendirildiğinde XVI. yüzyılda İstanbul'daki Halveti tekkelerinde genellikle cami ya da mescidin tevhidhane olarak kullanıldığı fikrine ulaşılmaktadır.⁶

Sadece Balat'taki Ferruh Kethüda Tekkesi'ne ait vakfiyede, tevhidhane yapısını anımsatan "cemiyethane" adıyla hususi bir birimden bahsedilmektedir. Bu yapının dervişlerin tevhid ve zikir yapmaları için uygun olup olmadığı bilinmemektedir ancak en azından burada sohbet ettikleri, birtakım ibadet ve irşad faaliyetleri için toplandıkları söylenebilir. Vakfiyede "cemiyethâne" kısmı zaviyenin bir birimi anlatılmakta ve zaviye şöyle tarif edilmektedir; "bir fevkani cemiyethâneli ve sofalı ve cemiyethâne altında bir kıları ve kılar yanında bir matbahı ve

kütüphanelik ile maruf bir hücreyi müştemil bir zaviye-i latife"⁷.

Cami ya da mescidin tevhidhane olarak kullanıldığı yapılarda tevhidhaneler doğal olarak tekkenin en çok ziyaret edilen birimleriydi. XVI. yüzyılda Halveti şeyhlerinin tevhidhane olarak kullanılan cami ya da mescitte sadece devran ve zikir gibi tasavvufi ritüelleri gerçekleştirmedikleri, aynı zamanda vaizlik yaptıkları da bilinmektedir. Bunlardan birçoğu devrin en meşhur vaizleriydi. Bu durum toplumsal etkilerini iyice arttırıyordu. Tekkelere ait vakfiyelerde şeyhin vaizlik vazifesi özellikle vurgulanıyordu. Mesela Nurbanu Sultan vakfiyesinde tekke şeyhinin görevleri anlatılırken külliye içerisindeki camide mübarek gün ve gecelerde vaaz etmesi, nasihatleriyle cami cemaatini aydınlatması hususunun altı özellikle çizilmiştir.⁸

XVI. yüzyıl başlarında vaiz olarak görev yapan şeyhler Sünbül Efendi, Merkez Efendi, Cemaleddin İshak Karamani gibi birkaç kişiydi. Ancak daha sonra vaizlik yapan şeyh sayısında kayda değer bir artış yaşandı: Tercüman Yunus Tekkesi şeyhlerinden Yekçeşm Ahmed Efendi Eyüp'teki Nişancı Celal-zâde Camisi ile Galata'daki Arab Camisinde; Atik Valide Sultan tekkesi şeyhi Vişnezâde Mehmed

³ *Perizad Hatun Vakfiyesi*, VGMA. D (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defterleri), nr. 570, s. 213–219; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 2220, s. 175-183

⁴ *Hüsrev Kethüda Vakfiyesi*, VGMA. D, nr. 1592, s. 1-40

⁵ *Atik Ali Paşa Vakfiyesi*, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3673, vr. 18b–23a.

⁶ Bu konuda ayrıntılı değerlendirmeler için bakınız: M. Baha Tanman, *agt.*

⁷ *Ferruh Kethüda Vakfiyesi*, VGMA. D, nr. 570, s. 57-60; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 2111, s. 140-148.

⁸ *Nurbanu Sultan Vakfiyesi*, VGMA.D, nr. 2113, s. 281-309; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 1766, s. 136-170.

Efendi tekkesinin bulunduğu külliye'deki camide⁹; Şeyh Hızır İlyas Efendi ise önce Yeniçeri odalarındaki orta mescitte, ardından Habeşi Mehmed Ağa'nın yaptırdığı külliye'deki camide vaizlik yapmıştır¹⁰. Hızır İlyas Efendi aynı külliye'nin içindeki tekkenin de meşihatını üstlenmişti.¹¹ Önce Küçük Ayasofya Tekkesi'nde, ardından Sokullu Mehmet Paşa külliyesindeki tekkede şeyh olan Nureddinzâde, bir diğer Halveti şeyhi olan İbrahim Kırımı Efendi ve Koruklu Tekkesi şeyhi Tırhalalı Şeyh Ali Efendi ise selatin camilerinde vaizlik görevini üstlenmişlerdi.¹²

Kimi Halveti meşayihî ile ulema arasında anlaşmazlıklar yaşanmışsa da, Halveti tarikâtı mensupları ile ilmiye mensuplarının ilişkileri genel olarak iyiydi. Bu durum Halveti şeyhlerinin vaizlik gibi mühim görevleri üstlenmesini kolaylaştırmıştı. İstanbul'un en mühim külliyelerindeki tekkelerin meşihatını üstlenen Halveti şeyhlerinin aynı zamanda bu külliyelerdeki camilerde vaiz de olmaları daha geniş kitlelere ulaşmalarını sağlamıştır.

Tekke şeyhlerinin camilerde vaiz olarak görevlendirilmiş olması önemli bir noktaya da işaret etmektedir: Cami-tekkelerde cami alanı aynı zamanda tevhidhane olarak kullanılmakta, bu durumun yol açtığı mekansal bir kesişme, şeyhin camide vaiz olmasıyla cami-tekke personeli arasında da bir kesişmeye de yol açmaktadır.

Tekke-Darülhadis Kesişmesi

Tekkelerin yer aldığı mütevazı ya da büyük külliyelerde darülhadisler de yer alabiliyordu. Daha dikkat çekici bir durum ise literatürde tekke diye bilinen bir yapının belgede darülhadis olarak anılması, darülhadis olarak bina edilen bir yapının tekkeye çevrilmesi yahut başlangıçta tekke olan bir yapının darülhadise dönüştürülmesiydi. Üsküdar'daki Şemsi Paşa Tekkesi, Davutpaşa'daki Şah Sultan Tekkesi, Eyüp'teki Cafer Ağa Tekkesi ve Çarşamba'daki Mehmed Ağa Tekkesi tekke-darülhadis kesişmesinin yaşandığı tekkelerdendir. Burada asıl dikkat çekilmek istenen husus ise darülhadislerin bazen tekke olarak da faaliyet göstermiş olmasıdır. Bu çerçevede darülhadisler ve tekkeler arasında işlevsel bazı ortaklıklar mevcut olabiliyor, tekke ve darülhadis mensupları aynı kişilerden oluşabiliyordu.

Literatürde Şemsi Ahmed Paşa'nın Üsküdar'daki külliyesinde yer alan tekkeden bahsedilmesine rağmen, külliye'ye ait vakfiyede tekkeden bahsedilmemektedir. Vakfiyede on iki hücreli bir darülhadisten söz edilmektedir. Bu darülhadis muhtemelen tekke olarak kullanılmaktaydı.¹³ Ayrıca Şemsi Paşa Tekkesi'nin şeyhi ile darülhadisin muhaddisi aynı kişiydi. Halvetiyye şeyhlerinden Yayabaşızade Hızır İlyas, Üsküdar'daki Şemsi Paşa külliyesindeki darülhadiste müderris, zaviyede şeyh idi.¹⁴ Öte yandan, Şemsi Paşa'nın

⁹ Nev'izade Atâi, *Hadaiku'l-Hakaik fi Tekmileti'l-Şakaik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 361.

¹⁰ Nev'izade Atâi, *Hadaiku'l-Hakayik*, s. 464-465.

¹¹ Mecdi Mehmet Efendi, *Hadaiku'ş-Şakaik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 517-518.

¹² Nev'izade Atâi, *Hadaiku'l-Hakayik*, s. 370, 471.

¹³ *Şemsi Paşa Vakfiyesi*, VGMA.D, nr. 1489; nr. 456, s. 105-122

¹⁴ Atâi, *Hadaiku'l-Hakayik*, s. 464-465; Cahid Baltacı, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 591.

türbesinin, cami haremine açılmasından ötürü tekke mimarisini anımsattığı da söylenebilir. Tüm bu hususlar dikkate alındığında Şemsi Paşa tekkesiyle darülhadisinin aynı yapı olması ihtimali güçlenmektedir.¹⁵

Davutpaşa Şah Sultan Tekkesi'nde de benzer bir durum söz konusudur. Tekkeyi yaptıran banisi Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan XVI. yüzyılda yaşayan Halvetî tekkesi banileri arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Şah Sultan'ın Bahariye civarındaki sarayının bahçesinde bir Halveti tekkesi inşa ettirdiği ve Merkez Efendi Tekkesi'nin ikinci banisi olarak tekkeyi ihya ettiği de bilinmektedir.¹⁶ Literatürdeki bilgilere göre Şah Sultan Lütfi Paşa'yla evlendikten sonra eşinin vali olarak görevlendirildiği Yanya'ya yerleşmişti. Yanya'da Halvetî/Sünbülü şeyhi Yakub Efendi ile yakın temaslarda bulunmuş, büyük olasılıkla da O'nun müritleri arasına girmişti. Daha sonra eşi Lütfi Paşa veziriazam olduktan sonra Şah Sultan Davutpaşa mahallesinde bir camii ve bir tekke bina ettirip, buranın meşihatını üstlenmesi için Yakub Efendi'yi İstanbul'a davet etmiştir. Yakub Efendi Davutpaşa tekkesinin şeyhiyken, Merkez Efendi Koca Mustafa Paşa tekkesinin meşihatını üstlenmiştir. Merkez Efendi'nin ölümü

üzerine Yakub Efendi Koca Mustafa Paşa Tekkesi'nin meşihatına geçmiştir. Yakub Efendi'nin Şah Sultan'ın tekkesinden ayrılışı, Şah Sultan'ı çok üzmüş, bu üzüntünün etkisiyle Davutpaşa tekkesini medreseye çevirmeyi tercih etmiştir.¹⁷

Vakfiyede ise literatürde tekke diye tanımlanan bu binanın bir darülhadis olarak inşa edildiği ancak orada yaşayan "süleha" sayısı azaldığı için medreseye çevrildiği anlatılmaktadır: "İstanbul'da Davutpaşa kurbünde olan cami-i şerife bitişik bir bina inşa edip darülhadis olsun deyu şart buyurdıkları hücrelerde hizmet eden şeyh'ül hadis ve orada iskân eden sülehadan çok azı kaldığından devrin sultanının reyî ile buranın medreseye..." çevrildiği ifade edilmektedir.

Darülhadis-tekkenin medreseye çevrilmesinde Şah Sultan'ın - şeyhinin başka bir tekkeye geçişinden dolayı - bu yöndeki isteği ya da burada meskun sülehanın sayısının (derviş/ta-lebe) azalması etkili olmuş olabilir. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken asıl husus yapının vakfiyede darülhadis olarak nitelenmesidir. Belki de başlangıçtan beri burası bir darülhadis-tekke niteliğinde bir kurumdu. Halveti tekkelere ait birçok vakfiyede şeyhlerin tefsir ve ha-

¹⁵ Gülru Necipoğlu ise Sinan'ın eserlerinin anlatıldığı *Tuhfet'ül Mimarî* adlı eserde Şemsi Paşa Tekkesi'nden bahsedilmesine rağmen, vakfiyede tekke- den bahsedilmediğini belirtmektedir. Muhyiddin Efendi'nin Tomar-ı Tekayası'nda bu tekkenin adının İsfendiyar Tekkesi diye geçmesinden dolayı, bu tekkenin İsfandiyar ailesinin ortaklaşa yaptırdığı bir aile yapısı olabileceğini ifade etmektedir (Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan- Architectural Culture in The Ottoman Empire*, London 2005, s.425, 549).

¹⁶ *Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi*, EV.VKF (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Vakfiyeler Tasnifi), 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi, nr. 1993, s. 11-17. Ayrıca bu konuda bkz. Necipoğlu, *The Age of Sinan*, s. 296; M. Baha Tanman, "Merkez Efendi Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, XXIX, 202-205.

¹⁷ Yusuf Sinaneddin b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerif-i ve Tarikat-nâme-yi Piran ve Meşayih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye*, İstanbul 1290, s. 62-64; Atâi, *Hadaiku'l Hakayik*, s. 204-207.

dis ilimlerinde uzman kişiler arasından seçilmesi şart koşulduğu gibi, Şah Sultan vakfiyesinde de darülhadis medreseye dönüştürüldükten sonra dahi, müderrisin hadis ilmine önem vermesi hususu vurgulanmıştır.¹⁸

Eyüp'teki Cafer Ağa Tekkesi'nde ise darülhadis (medrese) ile tekke yapısı bir arada görünmektedir. Yapının bazı kaynaklarda "medrese"¹⁹ bazı kaynaklarda ise "darülhadis"²⁰ diye geçmesi, burada da darülhadis-tekke kesişmesi ihtimalini güçlendirmektedir. Bugünkü türbe alanının tevhidhane olarak kullanılmış olabileceği söylenmekle²¹ birlikte, darülhadise (medrese) ait dersane yapısının tevhidhane olarak kullanılma ihtimali üzerinde de durulmuştur.²² Darülhadis avlusu ve hücreleri, tekke dervişleri ve darülhadis görevlileri tarafından ortaklaşa kullanılmış olmalıdır.

Bu tekke, içinde Cafer Ağa'nın darülhadisini (medrese) ve türbesini barındıran mütevazı bir külliye'nin içinde bulunmaktadır. Ayvansaraylı Kızıl Mescit yakınında diye tanımlandığı bu yapıyı şöyle tasvir etmektedir; "*Kızıl Mescidve karîbinde vâki' türbede Cafer Paşa medfundur. Paşa-yı mumâ-ileyhin orada bir*

medresesi ve târik-i Halvetiyye'ye meşrû olarak zaviyesi dahi vardır. Ta'allukâtıyla türbe-i mezburede medfunlardır. Hayrâtının cümlesi hâlâ harâbdır".²³

Tekkenin tevhidhanesinin neresi olduğuyla ilgili farklı görüşler mevcuttur. Tekkenin Sadiyye tekkesine dönüştüğü dönemdeki şeyhi Mehmed Salih Sırrı Efendi'ye ait bir vakfiye hulasasında Cafer Paşa Türbesi'nden ve türbede bulunan bir hücreden bahsedilmesine dayanılarak, tevhidhanenin türbe bitişiğindeki bir odadan ibaret olduğu ileri sürülmüştür.²⁴

Bu türbe-tevhidhane türündeki yapının caddeye bakan tarafında ilk inşa dönemine ait mihrap bulunması, tekkenin Saadiyye tarikatına bağlı olduğu dönemdeki şeyh mezarlarının yine bu kısımda bulunması, türbe ve tevhidhanenin aynı yapı olabileceği hususunu desteklemektedir. Birçok tarikat yapısında şeyh ve dervişlerinin halka şeklinde sandukaların etrafında devran gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Nitekim XVI. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden seyyahlardan Gerlach da muhtemelen Ramazan Efendi Tekkesi'nde²⁵ yapılan devranı şöyle anlatmak-

¹⁸ Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi, nr. 1993, s. 11-17.

¹⁹ Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, Ali Sâti Efendi, Süleyman Besin Efendi, *Hadikat'ül Cevami/İstanbul Camileri ve Diğer Dini Sivil Mimari Yapılar*, İstanbul 2001, s. 360; M. Baha Tanman, "Cafer Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 367-369; A. Bilgin Turnalı, "Cafer Paşa Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, VI, 555.

²⁰ Cahid Baltacı, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 585-586.

²¹ A. Bilgin Turnalı, *Cafer Paşa Tekkesi*, s. 555.

²² M. Baha Tanman, *Cafer Paşa Külliyesi*, s. 367-369.

²³ Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, *Hadikat'ül Cevami*, s.360.

²⁴ A. Bilgin Turnalı, *Cafer Paşa Tekkesi*, s.555

²⁵ Gerlach, Samatya civarında Ermenilerin Aziz Georgius Kilisesi'nden hareketle bu kabre geldiklerini anlatmaktadır (Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, ed. Kemal Beydilli, İstanbul, 2006, s. 329.) Bugün sözkonusu kiliseden yürüme mesafesinde Ramazan Efendi Tekkesi, Bezzazistan Atik Kethüdası Hacı Hüsrev tarafından evinin bahçesinde yaptırılmıştı. Dolayısıyla bahsedilen yerin bu yapı olması muhtemeldir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Bölükbaşı, *XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri*, s. 57-58.

tadır: " ..Yolumuza devamla, içinde kutsal sayılan bir kişinin kabri bulunan bir Türk'ün evine geldik. Kabrin karşısında 5-6 kişi sıra halinde el ele tutuşmuşlar, arkalarında gene 5-6 kişi ve karşılarında da 5-6 kişi el ele tutuşarak dans ediyor, şırıyorlar ve sürekli "Hu,hu" diye bağırıyorlardı".

Öte yandan darülhadis (medrese) dershanesinin tekke tevhidhanesi olarak kullanıldığı, hücrelerin bir kısmının tekke hücresi, bir kısmının darülhadis (medrese) hücresi şeklinde tasarlandığı yapıların da mevcut olduğu bilinmektedir. Buna dayanarak, Cafer Paşa Tekkesi'nde darülhadis (medrese) dershanesinin tevhidhane olarak kullanılmış olabileceği söylenebilir. Nitekim literatürdeki mevcut bilgiler de bunu desteklemektedir.²⁶ Cafer Paşa'nın vakfiyesi bulunamadığından, darülhadis (medrese) dershanesinin mi yoksa türbenin bitişiğindeki bir odanın mı tevhidhane olarak kullanıldığı tam açıklığa kavuşturulamamıştır. Ancak darülhadis hücrelerinin bir kısmı muhakkak derviş hücreleri olarak kullanılmış olmalıdır.

Bunlara ilaveten darülhadis yapısıyla tekke yapısının bütün birimlerinin ayrı olduğu ancak görevlilerin ortak olduğu durumlar da mevcuttur. Mehmed Ağa Tekkesi'nde darülhadis ve tekkenin külliye içinde farklı yerlerde bulunduğu ve caminin ortak kullanım alanı olması dışında, her iki yapının da birbirinden bağımsız

olduğu düşünülmektedir. Yayabaşızâde Hızır İlyas, Şemsi Paşa Tekkesi'nden sonra Mehmet Ağa Tekkesi'nin şeyhliğini yürütürken, darülhadisinde ise muhaddis olarak görev yapmıştır²⁷.

Tekke-Medrese Kesişmesi

Tekkeler ile medreseler arasındaki kesişmeyi Halveti tekkeleri üzerinden incelediğimizde iki husus karşımıza çıkmaktadır: İlki tekke iken medreseye dönüştürülen binalar meselesi, ikincisi ise tekke ve medrese mensuplarının aynı külliye içinde ortak kullanım alanlarına sahip olmaları meselesidir. XVI. yüzyılda İstanbul'daki Halveti tekkelerinden sadece birkaçının medreseye dönüştürüldüğü bilinmektedir.²⁸ Ancak vakıf belgelerinde tekkelerin medreseye çevrilmemesi hususunda ikazların mevcudiyeti, tekkelerin medreseye dönüştürülmesi yönünde yükselen bir temayül olduğunu düşündürmektedir. Mesela Sokullu Mehmed Paşa Paşası'ta yaptırdığı hangahın medreseye dönüştürülmemesini vakfiyesinde şart koşar. Ancak vakfiyede hangah diye bahsedilen tekke yapısının sonradan medreseye dönüştürüldüğü bilinmektedir.²⁹ Anlaşılan tekke binaları kolaylıkla darülhadise dönüştürülebildiği gibi medreseye de çevrilebilmektedir. Ancak bir şeyhin bir medresede müderris olması, darülhadiste muhaddis olması kadar olağan bir şey olmasa gerek. Dolayısıyla bir tekkenin medreseye dönüş-

²⁶ M. Baha Tanman, *Cafer Paşa Külliyesi*, s.368

²⁷ *Habeşi Mehmet Ağa Vakfiyesi*, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 3028

²⁸ Soğukkuyu'daki Piri Mehmet Paşa Tekkesi ve Davutpaşa'daki Şah Sultan Tekkesi XVI. yüzyılda medreseye dönüştürülen tekkelerdendir. Sonraki yüzyıllarda Halveti Tekkeleri medreseye dönüştürülmeye devam edilmiştir. Cafer Ağa

Medresesi, Koğacıdede Medresesi bunlardan birkaçıdır. Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Bölükbaşı, *XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri*, s. 148-150.

²⁹ *Sokollu Mehmed Paşa Vakfiyesi*, VGMA. D, nr. 572, s. 27-63; *Vakfiyenin Türkçesi*; VGMA. D, nr. 2104, s. 442-478.

türülmesinden sonra şeyh ve dervişleri muhakkak kendilerine başka bir tekke bulmak durumunda kalmış olmalıdırlar.

Tekke ve medrese mensuplarının aynı külliye içinde ortak kullanım alanlarına sahip olmalarına en iyi örnek Piyale Paşa Tekkesidir. Piyale Paşa'nın elimizdeki iki vakfiyesinde de külliye içindeki tekkeden hatta medreseden de bahis yoktur.³⁰ Ancak külliyeyle ilgi araştırma yapan uzmanlar külliyenin bir tekke ihtiva ettiği görüşünü ileri sürer. Piyale Paşa Külliyesi içindeki tekkeden Evliya Çelebi de bahsetmektedir.³¹ Ayvansarayi ise daha detaylı bir tanımlama yaparak medrese ve tekke hücrelerinin sayısını bile vermiştir; "Piyale Paşa Camii bânîsi kapudan paşalardan Vezir Piyale Paşa ibn-i Abdurrahman'dır. Ve pîşgâhında vâki havlısında bir sıra hücerât vardır. Bir tarafı medrese hücerâtı ve bir tarafı hânkâh halvethaneleridir. ...ve haric-i cami de dâhi yemin ve yesâr iki mahfil-i âli olup, her biri yigirmi beşer sütun

üzerinde bina olunmuştur. Ve mezbur sütûnlar-dan mâa'dâ kemer altında dahi on iki direk vardır ve tekke tarafının kemerleri yirmi dokuz, medrese tarafının kemerleri on sekiz ve abdest muslukları olan sakf iki direk üzere bina olunmuştur. Türbe haricinde dâ'iren mâa'dâ yigirmi iki adet direkler vardır".³²

Piyale Paşa Külliyesi'nin restitüsyonu oluşturulurken külliyenin içine tekke de yerleştirilmiştir. Külliye medrese avlusu ile tekke avlusunun ortak olduğu düşünülmektedir.³³ Medrese ve tekke personeli belli vakitlerde bu avluda karşılaşmış ve aynı mekânı kullanmış olmalıdırlar.

Piyale Paşa Tekkesi'nde olduğu üzere Koca Mustafa Paşa, Atik Ali Paşa, Sokullu Mehmet Paşa ve Atik Valide tekkelerinin içinde bulunduğu külliyelerde de medrese mevcuttur. Bu tekkelerde Piyale Paşa Tekkesi'nden farklı olarak, medrese ve tekke külliyenin içinde farklı yerlerde konumlandırılmış müstakil yapılarıdır.

³⁰ *Piyale Paşa'nın Vakfiyeleri*, EV.VKF, 4/34; VGMA. D, nr. 573, s. 111-115

³¹ Evliya Çelebi tekkeden şöyle bahsetmektedir; "*Hikmet i Hudâ bu câmii Piyâle Paşa merhûm binâya şürû etdükte câmiin şimâlî tarafında yedi husrevânî küp altun bulduğu yer hâlâ zâhir ü bâhirdir kim hâlâ ol küpler İslâmbol'da Uzun Çârsü başındaki sebîlhânesi içinde durur mermer küplerdir. Böyle helâl mâl ile binâ olunmuş câmidir. Ve bir tekke ve kendilere bir medfen ve bir hammâm ve bir çârsü binâ etmişdir*". Evliya Çelebi bin Derviş Muhammed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul 1996, I, s.202-203.

³² Ayvansarayi Hüseyin, *Hadikat'ül Cevami*, s.421. Ayrıca Necipoğlu 1573 tarihli ikinci vakfiyede Mevlana Derviş bin Abdullah-el imam ve Şeyh Mahmud el-hatib diye bahsedilen kimselerin de şahitlerin arasında gösterilmesini bu külliyenin içinde tekke olduğuna kanıt olarak göstermektedir. Necipoğlu, *The Age of Sinan*, s. 425,549. Hatta 1565 tarihli ilk vakfiyede de Derviş İbni Abdullah el-

imam adındaki şahitten bahsedilmektedir (*Piyale Paşa Vakfiyesi*, VGMA.D, nr. 573, s. 111-115). Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde bulduğumuz Koruklu Tekkesi meşayihini anlatan bir menakıbnamede ise Piyale Paşa'nın camisine imam ve hatip olarak Cerrah Paşa Şeyhi diye tanınan İbrahim Efendi'nin tayin edildiği belirtilmektedir (*Menâkıb-ı Meşayih-i Zaviye-i Koruklu*, Arşiv no: 37 Hk 1012/21, vr. 341b). Piri Mehmed Paşa'nın inşâ ettirdiği Koruklu Tekkesi, Halvetî tekkesi olarak inşâ ettirilip, bu yıllarda aynı tarikata bağlı olduğundan, Piyale Paşa Tekkesi'nin de Halvetî tekkesi olduğunu düşünmek yerinde olacaktır.

³³ Tanman külliyenin içinde tekke ve medresenin kesin olarak var olduğunu ancak iki vakfiyede de bahsedilmemiş olmasını, bu birimlerin 1573'ten sonra paşanın vakfettiği gayrimenkullerin gelirleriyle inşâ ettirilmesi ihtimaliyle açıklamaktadır: M. Baha Tanman, "Piyale Paşa Külliyesi'nin Yerleşim Düzeni ve Mimarisi" *Piyale Paşa Camii 2005-2007 Restorasyonu*, İstanbul 2011, s.101.

Koca Mustafa Paşa, Atik Ali Paşa ve Piyale Paşa tekkelerinde cami harimi tevhidhane olarak kullanılırken³⁴, Sokullu Mehmed Paşa ve Atik Valide külliyelerinde tekke yapıları ayrı birer tevhidhaneye sahiptir. Ancak bu son iki tekkede de cami namaz vakitlerinde ortak buluşma noktasıydı. Dolayısıyla bahsedilen bu yapıların tümünde, tekke mensupları ile medrese mensupları belli vakitlerde buluşmaktaydılar.

Halveti tarikatı mensupları ehli sünnet akidesiyle ve bu akidenin en önemli savunucuları olan ulema ile iyi ilişkilere sahipti. Tarikatın bazı ritüellerine yönelik ulemanın eleştirileri ve bazı kolların farklı yaklaşımları istisnai olarak kabul edilirse, Halvetilik ulema ve devlet ricali arasında hüsük kabul görüyordu. Öte yandan Halveti şeyhlerinden Sinanüddin Yusuf,³⁵ Kurd Efendi³⁶ ve Süleyman Ekmeleddin Tekkesi şeyhlerinden Şeyh Mustafa Beyani³⁷ medrese eğitimi aldıktan sonra Halveti tarikatına intisap etmişlerdi. Hatta Halveti şeyhlerinden medresede tedrisat işiyle ilgilenenler bile bulunmaktadır. Mesela medrese kökenli Halveti şeyhlerinden Sarhoş Bali Efendi'nin, Halveti tekkesinde

şeyh iken aynı zamanda medresede müderrislik yaptığı da bilinmektedir.³⁸

Bu konuda önemli bir örnek de Mehmed Dâî isimli şeyh efendidir. Sultan III. Murad Han devrinde İstanbul'a davet edilmiş ve vakfına bir takım temlikler yapılmıştır. Kendisi Gelibolu'daki hanesini medreseye dönüştürmüş, vefatına kadar bu medresede ilim ve tedrisat ile meşgul olmuştur.³⁹

Tekke-Saray İlişkisi

Tekkelerin cami-mescit, darülhadis, medrese binalarıyla olduğu gibi banilerinin yaptırdığı saraylarla da yakın ilişkisi olabiliyordu. XVI. yüzyıldaki Halveti tekke banilerinden birkaçı tekkesini sarayının bahçesinde, bir kısmı ise sarayının çok yakınında inşa ettirmiştir. Bu durum tekke banilerinin sadece hayırsever baniler olmadığını, tarikatın doğrudan müntesibi olduğu kanaatini güçlendirmektedir. XVI. yüzyılda İstanbul'da Halveti tekkesi yaptıran banilerden Şah Sultan, Doğancı Ahmed Paşa ve Perizad Hatun tekkesini sarayının bahçesinde; Ferruh Kethüda ise sarayının karşı tarafına inşa ettirmiştir. Bunlara göre daha az varlıklı olan

³⁴ Piyale Paşa Camisi hariminin hem tevhidhane hem de dersane olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Gerlach, Piyale Paşa Camisi'ni ziyaretinde caminin içinde ders yapan kişilerden bahseder; "..yüksek kubbenin altında birileri oturuyordu, bir kişi onlara ders veriyordu" (Gerlach, *age*, s. 187).

³⁵ Atâî, *Hadaiku'l Hakayik*, s.359-360.

³⁶ Atâî, *Hadaiku'l Hakayik*, s.363.

³⁷ Atâî, *Hadaiku'l Hakayik*, s.466-467.

³⁸ XVI. yüzyılda şeyhlerin medrese muhitinden gelen müridlerini, diğer dervişlerden farklı bir usulle eğitime tabi tutup, medrese ile tekkedeki vazifelerini birlikte yürütmelerine müsaade verdikleri ve bu şekilde ulemanın tasavvufa meylinin arttığı bilinmektedir. Halveti şeyhlerinden Sarhoş Bali Efendi (ö. H.

980/M. 1572-1573) tasavvuf silkine medrese tahsilinden sonra girmiştir. Tahsilini tamamladıktan sonra Kanuni'nin hocası Hayreddin Efendi'ye mülazım (asistan) olmuş ve Kepenekçi Medresesi'nde ders vermeye başlamıştır. Daha sonra tasavvuf yoluna girmek istediğinde ise şeyhi Ramazan Efendi ona zikir telkin edip tarikat usul ve adabını öğretmiş, ama tedrisi tamamen bırakmasına da müsaade etmemiştir. Bali Efendi'nin tekkedeki halvethaneden çıkıp medreseye gittiği, dersini verdikten sonra tekrar hücresine döndüğü rivayet edilmektedir (Atâî, *Hadaiku'l Hakayik*, s. 209-210; Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf, Anadolu'da Süfîler Devlet ve Ulema (16. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 360).

³⁹ Atâî, *Hadaiku'l Hakayik*, s.600-601.

Bezzazistan Atik Kethüdası Hacı Hüsrev ise tekkesini evinin bahçesinde yaptırmıştır.

Tekkeler ile baninin sarayının bazen çok iç içe olduğu görülmektedir. Mesela Doğancı Ahmet Paşa vakfiyesinde saray müştemilatı detaylı bir şekilde tarif edilirken türbedar odasından da bahsedilir.⁴⁰ Türbedar odasının bu kadar yakın olması, tekkenin de saray bahçesinde olma ihtimalini akla getirmektedir. Bugün türbe ile cami aynı avluda bulunmaktadır. Doğancı Ahmed Paşa Türbesi'nin yanında bulunan, ilk banisinin Çakırcı Hasan Paşa olduğu düşünülen cami, tekke tevhidhanesi olarak kullanılmışsa, tekke de saraya türbe kadar yakın olmalıdır.⁴¹

Saray bahçesinde bulunan diğer bir tekke de Şah Sultan Tekkesi'dir. Şah Sultan'ın mülklerine bitişik olduğu söylenen saray, cami-tekkeye çok yakındır. Hatta sarayın bahçesindedir. Şah Sultan'ın sarayı da vakfiyesinde detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Şah Sultan'ın sarayı Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'na göre daha mütevazı iç ve dış avlusu olan on odalı, iki matbahlı, bir hamamı, ahır ve çeşmesi olan bir yapıdır. Hem saray, hem de şeyhe ve dervişlere tahsis edilen yapılar denize nazırdır.⁴²

Literatürde tekkesinin sarayının bahçesinde olduğu söylenen Perizad Hatun'un vakfiyesinde ise saraydan bahsedilmez. Bahsedilmemesinin sebebi bu sarayın, Perizad Hatun'un eşi Arap Ahmed Paşa tarafından yaptırılmış olmasından kaynaklanabilir. Ancak bu tekkenin de saray bahçesinde yapıldığı sonucuna literatürdeki bilgilerden yararlanarak ulaşmak mümkündür. Perizad Hatun'un cami-tekkesinin sarayın bahçesinde olduğunu Ayvansarayî şöyle anlatmaktadır; "Câmi'in yeri Paşa-yı mezburun bağçesi olub, zevcesine hibe eylemiştir. Vâkıfe-i mezbûre müteveffâ oldukdan vasiyyeti üzerine vâsisi el-Hac Mehmed Ağa, sülüs mâlından bir zâviye ve ittisâlinde bir mescit-i âli bina eylemiştir ve senevi üç yüz gurus vakfının îrâdı vardır. Vâkıfe-i mumâ-ileyhâ ile zevc-i müşaruni-leyha mescid-i mezbur kurbünde vâki' türbede medfundurlar. Mukâbilinde vâki' çeşme müşarunileyhin hayırır ki, târihi budur: 982 " .⁴³

Ferruh Kethüda Cami-Tekkesi ise baninin sarayının bahçesinde değil karşısında yaptırılmıştır. Saraya çok yakın bir mesafededir. Ferruh Kethüda Vakfiyesi'nde saraydan detaylıca bahsedilmiştir.⁴⁴ Ferruh Kethüda'nın sarayı, Doğancı Ahmet Paşa ya da Şah Sultan sarayına göre daha görkemli bir yapıdır ve denize bakan köşklere sahiptir.

⁴⁰ *Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi*, VGMA.D, nr. 503, s. 327-336

⁴¹ Vakfiyede bu devirde inşa edilen birçok Halveti tekkesinde karşılaştığımız cami-tevhidhane yapısına rastlanmamaktadır. Bu durum tekkenin çok yakınındaki Çakırcı Hasan Paşa Camisi'nin tevhidhane olarak kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Bugün Doğancı Ahmet Paşa Türbesi, Çakırcı Hasan Paşa Camisi'nin yerinde 1858/1859'da Sultan Abdülmecid'in üçüncü ikbali Şâyeste Hatun tarafından inşa ettirilen cami yapısının yanında bulunmaktadır (İ.

Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri: İstanbul (1520-1566)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2004, s.88).

⁴² *Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi*, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi, nr. 1993, s. 11-17.

⁴³ Ayvansarayî Hüseyin, *Hadikat'ül Cevami*, s.479.

⁴⁴ *Ferruh Kethüda Vakfiyesi*, VGMA. D, nr. 570, s. 57-60; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 2111, s. 140-148.

Bezzazistan Atik Kethüdası Hacı Hüsrev ise Halveti şeyhi Ramazan Efendi için yaptırdığı tekkeyi evinin bahçesinde inşa ettirmiştir. Vakfiyede cami-tekkenin yeri şöyle tarif edilmektedir; “Koca Mustafa Paşa Camii kur-bünde Yazıcı Bahçesi demekle maruf mülk menzilimde izn-i sultani ile bir cami-i şerif bina edüb...”. Bu ifade Hüsrev Kethüda'nın cami-tekkeyi kendi mülkü olan bir arazi üzerinde yaptırdığı bilgisini de vermektedir.⁴⁵

Doğancı Ahmed Paşa, Şah Sultan, Perizad Hatun ve Ferruh Kethüda tekkeleri dışında saray yanında olduğu söylenen ancak vakfiyelerinde saraydan bahsedilmeyen yapılar vardır. Bu yapılarda tekkelerin sarayın bahçesinde olduğu söylenilemez. Ancak tekkenin içinde bulunduğu külliye aynı zamanda baninin sarayı yakınında inşa edilmiştir. Bunlar arasında Kadırga'da Sokullu Mehmed Paşa'nın⁴⁶, Üsküdar'da Nurbanu Sultan'ın ve Davutpaşa'da Şah Sultan'ın⁴⁷ tekkelerinin içinde bulunduğu külliye banilerin ya da eşlerinin yaptırdıkları sarayların yakınında bulunmaktadır.

Tekkenin baninin sarayının bahçesinde veya yakınında olması, tekke/tarikat ile bani

arasındaki ilişkiye ayrı bir hususiyet kazandırmaktaydı. Bu durum banilerin inşa faaliyetinin sıradan bir girişim olmadığı, aynı zamanda tari-katın bir güçlü bir müntesibi olduklarını akla getirmektedir.

Tekke-İmaret ve Tekke-Hamam İlişkisi

Halveti tekkeleri mensup oldukları külliye-deki darülhadis, medrese, mescit, saray gibi birimlerle mekân yahut personel açısından müşterek birtakım noktalara sahipti. Buna ek olarak tekke mensupları külliye içindeki bütün birimlerin ortaklaşa kullandıkları imaret ve hamam gibi mekânlardan da yararlanıyorlardı.

Tekke yaşantısında dervişlerin beslenme ihtiyaçlarının karşılanması önemli bir husustu. Ayrıca tekkeyle irtibatı olan, özellikle mübarek gün ve gecelerde tekkeye gelip giden kişilere ikramlarda bulunulması da gerekebiliyordu. Bu ihtiyaçlar tekkelerin kendi matbahları vasıtasıyla karşılanabildiği gibi, tekkeyle bağlantılı başka birimler kullanılarak da giderilebiliyordu.⁴⁸ XVI. yüzyılda İstanbul'daki Halveti tekkelerinden birçoğu kendi matbahına sahipti.⁴⁹ Bu tür tekkeler cami-tekke, mescit-tekke veyahut sadece tekke olan mütevazı binalardı. Bazılarının ise kendine ait özel matbahları

⁴⁵ Hüsrev Kethüda Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 1592, s. 1-40; Necipoğlu, *The Age of Sinan*, s.504

⁴⁶ Tülay Artan, "In the Tracks of a Lost Palace", 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (9th International Congress of Turkish Art)*, İstanbul, 1991, IX, 197-203; "The Kadırga Palace: An Architectural Reconstruction", *Muqarnas*, Cambridge 1993, X, 201-211.

⁴⁷ Necipoğlu, *The Age of Sinan*, s.288, 294

⁴⁸ M. Baha Tanman, "Kitchens of the Ottoman Tekkes as Reflections of Imarets in Sufi Architecture", *Feeding People, Feeding Power – Imarets in the Ottoman Empire*, N. Ergin, C. K. Neumann, A. Singer (eds.), Eren Press, İstanbul 2007, 211-239.

⁴⁹ Elimizde vakıf belgesi bulunan yirmi altı tekke-den on yedisi matbaha sahipti. Balat, Küçük Aya-sofya, Merkez Efendi, Mimar Acem Ali, Ramazan Efendi, Eyüp'teki Şah Sultan, Yahya Kethüda, Soğukkuyu, Mehmed Ağa, Doğancı Ahmet Paşa cami-tekkelere; Alaeddin Efendi, Süleyman Ekmeleddin, Koruk, Hacı Kadın ve Koğacı Dede mescit-tekkelere; Sokullu Mehmed Paşa ve Sinan Erdebili tekkeleri matbaha sahip olan yapılarıdır. Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Ayşe Bölükbaşı, "Osmanlı Tekkeleri'nde Beslenme XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri Örneği", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, vol.3, sayı: 1 (Bahar, 2018), s.83-112.

yoktu. Bunlar beslenme ihtiyacını buldukları külliyelerin imaretini kullanarak gideriyordu. Tekke-imaret ilişkisinin yoğunlaşması bu tip tekkeler söz konusu olduğunda ortaya çıkıyordu. İmaretler tekke sakinleriyle külliye'deki diğer birimlere mensup kişilerin hepsinin ihtiyacını karşılayan mekânlardı. Bu nedenle tekkelerin kesiştikleri darülhadis, medrese, cami, saray gibi diğer yapılardan daha geniş bir etkileşime imkan sağlıyorlardı. Beslenme ihtiyacını mensup olduğu külliye'nin imaretinden karşılayan tekkeler Atik Valide Tekkesi, Atik Ali Paşa Cami-Tekkesi ve Koca Mustafa Paşa Cami-Tekkesiydi. Bunların yararlandıkları imaretler küçük yapılar değildi. Mesela Atik Ali Paşa külliyesindeki imaret asıl birimlere ek olarak mahzen, ahır, kenef ve odunluğa sahipti.

Bu imaretlerden bazılarında tekke şeyhine ve dervişlerine ne kadar yemek verileceği vakfiyede belirtilmişken, diğer bir kısmında buna gerek duyulmamıştır. Atik Valide Tekkesi'nin içinde bulunduğu külliye'nin imaretinde kime ne kadar yemek tahsis edildiği vakfiyede ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştı.⁵⁰ Ancak Koca Mustafa Paşa ve Atik Ali Paşa Tekkesi'nde tekke müritleri ve şeyhi için ne kadar yemek ayrılacağı belirtilmeksizin, bütün külliye için genel olarak ne kadar yiyecek temin edilip, yemek yapılacağı belirtilmiştir.

Matbah-tekke ilişkisine benzer bir durum hamam için de söz konusuydu. Sokullu Mehmet Paşa Tekkesi ve Sinan Erdebili Tekkesi'nde olduğu üzere sadece tekke görevlilerine tahsis edilen hamamlar olduğu gibi tekkenin içinde bulunduğu külliye'nin hamamından faydalanan tekkeler de mevcuttu.

Sokullu Mehmet Paşa Tekkesi'nin zemin katında dervişlerin kullanımına sunulmuş tek halvetli hamam (gusülhane) bulunmaktaydı.⁵¹ Sinan Erdebili Tekkesi'nde ise hamam şeyh evinin bir birimi olarak görünmektedir; "menzil der mahalle-i Ayasofya beyt-i süfli ve iki gurfe ve hamam ve matbah ve bi'r mâ ve mahzen ve kenif...".⁵²

Hacı Kadın Tekkesi, Merkez Efendi Tekkesi, Mimar Acem Tekkesi, Atik Ali Paşa Tekkesi, Koca Mustafa Paşa, Küçük Ayasofya Tekkesi, Atik Valide Tekkesi, Mehmed Ağa Tekkesi gibi hamamın tekke-cami avlu duvarlarının dışında olduğu örnekler de mevcuttur. Bu hamamların tekke görevlilerinin ihtiyacını karşıladığı gibi, tekkenin içinde bulunduğu külliye'de varsa medrese, mektep, cami görevlilerine de mahalle halkına olduğu gibi hizmet sunduğu düşünülmelidir. Netice olarak hamamlar da imaretler gibi tekke sakinlerinin, külliye'deki diğer birimlerin görevlileriyle, mahalle sakinleriyle bir araya geldikleri, ortaklaşa kullandıkları mekânlardır.⁵³

⁵⁰ *Nurbanu Sultan Vakfiyesi*, VGMA. D, nr. 2113, s. 281-309; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 1766, s. 136-170; *Atik Ali Paşa Vakfiyesi*, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3673, vr. 18b – 23a; Ömer Lütfi Barkan, Ekrem Hakkı Ayverdi, 953 (1546) *Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, İstanbul Enstitüsü, İstanbul 1970, s.369.

⁵¹ M. Baha Tanman, "Sinan'ın Mimarisi Tekkeler", *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1988, s.311-312

⁵² *Sinan Erdebili Vakfiyesi*, VGMA.D, nr. 571, s. 1; Mehmet Canatar, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli*, İstanbul 2004, s. 3.

⁵³ Ayşe Bölükbaşı, *XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri*, s. 144-145.

SONUÇ

XVI. yüzyılda İstanbul'daki Halveti tekkelerinin birçoğu irili ufaklı külliye içinde inşa edilmişti. Bu yüzden tekke sakinleri, külliye de mevcut diğer birimlerin mensuplarıyla yoğun bir etkileşim içindeydi. Bazen tekkenin ana birimleri dahil külliye içindeki pek çok birim ortaklaşa kullanılıyordu. Bu durum Halvetiliğin toplumsal etkisini ciddi miktarda arttırıyordu. Cami, medrese, kervansaray, imaret, hamam gibi külliye birimlerinin sayısı ve buralardan istifade eden kişilerin fazlalığı düşünüldüğünde bu durum doğal bir sonuçtu. Aslında bu durum devlet idarecilerinin Halvetiliğe verdiği desteğin amacına ulaştığı anlamına geliyordu. XVI. yüzyılda İstanbul'da inşa edilen Halveti tekkelerinin üçte ikisinden fazlası yönetici sınıfa mensup kişiler tarafından inşa ettirilmişti. Sağlanan bu desteğin temel sebebi Halvetiliğin temsil ettiği İslam anlayışının devlet idarecileri ve ilmiye sınıfı mensupları tarafından kabul görmesiydi. Halveti meşayih ve ulema arasında bazı görüş ayrılıkları olmakla birlikte önemli bir anlaşmazlık söz konusu değildi. Bunun sonucunda İstanbul'daki Halveti tekke ağı toplumsal etkileşime uygun büyük külliye içinde konumlandı. Bu durum tekke ile camii, medrese, darülhadis, imaret, hamam gibi yapılar arasında yakın ilişkilere yol açtı.

Bahsedilen mekânsal kesişmeler, tekke görevlilerinin başka yapılarda görevlendirilmesiyle ortaya çıkan personel kesişmesiyle de desteklenmişti. Özellikle tekke şeyhlerinin darülhadislerde muhaddis olması ile büyük camilerde vaiz olması personel kesişmesini apaçık bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle vaiz

olan şeyhler çok geniş kitleleri etkileyebilmiştir. Bütün bunlar Halveti şeyhlerini tekkelerinde münzevi bir yaşam süren mutasavvıflar olmaksızın çıkarmış, farklı toplum kesimlerinden kimseleyle yakın temas içinde olan etkili kişilere dönüştürmüştür.

Kaynakça

Vakfiyeler ve Arşiv Belgeleri

Atik Ali Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3673, vr. 18b-23a.

Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi, VGMA.D (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defterleri), nr. 503, s. 327-336.

Ferruh Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 570, s. 57-60; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 2111, s. 140-148.

Habeşi Mehmet Ağa Vakfiyesi, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 3028.

Hüsrev Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 1592, s. 1-40.

Nurbanu Sultan Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 2113, s. 281-309; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 1766, s. 136-170.

Perizad Hatun Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 570, s. 213-219; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 2220, s. 175-183.

Piyale Paşa'nın Vakfiyeleri, EV.VKF, 4/34; VGMA. D, nr. 573, s. 111-115.

Sinan Erdebili Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 571, s. 1.

Sokollu Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 572, s. 27-63; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 2104, s. 442-478.

Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Vakfiyeler Tasnifi), 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi nr. 1993, s. 11-17.

Şemsi Paşa Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 1489; nr. 456, s. 105-122.

Makale ve Kitaplar

Artan, Tülay, "In the Tracks of a Lost Palace", 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (9th International Congress of Turkish Art)*, İstanbul, 1991, IX, 197-203.

Artan, Tülay, "The Kadırga Palace: An Architectural Reconstruction", *Muqarnas*, Cambridge 1993, X, 201-211.

Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâti Efendi, Süleyman Besin Efendi, *Hadikat'ül Cevami/İstanbul Camileri ve Diğer Dini Sivil Mimari Yapılar*, İstanbul 2001.

Baltacı, Cahid, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.

Barkan, Ömer Lütfi; Ekrem Hakkı Ayverdi, 953 (1546)*Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, İstanbul Enstitüsü, İstanbul 1970.

Bölükbaşı, Ayşe, "Halveti Tekkelerinin İnşasında Devlet İdarecilerinin Rolü" *History Studies (Prof. Dr. Şerafettin Turan'a Armağan)*, cilt 6, Nisan 2014, sayı 3, s. 71-87.

Bölükbaşı, Ayşe, *XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, dan. Prof. Dr. İlknur Kolay, İstanbul 2015.

Bölükbaşı, Ayşe, "Osmanlı Tekkeleri'nde Beslenme XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri Örneği", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, vol.3, sayı: 1 (Bahar, 2018), s.83-112.

Canatar, Mehmet, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli*, İstanbul 2004.

Evliya Çelebi bin Derviş Muhammed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul 1996, c. I.

Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, ed. Kemal Beydilli, İstanbul 2006.

Mecdî Mehmet Efendi, *Hadaiku 'ş-Şakaik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.

Menâkıb-ı Meşayih-i Zaviye-i Koruklu, Arşiv no: 37 Hk 1012/21, vr. 341b.

Nev'izade Atâi, *Hadaiku'l- Hakaik fi Tekmileti'l-Şakaik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.

Necipoğlu, Gülru, *The Age of Sinan- Architectural Culture in The Ottoman Empire*, London 2005.

Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf, Anadolu'da Sufiler Devlet ve Ulema (16. Yüzyıl)*, İstanbul 2000.

Tanman, M. Baha, *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri, Tipoloji Denemeleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990.

Tanman, M. Baha, "Piyale Paşa Külliyesi'nin Yerleşim Düzeni ve Mimarisi" *Piyale Paşa Camii 2005-2007 Restorasyonu*, İstanbul 2011.

Tanman, M. Baha, "Kitchens of the Ottoman Tekkes as Reflections of Imarets in Sufi Architecture", *Feeding People, Feeding Power-Imarets in the Ottoman Empire*, N. Ergin, C. K. Neumann, A. Singer (eds.), Eren Press, İstanbul 2007, s. 211-239.

Tanman, M. Baha, "Sinan'ın Mimarisi Tekkeler", *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1988.

Tanman, M. Baha, "Cafer Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 367-369.

Tanman, M. Baha, "Merkez Efendi Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, XXIX, 202-205.

Turnalı, A. Bilgin, "Cafer Paşa Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, VI, 555.

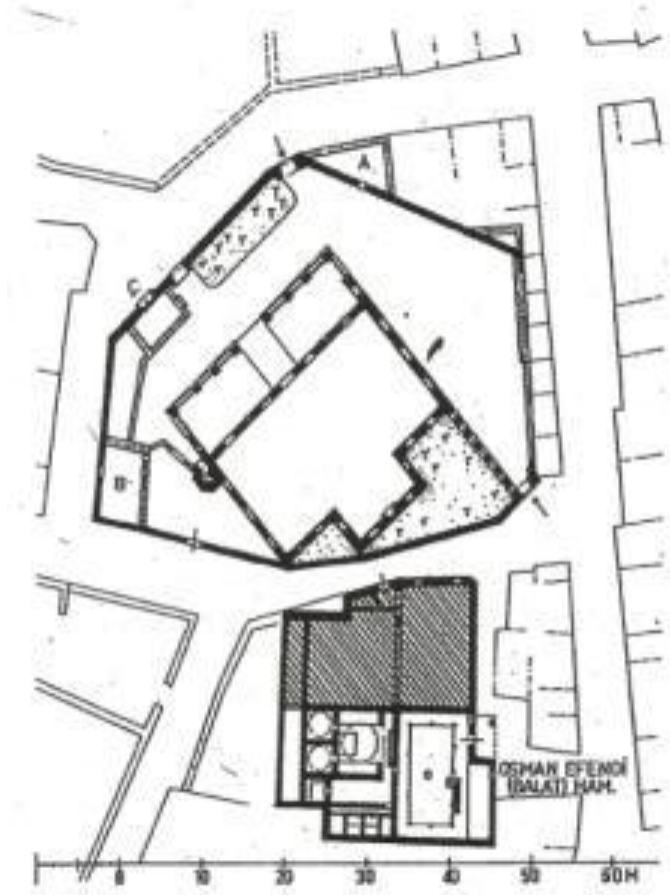
Yusuf Sinaneddin b. Yakup, *Menâkıb-ı Şerif-i ve Tarikat-nâme-yi Piran ve Meşayih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye*, İstanbul 1290.

Yüksel, İ. Aydın, *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri: İstanbul (1520-1566)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2004.

EK-1: 16. Yüzyıl İstanbul’undaki Halveti Tekkeleri

Kaynak: Ayşe Bölükbaşı, XVI. Yüzyılda İstanbul’daki Halveti Tekkeleri, Ek-B, s.4

EK-2: Ferruh Kethüda (Balat) Tekkesi

Kaynak: Wolfgang Müller Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, İstanbul, 2001

EK-3: Ferruh Kethüda (Balat) Tekkesi

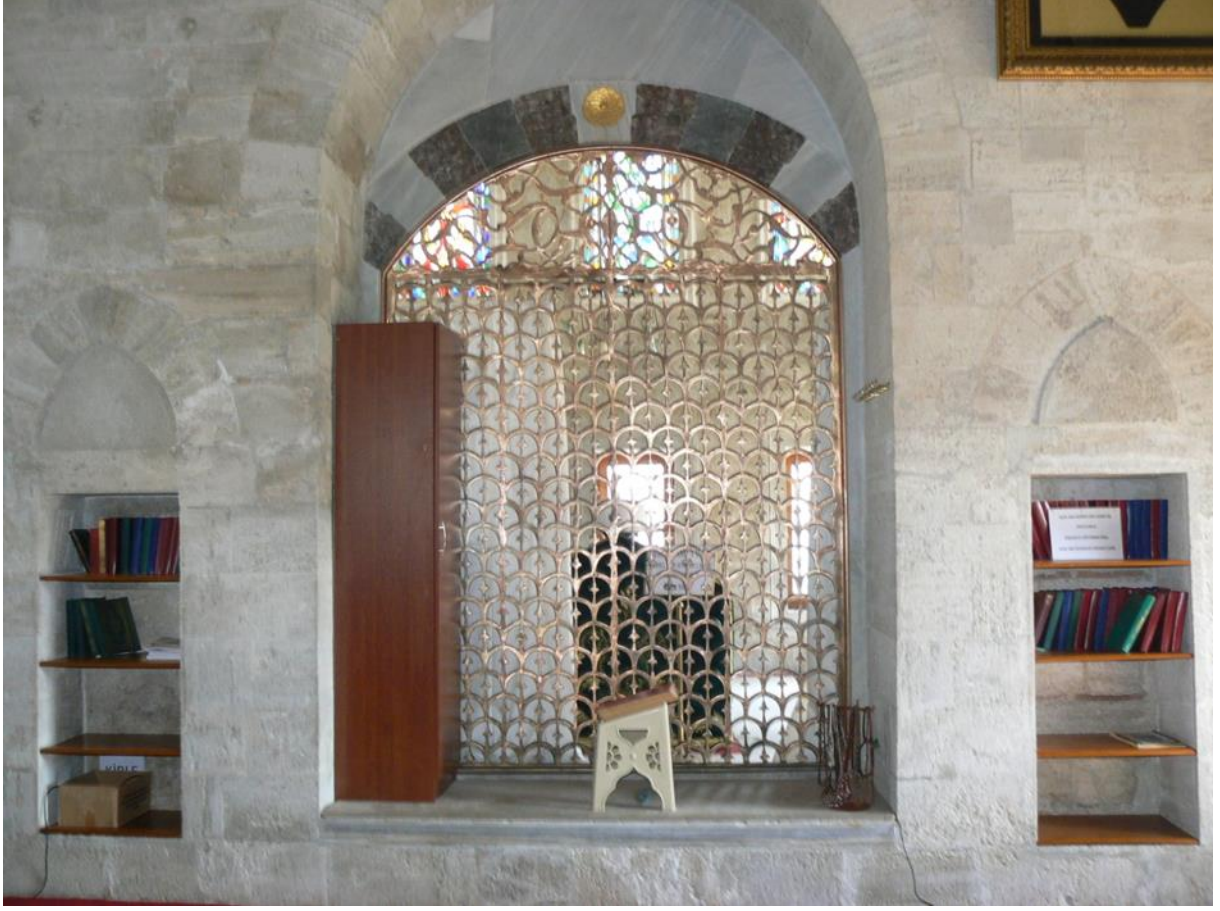
Kaynak: Ayşe Bölükbaşı Fotoğraf Arşivi

EK-4: Şemsi Ahmet Paşa Camisi ve Türbesi

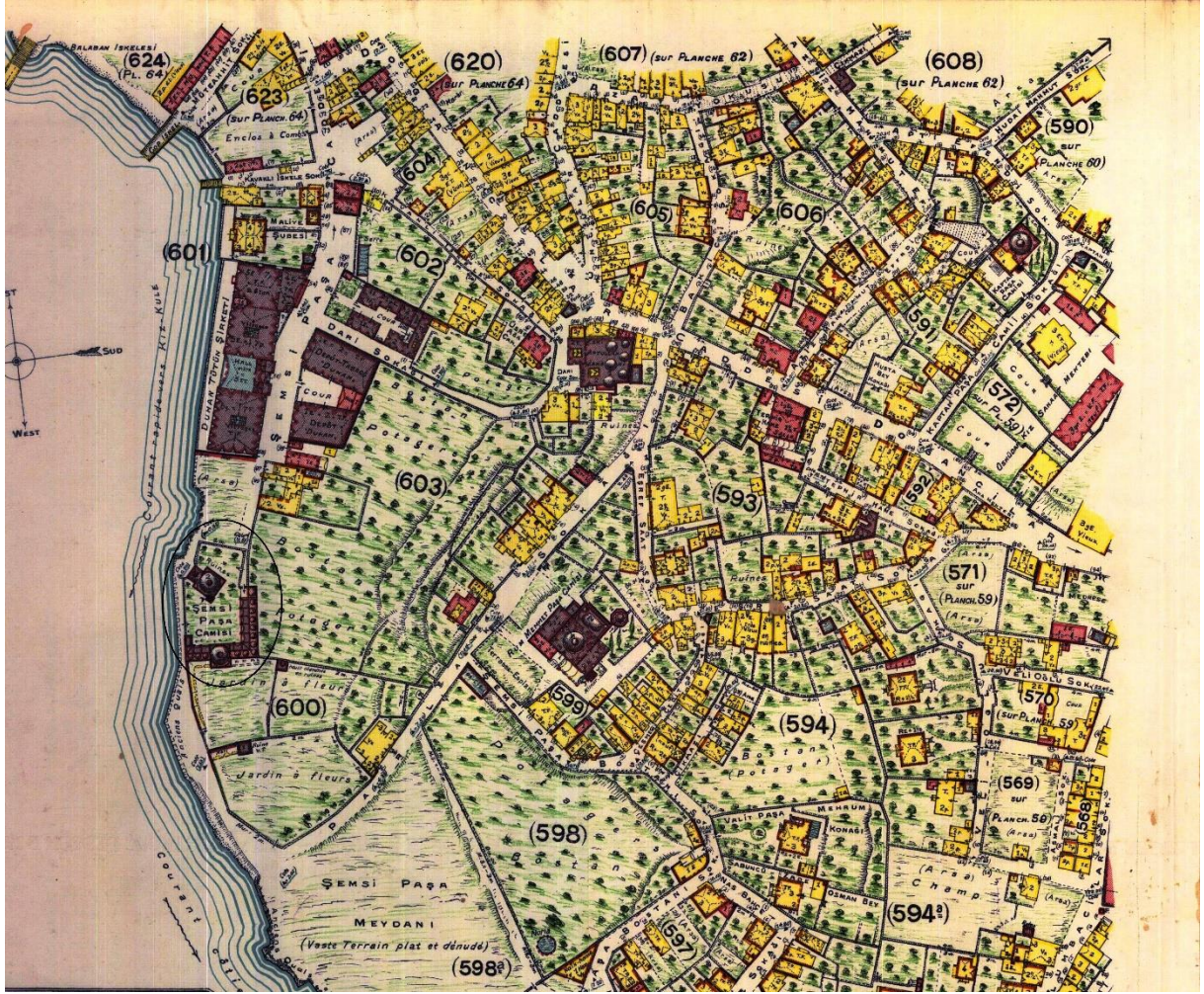
Kaynak: Ayşe Bölükbaşı Arşivi

EK-5: Şemsi Ahmet Paşa Camisi hariminden türbeye geçiş

Kaynak: Ayşe Bölükbaşı Arşivi

EK-6: Şemsi Ahmet Paşa Camisi

Kaynak: Jacques Pervititch, *Sigorta Haritalarında İstanbul (Istanbul in the Insurance Maps of Jacques Pervititch)*, İstanbul, 2000

EK-7: Piyale Paşa Camisi

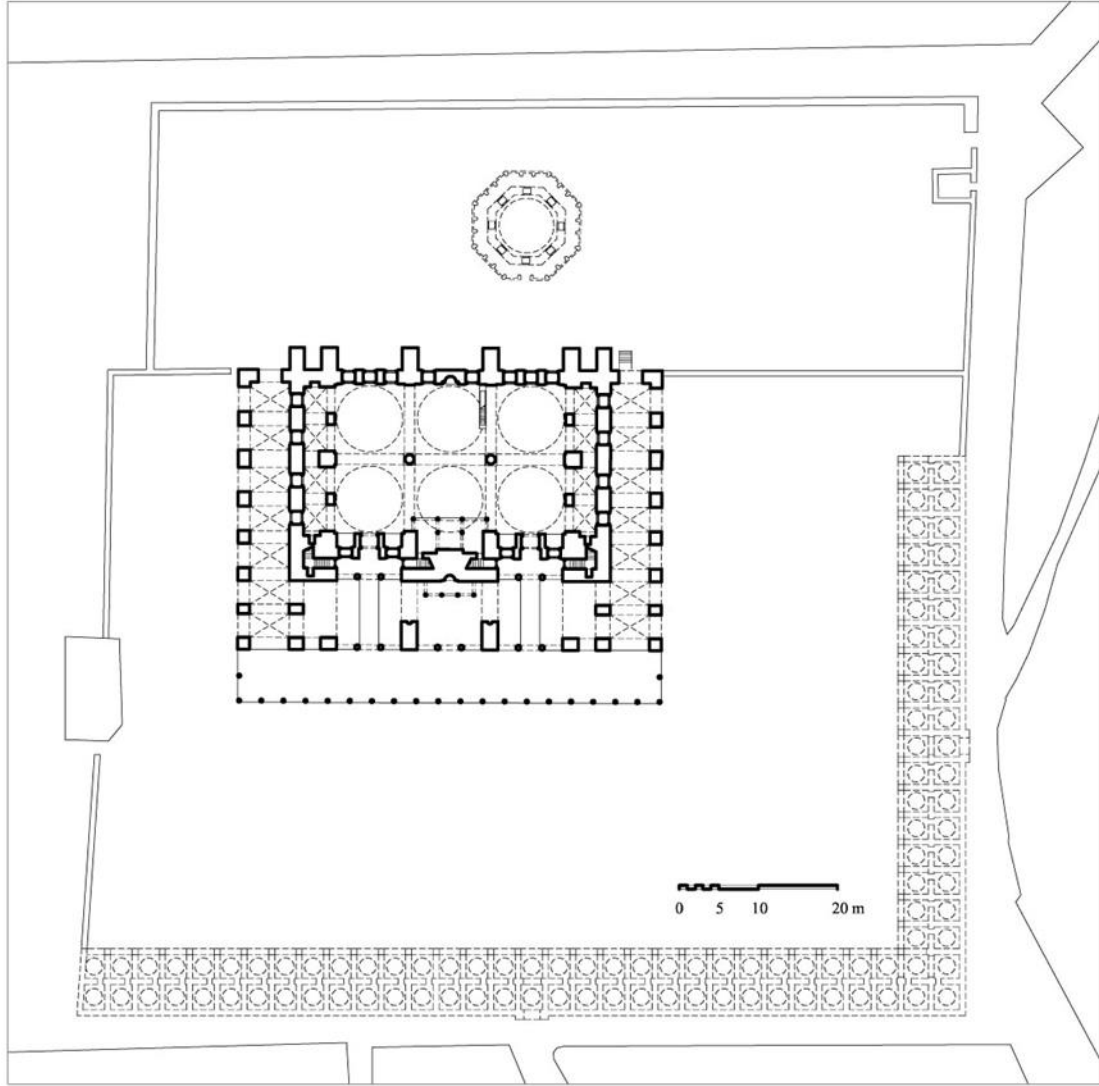
Kaynak: Jacques Pervititch, *Sigorta Haritalarında İstanbul (Istanbul in the Insurance Maps of Jacques Pervititch)*, İstanbul, 2000

EK-8: Piyale Paşa Camisi

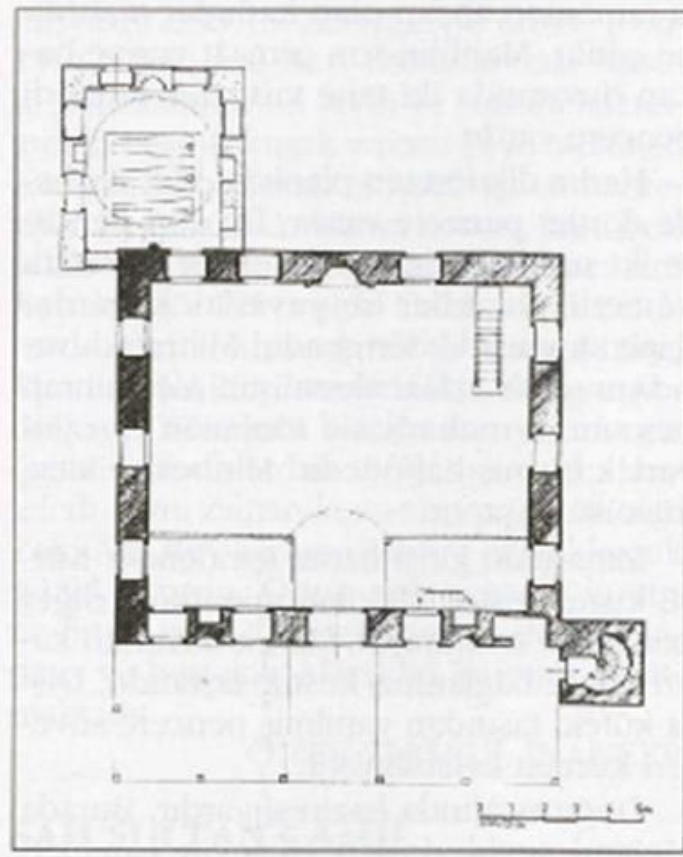
Kaynak: Ayşe Bölükbaşı Fotoğraf Arşivi

EK-9: Piyale Paşa Tekkesi

Kaynak: Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan – Architectural Culture in The Ottoman Empire*, London 2005, s. 423. (Baha Tanman'ın medrese ve derviş hücrelerinin rekonstrüksiyonunu oluşturmasından sonra Arben N. Arapi ve N. Semiz tarafından çizimleri yapılmıştır.)

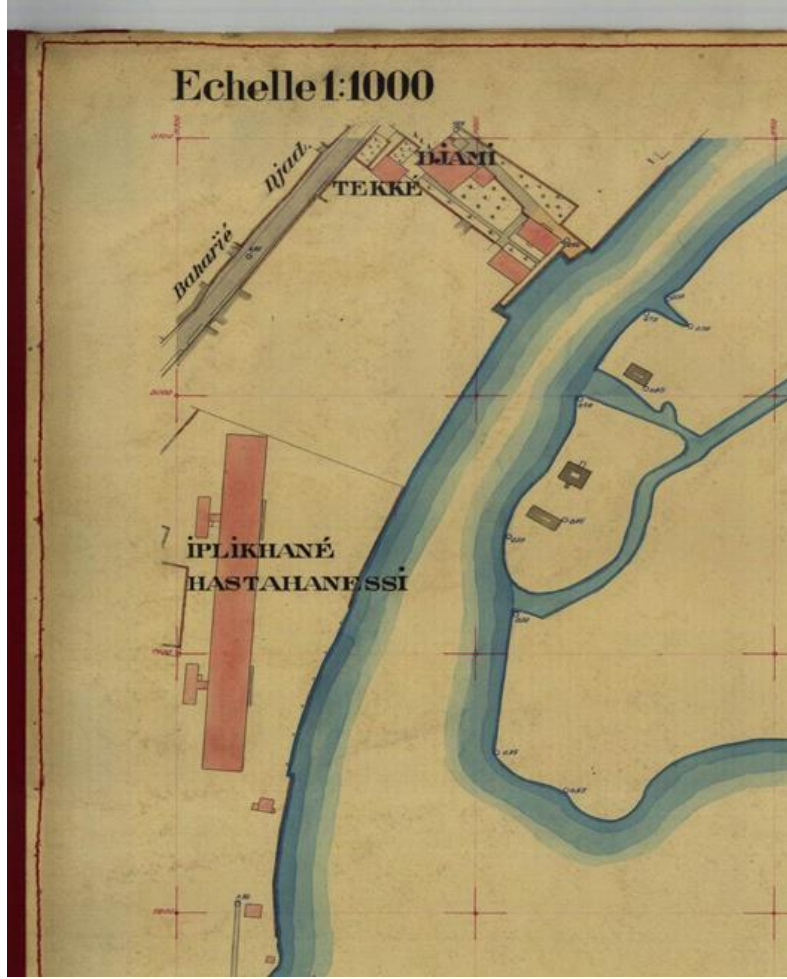
EK-10: Şah Sultan Tekkesi'nin cami-tevhidhane binası ile Merkez-zade Şeyh Ahmet Efendi'nin Türbesi

Şah Sultan Tekkesi'nin cami-tevhidhane binası ile Merkez-zade Şeyh Ahmed Efendi Türbesi'nin planı.
M. Baba Tanman, 1982

Kaynak: Tanman, M.B., Şah Sultan Camii ve Tekkesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, cilt 7, s. 125-127

EK-11: Şah Sultan Tekkesi ve yanındaki sarayı (Eyüp)

Kaynak: Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları, haz. İ. Dağdelen, A. Mazak, İstanbul, 2006

EK-12: Şah Sultan Camisi

Kaynak: Ayşe Bölükbaşı Fotoğraf Arşivi